

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

Випуск 2–3(6–7)

Київ — 2017

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання громадської організації “Академія політичних наук”. — К., 2017. Випуск 2–3(6-7). — 308 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 8 від 15.09.2017)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292–12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 8 від 15.09.2017)

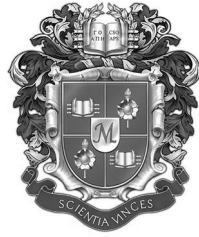
РЕЦЕНЗЕНТИ:

Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук.
Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Мироненко Петро Володимирович — головний редактор, доктор політичних наук, президент ГО АПН.
Горбатенко Володимир Павлович — заступник головного редактора, доктор політичних наук, професор.
Мудрієвська Ірина Ігорівна — відповідальний редактор, кандидат історичних наук.
Бабкіна Ольга Володимирівна — доктор політичних наук, професор.
Батрименко Олег Володимирович — доктор політичних наук, доцент.
Гошовська Валентина Андріївна — доктор політичних наук, професор.
Думенко Сергій Петрович — доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна — доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна — доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, доцент.
Малиновський Валентин Ярославович — доктор політичних наук, професор.
Михальченко Микола Іванович — доктор філософських наук, професор.
Неліпа Дмитро Васильович — доктор політичних наук, доцент.
Перепелиця Григорій Миколайович — доктор політичних наук, професор.
Розумний Максим Миколайович — доктор політичних наук.
Смешко Ігор Петрович — доктор технічних наук, професор.
Смолянук Володимир Федорович — доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович — доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович — доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович — доктор політичних наук, професор.

AKADEMIYA POLITYCHNYKH NAUK

SUSPIL'NO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukovo-populyarne vydannya

Vypusk 2–3 (6–7)

Kyyiv — 2017

Suspil'no-politychni protsesy. Naukovo-populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi "Akademiya politychnykh nauk". — K., 2017. Vypusk 2–3 (6–7). — 308 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitlyuyut' fundamental'ni ta prykladni naukovi doslidzhennya problem politychnoy nauky u konteksti analizu i prohnozu suspil'no-politychnykh protsesiv.

*Rekomendovano do druku Vchenoyu radoyu
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»
(protocol № 8 vid 15.09.2017)*

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu
naukovo-populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
Seriya KB № 22292–12192ПП від 23 veresnya 2016 roku
vydano Ministerstvom yustytsiyi Ukrainy

Redaktsiynu kolehiyu naukovo populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
zatverdzheno rishennyam Vchenoyi rady
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»,
(Protocol №8 vid 15.09.2017)

RETSENZENTY:

Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.

REDAKTSIYNA KOLEHIYA

Myronenko Petro Volodymyrovych — holovnyy redaktor, doktor politychnykh nauk, prezident HO APN.
Horbatenko Volodymyr Pavlovych — zastupnyk holovnoho redaktora, doktor politychnykh nauk, profesor.
Mudriievska Iryna Ihorivna — vidpovidalnyi redaktor, kandydat istorychnykh nauk.
Babkina Ol'ha Volodymyrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Hoshovs'ka Valentyna Andriyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Dumenko Serhiy Petrovych — doktor bohoslavs'kykh nauk, profesor.
Karmazina Mariya Stepanivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Malynovs'kyi Valentyn Yaroslavovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Mykhal'chenko Mykola Ivanovych — doktor filosofs'kykh nauk, profesor.
Nelipa Dmytro Vasylovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Perepelytsya Hryhoriy Mykolayovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Rozumnyy Maksym Mykolayovych — doktor politychnykh nauk.
Smeshko Ihor Petrovych — doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasyl' Mykolayovych — doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shklyar Leonid Yevdokymovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksiy Vasylovych — doktor politychnykh nauk, profesor.

Зміст

Розділ І.

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Горбатенко В. П.	Аналітично-прогностичні знання та їх роль у суспільно-політичному розвитку	13
Рудакевич О. М.	Теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації	40
Малиновський В. Я.	Сучасний стан вітчизняної політичної регіоналістики та перспективи розвитку	56

Розділ ІІ.

ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

Смолянюк В. Ф.	Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність?	68
Гула Р. В., Передерій І. Г.	Минуле та сучасне російського фашизму: спроба політологічного аналізу (розділ з монографії)	86
Шкляр Л. Є.	Політика війни як спосіб існування російських імперій ХХ — початку ХХІ століть	115
Перепелиця Г. М.	Позитивістський підхід в оцінці сучасного російсько-українського конфлікту	136
Ткаченко В. М.	Росія: прощання з ілюзією	158
Васильчук Є. О.	Ідейно-політичний базис проросійських незаконних воєнізованих і збройних формувань	183

**Розділ III.
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

Кресіна І. О.	Проблеми етнополітичної безпеки України в умовах гібридної війни	205
Метельова Т. О.	Політика спільної європейської ідентичності: можливості використання Україною досвіду Євросоюзу	215
Палюх О. О.	Суспільний договір — формат переходу України до сталого розвитку	239

**Розділ IV.
СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ**

Халапсіс О. В.	Римський патріотизм і християнська релігія	251
Палінчак М. М., Шуба О. В.	Політико-правові засади державно-церковних відносин у Польщі	268

**Розділ V.
КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК**

Тертишник В. М.	Функції та повноваження органів влади і правничих інституцій в умовах правовладдя	282
------------------------	---	-----

**Розділ VI.
РЕЦЕНЗІЇ**

Самчук З. Ф.	Не так тії вороженьки... Рецезія на книгу В. М. Ткаченка «Россия: беспутье агрессора»	299
---------------------	---	-----

Content

Chapter I.

THEORY OF POLITICAL SCIENCE

V. Gorbatenko	Analytical and prognostic knowledge and their role in social and political development	13
O. Rudakevych	Theoretical and methodological fundamentals of the of Ukrainian national security under its restoration and modernization	40
V. Malynovskyi	The modern state of national political of regional studies and prospects of development	56

Chapter II.

POLITICAL CONFLICTOLOGY

V. Smolianiuk	National security of Ukraine: terminological ballast or state-building needs?	68
R. Hula, I. Perederii	The past and modern of Russian fascism: attempt of the political science's analysis	86
L. Shklyar	Politics of war as a way of existence Russian empires XX — at the beginning of the XXI centuries	115
H. Perepelytsia	Positivist method of approach for an estimate of the current Russian-Ukrainian conflict	136
V. Tkachenko	Russia: leave-taking with illusion	158
Ye. Vasylchuk	The ideological and political basis of pro-Russian illegal paramilitary and armed formations	183

Chapter III.
INSTITUTIONALIZATION
OF SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

I. Kresina	The problems of Ukraine's ethnopolitical security under hybrid war circumstances	205
T. Meteliova	The policy of a common European identity: the possibilities of using of European Union's experience by Ukraine	215
O. Palyukh	The Social contract is the Ukraine's format for ensure to sustainable development	239

Chapter IV.
SOCIETY AND RELIGION

A. Halapsis	Roman patriotism and Christian religion	251
M. Palinchak, O. Shuba	Political and legal basis of state-church relations in Poland	268

Chapter V.
CONSTITUTIONAL DEVELOPMENT

V. Tertyshnyk	The functions and powers of the authorities and the legal institutions in terms of the rule of law	282
----------------------	--	-----

Chapter VI.
REVIEWS

Z. Samchuk	Not that kind of haggle ... Review on V. Tkachenko's book «Russia: the deadlock of Aggressor»	299
-------------------	---	-----

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор журналу*

Розділ І. ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32+ 316.4

Горбатенко Володимир Павлович
доктор політичних наук, професор

Аналітично-прогностичні знання та їх роль у суспільно-політичному розвитку

Проаналізовано роль аналітично-прогностичних знань у суспільно-політичному розвитку. Розкрито особливості політичної аналітики як самостійного наукового напрямку, орієнтованого на вивчення політичних обставин, подій, тенденцій. З'ясовано зміст основних функцій політичної аналітики, роль суб'єктів аналітичної діяльності та показано основні напрями застосування політичної аналітики. Виявлено специфіку застосування експертизи в суспільно-політичній діяльності, обґрунтовано причини зростання попиту на експертні знання. Визначено та охарактеризовано основні напрями практичного застосування політичного прогнозування, показано особливості застосування аналітично-прогностичних знань в рамках цих напрямів.

Ключові слова: політична аналітика, політичний аналіз, аналіз політики, політичне консультування, експертиза, дискурс, гуманітарна експертиза, політичне прогнозування.

У останні десятиліття як самостійний науковий напрям сформувалась і динамічно розвивається політична аналітика, об'єктом дослідження якої є функціональні аспекти розвитку політичної системи суспільства та її окремих складових. Зазначений напрям можна визначити як свідомий, цілеспрямований, скоординований процес вивчення політичних обставин, подій, тенденцій, перспектив їхнього розвитку з метою з'ясування цілісної картини того, що відбувається, та подальшого прийняття політичних рішень. В Україні цей напрям активно розвивають: А. Баронін, В. Тертичка, Д. Неліпа, В. Ребкало, М. Розумний, О. Валевський, С. Телешун, Ю. Кальниш, К. Ващенко, С. Внучко, В. Теремко, І. Петренко та ін.

За визначенням українських фахівців С.Телешуна і А.Бароніна, політична аналітика — це «свідомий, цілеспрямований, конкурентний, скоординований процес вивчення політичної обстановки, подій,

тенденцій, перспектив її розвитку з метою визначення цілісної картини того, що відбувається, та подальшого прийняття політичних рішень» [1, с. 7]. Суб'єктами політичної аналітики виступають державні центри, організації та установи, недержавні центри та організації, незалежні експерти. Разом з тим в сучасних умовах зберігається тенденція до спроб обмеження політичної аналітики рамками правлячої еліти. Така тенденція є негативною, оскільки вона створює інформаційну ізоляцію. Привертаючи увагу до цього напрямку теоретико-прикладних знань, В. Теремко зазначає: «Політики поступово вчать прислухатися до голосу і думки фахівців недержавних аналітичних центрів, а деяких із них навіть запрошують на високі посади в органи державної влади. Попри те, трансформаційні процеси в Україні після набуття нею незалежності могли б бути осмисленішими, позбавленими непродуктивних задумів і дій, а тому соціально ефективнішими, якби влада частіше зважала на оцінки, прогнози, пропозиції представників аналізу політики, академічної науки» [2, с. 12].

До основних функцій політичної аналітики належать: 1) інформаційна (дозволяє описувати, аналізувати та систематизувати значні обсяги інформації); 2) прогностична (дає змогу моделювати розвиток політичної системи, отримувати висновки про можливість загострення ситуації в державі, перемогу на виборах певних політичних сил, еліт, лідерів); 3) превентивна (полягає в можливості запобігання небажаним політичним подіям); 4) управлінська (передбачає надання порад і пропозицій щодо покращення структури політичної системи, механізмів її функціонування, формування та впровадження державної політики). Здійснення аналізу певної проблеми передбачає врахування часових параметрів її дослідження, інтересів замовника, масштабів і ціннісної основи проблеми, вірогідних ризиків, витрат.

Існують такі основні напрями політичної аналітики: 1) політичний аналіз; 2) аналіз політики; 3) політичне прогнозування; 4) політичне консультування. Різниця між політичним аналізом і аналізом політики полягає в тому, що перший прагне охопити політичну систему в усьому її різноманітті, а також виявити всі найважливіші проблеми, які існують у безмежному просторі суспільних відносин. Другий спрямований на дослідження центрального ядра політичної системи — державної політики. Аналіз політики стосується її походження, управління в окремих сферах (освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги), процесу її здійснення на різних етапах, розподілу видатків у бюджетній сфері, розробки державних програм, підготовки інформації для її вироблення, раціоналізації процесу ухвалення державних рішень. Розрізняють також три рівні забезпечення політичної аналітики: теоретичний, прикладний і методологічний.

В англійській мові теоретичний рівень інтерпретується як «political analysis» і відзначається наступними характеристиками: здатністю до поширення політичних знань на групи політичних явищ і процесів (теорія сталого розвитку, теорія модернізації, глобалізаційні теорії, теорія конвергенції та ін.); довгостроковим характером сформульованих висновків та закономірностей; орієнтацією на інтереси суспільства в цілому; низьким рівнем перетворюючого потенціалу на коротких часових проміжках. Теоретичне знання, як правило, не розраховане на безпосереднє застосування в конкретній політиці, досягнення відчутного політичного ефекту в найближчій перспективі.

Прикладний рівень інтерпретується англійською мовою як «policy analysis» або «public policy analysis». Він спрямований на дослідження конкретних проблем вагомих суб'єктів (учасників) політичного процесу: політичних лідерів, партій, органів державної влади, лобістських груп; оптимального розподілу повноважень і ресурсів між рівнями владної вертикалі: федеральним (центральною), регіональним, муніципальним; цілеспрямованих дій, здатних посилити роль інституту політичних партій у політичній системі суспільства; політичних пріоритетів у певній ситуації для того чи іншого суб'єкта політики; різноманітних проблем суспільного життя, які впливають на політико-владні відносини: екологічного розвитку, реформування системи освіти, охорони здоров'я, захисту прав власності та ін. Для прикладних знань властиві утилітарність, корисність для конкретного суб'єкта політики (замовника, клієнта), короткострокова актуальність. Об'єктом прикладного політичного аналізу є проблеми й ситуації чітко локалізовані в часі й просторі. Прикладне знання — це знання про дану політичну ситуацію, даний об'єкт, явище, а не про сукупність ситуацій, об'єктів чи явищ. Прикладний політичний аналіз тісно пов'язаний з політичним менеджментом — наукою про управління політичними процесами.

Методологічний рівень політичної аналітики означає процес перетворення інформації у нове знання й вирішує наступні проблеми: вибір наукових методів, оптимальних для досягнення поставлених цілей; вироблення операцій по перетворенню інформації, спрямованих на ефективне використання ресурсів і досягнення очікуваних результатів; розробка критеріїв обґрунтованості висновків; визначення дослідницької стратегії для вирішення певної проблеми. Відповідаючи на ці запитання, ми одержуємо методологічне знання, що включає систему принципів наукового дослідження, сукупність дослідницьких процедур по збору, первинній обробці та аналізу інформації.

До методологічного оснащення сучасного політичного аналізу належать: загальні принципи формування дослідницької стратегії, правила

визначення проблеми, об'єкта і предмета, постановки цілей і завдань, операціоналізації понять і висування гіпотез; сукупність методів збору інформації, її тестування у відповідності з певними критеріями; кількісні (формалізовані) і якісні (змістовні) методи аналізу даних; аналітичні стратегії, що формуються різними парадигматичними підходами щодо розуміння політики і політичної науки. Сукупність методів обробки й аналізу інформації включає 3 основні групи:

1. Методи, що застосовуються і в гуманітарних, і в природничих науках. Це, перш за все, статистичні методи аналізу даних — кореляційний, регресійний, факторний, дискримінантний, кластер-аналіз, а також математичне моделювання.

2. Методи, що застосовуються виключно в гуманітарних науках, перш за все, в соціології, психології та лінгвістиці. В основному це методи аналізу текстів (традиційний аналіз документів, контент-аналіз та ін.). Однак сьогодні в політичному аналізі широко використовуються також методи маркетингу, конкретної економіки (наприклад, ситуаційний і SWOT-аналіз).

3. Методи аналізу даних, які розроблені й використовуються виключно в рамках політичної науки (наприклад, івент-аналіз, тобто аналіз політичних подій).

Теоретичний, прикладний і методологічний рівні політичної аналітики тісно пов'язані між собою. Між ними не існує кам'яної стіни, вони органічно доповнюють один одного. Від глибини теоретичної розробки певної проблеми безпосередньо залежить вибір ефективної прикладної моделі розв'язання проблеми. Вдалих вибір методу (системи методів) здатний забезпечити успіх розв'язання певної проблеми. Локальне знання, отримане в рамках прикладних політичних досліджень, нерідко виявляється корисним для формулювання загальних довгострокових закономірностей.

Останнім часом в Україні виникло багато інформаційно-аналітичних, експертних та консалтингових центрів. В Україні близько 150 аналітичних центрів й інститутів, що отримують гранти й ексклюзивні замовлення. Зазначені центри в основному обґрунтовують і популяризують позицію замовників. Від державних органів замовлень на аналітичні дослідження майже не надходить. Іноді складається враження, що політичної аналітики не тільки не бракує у нашому суспільстві, але й часом навіть відчувається її надмірність. Разом з тим спостерігається ситуація, коли багато заявлених прогнозів так і не знаходять свого підтвердження у політичній практиці. На цій основі закономірно виникає питання про довіру до різного роду аналітичних структур, про якість використаних методів

і технік досліджень та їх відповідність світовим стандартам. До числа аналітиків відносять себе виборчі технологи, журналісти, іміджмейкери та інші суб'єкти, які своєю некомпетентною діяльністю дискредитують саме науковий політичний аналіз та експертизу. Публічні політичні рішення в нашій країні приймаються у багатьох випадках абсолютно інтуїтивно, без урахування довгострокових наслідків. Прикладний політичний аналіз як професійна галузь перебуває у стадії свого становлення і відповідно він ще не став невід'ємним елементом державної політики.

Непродумані, науково необґрунтовані політичні рішення були й залишаються «візитівкою» українського суспільства. Йдеться, зокрема, про практику підготовки законодавчих та інших нормативних актів «під себе», виходячи з політичної доцільності та власних інтересів. Основним недоліком застосування політичної аналітики в Україні є проблема відсутності зворотного зв'язку. Часто в нашій ситуації аналітик не одержує від замовника чіткої інформації про те, до чого він реально прагне. Як наслідок, він перебирає на себе роль замовника й самостійно визначає, що саме від нього вимагається. Складною проблемою є й те, що представники політичної еліти часто переоцінюють власні можливості в інформаційній сфері. Виникає ситуація, коли в замовника з'являється ілюзія нібито він знає більше, ніж аналітик. Це суттєво підриває довіру до праці останнього. Отже можна поліпшити якість аналітичного продукту, але не можна підвищити рівень культури і компетентності замовника.

Що необхідно зробити, щоб політична аналітика стала невід'ємною складовою державної політики в Україні? Необхідно остаточно затвердити в правах, тобто інституціоналізувати політичну аналітику як один з важливих напрямків розвитку вітчизняної політичної науки; чітко визначити методологію і можливості її застосування, предметне й проблемне поле, розробити, з урахуванням зарубіжного досвіду, власні методики дослідження, прийнятні для застосування в наших умовах; створити структури, асоціації політичних аналітиків за науково-галузевим принципом, налагодити постійні зв'язки вітчизняних і зарубіжних аналітиків.

Глобальні процеси трансформації політики, економіки, суспільного життя зумовлюють кризові явища в системі управління (кризи участі, проникнення, розподілу та ін.), що потребує вироблення оригінальних альтернативних рішень. А на це, як правило, здатні лише політичні експерти. Поряд з цим зазначені процеси, розвиток демократії і громадянського суспільства зумовили перетворення експертів з тіньових суб'єктів політичної діяльності на рівноправних політичних гравців.

В сучасних умовах спостерігається значне зростання експертних інститутів у світі, що є свідченням тенденції до зростання попиту на експертні знання. У чому ж причина такого зростання ролі висококваліфікованих знань у соціально-політичній сфері? Участь інтелектуалів у політиці означає не лише намагання реалізувати потребу у владі, прагнення популярності, слави, а й зростання їхнього прагнення до вдосконалення суспільства, до особистісної самореалізації.

У зв'язку з ускладненням цивілізаційних процесів (глобалізація, інтеграція, екологічні проблеми, тероризм та ін.) на зламі ХХ–ХХІ століть відбулося значне розширення публічного політичного дискурсу (від лат. *discursus* — рух, коло обіг; бесіда, розмова) — сформованої і вписаної в суспільно-політичний контекст мовної (усної або письмової) комунікації, в якій артикулюються інтереси учасників і конструюється соціальна практика. Дискурс обов'язково виникає у процесі спілкування і включає будь-які раціональні роздуми, спрямовані на пошук істини. Дискурс має два виміри: реальний і віртуальний. Реальний вимір — це поточна соціальна практика. Віртуальний — фіксація поточної соціальної практики у вигляді текстів. Дискурс може бути індивідуальним, груповим, абстрактним. Важливо, щоб він носив ознаки предмета осмислення. Якщо завданням комунікації є лише трансляція знань, то завдання дискурсу полягає в аргументації певних проблем. В даному випадку йдеться про дискурс як засіб розширення і поглиблення експертно-аналітичної діяльності.

Вперше термін «дискурс» в його сучасному розумінні був вжитий у 1952 році в роботі американського лінгвіста Зелліга Херріса «Дискурс-аналіз» («Discourse Analysis»). Проясненню поняття дискурсу сприяє концепція «архіву» Мішеля Фуко. Згідно цієї концепції в поле дискурсу потрапляють великі масиви сказаних слів, написаних текстів, їх фрагментів, цитат, інтерпретацій. В цьому розумінні дискурсивне поле є концептуальною соціокультурною базою, на якій будується новий дискурс. Американський соціолог Алвін Гоулднер розглядає дискурс як інструмент соціальної критики. Зигмунт Бауман позначив дискурс поняттям «агора», що означає публічне обговорення соціально-політичних проблем.

Призначення дискурсу полягає у формуванні практичних дій, спрямованих на досягнення суспільного блага. Головними учасниками публічного політичного дискурсу є політики, громадяни і мас-медіа. Експерти, як правило, виконують посередницьку роль у публічній дискусії. При цьому до основних їхніх функцій належать: 1) екстраполяція особистих інтересів окремих громадян на вирішення суспільно важливих проблем; 2) інтерпретація діалогу між суспільством і владою, що означає його переведення з мови звичайних людей на мову політики і навпаки.

Відмінність експерта від вченого-теоретика полягає в тому, що метою останнього є розвиток науки і пошук істини. Метою експерта є комерціалізація своїх знань, перетворення їх на предмет професійних економічних відносин.

Новим міжгалузевим напрямом, дотичним до футурологічних досліджень, є експертологія, необхідність якої була усвідомлена ще кілька десятиріч тому у працях С. Бешелева, С. Гурвіча, К. Космачова та інших. На цій основі, зокрема, сформувався так звана гуманітарна експертиза, яка є важливим чинником узгодження позицій різних державних і суспільних інституцій, вироблення оптимальних підходів до загальнодержавної і регіональної політики на гуманістичних і демократичних засадах. Гуманітарна експертиза покликана відслідковувати соціальні ризики і роль певної діяльності у житті людини й суспільства. Потреба її застосування є гостронеобхідною при проведенні політичних, освітянських, адміністративних та інших реформ, які впливають на розвиток усього суспільства.

Виходячи з вищезазначеного, український вчений В. Кізіма розробив «Положення про гуманітарну експертизу», в якому відображено необхідність стратегічного аналізу висхідної траєкторії соціального розвитку, «обов'язкове врахування не лише чинників, які безпосередньо стосуються змін, пов'язаних з реалізацією інноваційного проекту в межах окресленої поняттєвої ситуації, що є об'єктом експертизи, а й динаміки її взаємодії з дією більш широких суспільних і природних умов ближнього, дальнього й поза дальнього порядку» [3, с. 25]. Цілком слушним є висновок вченого щодо необхідності створити суспільні гуманітарні ради при Верховній Раді України та при радах нижчих рівнів з наданням їм права обов'язкового контролю та вето на виконання будь-яких законів, указів, постанов і рішень відповідних рівнів, якщо вони не відповідають вимогам гуманітарної експертизи.

Невід'ємною складовою аналітично-експертної діяльності є також системна аналітика. До набору знань, якими має володіти системний аналітик, повинні входити прикладна математика, дослідження операцій, економічна географія, історія, психологія, економіка знань, основи інформаційних технологій, політологія та ін. Одним з показників системного мислення аналітика є його публікації. Системних аналітиків в Україні на сьогодні готують лише в Інституті прикладного системного аналізу Національного університету «Київський політехнічний інститут». Однак 90 % із цих випускників стають звичайними програмістами, тоді як потреба в кваліфікованих аналітиках існує в усіх галузях виробництва та сферах управління.

Вплив експертного співтовариства на політику покликаний покращувати систему управління суспільством. На жаль, експерти підмінили цю мету на зближення з владою з тим, щоб неформально впливати на політичний процес. Експерти, які стоять на захисті суспільних інтересів і суспільного блага, — це ідеал, на який вказує переважна більшість дослідників. До основних причин розриву між експертами і суспільством належать наступні: 1) зацікавленість бізнес-еліти в інтелектуальному ресурсі з метою конкуренції з представниками влади; 2) зацікавленість влади в експертному потенціалі з метою легітимації своєї діяльності. У експертів є три основні способи впливу на політику: 1) через безпосередні контакти з політичними діячами; 2) через участь у публічному політичному дискурсі, вплив на громадську думку; 3) через інформаційні важелі впливу, пов'язані із взаємною зацікавленістю експертів та ЗМІ. Щодо останнього, слід зазначити, що мас-медіа, використовуючи інтелектуальний ресурс і статус експертів, отримують авторитет, достовірність і ексклюзивність. Експерти отримують можливість виходу на замовника — фінансову групу, урядову структуру, а також зміцнення своєї публічності, яка стає вагомим аргументом у конкурентній боротьбі.

Політик, який прагне успіху, робить все для того, щоб прорахувати і змоделювати результати тих рішень, що приймаються в межах визначеного відрізка часу. Разом з тим передбачення, прогнозування в політиці є досить складною справою у процедурному, методологічному сенсі. А отже, від самого початку аналітично-прогностичної діяльності в політиці необхідно перш за все чітко визначити об'єкт прогнозування, умови його існування і розвитку, взаємозв'язку його із суміжними областями явищ, які тією чи іншою мірою впливають на прогнозовану систему і процес [4, с. 39]. Це важливо насамперед для суб'єктів політичного прогнозування, якими виступають: держава, державні діячі; аналітики-політологи, журналісти; науково-дослідні інститути і центри політичного аналізу; політичні партії, громадські організації; політична еліта і лідери. Для прогнозування політичних подій, процесів велике значення має знання політичної ситуації, що включає сукупність певних чинників, обставин, відносин і боротьби політичних сил, а також умов, у яких вони здійснюються. Коло об'єктів (напрямів соціально-політичного розвитку), які потрапляють у сферу практичного застосування політичного прогнозування, як правило, включає традиційний, загалом усталений набір. Відтак спробуємо розглянути їх почергово.

Визначення ключових параметрів політичної модернізації суспільства. Застосування теорії модернізації у політичному прогнозуванні та її екстраполяція на українську суспільно-політичну реальність вимагають

переходу від фронтальної критики «тоталітарного минулого» та абстрактних закликів щодо поширення ринкових перетворень і ліберально-демократичних цінностей до спроб піддати глибокому теоретичному аналізу сам об'єкт перетворень — державу й суспільство. При цьому однією з ключових характеристик мислення, зверненого в майбутнє, на думку російських вчених Є. Князевої і С. Курдюмова, має стати «орієнтація не тільки на бажане, але також і на доступне для досягнення майбутнє; слід відмовитись від спроб досягти того, чого не можна досягти, неможливого в принципі, того, що не відповідає внутрішнім потенціям відповідної складної системи» [5, с. 294].

В умовах перехідного розвитку, коли політичні процеси відзначаються суперечливістю, непередбачуваністю, виникненням взаємовиключних чинників, процес політичного прогнозування надзвичайно ускладнюється. Виходячи з цього, використання лише методів, властивих для прогнозування політики в розвинених країнах, у країнах перехідного типу, до яких належить і Україна, є невиправданим, оскільки найчастіше результат прогнозування не збігається з реальним розвитком подій. Йдеться про швидкі й непередбачувані появу та зникнення дійових осіб на політичній арені, про латентні форми прояву влади та ін. Властивий для перехідних країн стиль державного управління, що спирається не на правові норми, а на особисті рішення урядовців, часто унеможливорює достовірний прогноз. Коли суспільство перебуває у стані аномії і ціннісної невизначеності, переважна більшість населення не уявляє, чого воно хоче. Звідси — ослаблення соціального замовлення, що негативно впливає на прогнозованість ситуації.

Погляд на Україну крізь призму теорії модернізації, насамперед, потребує визначення стану, в якому перебуває її суспільство не лише в даній ситуації, а й у загальноцивілізаційній — на межі тисячоліть. Ця ситуація може бути визначена як перебування України в «силовому полі» двох теоретичних підходів — модернізації і постмодернізації. Остання пов'язана із входженням розвинених країн в постіндустріальну фазу свого розвитку, що передбачає «необхідність для “навздогінних” суспільств поєднувати на даному етапі модернізаційні та постіндустріальні тенденції» [6, с. 18]. Виходячи з вищезазначеного, наше суб'єктивне бачення полягає в орієнтації на модернізаційну модель для України шляхом не розведення, а поєднання двох названих підходів. Саме до цього спонукає своєрідність сучасного модернізаційного процесу в Україні, який досі не відповідає прийнятним для нашого суспільства параметрам: потребує включення, поряд зі стихійними, цілеспрямованих механізмів соціально-політичного, економічного і правового розвитку, відповідно

до умов вільної конкуренції. Звідси, стратегія оновлення України повинна мати випереджальні орієнтири, враховувати не лише нинішні реалії, а й майбутні тенденції світової науки, техніки, інституціональних і соціокультурних особливостей.

Розвиток політичної системи та її інститутів. Політична система являє собою визначену цілісність, з чого випливає неможливість зведення її властивостей до суми властивостей її елементів. Політична система ієрархічна за своєю природою. Кожен її елемент може розглядатися як система, а сама досліджувана система являє собою лише один з компонентів більш широкої системи. Критерієм виділення елементів політичної системи є наявність автономності, специфічних завдань, ролей, функцій, норм, традицій, стереотипів. Усі її елементи знаходяться в постійній зміні, розвитку. Тому мова може йти не тільки про прогнозування політичних подій, але і про прогнозування політичних процесів. Наскільки різноманітним є політичне життя суспільства, настільки різноманітні й політичні процеси. І кожний з них є об'єктом прогнозування. Відповідно, суб'єкт прогнозування (колективний чи індивідуальний) повинен знати більше, бачити далі, бути проникливим, поміркованим у своїх діях, іншими словами, він мусить мислити системно.

Прогнозування розвитку політичних систем набуло поширення у зв'язку з масштабним, всесвітнім процесом переходу одночасно кількох десятків країн світу від авторитаризму до демократії. У зв'язку з цим, на думку А. Пшеворського, Ф. Шміттера, Д. Лінца та ін. теоретиків, демократія стала в якості своєрідного «політичного проекту». Вищезазначене потребує особливої уваги до з'ясування характеру правлячих еліт, політичних цінностей та ідеалів, технологій здійснення влади. При цьому надзвичайно важливу роль відіграє наявний досвід розвитку демократії як політичного проекту в розвинених західних країнах.

Прогнозуючи розвиток демократичних порядків у рамках певної країни, слід спиратися на комплекс основних чинників, які впливають на даний процес. Зокрема, російський політолог А. Мельвіль виділив сім рівнів змінних, які впливають на становлення демократії: 1) зовнішнє міжнародне середовище (міжнародна економічна ситуація, міжнародні та неурядові зв'язки і відносини); 2) державо- і націєутворюючі чинники (єдина територія, єдина держава, почуття національної ідентичності і т. д.); 3) загальний соціально-економічний рівень розвитку країни; 4) соціально-класові процеси і умови (ступінь соціальної диференціації й розвитку суспільства, відносини між класами і соціальними групами); 5) соціокультурні й ціннісні чинники, культурно-політичні цінності та орієнтації, домінуючі в суспільстві; 6) політичні фактори і процеси (взаємодія партій,

громадсько-політичних рухів і організованих груп, їх політичні стратегії і тактики); 7) індивідуальні, особистісні і політико-психологічні чинники (конкретні рішення і дії ключових акторів) [7, с. 41–42].

Удосконалення політичних систем потребує вивчення закономірностей їхнього функціонування. До сутнісних проблем, які потребують попереднього визначення в контексті функціонування політичних систем, належать: вибір між централізацією і децентралізацією, демократична інституціоналізація, характер розвитку політичних процесів. Одним з важливих аспектів вдосконалення політичної системи є, наприклад, наукове обґрунтування взаємодії центру і регіонів, моделювання територіального розвитку. Прогнозування в цій сфері дозволяє визначити оптимальні шляхи поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів, виробити основи регіональної політики, сформулювати основні напрями саморегуляції на рівні місцевого самоврядування. Прогнозування регіональної політики має ґрунтуватися не лише на загальнодемократичних принципах, а, насамперед, враховувати регіональні варіанти демократичного вибору, пов'язані з економічними, соціальними, ментальними особливостями, рівнем самосвідомості населення певного регіону. Здійснюючи політичне прогнозування в даному напрямі, важливо орієнтуватися на людину, мотиваційну сферу її діяльності.

Реалізація політики реформ у різних суспільних сферах. Однією з найбільш характерних сфер щодо реалізації реформ, які набувають перманентного характеру, є адміністративно-управлінська. Дослідження в цій сфері, в тому числі й ті, що стосуються політичного прогнозування, здійснюються давно, однак лише останні кілька десятиліть у зв'язку з масштабним процесом демократизації засвідчують інтенсивні пошуки нових моделей адміністративно-державного управління. До загальних підстав необхідності реформування означеної сфери відносяться: криза держави всезагального блага; нестійкість економічного й соціального розвитку; інтернаціоналізація і глобалізація процесів розвитку; ріст інформаційних потоків і технологій; падіння довіри населення до держави і бюрократії; перехід до постматеріальних цінностей у культурі й способі життя.

Втілення адміністративних реформ одночасно у багатьох країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку пов'язане зі зміною динаміки суспільного розвитку й об'єктивною потребою в адміністративній реформі, не дивлячись на ідеологічні відмінності між урядами. Можна сказати, що адміністративні реформи на сучасному етапі набувають перманентного характеру, стають невід'ємним елементом державного управління. Спроби реформування адміністративно-управлінської структури

засвідчують поширення ринкових механізмів на державне управління, намагання перейти від адміністративної до ефективної держави.

Останнім часом спостерігається тенденція щодо зміни ставлення практиків-адміністративістів по відношенню до потенціалу науки, можливостей залучення її досягнень у реформаторський процес. До того ж відповідні дослідження стимулюють такі потужні міжнародні організації як Організація економічного співробітництва і розвитку, Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк та інші. Поряд з цим має місце посиленна увага до фінансового менеджменту в адміністративній сфері, спрямованого на економію державних ресурсів, підвищення ефективності діяльності державних органів та організацій. Це передбачає перехід до оцінки діяльності державних службовців за результатами, а не за ступенем активності чи кількістю дій, а також зміну характеру відносин між державними службовцями і громадянами, що включає розвиток системи послуг для населення, повагу до людини як до клієнта в ринкових відносинах. У систему державного управління активно запроваджується принцип конкуренції, відбувається вдосконалення механізмів підзвітності й контролю за діяльністю державних службовців. Все це зумовлює перебудову механізму прийняття управлінських рішень й відповідно рухливість управлінських структур і функцій, інноваційність, розвиваючи стратегію і політику, що включає: визначення чітких меж між суспільним і приватним секторами, між політикою і управлінням; запобігання надмірного обмеження адміністративної свободи; встановлення оптимального балансу між централізацією і децентралізацією; забезпечення координації діяльності державних і недержавних структур, організацій; вивчення критеріїв вимірювання ефективності в діяльності органів виконавчої влади; окреслення кола обов'язків і відповідальності державних службовців.

Ще однією з важливих сфер соціального реформування є система освіти, суттєвою рисою якої є спрямованість у майбутнє. Освіта і виховання, як зазначає М. Култаєва, навіть у своїх консервативних версіях завжди змушені виходити за межі сучасності: «Зміна генерацій, забезпечення соціальної та культурної спадкоємності, не говорячи вже про прориви крізь мури традиції, — всі ці процеси розгортаються не стільки на теренах наявного, скільки у світі належного і здійснюються не в останню чергу за допомоги освіти та виховання» [8, с. 74].

Кожна система освіти орієнтована в майбутнє й відзначається еволюційним характером та здатністю народжувати нові смисли. Освіта є комунікативним процесом, а отже сприятливим моментом для реформ у галузі освіти є зрушення в суспільстві та культурі. В сучасних умовах спільною цінністю народу України можна вважати досить високий рівень

освіти. Однак в умовах транзитного розвитку України цей рівень використовується неадекватно й, відповідно, потребує максимального наближення його до процесів реформування суспільства. Одним з важливих напрямів такого наближення має стати всебічний розвиток політичної науки і освіти, яку можна визначити як процес і результат вироблення та засвоєння соціальними групами і окремими індивідами систематизованих знань про політику і навичок участі у політичному житті в усіх їхніх проявах і взаємозв'язках з іншими суспільними сферами. Система передбачає наступні напрямки її подальшого вдосконалення: сприяння процесу самоусвідомлення суспільства й наслідків вибору того чи іншого політичного ладу держави; забезпечення всебічного бачення політичного життя, вміння розпізнавати і долати негативні тенденції суспільного поступу; формування розвиненої системи політичної соціалізації особи, включення індивідів у складний і суперечливий світ політичних відносин; розвиток політичної компетентності, орієнтації і здатності громадян до активної участі у творенні держави, вміння впливати на суспільно-політичні процеси; утвердження демократичних, гуманістичних цінностей свободи, гідності та громадянської відповідальності кожного індивіда; подолання стереотипних уявлень про політику лише як про арену боротьби, протистояння, конфліктів та засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки, культури спілкування між громадськими, політичними організаціями і державою, між країнами та народами, поважання прав та законів держави.

З'ясування і використання динаміки інформаційного розвитку. Останнім часом в Україні розгортається політичний аналіз і прогнозування у сфері інформаційного розвитку. Фахівці, зокрема, стверджують, що в умовах сучасного цивілізаційного розвитку інформація та знання стають визначальними чинниками еволюції суспільно-політичних інституцій, детермінують прийняття адекватних управлінських рішень. В цьому контексті О. Дубас зазначає: «Належне функціонування і прогностичні можливості інформаційно-комунікативної системи можливі на основі комунікативної багатоманітності: комунікації через засоби масової інформації, комунікації через політичні та громадські організації, комунікації через неформальні контакти» [9, с. 14].

Необхідність політичного прогнозування розвитку зазначеної сфери пов'язана з тим, що стратегія розвитку інформаційного суспільства на сьогодні є основним пріоритетом у здійсненні соціально-економічної політики розвинутих країн. Ефективне використання нових інформаційних технологій дозволяє зменшити розрив між багатими й бідними країнами. Зазначені технології дозволяють перетворити відсталу країну

на високотехнологічну, конкурентоспроможну державу. Що стосується України, то для неї прогнозування розвитку інформаційного потенціалу є основною складовою політики євроінтеграції.

Інформаційне суспільство в його сучасному розумінні означає: органічний розвиток людини, створення умов для її духовного та розумового збагачення; інтелектуалізацію праці, надання найвищого пріоритету процесам продукування нових знань; доступ до інформаційних джерел та реалізацію інформації у формі інноваційної продукції масового використання; створення нових можливостей щодо запобігання конфліктних і кризових ситуацій, стабілізації процесу виробництва і споживання; відкриття доступу на зовнішні ринки на рівноправних засадах.

Виявлення громадської думки з важливих політичних питань. Дослідження, вивчення або зондування громадської думки зазвичай здійснюються соціологами. Досить популярним є вивчення громадської думки в контексті ставлення населення до політичних діячів. При цьому застосовуються терміни «довіра», «оцінка діяльності», «підтримка», а також враховуються такі чинники як надійність застосовуваних моделей вибірки, валідність методик збирання первинної соціологічної інформації, якість проведення польового етапу та наступного аналізу даних. Український соціолог Є. Стукало звертає увагу на те, що дослідження громадської думки в сучасних умовах потребує «зосередити увагу на формулюваннях запитань та варіантів відповіді», а також «звернутись до реальної практики подання запитань про „довіру”» [10, с. 79].

Важливу роль у здійсненні політичного аналізу відіграють дослідження громадської думки, соціологічні опитування, дані яких є особливо важливими в періоди політичних виборів на різних етапах їхнього проведення. Громадська думка являє собою різновид колективного судження, в якому у формі оцінки, ствердження чи засудження виражається ставлення масової свідомості до певних соціально значимих проблем (в тому числі й до проблем майбутнього суспільно-політичного розвитку). Враховуючи здатність громадської думки різнобічно впливати на свідомість і практичну діяльність людей, регулювати їх соціальну поведінку, в контексті політичного прогнозування важливе значення має опанування мистецтва її формування. Для цього необхідно насамперед правильно і своєчасно визначити завдання, проблеми, потреби колективу і сприяти їх обговоренню. Виходячи з цього, український соціальний філософ В. Кушерець слушно вважає, що при доборі проблематики для обговорення необхідно враховувати такі моменти:

«1) для обговорення доцільно вибрати найактуальніші проблеми, які можуть зацікавити членів колективу, врахувати наявність необхідного

інтересу колективу до об'єкта громадської думки. Інакше пануватиме байдужість, пасивність при обговоренні;

2. предмет обговорення повинен мати життєво важливе значення для колективу. Громадська думка буде мати конкретне значення лише в тому випадку, якщо вона висловлена з важливого питання і своєчасно;

3. проблеми, які формують громадську думку, повинні відображати стратегічні і тактичні завдання, які стоять перед суспільством;

4. дуже важливо, щоб висунуті для обговорення питання якомога точніше відображали ситуацію, що виникла в колективі. Не варто вдаватися до розгляду питань занадто широкого плану;

5. важливо також враховувати компетентність колективу в обговоренні зазначених проблем і у виробленні щодо них думки. Треба пам'ятати, що це значно впливає на значущість громадської думки» [11, с. 28–29].

Однією з найточніших методик вимірювання громадської думки стосовно політичних проблем є «воронка Геллапа», що включає п'ять категорій запитань: запитання-фільтри, відкриті, запитання щодо причин, специфічні, спрямовані на вимірювання інтенсивності думки. Досліджуючи громадську думку, слід неодмінно брати до уваги різноманітні соціальні чинники, які засвідчують реальні відмінності умов життя індивідів, рівень розвитку їхньої свідомості, стан національної і політичної ментальності, характер реального втілення політичних цінностей.

Якість розвитку українського суспільства, як суспільства перехідного типу, залежатиме значною мірою від того, чи буде громадська думка інструментом, здатним не тільки забезпечувати легалізацію влади, а й утримувати її в рамках демократичної системи державного правління. Не слід забувати й про те, що влада, прагнучи підтвердити свою легітимність, активно застосовує різного роду маніпулювання громадською думкою у своїх корисливих інтересах. За цих умов активність останньої є показником процесу її інституціоналізації, прагнення утвердити свою цінність, як для влади, так і для суспільства в цілому. За відсутності інституційних каналів (вибори, референдуми) громадська думка справляє визначальний вплив на політичні рішення через різноманітні засоби тиску — економічний, політичний (мітинги, демонстрації, акції громадянської непокори та ін.), правовий, моральний, нормативно-символічний, фізичний та ін.

Пізнання механізмів виникнення, ескалації і запобігання політичних конфліктів. Прогнозування в цій сфері передбачає: 1) всебічне вивчення і осмислення можливих культурних, історичних, соціально-економічних і політичних передумов виникнення конфліктів; 2) відслідковування

показників небезпеки ще в зародковій стадії або на латентній стадії протікання конфлікту. До останніх, зокрема, відносяться: активізація національних рухів (груп), налаштованих на безкомпромисне вирішення своїх об'єктивно назрілих проблем або суб'єктивно визначених інтересів; виникнення корпоративної інформаційної експансії з жорсткими звинуваченнями на адресу політичних опонентів, пошуками „образу ворога”, вимогами запровадження надзвичайних заходів, що включають обмеження свободи та ін.; спонтанна міграція населення, поява біженців; формування «внутрішнього пролетаріату», показниками якого є абсентеїзм, соціальна апатія, протестні варіанти голосування та ін.

Запобігання конфліктів засобом прогнозування передбачає аналіз широкого кола джерел інформації, що складає певну систему фактів і всебічно характеризує об'єкт. Результативність і достовірність прогнозу визначається розмірами та правдивістю всього задіяного масиву інформації. До джерел інформації про конфлікти відносяться: періодична преса, статистичні дані, політичні огляди, політичні заяви, результати анкетних опитувань, моніторинги громадської думки, матеріали наукових форумів та ін. Українська дослідниця у сфері конфліктології М. Пірен вважає, що для прогнозування конфлікту необхідно: проаналізувати сигнали конфлікту, які виявляються в ступені напруження та дискомфорту в колективі (групі), частоту їхньої появи, потенціали їхньої конфліктогенності та вірогідності стимуляції ними конфлікту; виявити проблему, які суперечності зумовили її появу, наскільки вона складна, чи є можливість її розв'язати; з'ясувати чи назріла конфліктна ситуація і в якому напрямку вона може розвиватися; уточнити склад учасників розгортання конфлікту та їхню готовність до подальшого провокування й поглиблення конфлікту; виявити суть інциденту, його особливості, наскільки він спроможний бути детонатором конфлікту [12, с. 123].

Важливу роль при прогнозуванні конфліктів, як вважає Л.Юрженко, відіграє різнобічний аналіз контексту, на тлі якого може розгорітись той чи інший конфлікт. Йдеться про соціальне тло (розподіл соціальних сил, суспільних потреб; соціально-психологічні настрої різних верств населення); економічне (природні та людські ресурси, розвиток основних фондів і капіталовкладень, життєвий рівень населення, зовнішня торгівля, фінанси, стан народного господарства та його окремих галузей); організаційне (рівень функціонування організацій, що можуть визначально вплинути на характер конфлікту); науково-технічне (науковий потенціал, інформаційне забезпечення) [13, с. 155].

Прогнозування у сфері політичних конфліктів передбачає розробку технологій розв'язання кризових ситуацій і досягнення консенсусу,

що включає оптимальне втілення наявних методик знаходження згоди між учасниками конфліктних ситуацій та забезпечення можливостей управління цими ситуаціями. До кола питань, пов'язаних з управлінням конфліктами, належить, зокрема, проведення переговорів. Переговорний процес передбачає вироблення технології торгу, яка ґрунтується на використанні різного роду способів взаємодії сторін. З метою досягнення успіху в переговорному процесі політологами формуються рекомендації діючим суб'єктам щодо стилю їхньої поведінки у відносинах з аутсайдером чи сильним опонентом, визначаються засоби, які дозволяють досягати взаєморозуміння з опонентом, пом'якшити жорсткість його позиції, встановлюються правила інформування учасників переговорів.

Вирішення, своєчасне прогнозування та професійне врегулювання конфліктів передбачає розробку ефективних міждисциплінарних методик аналізу та експертизи конфліктних ситуацій. Останнє включає: оцінку схильності особистості або соціальної групи до ескалації чи продуктивного вирішення конфлікту; задіяння партнерських відносин, діалогічного потенціалу групи та психологічної готовності її членів до співробітництва і пошуку альтернатив; визначення гостроти, стадії протікання, явних і прихованих особливостей учасників, психологічного змісту конфлікту (культури, стереотипів поведінки, схильності до ініціатив учасників конфлікту).

Важливе значення має визначення так званих конфліктогенів, якими називають усі вербальні та невербальні (бездіяльність, байдужість, презирство) компоненти поведінки особистості чи групи, що сприяють виникненню і ескалації конфліктів. Вміння виявляти особливості конфліктів, прогнозувати їхні наслідки пов'язане з психологічною і професійною готовністю фахівця до вирішення даного типу завдань і в цілому до управління конфліктами. Вирішальну роль у цьому питанні відіграє інтелектуальна здатність фахівця до аналітичної, прогностичної, оціночної діяльності та до прийняття рішень в експертуванні конфліктів.

Передбачення і забезпечення результатів виборчих кампаній.

Одним з ефективних прогностичних засобів у виборчому процесі є екзит-пол (від англ. exit poll — опитування на виході) — різновид оперативного попереднього соціологічного дослідження для з'ясування за кого з кандидатів проголосував виборець. Екзит-пол проводиться безпосередньо в день голосування біля виборчих дільниць. Метою проведення досліджень є намагання забезпечити чесність підрахунку голосів. Правильно проведене опитування, як правило, є досить точним та слугує орієнтиром для перевірки діяльності виборчих комісій. Отже, екзит-пол — виключно демократична процедура, здатна забезпечити реальний моніторинг,

який дає оперативну й чітку відповідь стосовно характеру і результатів виборів. Результати екзит-полу, як правило, стоять на заваді фальсифікації, звужують простір для маніпулювання свідомістю виборців.

Практика прогнозного забезпечення виборчого процесу засвідчує, що при проведенні дослідження стану політичної свідомості населення і прогнозуванні можливих варіантів поведінки громадян на виборах доцільно користуватися методом експертного оцінювання. При вивченні електоральної поведінки громадян більш ефективним є використання методу екстраполяції. В якості поширеного засобу цілеспрямованого впливу на виборців активно використовуються результати соціологічних опитувань. При цьому, як показує практика проведення виборів в Україні, в умовах домінування комерційних чи провладних соціологічних служб і відсутності свободи преси можливі свідомі спотворення, або й масштабна фальсифікація їхніх результатів.

Основою забезпечення виборчої кампанії є її ефективна організація і управління нею. Для цього створюється команда професіоналів (начальник штабу, прес-секретар, політологи, юристи, журналісти, виконавці різних рівнів). Технологічна схема супроводження виборчої кампанії передбачає: оцінку співвідношення сил кандидатів; орієнтації виборців та рівень можливої участі виборців. Важливе значення в ході виборчої кампанії має правильна побудова агітаційної роботи. Так, на першій стадії увага зосереджується на популяризації імені кандидата з метою зробити його знайомим для виборців і таким, що викликає інтерес. У подальшому основні зусилля спрямовуються на формування образу кандидата. А вже потім висвітлюються основні положення його політичної платформи. Одночасно з цими поетапними діями доцільно проводити роботу по нейтралізації суперників свого кандидата.

Досвід інформаційно-аналітичного супроводження виборчої кампанії дозволяє виділити основні складові аналітичних досліджень прогнозного характеру: 1) попередні дослідження, які дозволяють кандидатові прийняти рішення про участь у виборах або відмовитись від неї; 2) моніторингові дослідження, які дозволяють відслідковувати соціально-політичні орієнтації виборців і фіксувати зміни в їхньому середовищі щодо ставлення до кандидатів; 3) спеціальні дослідження — виявлення специфічних питань, які виникають у ході виборчої кампанії (релігійна належність, сімейний стан, науковий потенціал кандидатів), а також впливу нових чинників, які виникають у процесі виборчої кампанії; 4) підсумкові дослідження, за допомогою яких виявляються мотиви голосування, ефективність засобів пропагандистського впливу, розстановка

політичних сил та інша інформація, важлива для діяльності переможця на виборах та учасників майбутніх виборів.

З'ясування характеру і завдань трансформації у сфері політичних відносин. Перш ніж започаткувати масштабні перетворення в тій чи іншій країні, слід врахувати цілий ряд наявних умов, здатних спонукати ті чи інші тенденції. До таких умов, зокрема, варто віднести наявність сильного заінтересованого оточення, яким по відношенню до перехідних постсоціалістичних країн виступають структури західного світу, такі як НАТО, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та ін. Дане застереження відноситься як до розвинених країн, так і до країн, що вступили у період глобальної трансформації. З цього приводу білоруський вчений О. Данілов зауважує: «будь-яка спроба нав'язати політичну демократію і одночасно вільну ринкову економіку, яка найретельнішим чином не прораховує, як звести до мінімуму соціальні втрати подібного переходу, може привести до небажаних колізій» [14, с. 81].

Суспільно-політична практика засвідчує, що, перш ніж розпочинати перетворення у сфері політичних відносин, слід ретельно з'ясувати за допомогою механізмів політичного прогнозування тенденції в розвитку політичної ситуації, реальні можливості політичних сил та інститутів, орієнтації і можливості управлінської еліти. У процесі здійснення аналізу політичних відносин першочергова увага звертається на їх сутнісні елементи, які виступають в якості домінуючих у конкретному досліджуваному випадку. Елементний склад політичних відносин включає: взаємодіючих суб'єктів і об'єкти політичних дій, політичні потреби, політичні інтереси, політичні цілі, політичну поведінку, політичну волю.

Важливість прогнозування політичних відносин пов'язана з тим, що в сучасному суспільстві жоден соціальний інститут не може виникнути і утворитися поза тими відносинами, які реально складаються в політичній сфері. Поряд з цим, рівень розвитку політичних відносин у суспільстві є одним з основних критеріїв загальної і політичної культури, оскільки суспільні відносини мають своє людське обличчя. Характер політичних відносин у сучасному світі значною мірою визначають зміст і загальний рівень розвитку моралі й гуманізму, ставлення влади до окремої особистості.

Рекрутування політичних лідерів та передбачення їхнього впливу на зміну політичної ситуації в країні. Політичне лідерство має широкі об'єктивні засади. Історія переконує, що роль політичних лідерів у суспільстві є досить значною. Кожна історична епоха потребує й народжує свого лідера. Випадковими можуть бути лише окремі політики,

які не заслуговують на звання політичного лідера, хоча нерідко досягають найвищих державних і партійних посад.

Кожному етапові суспільного розвитку, кожній соціальній групі, політичній системі й політичному режиму властиві свої методи формування, виховання й рекрутування політичних лідерів. За умов тоталітаризму й авторитаризму лідерів у сучасному загальнодемократичному розумінні не існує, а є диктатори, номенклатура і бюрократія, які прориваються до влади не за законами політичного лідерства, а за своїми власними правилами «захоплюючого права», використовуючи монополію на знання, організацію й засоби виробництва.

Аналізуючи існуючі в різних теоріях типи політичного лідерства, відмінності в їх характеристичі, слід поставити питання про критерії оцінки провідника: як вирізнити його із строкатої юрби політичних діячів різних рівнів і рангів? Більшість сучасних дослідників зосереджується на трьох критеріях: наявність власної, зрозумілої для всіх політичної програми, яка відповідає інтересам більшості суспільства; особистісні якості (воля, цілеспрямованість, наполегливість), глибокі знання, що дають змогу реалізувати лідеру свою програму; популярність, здатність завоювати настрої мас, уміння створити ефективну систему політичного керівництва. Названі критерії є водночас функціями політичного лідера у найзагальнішому їх вираженні. Саме на них слід спиратися, прогножуючи результати політичної діяльності того чи іншого політичного лідера. Найважливішими з них є такі: інтеграція суспільства, громадян, об'єднання мас довкола спільних завдань і цінностей; пошук і прийняття оптимальних політичних рішень; захист мас від беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримка громадського порядку; налагодження системи постійного зв'язку з масами, запобігання відчуженню громадян від політичного керівництва; ініціювання оновлення, генерування оптимізму й соціальної енергії, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей; легітимація суспільно-політичного устрою.

Діяльність політичних лідерів має утверджувати істину, яка полягає в тому, що політика не повинна розглядатися як загальнодоступна справа. Її найстрашніший ворог — некомпетентність, особливо войовнича. Адже саме вона панує у царині політики тоді, коли від політичного успіху окремої особи залежить доля народу України, за плечима якого суцільна трагедія політичних невдач у історичній ретроспективі. Звідси, надзвичайно важливо при здійсненні прогнозування в даному сегменті політичного розвитку враховувати найважливіші уроки наявного політичного досвіду. Спробуємо їх сформулювати, спираючись на політичну теорію та практику.

Урок перший. Лідерство у політиці виступає лише як засіб, метою ж може і повинно бути лише суспільне благо. Політичний лідер будь-якого рангу завжди мусить пам'ятати, заради чого і кого він прийшов у політику. Тільки за цієї умови він залишиться на висоті свого покликання.

Урок другий. Популізм — не завжди панацея, непопулярність — не завжди глухий кут. Відчуваючи свою правоту, справжній політик навіть перед загрозою поразки на виборах не має права відступатися від власних попередньо проголошених програмних положень.

Урок третій. Слід завжди зберігати у своїх діях і навіть подумки презумпцію доброї волі опонентів. Останніх, як відомо, не можна полюбити. Та політичному лідерові не належить дошукуватися їхніх «таємних задумів», слід примусити себе зберігати презумпцію невинуватості щодо політичних противників. Інакше можна скотитися до лайливої фразеології («зрадник», «іуда», «агент», «капітулянт», «ренегат» і т. ін.), якою був перенасичений політичний лексикон В. Леніна.

Урок четвертий. Компроміс — явище позитивне, але не завжди. За всієї необхідності компромісів у політиці та їхньої користі для політичного діяча вони можуть стати згубними, якщо політик заради миттєвого успіху легко поступається принципами демократії, громадянською позицією, своїми переконаннями. Типовим «майстром» компромісів у політиці був Михайло Горбачов. Але ми знаємо ціну цього: Нагірний Карабах, танки на вулицях мирних міст, одіозні постаті деяких політичних лідерів у республіках колишнього СРСР.

Урок п'ятий. Лідер зобов'язаний адекватно відображати інтереси широких мас. Політика завжди підстерігає небезпека абсолютної і часто невиправданої ідентифікації своїх уявлень та потреб з інтересами мас.

Урок шостий. Інноваційність і конструктивність у діяльності — запорука успіху політика. Постійне продукування нових ідей, новаторське осмислення настроїв і запитів населення сприяє авторитету лідера. Не менш важливою є конструктивність його політичних ідей та програм. Усі відомі політичні діячі увійшли в історію саме завдяки цілісності й позитивному характеру своїх програм. Отже, їхня діяльність, на відміну від діяльності «професійних» опозиціонерів, має позначатися лише знаком «плюс».

Урок сьомий. Мова політика — показник його інтелектуального рівня і спроможності у політиці. Відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет писав: «Коли людям незрозуміло, що саме вони збираються сказати, вони не змовкають, а, навпаки, висловлюють свої почуття в найвищому ступені, тобто — кричать. А крик — озвучена преамбула агресії, війни, кровопролиття» [15, с. 232–233]. Отже, однією із складових успіху політичного лідера є мистецтво говорити й особливо уміння вести публічні диспути,

дискусії, зберігаючи при цьому спокій і рівновагу. До того ж, «людина просто зобов'язана говорити правильно». Ці слова належать Маргарет Тетчер, чия мова завжди відповідала загальноприйнятим правилам і граматичним канонам. Та й не лише це мала на увазі англійська «королева політики». Мова, якщо це стосується діяльності політичного лідера, має повністю відповідати тій, якою говорять головні учасники політичного життя.

Урок восьмий. Ніколи не слід ображатися на критику, варто конкретними справами розвінчувати всілякі спроби дискредитації діяльності лідера. На шляху будь-якого політичного лідера неодмінно зустрічаються не лише доброзичливі люди, а й ті, хто весь час намагається чутками, наклепами, розповсюдженням анекдотів тощо дискредитувати його особу і практичну діяльність. Наведемо тут розповідь давньогрецького історика Плутарха: якось у спартанця Феаріда, що гострив свій меч, запитали, чи достатньо він гострий. «Гостріший за лихослів'я», — відповів мудрий спартанець.

Вимога до результату діяльності політичного лідера чітко сформульована відомим російським політологом І. Льїним: «Політика вимагає відбору кращих людей — далекоглядних, відповідальних, здатних до служіння, талановитих організаторів, досвідчених консолідаторів. Кожна держава покликана до відбору кращих людей. Народ, якому такий відбір не вдається, йде назустріч розбрату й лиху. Тому все те, що ускладнює, фальсифікує або підриває політично-предметний відбір кращих людей, шкодить державі й губить її: будь-яка владолюбна конспірація, всілякі честолобно-партійні інтриги, продажність, політичне кумівство, будь-яка сімейна протекція, заохочення державно нездатних елементів до голосування, усяке приховування, партійне, племінне й ідейне висунення непридатних елементів... Хто бажає істинного політичного успіху, той мусить проводити усіма силами предметний відбір кращих людей» [16, с. 358–359].

Підготовка політичних рішень та аналіз їхніх можливих наслідків. Ефективність або неефективність роботи політичного діяча в сучасних умовах визначається його позитивним внеском в управління політичними подіями чи збитками, нанесеними суспільству неправильними рішеннями, діями. Непрофесіоналізм, ціна допущених помилок, неефективність діяльності окремих осіб можуть оцінюватися як за результатами, так і прогнозуватися за аналогією, кількісними розрахунками, інтелектуальним потенціалом певного політика, якістю політичних сил, які його висувають, та ін.

Останнім часом у практиці політичного аналізу і прогнозування розвинутих західних країн все частіше використовуються засоби інтелектуальної підтримки рішень, що ґрунтуються на застосуванні експертних систем.

У політичній діяльності все більше уваги надається проблемам підготовки політичних рішень, пов'язаних з аналізом проблемних ситуацій. Особлива увага при цьому відводиться дослідженням учасників політичних подій, що передбачає з'ясування групових взаємозв'язків, специфічних інтересів, сильних і слабких місць у позиціях, ресурсів політичної діяльності, співвідношення політичних сил, мотивації і цілей політичної діяльності. Від з'ясування цього спектра залежить якість підготовки політичних рішень.

Для політичного прогнозування, пов'язаного з прийняттям політичних рішень, важливим є не тільки пасивне споглядання чи навіть визначення того, як буде розвиватися певний процес, а й те, якими будуть його наслідки, з тим, щоб вчасно вплинути на ситуацію, розвиток подій, застосувавши ефективні механізми і процедури. В цьому контексті політологу, політику особливо можуть знадобитися знання у сфері організаційної діяльності, які дозволять забезпечити необхідну дисципліну, контроль, розстановку кадрів. У процесі прийняття політичних рішень особливу роль покликана відігравати інформаційно-аналітична база їхньої підтримки, яка включає наступні елементи: оцінка рівня інформованості учасників політичних подій про проблемну ситуацію, врахування цього рівня при оцінці їх сили впливу на прийняття можливого рішення; систематизація політичних подій з урахуванням їхньої відповідності рівню активності різних учасників політичних подій; оцінка ступеню політичної активності учасників подій у їх відношеннях до рішення, що приймається; відслідковування і раннє попередження найбільш небажаних дій з боку учасників політичних подій по рішенню, що готується; протидія опозиційним силам при прийнятті й реалізації політичного рішення; виявлення ієрархії дій (і на підтримку, і на протидію) учасників політичних подій з приводу прийняття політичного рішення; політичний контент-аналіз позицій прибічників і противників рішення із застосуванням політологічної технології «вісім коліс»; експертна оцінка проблемної ситуації і вибір альтернатив щодо рішення, яке приймається; прогнозування можливої долі політичного рішення, що готується, і кінцевих результатів його реалізації; глибоке якісне опрацювання всіх елементів алгоритму прийняття політичного рішення [17, с. 848–849].

В Україні аналітично-прогностичне середовище перебуває на стадії свого оформлення. Поступово формуються незалежні експертні співтовариства — аналітичні центри, які беруть активну участь не лише у прийнятті політичних рішень, а й у розробці державної стратегії, розрахованої на довгострокову перспективу. Цей процес варто всебічно стимулювати й контролювати як на рівні держави, так і на рівні громадянського суспільства, оскільки недосконалі політичні рішення, нормативно-правові

акти, прийняті сьогодні, здатні породжувати соціально небезпечні явища і процеси в майбутньому. Саме тому аналітично-прогностична діяльність повинна сформуватися як окремий напрям наукового супроводження практичної діяльності в Україні.

Список використаних джерел

1. Телешун С. О. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації / С. О. Телешун, А. С. Баронін. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2001. — 112 с.
2. Теремко В. В. Аналіз політики як чинник демократичної трансформації сучасного суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. В. Теремко. — К., 2011. — 16 с.
3. Кізіма В. В. Гуманітарна експертиза: сутність і технології здійснення / Кізіма В. В. — К. : ЦГО НАН України, 2005. — 27 с.
4. Сергиев А. В. Предвидение в политике / А. В. Сергиев. — М.Наука, 1979.
5. Князева Е. Н. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — СПб: Алетейя, 2002. — 414 с.
6. Авторитаризм и демократия в развивающихся странах / В. Г. Хорос, Г. И. Мирский, К. Л. Майданик и др. — М.: Наука, 1996. — 336 с.
7. Мельвиль А. Ю. Демократические транзиты: Теоретико-методологические и прикладные аспекты / А. Ю. Мельвиль. — М.: Московский общественный научный фонд, 1999. — 108 с.
8. Култаева М. Футурологічні розвідки сучасної філософії освіти: теоретичні побудови та проблеми їх здійснення (стаття перша) / М. Култаева // Філософська думка. — 2002. — № 4. — С. 59–75.
9. Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «політичні інститути та процеси» / О. П. Дубас. — К, 2004. — 20 с.
10. Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження / За ред. В. Л. Осовського. — К.: Стило, 2001. — 168 с.
11. Кушерець В. І. Формування громадської думки / В. І. Кушерець. — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1990. — 32 с.
12. Пірен М. І. Конфліктологія: Підручник / М. І. Пірен. — К.: МАУП, 2007. — 360 с.

13. Юрженко Л. В. Міжнародні локальні конфлікти як об'єкт соціально-політичного прогнозування / Л. В. Юрженко // Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика : тези Третьої міжнар. наук.-практ. конф., 17–20 травня 1995 р. / за ред. М. І. Пірен, А. М. Зельницького та ін. — Київ — Чернівці, 1995. — С. 150–157.

14. Данилов А. И. Переходное общество: Проблемы системной трансформации / А. И. Данилов. — Минск: Харвест, 1998. — 432 с.

15. Ортега-и-Гассет Х. «Дегуманизация искусства» и другие работы. Эссе о литературе и искусстве. Сборник. Пер. с исп. — М.: Радуга, 1991. — 639 с.

16. Ильин И. Путь к очевидности / И. Ильин. — М.: Республика, 1993. — 431 с.

17. Общая и прикладная политология : учеб. пособие / [под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова]. — М. : МГСУ: Союз, 1997. — 992 с.

References

1. Teleshun S.O. Politychna analityka, prohnozuvannia ta politychni konsultatsii / S. O. Teleshun, A. S. Baronin. — K.: Vyd. PALYVODA A.V., 2001. — 112 s.

2. Teremko V. V. Analiz polityky yak chynnyk demokratychnoi transformatsii suchasnoho suspilstva : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 «Politychni instytuty ta protsesy» / V. V. Teremko. — K., 2011. — 16 s.

3. Kizima V. V. Humanitarna ekspertyza: sutnist i tekhnolohii zdiisnennia / Kizima V. V. — K. : TsHO NAN Ukrainy, 2005. — 27 s.

4. Sergiev A. V. Predvidenie v politike / A. V. Sergiev. — M.Nauka, 1979.

5. Knâzeva E. N. Osnovaniâ sinergetiki. Režimy s obostreniem, samoorganizaciâ, tempomiry / E. N. Knâzeva, S. P. Kurdûmov. — SPb: Aletejâ, 2002. — 414 s.

6. Avtoritarizm i demokratiâ v razvivaûsihsâ stranah / V. G. Horos, G. I. Mirskij, K. L. Majdanik i dr. — M.: Nauka, 1996. — 336 s.

7. Mel'vil' A. Ū. Demokratičeskie tranzity: Teoretiko-metodologičeskie i prikladnye aspekty / A. Ū. Mel'vil'. — M.: Moskovskij obšestvennyj naučnyj fond, 1999. — 108 s.

8. Kul'taieva M. Futurolohichni rozvidky suchasnoi filosofii osvity: teoretychni pobudovy ta problemy yikh zdiisnennia (stattia persha) / M. Kul'taieva // Filosofska dumka. — 2002. — # 4. — S. 59–75.

9. Dubas O. P. Informatsiinyi rozvytok suchasnoi Ukrainy u svitovomu konteksti: politolohichniy analiz: Avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: spets. 23.00.02 «poliutychnû ūnstytuty ta protsesy» / O. P. Dubas. — K, 2004. — 20 s.

10. Hromadska dumka: teoretychni ta metodychni problemy doslidzhenia / Za red. V. L. Osovskoho. — K.: Stylos, 2001. — 168 s.
11. Kusherets V. I. Formuvannia hromadskoi dumky / V. I. Kusherets. — K.: T-vo «Znannia» URSR, 1990. — 32 s.
12. Piren M. I. Konfliktolohiia: Pidruchnyk / M. I. Piren. — K.: MAUP, 2007. — 360 s.
13. Yurzhenko L. V. Mizhnarodni lokalni konflikty yak ob'iekt sotsialno-politychnoho prohnozuvannia / L. V. Yurzhenko // Konflikty v suspilstvi: diahnostyka i profilaktyka : tezy Tretoi mizhnar. nauk.-prakt. konf., 17–20 travnia 1995 r. / za red. M. I. Piren, A. M. Zelnytskoho ta in. — Kyiv — Chernivtsi, 1995. — S. 150–157.
14. Danilov A. I. Perehodnoe obšestvo: Problemy sistemnoj transformacii / A. I. Danilov. — Minsk: Harvest, 1998. — 432 s.
15. Ortega-i-Gasset H. «Degumanizaciâ iskusstva» i drugie raboty. Èsse o literature i iskusstve. Sbornik. Per. s isp. — M.: Raduga, 1991. — 639 s.
16. Il'in I. Put' k očevidnosti / I. Il'in. — M.: Respublika, 1993. — 431 s.
17. Obšââ i prikladnââ politologiâ : učeб. posobie / [pod obš. red. V. I. Žukova, B. I. Krasnova]. — M. : MGSU: Soûz, 1997. — 992 s.

Volodymyr Gorbatenko

Doctor of Political Sciences, Professor

Analytical and prognostic knowledge and their role in social and political development

In recent decades, as an independent scientific trend, a dynamically developing political analyst was formed, whose object of study is the functional aspects of the development of the political system of society and its individual components. This direction can be defined as a conscious, purposeful, coordinated process of studying political circumstances, events, trends, prospects for their development in order to find a coherent picture of what is happening, and further making political decisions. The subjects of political analytics are state centers, organizations and institutions, non-state centers and organizations, independent experts.

At the same time, in Ukraine there is a tendency towards attempts to limit political analytics within the framework of the ruling elite. This tendency is negative because it creates information isolation. What needs to be done to make political analytics an integral part of state policy in Ukraine? It is necessary to finally approve the rights, that is to institutionalize political analytics as one of the important directions of development of domestic political science; to clearly

define the methodology and possibilities of its application, the subject and problem field, to develop, in the light of foreign experience, to develop their own research methods, acceptable for use in our conditions; to create a structure, association of political analysts on a scientific and branch basis, to establish permanent contacts between domestic and foreign analysts.

The influence of the expert community on politics is intended to improve the system of management of society. Unfortunately, the experts replaced this goal of rapprochement with the authorities in order to informally influence the political process. Experts who stand for the protection of the public interest and the public good — is an ideal, which is indicated by the vast majority of researchers. The main reasons for the gap between experts and society are the following: 1) interest of the business elite in the intellectual resource in order to compete with the authorities; 2) through participation in public political discourse, influence on public opinion; 3) due to information scales of influence related to the mutual interest of experts and the media.

For the forecasting of political events, processes of great importance is the knowledge of the political situation, which includes a combination of certain factors, circumstances, relations and struggle of political forces, as well as the conditions in which they are implemented. The range of objects (directions of socio-political development), which fall into the sphere of practical application of political forecasting, as a rule, are: definition of key parameters of political modernization of society; development of the political system and its institutions; realization of the policy of reforms in various social spheres; elucidation and use of the dynamics of information development; revealing public opinion on important political issues; knowledge of the mechanisms of occurrence, escalation and prevention of political conflicts; anticipating and ensuring the results of election campaigns; elucidation of the nature and tasks of transformation in the field of political relations; recruiting political leaders and anticipating their influence on changing the political situation in the country; preparation of political decisions and analysis of their possible consequences.

In Ukraine, the analytical and forecast environment is at the stage of registration. Gradually formed independent expert communities — think tanks that take an active part not only in making policy decisions but also in developing a long-term government strategy. This process should be thoroughly stimulated and monitored both at the state level and at the level of civil society, as imperfect political decisions, regulations adopted today, are capable of generating socially dangerous phenomena and processes in the future. That is why analytical and forecasting activity should be formed as a separate direction of scientific support of practical activity in Ukraine.

Keywords: *political analytics, political analysis, policy analysis, political counseling, expertise, discourse, humanitarian expertise, political forecasting.*

Рудакевич Олег Михайлович
доктор політичних наук, професор

Теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації

Розкриті теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації. Обґрунтовано теоретичне та практичне значення розмежування понять національна безпека та державна безпека, взаємозв'язок та взаємодію відповідних феноменів; охарактеризовано національну спільноту не лише як об'єкт, а й суб'єкт безпекової політики, її інституційні засоби; акцентовано увагу на тому, що держава в системі національної безпеки повинна розглядатися як національний за сутністю інститут — національна держава, на що не звертається належної уваги у вітчизняній науковій літературі. Розкрито важливе теоретико-методологічне значення етнополітичної теорії в розробці та здійсненні безпекової політики, зокрема, використання обґрунтованого автором національного принципу, який пояснює сутнісні риси етнічної та політичної націй, виявляє їх взаємозв'язок й актуальність створення умов для безпечного функціонування та розвитку як української етнічної нації, що відроджується та модернізується, так і української політичної нації, яка формується. Доведено, що національна безпека вимагає належного рівня та діалектичного поєднання політичної та етнокультурної складових безпеки національної спільноти.

Ключові слова: національна безпека, державна безпека, політична безпека, етнокультурна безпека, національний принцип, українська етнічна нація, українська політична нація, відродження нації, модернізація нації.

Факт безкровного здобуття суверенітету і незалежності України в 1991 р. приспав почуття небезпеки та національну пильність українців, що не могло не мати негативних наслідків для життєдіяльності молоді держави. Народ і політична еліта не зробили належних висновків ні з Помаранчевої революції, яка стала на захист принципів народовладдя, ні з узурпації влади кримінальним донецьким угрупованням, ні з потужного народного протесту наприкінці 2013 — початку 2014 р. проти зради владою сподівань на асоціацію з Європейським Союзом. Безпекова політика держави виявилася недієздатною і після президентських та парламентських виборів 2014 р. Очевидно, що не можна всі біди українства

списувати лише на агресивних сусідів. Більше винувата наша байдужість та пасивність, брак волі й відповідальності, халатне ставлення до національного здоров'я та національної гігієни.

Парламент, Президент і уряд України за чверть століття прийняли біля двох десятків нормативних актів щодо забезпечення національної та державної безпеки. Однак, вони не спрацювали належним чином. Мабуть існують досі не усвідомлені глибинні чинники загрози національній безпеці, які кореняться, як у особливостях ментальності та сучасного стану українства, так і в стратегії національно-державного будівництва та національної безпеки в Україні.

Над проблематикою національної і державної безпеки та їх складових в Україні працює чимала когорта науковців. Особливо їх діяльність активізувалась напередодні й після прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) (праці В. П. Горбуліна, О. П. Дзьобаня, В. Г. Кременя, А. Б. Качинського, І. Ф. Коржа, О. І. Косілова, Х. В. Приходько, Г. П. Ситника, В. М. Олуйка, О. А. Чувакова, І. А. Юрія та ін. [1; 2; 4; 5; 6; 9; 13; 15; 16]).

У згаданому Законі певним чином сформульовано дефініцію поняття «національна безпека», визначені її суб'єкти, об'єкти та принципи, заходи з убезпечення країни від внутрішніх та зовнішніх загроз. У науковій літературі аналізується понятійний апарат теми, досліджується, роль спеціалізованих державних структур щодо виявлення та нейтралізації потенційних чи реальних загроз національній спільноті, аналізується роль міжнародних організацій у формуванні колективної безпеки та зарубіжний досвід осмислення національної безпеки. В окремих дослідженнях зроблено спроби знайти критерії розмежування понять «національна безпека» та «державна безпека» [4; 15]).

Разом з тим залишається значне коло теоретико-методологічних проблем осмислення сутності та змісту категорії «національна безпека». По-перше, все ще домінують радянські етатичні й авторитарні традиції визначати безпеку країни через поняття «державна безпека», підпорядковуючи йому смисл національної безпеки, або ж ототожнюючи їх. По-друге, як не парадоксально, поняття «нація» не фігурує ні в переліку об'єктів, ні суб'єктів національної безпеки, а замість нього вживається абстрактний термін «суспільство». Це стосується в т. ч. й тексту безпекового Закону України, прийнятого в 2003 р. По-третє, з поля зору випадає така соціальна реальність як українська етнічна нація, яка має істотні безпекові проблеми в умовах відродження та модернізації. По-четверте, ведучи мову про національну безпеку, не робиться наголос на тому, що головним інструментом її убезпечення є не просто держава, а національна держава

і, що формування такої держави поки-що не завершено. По-п'яте, в дослідженнях безпекової теми творчо не використовуються досягнення сучасної етнополітології щодо сутності та різновидів нації, теорії національної генези та розвою націй в умовах модерну та постмодерну. По-шосте, недооціненою є роль громадянського суспільства, його інституцій у реальних процесах захисту суверенітету й цілісності як української етнічної, так і української політичної націй. По-сьоме, поглибленого дослідження вимагає роль основних складових національної безпеки у її формуванні та функціонуванні: державної, політичної, економічної, соціальної, культурної (етнокультурної), інформаційної, екологічної та інших безпекових компонентів національного буття.

Мета статті — дослідити теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації. Для цього будуть критично осмислені як концептуальні засади сутності й змісту національної безпеки в контексті життєвих інтересів українського народу, так і теоретичні основи націології, які пояснюють особливості динаміки української спільноти після проголошення її суверенітету.

Національна безпека — це стан захищеності життєво важливих потреб та інтересів національної спільноти, її членів від загроз, що можуть створювати зовнішні та внутрішні антропогенні, техногенні та природні чинники. Як політологічна категорія, національна безпека визначається в літературі не лише через поняття «стан нації», а й з використанням категорій «суспільні відносини» (відносини між нацією та суспільними інституціями, що забезпечують національне буття); «підсистема національної спільноти» (комплекс інститутів та функцій, що мають захистити націю від негативних чинників); «політичний процес» (цілеспрямовані дії суспільних акторів, що мінімізують загрози життєдіяльності нації), «публічна політика» (складова публічної політики, яка виробляється і здійснюється поруч з економічною, соціальною та іншими різновидами політики, «військова оборонна потуга» тощо.

У політичному лексиконі поняття «національна безпека» вперше було використане в 1904 р. у посланні президента Т. Рузвельта Конгресу США, в якому він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу інтересами національної безпеки. У розробці теоретичних основ національної безпеки відзначилися фундатори та прихильники школи «політичного реалізму» Г. Морґентау, Р. Арон, Дж. Кеннан, Г. Кісінджер та ін., які заклали традицію виводити поняття «національна безпека» із концепції національних потреб та інтересів.

Національна безпека як системне утворення, включає такі основні компоненти: життєво важливі потреби та інтереси нації, внутрішній

та зовнішній безпековий простір, виклики та загрози національній безпеці, суб'єкти безпекової політики, її об'єкти, принципи, правова основа, засоби, цілеспрямовані захисні дії, ефект безпекової стратегії і тактики.

Потреби й інтереси нації з точки зору її безпеки, маючи об'єктивну основу, повинні бути вчасно й адекватно усвідомлені та розставлені за пріоритетами правлячою елітою. Головною завжди виступає потреба у збереженні незалежності, суверенітету й територіальної цілісності нації та забезпечення прав і свобод її членів (потреба-мета). Важливе місце і роль у життєдіяльності нації належить також потребам-засобам: дієдатній національній державі, розвиненому громадянському суспільстві, силовим структурам держави тощо. Третя група потреб — потреби-умови: належний рівень національної свідомості й самосвідомості, національна єдність та злагода, внутрішньополітична стабільність, безпека органів влади й ін. На кожному з історичних етапів національного розвитку та в залежності від геополітичних обставин, ті чи інші потреби й інтереси виступають на передній план, вимагаючи їх безпечної реалізації.

Об'єктами національної безпеки у вітчизняній науковій літературі традиційно називається тріада «особа-суспільство-держава». Вона фігурує і в дефініції національної безпеки в Законі України «Про засади національної безпеки України»: «національна безпека, — зазначається в ньому, — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства...» (Ст. 1) [10]. Однак, слід мати на увазі, що, по-перше, в понятті «національна безпека» мова йде не просто про суспільство, а про націю як особливий тип спільноти і, що нації бувають різних видів. Очевидно, базові потреби й інтереси основних різновидів націй — етнічної, політичної та змішаної (етнополітичної) є своєрідними за змістом та пріоритетами, що має бути відображено у стратегії і тактиці безпекової політики. Оскільки перші у світі закони про національну безпеку були прийняті в США та інших країнах Заходу, в яких сформувалися політичні нації (поліетнічні спільноти, об'єднані перш за все політико-правовими, державними чинниками), і в яких поняття нація і держава як суспільно-політичні феномени практичного ототожнюються, саме їхні ідеї, принципи і норми стали зразком для розкриття змісту національної безпеки для інших країн. Однак, не можна копіювати концептуальні засади національної безпеки політичних націй у країнах, в яких формуються чи сформовані етнічні або етнополітичні нації.

По-друге, в згаданій тріаді держава має бути ідентифікована саме як національна держава — держава, як формується нацією на демократичних засадах і основне призначення якої — виражати й захищати національні

потреби й інтереси. Формування такої держави з уламка пострадянської СРСР (з УРСР) залишається актуальним завданням для української нації. Однак вітчизняна політична та правова науки з певних світоглядних та теоретико-методологічних причин не приділяють цьому питанню належної уваги.

До неінституційних суб'єктів національної безпеки належать, насамперед сама нація як свідомо своїх потреб консолідована спільнота, її еліта, провідні суспільні класи та етнічні групи. Інституційними суб'єктами національної безпеки є органи державної влади та управління, а також спеціалізовані безпекові структури — збройні сили, служба безпеки, розвідувальні органи, рада національної безпеки при главі державі тощо. Органи місцевого самоврядування також мають статус суб'єктів національної безпеки, які діють локально. В умовах демократії та публічної політики істотно зростає безпекова роль інститутів громадянського суспільства — партій, громадсько-політичних організацій та рухів, релігійних об'єднань.

За сферами життєдіяльності національна безпека складається з таких підвидів як державна, політична, соціальна, економічна, культурна, екологічна, інформаційна, антитерористична тощо.

Державна безпека — це стан захищеності базових потреб та інтересів держави як політичного інституту, її громадян (підданих) від негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, в першу чергу тих, які загрожують втратою суверенітету, незалежності й територіальної цілісності держави, що може підірвати життєздатність нації. Дослідження державної безпеки з початку ХХ ст., як уже зазначалося, велось в руслі теоретичного осмислення проблем безпеки політичних націй. Для інших різновидів націй — етнічних та змішаних — постала проблема розмежування понять національна та державна безпека за їх цілями, суб'єктами, об'єктами та засобами. Навколо цієї проблеми ведеться полеміка і в українському політико-правовому дискурсі, зокрема вносяться пропозиції розрізнити широкий та вузький зміст поняття «державна безпека». Для широкого трактування, яке наближається до змісту поняття національна безпека, пропонується використовувати термін «безпека держави» [15, с. 175]. Невипадково в назві й змісті Закону «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) поєднуються і часто ототожнюються проблеми та основні завдання національної та державної безпеки.

Ведучи мову про співвідношення національної та державної безпеки, слід мати на увазі, що, по-перше, в умовах демократії життєво важливі інтереси нації, її членів стоять вище інтересів держави, а тому пріоритетною є національна безпека, тобто державна безпека підпорядкована забезпеченню нації. По-друге, лише народ, члени нації можуть визначати

тип державного правління та устрою, функції держави. В Конституції України підкреслюється, що «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» [3, с. 5]. По-третє, надмірна етатизація національної безпеки веде до встановлення авторитарного чи тоталітарного режимів, що часто виправдовується гіперболізацією загроз державній безпеці. По-четверте, як показує український та зарубіжний досвід, національна безпека може бути підірвана через антинародну політику самої держави та зраду національних інтересів правлячою елітою. По-п'яте, в умовах сучасного світу безпека національної спільноти може бути надійно убезпечена лише дієздатною національною державою, яка, в свою чергу, захищена силами спеціальних державних органів, інституціями громадянського суспільства та міжнародними організаціями на основі безпекових угод. У цьому сенсі державну безпеку можна вважати вищим рівнем функціонування національної безпеки.

Основними об'єктами державної безпеки є атрибути та інші сутнісні ознаки національних держав, а також регулятивна роль держави в різних сферах суспільного життя. До першої групи об'єктів державної безпеки відносяться органи державної влади й управління; інститути легального державного примусу, адміністративно-територіальна організація держави та державний кордон; державний суверенітет і незалежність; національне право; грошова одиниця й інші економічні атрибути держави; державні символи. Друга група об'єктів державної безпеки стосується взаємодії національної спільноти, сфер її життєдіяльності і окремих соціальних секторів з державою. В умовах різних політико-ідеологічних систем та політичних режимів ця взаємодія має свої особливості, що впливає на принципи і зміст безпекової політики. Так, в умовах тоталітарних режимів держава на перше місце ставить свої інституційні безпекові інтереси, а нація, суспільні верстви відіграють роль засобів досягнення заідеологізованих цілей владоможців.

Оскільки нація — це спільнота, яка діалектично поєднує етнокультурні та політичні механізми соціальної самоорганізації, співвідношення яких істотно впливає на різновид нації та зміст і специфіку усіх сфер її життєдіяльності, в дослідженні її безпеки необхідно всебічно проаналізувати етнокультурні та політичні виклики і загрози суверенного існування національних спільнот.

Політична безпека нації — поняття, яке характеризує рівень захищеності інтересів нації в політичній сфері її життєдіяльності та розкриває сукупність інститутів і заходів, які спроможні забезпечити національній спільноті статус повноцінного політичного суб'єкта. Система політичної

безпеки повинна створити належні умови для ефективного функціонування конституційного політичного ладу, політичної системи нації, політичного режиму, парламентської більшості та опозиції, партійної та виборчої систем, захищеності політичних прав і свобод громадян, підтримання народовладдя та безпекових міжнародних відносин. В Україні як молодій державі та модерній нації, що в ній формується, тема політичної безпеки стає все більше актуальною та досліджуваною, адже, як показали Помаранчева революція та Революція гідності, українці гостро реагують на загрози національній безпеці, що мають політичну природу та спрямування. До числа основних індикаторів політичної безпеки відносяться такі чинники: наявність правових гарантій реалізації політичних прав і свобод громадян, чесні змагальні вибори, свобода діяльності опозиційних сил, гласність у роботі органів публічної влади й управління, відповідальність влади перед народом, довіра до влади і добровільна підтримка її більшістю суспільства, результативна боротьба з політичною корупцією, висока моральність та патріотизм державних службовців, національна гідність та гордість рядових громадян за свою країну, єдність нації, адекватність політичних рішень національним інтересам, зростання політичного авторитету спільноти у світовому співтоваристві.

Етнокультурна безпека нації — поняття, яке розкриває дієві заходи та умови безпечного існування основних духовних цінностей спільноти: рідної мови, традиційних релігійних вірувань та моральних цінностей, національної освіти й науки, історичної пам'яті нації, народного мистецтва, традицій сімейного життя та побуту. Важливим компонентом культурної безпеки є також надійний захист інформаційного простору нації та формування дієздатної кібербезпеки. В умовах глобалізованого світу та інтеграційних тенденцій у духовній сфері проблеми етнокультурної безпеки набирають все більшої актуальності. Особливо важливою ця тема є для молодих націй, які в минулому зазнали істотної руйнації і нині відроджуються та модернізуються. Це пов'язане з тим, що в умовах відкритого суспільства відбувається активне запозичення культурних цінностей сусідніх спільнот, а також зразків т.зв. масової культури, які не завжди когерентні й толерантні до культури даної нації. За цих умов слід вживати дієві адміністративні та ідеологічні заходи для протидії чужій культурній експансії.

Вироблення стратегії і тактики безпекової політики української нації вимагає чіткого і неупередженого з'ясування стану та векторів розвитку української спільноти. Спершу зазначимо, що в офіційній риториці поширення набув термін «українська політична нація», який запозичений із політичного лексикону США, Канади та західноєвропейських країн.

Його використання в Україні значною мірою має декларативний характер, мовляв населення суверенної України достатньо консолідоване і має спільні культурні цінності і мету. Дуже хотілося б цього і владі, яка несе відповідальність за політико-ідеологічну єдність населення, стабільність і мир у державі, і патріотично налаштованому громадянину. Однак події останніх років засвідчують дещо інший стан справ, коли в ряді регіонів спостерігається міжетнічне та міжконфесійне напруження та протистояння, а то й сепаратистські рухи. В будь-якому випадку можна стверджувати, що існує соціально-економічна та політико-правова основа консолідації громадян України в т.зв. політичну націю і цей складний та суперечливий процес уже розпочався. У зв'язку з піднятою проблемою важливо зауважити, що ні в Конституції України, ні в жодному з проектів змін до неї поняття політична нація не вживається. Разом з тим, Основний Закон держави містить поняття «українська нація» в сенсі українська етнічна спільнота, та «Український народ» як сукупність громадян держави різних національностей, який є «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні» [3, с. 4–5].

Вітчизняні дослідники здебільшого не звертають належної уваги на той факт, що т. зв. етнічна та політична нації не є суто етнічні та політичні спільноти. Усі вони «змішані» з двох причин: 1) завдяки сутнісному чиннику, згідно з яким будь-яка нація — це завжди діалектичне поєднання політичних та етнічних (етнокультурних) засад життєдіяльності соціуму, у чому й полягає смисл т. зв національного принципу; 2) через історичні обставини, коли формування новітніх націй відбувалося чи то на етнічній, чи на політичній основі, доповнившись згодом іншим — політичним або етнокультурним — чинником. Схематично співвідношення концептуальних моделей політичної та етнічної націй, їх взаємозв'язок показано на рис. 1 [10, с. 98–99].

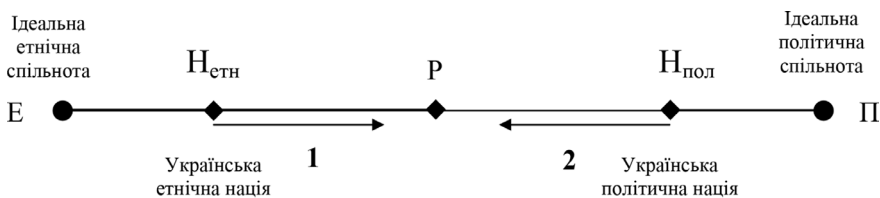

Рис. 1. Взаємозв'язок і динаміка етнічної та політичної націй.

Крайні точки відрізка ЕП символізують ідеальні гіпотетичні моделі етнічної та політичної спільноти, коли в них відсутній інший основний компонент самоорганізації: в етносі — політичний, у політичному

співтоваристві — етнічний. Такі спільноти нежиттєздатні: етнос, позбавлений політичної складової, перебуває у стані «етнічної маси» (І. Франко), а держава без культурної основи може утримуватися лише суворими законами й силовими засобами. Точки Нетн і Нпол характеризують відповідно етнічну та політичну нації, в яких сформований необхідний мінімум іншого способу самоорганізації, що дає змогу цим спільнотам забезпечувати стабільне й демократичне функціонування. Стрілка «1» означає формування етнічної нації, в якій етнокультурна самоорганізація має давню історію і є домінуючою відносно політичної (наприклад, польська чи угорська нації), а стрілка «2» — генезу політичної нації, яка спирається, перш за все, на політичні чинники життєдіяльності (наприклад, американська в США та канадська нації). Точка Р характеризує націю, в якій політичні та етнічні способи самоорганізації врівноважені. Реально існуючі нації розташовані на відрізку Нетн– Нпол.

Точка, яка відповідає певному стану нації, може рухатися вправо чи вліво під впливом внутрішніх або зовнішніх чинників. Коли ж національна держава включає основний державотворчий етнос і доволі чисельні національні меншини та коли в момент утворення держави вже існувала етнічна нація домінуючого етносу, в такому соціумі відбуватимуться два націєгенетичні процеси — 1) зміцнення та розвиток базової етнічної нації та 2) формування нації з усіх етнонаціональних груп, що населяють державу — т.зв. політичної нації. Ці два націєтворчі процеси накладаються один на одного, взаємодіють між собою, в наслідок чого формується нація змішаного типу — етнополітична нація.

Викладені ідеї щодо сутності нації (т.зв. етнічний принцип») та співвідношення етнічних і політичних різновидів націй обґрунтовані нами в монографіях «Національний принцип: етнополітична концепція нації» (2009 р.) [11, с. 79–120] і «Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації» (2015 р.) [12, с. 10–43]. Стосовно ситуації в українському суспільстві слід зазначити, що українська етнічна нація, завдяки сформованій національній культурі та наявності власної держави й інститутів громадянського суспільства (патріотичних партій та громадсько-політичних організацій), перебуває в точці Нетн, і ця точка продовжує рух у напрямі до точки Р, що означає зростання політичної зрілості й організованості етнічних українців.

Українська політична нація, основи якої почали формуватися в суверенній Україні, перебуває у точці Нпол і ця точка, хоч і повільно, також рухається до точки Р. Етнокультурна самоорганізація політичної нації представляє собою функціонування набутого в процесі спільної життєдіяльності досвіду і традицій народами, що проживають на українській

етнічній території тривалий час. Окрім того, етнокультурна сфера політичної нації містить цінності української етнічної нації та національних меншин, а також загальнолюдські цінності щодо яких досягнуто консенсусу в спільному житті. Політична самоорганізація української політичної нації також базується на державній владі й місцевому самоврядуванні, оскільки Україна як національна держава водночас є загальнонародною демократичною державою — державою всіх громадян, незалежно від їх національної приналежності. Слід також мати на увазі роль функціонування і взаємодії політичних та політизованих інститутів громадянського суспільства, створених як окремими етнічними групами, так і спільними зусиллями громадян різних національностей.

Між точками Нетн та Нпол, які символізують українську етнічну та українську політичну нації, існує певна динамічна рівновага, яка відповідає співвідношенню політичних сил та досягнутому компромісу між етнонаціональними групами в Україні. Однак ця рівновага може набувати нового змісту в процесі розвитку національних утворень або перебувати в кризовому стані, якщо етнічна та політична нації будуть розвиватися всупереч цінностям і прагненням однієї із них. Саме така криза, наприклад, виникла, коли певні політичні сили в парламенті за підтримки органів державного управління ухвалили в 2013 р. Закон про засади мовної політики, який послаблює повноцінність української мови як державної і загрожує як українській етнічній нації, так і консолідованому існуванню української політичної нації.

Важливо зазначити, що просування українського соціуму до точки Р не означає розмивання української етнічної нації та національних меншин. Навпаки, в умовах демократії вони будуть реалізовувати й утверджувати свій етнокультурний та політичний статус. В цих умовах все активніше відбуватиметься взаємодія і взаємозбагачення етнонаціональних культур та формування спільних механізмів політичної самоорганізації.

Розробляючи стратегію національної безпеки, слід мати на увазі модернізаційні процеси, які розгортаються в Україні. Як резонно зазначає М. Ожеван, — «не зовсім успішна постсовєтська модернізація вже встигла спричинитися до розшарування соціумів на домодерні, модерні та постмодерні». Якщо перші живуть у вимірах напівфеодальної патерналістської культури, другі — культури модерного економізму, то третім властива культура постмодерну західного взірця [7, с. 11–12]. Дослідник робить висновок, що сучасна українська нація «зависає» між домодерном, модерном і постмодерном, про що свідчать такі ознаки і процеси: збереження регіональних ідентичностей за векторами колишніх імперій або державних утворень, які володіли колись українськими землями (квазіімперськість);

держава як центральний актор модернізації не посилює, а послаблює роль громадянського суспільства й політичної нації (етатизм та патерналізм); переважання зовнішніх ідентичностей над внутрішніми та поява зденационалізованих ідентичностей; поява та посилення у відповідь на глобалізаційні тенденції різноманітних версій націоналізму та субститутів у вигляді «Руського міра» або різноманітного «європеїзму»; зовнішнє управління та тенденції до внутрішньої і зовнішньої десуверенізації [8].

З наведених характеристик неважко помітити, що Помаранчева революція та Революція гідності були спрямовані на подолання відставань та викривлень у процесі формування модерної української нації та її успішного долучення до постмодернізаційних новацій.

Основні етнополітичні процеси, що супроводжують формування модерної української нації, на наш погляд, такі:

а) відродження та розвиток української етнічної нації, що передбачає повернення до власної культури й мови зрусифікованого населення країни, а також творче сприйняття українцями сучасних досягнень європейської і світової цивілізації;

б) формування основ української політичної нації на базі спільної громадянської культури населення країни та залучення до активного політичного життя представників усіх національних груп, що проживають в Україні на засадах модерну та постмодерну;

в) взаємодія та конвергенція української етнічної і політичної націй та поступове формування змішаного типу нації — модерної української етнополітичної нації.

Кожен із цих станів та процесів вимагає належної підтримки і забезпечення від внутрішніх та зовнішніх негативних чинників. Враховуючи сказане, можна сформулювати такі теоретико-методологічні засади безпеки української нації в умовах її відродження та модернізації.

1. Слід чітко визначити сутність і зміст поняття «безпека української нації», розкривши його співвідношення з поняттям «безпека української держави». Використовуючи поняття «національна безпека України», необхідно усвідомлювати його складний, гібридний зміст, який інтегрує поняття «безпека української нації» та «безпека української держави», що нерідко приводить до підміни цих понять у виробленні й реалізації безпекової політики та негативних наслідків такої підміни.

2. Розробляючи стратегію безпеки української нації, необхідно врахувати той факт, що в сучасних умовах на теренах української держави існує українська етнічна нація, яка відроджується, консолідується і модернізується, та розпочалося формування української політичної нації з громадян усіх етнічних груп, які населяють Україну. Кожен із названих

відносно автономних різновидів української нації вимагає продуманої безпекової політики. Стратегія і тактика безпечного існування і розвитку української етнічної та політичної націй не повинні стояти на заваді розвитку цих формувань, які в сучасних умовах їх життєдіяльності мають специфічні потреби й інтереси, а отже і власний внутрішній та зовнішній безпековий простір і засоби убезпечення.

3. Виходячи з того, що визначальним у формуванні, функціонуванні та трансформації національних спільнот є діалектичне й органічне поєднання їх політичної і культурної (етнокультурної) самоорганізації, у стратегії національної безпеки перш за все мають бути чітко окреслені та змістовно визначені політична безпека української етнічної та політичної націй і їх етнокультурна безпека. Недопустимим є створення кращих чи гірших безпекових умов для етнічної або політичної українських націй, що в кінці-кінців породить конфлікти між ними та провокуватиме дезінтеграцію українського суспільства. Подібні перекося, як показує новітня українська історія, призводять до революційного збурення народу та зовнішнього втручання в життєдіяльність держави й суспільства.

4. Серед суб'єктів національної безпеки головним є українська етнічна та політична нації як консолідовані спільноти, які мають власні потреби й інтереси, які необхідно захищати. Серед інституціональних безпекових суб'єктів особливу роль відіграє українська національна держава, а також органи регіонального та місцевого самоврядування, політичні партії й інші інституції громадянського суспільства. До важливих суб'єктів безпекової політики та діяльності, як показує зарубіжний та вітчизняний досвід, слід віднести також релігійні спільноти та їх інституції, особливо ті, що мають давню історію і є духовною опорою української нації. Закони України повинні чітко визначити права і обов'язки усіх суб'єктів національної безпеки.

5. У свідомості українського народу слід цілеспрямовано формувати патріотичну настанову на те, що захист нації та національної держави є священним обов'язком громадянина. Населення країни повинно бути готовими до відстоювання національної безпеки на засадах народної самооборони в добровільних формуваннях, особливо коли держава не є достатньо дієздатною, або, коли до влади прийшли агенти інших держав. Слід творчо використати досвід США, Франції та інших політій, в яких створено особливий різновид Національної гвардії — воєнізовані структури із резервістів та добровольців, які, поєднуючи перебування у підрозділах Гвардії з роботою за основним фахом, періодично проходять військову підготовку і у кризових ситуаціях можуть швидко стати на захист Вітчизни.

6. Українська держава як суспільний інститут, її безпека повинні розглядатися в першу чергу як умова і засіб забезпечення української нації. До того ж слід врахувати, що сучасна українська держава повинна мати офіційний статус і сутнісні риси національної держави, тобто держави, яка виражає життєво важливі потреби й інтереси української нації (етнічної та політичної), плекає і примножує славні традиції національної самооборони.

7. Оскільки за національну безпеку відповідають очільники держави, необхідно виробити нормативні акти, які б забезпечили посилення вимог до морального та освітньо-професійного рівня правлячої еліти, в т. ч. були спрямовані на забезпечення належного представництва осіб української національності у парламенті, уряді та адміністрації глави держави.

8. У доктрині національної безпеки слід чітко сформулювати тезу про те, що впродовж усієї історії підступним і вкрай небезпечним ворогом української нації є Росія з її середньовічним імперським мисленням та поведінкою. Враховуючи це, слід зробити максимум можливого для блокування політичного, економічного й гуманітарного (у т. ч. релігійного) впливу Російської Федерації на процеси в Україні та наполегливо підтримувати дії, спрямовані на входження української держави в систему колективної безпеки демократичних країн Європи та набуття членства в НАТО.

9. Політика національної безпеки, її реалізація повинні формуватися на засадах публічності та демократичної участі широкого народного загалу. Паралельно з Радою національної безпеки і оборони України як державною інституцією, що розробляє і здійснює заходи з національної безпеки, слід створити громадську раду з національної безпеки, якій буде надано можливість контролювати діяльність Президента та РНБОУ, а також право висловлювати недовіру до конкретних осіб, що матиме наслідком порушення питання про їх відставку. До складу такого органу можуть входити лідери громадських формувань, науковці, діячі культури і мистецтва, церковні ієрархи, інші моральні авторитети нації.

Список використаних джерел

1. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : моногр. / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. — К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикформ», 2007. — 592 с.
2. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій : Методологія дослідження та забезпечення / О. П. Дзьобань. — Х.: Константа, 2006. — 440 с.

3. Конституція України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 30 верес. 2016 р. : (Офіц. текст). — К.: ПАЛИВОДА А. В., 2016. — 75 с.

4. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових понять // *Правова інформатика*. — 2012. — № 4. — С. 69–75.

5. Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України // *Правова інформатика*. — 2011. — № 1. — С. 72–78;

6. Кремень В. Г. Політична безпека : концептуальні засади та система забезпечення : моногр. / В. Г. Кремень, І. Б. Бінько, С. І. Головащенко — К.: МАУП, 1998. — 92 с.

7. Ожеван М. А. Українське націєтворення: зависання між модерном і постмодерном / М. А. Ожеван // *Українська політична нація: проблеми становлення: зб. нак. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степико, В. М. Яблонського*. — К. : НІСД, 2012. — С. 5–13/

8. Ожеван М. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації [Електронний ресурс] / М. Ожеван . — Режим доступу : <file:///C:/Ustrs/92EA~1/AppData/Local/Temp/A1JOX7FK.htm>

9. Приходько Х. В. Політична безпека України: конституційно-правовий аспект // *Юридичний науковий електронний журнал*. — 2015. — № 1. — С. 36–40;

10. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — № 39. — Ст. 351;

11. Рудакевич О. М. Національний принцип: етнополітична концепція нації : моногр. — Тернопіль : Видавництво ТНЕУ «Економічна думка», 2009. — 292 с.

12. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : Моногр. / авт. колектив : О. М. Рудакевич (керівник) та ін. — Тернопіль : ТНЕУ, 2015. — 256 с.

13. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика. Навч. посібник / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. — Хм.; К.: Кондор, 2007. — 616 с.

14. Хартія європейської безпеки від 19.11.1999 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://zakon3.rada.gov.ua/show/994_166/print\[140708829348951](http://zakon3.rada.gov.ua/show/994_166/print[140708829348951)

15. Чуваков О. А. Національна і державна безпека: співвідношення понять // *Правова держава*. — 2012. — № 15. — С. 193–196.

16. Юрій І. А. Державна безпека України в контексті прийняття Воєнної доктрини // *Право і суспільство*. — 2016. — № 4. — С. 16–21.

References

1. Horbulin V. P. Systemno-kontseptualni zasady stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy : monohr. / V. P. Horbulin, A. B. Kachynskiy. — K.: DP «NVT «Ievroatlantikiform», 2007. — 592 s.
2. Dzoban O. P. Natsionalna bezpeka v umovakh sotsialnykh transformatsii : Metodolohiia doslidzhennia ta zabezpechennia / O. P. Dzoban. — Kh.:Konstanta, 2006. — 440 s.
3. Konstytutsiia Ukrainy : chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopov. stanom na 30 veres. 2016 r. : (Ofits. tekst). — K.: PALYVODA A. V., 2016. — 75 s.
4. Korzh I. F. Derzhavna bezpeka: metodolohichni pidkhody do systemy skladovykh poniat // Pravova informatyka. — 2012. — № 4. — S. 69–75.
5. Kosilova O. I. Politychna bezpeka v systemi natsionalnoi bezpeky Ukrainy // Pravova informatyka. — 2011. — № 1. — S. 72–78;
6. Kremen V. H. Politychna bezpeka : kontseptualni zasady ta systema zabezpechennia : monohr. / V. H. Kremin, I. B. Binko, S. I. Holovashchenko — K.: MAUP, 1998. — 92 s.
7. Ozhevan M. A. Ukrainske natsiietvorennia: zavysannia mizh modernom i postmodernom / M. A. Ozhevan // Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia: zb. nak. st. / za red. M. M. Rozumnoho (zah. red.), M. T. Stepyko, V. M. Yablonskoho. — K. : NISD, 2012. — S. 5–13.
8. Ozhevan M. Ukrainska natsionalna ideia ta kulturopolityka nazdohaniaiuchoi modernizatsii [Elektronnyi resurs] / M. Ozhevan. — Rezhym dostupu :file:///C:/Ustrs/92EA~1/AppData/Local/Temp/A1JOX7FK.htm
9. Prykhodko Kh. V. Politychna bezpeka Ukrainy: konstytutsiino-pravovyi aspekt / Kh. V. Prykhodko // Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. — 2015. — № 1. — S. 36–40;
10. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2003. — № 39. — St. 351;
11. Rudakevych O. M. Natsionalnyi pryntsyp: etnopolitychna kontseptsiiia natsii : monohr. — Ternopil : Vydavnytstvo TNEU «Ekonomichna dumka», 2009. — 292 s.
12. Svitohliadni ta sotsiokultrni zasady formuvannia modernoi ukrainskoi natsii : Monohr. / avt. kolektyv : O. M. Rudakevych (kerivnyk) ta in. — Ternopil : TNEU, 2015. — 256 s.
13. Sytnyk H. P. Natsionalna bezpeka Ukrainy: teoriia i praktyka. Navch. posibnyk / H. P. Sytnyk, V. M. Oluiko, M. P. Vavrynychuk. — Khm.; K.: Kondor, 2007. — 616 s.

14. Khartiia yevropeiskoi bezpeky vid 19.11.1999 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: [http://zakon3.rada.gov.ua/show/994_166/print\[140708829348951\]](http://zakon3.rada.gov.ua/show/994_166/print[140708829348951])

15. Chuvakov O. A. Natsionalna i derzhavna bezpeka: spivvidnoshennia poniat // Pravova derzhava. — 2012. — № 15. — S. 193–196.

16. Yurii I. A. Derzhavna bezpeka Ukrainy v konteksti pryiniattia Voiennoi doktryny // Pravo i suspilstvo. — 2016. — № 4. — S. 16–21.

Oleh Rudakevych

Doctor of Political Sciences, Professor

Theoretical and methodological fundamentals of the Ukrainian national security under its restoration and modernization

The theoretical and methodological principles of the Ukrainian nation security in terms of its revival and modernization are revealed. The author justifies the theoretical and practical importance of the distinction between national security and state safety, relationship and interaction of these phenomena; characterizes the national community not only as an object, but also the subject of security policy, its institutional means; it is emphasized on the fact that the state in the system of national security should be considered as a national by the essence institution — a national state, which has not been paid appropriate attention in the domestic scientific literature. The important theoretical and methodological significance of the ethnic-political theory in the development and implementation of security policy is revealed, in particular the author stresses out the use of a nationally validated principle, which explains the essential ethnic and political national features, reveals their interrelation and the relevance of the policy on creating conditions for the safe functioning and development of the Ukrainian ethnic nation as regenerating and modernizing, and Ukrainian political nation, which is being formed. It is proved that national security requires an adequate level and dialectical combination of political and ethnic-cultural components of national community security.

Keywords: national security, state security, political security, ethnic-cultural security, national principle, Ukrainian ethnic nation, Ukrainian political nation, national restoration, modernization of the nation.

Малиновський Валентин Ярославович
доктор політичних наук, професор

Сучасний стан вітчизняної політичної регіоналістики та перспективи розвитку

Виклики, що постали перед Україною у 2014 році, процеси європейської регіоналізації і децентралізації влади актуалізували дослідження у сфері політичної регіоналістики — складової політичної науки. Проаналізовано стан української політичної регіоналістики в контексті нинішніх складних процесів конституційної реформи, децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, на основі чого визначено об'єкт та предмет її дослідження. Обґрунтовано, що для вітчизняної політичної регіоналістики існує доволі широке дослідницьке поле, яке в сучасних надзвичайно складних політичних умовах (тимчасова втрата Криму і значних територій Донбасу) потребує активізації наукових зусиль. Наголошено, що цей науковий напрям не може стояти осторонь зазначених подій, більше того, повинен бути в авангарді наукового дискурсу, пропонуючи адекватні відповіді на виклики ХХІ століття. Результати дослідження становитимуть аналітичний матеріал для активізації наукових досліджень у сфері політичної регіоналістики. Практична значущість матеріалів статті полягає в окресленні основних напрямів розвитку вітчизняної політичної регіоналістики.

Ключові слова: політична регіоналістика, регіон, регіональне самоврядування, регіоналізм, регіоналізація, децентралізація, регіональна політика.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процеси глобалізації і регіоналізації торкнулися практично всіх європейських держав. Більше того, активізація і зростання ролі регіонів у сучасному світі створили новий формат європейської регіональної політики, що здійснюється у форматі доктрини регіоналізму. Сучасний європейський регіон — не просто адміністративно-територіальна одиниця, певна територія, а це своєрідний самоорганізований соціум, в якому формується нова регіональна ідентичність, що прагне більшої компетенційної ваги. Регіони в країнах ЄС вже фактично перетворилися на основні структури європейського політичного та економічного простору в контексті філософії «Європи регіонів». Зважаючи на зростання їхньої ваги, ХХІ ст. отримало назву «століття регіонів».

Очевидно, що політична наука не повинна стояти осторонь цих загальноєвропейських трендів, а активно супроводжувати зазначену загальну тенденцію розвитку просторових структур. Адже стабільність і збалансованість держави значною мірою залежить від регіональної структури, її адекватності політичному та соціально-економічному розвитку. У цьому контексті особливо актуальною темою є баланс у взаємовідносинах «центр-регіони», регулювання якого здійснюється за допомогою централізованих і децентралізованих механізмів. Усі зазначені питання є предметом дослідження політичної регіоналістики — напрямом політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональній проблематиці, що має тривалу історію та завжди займала суттєве місце в дослідженнях вітчизняних державознавців, присвятили свої праці багато науковців, однак учених-політологів серед них не так багато. За винятком окремих праць [1; 4; 7; 10; 16], фактично відсутні монографії, в яких актуальні питання регіонального розвитку набули достатнього опрацювання. У політології напрями, пов'язані з політико-просторовими системами, що виступають як різновид політичної системи, розвинені недостатньо. У результаті регіональні проблеми розглядаються переважно представниками економічної чи географічної науки, а основна спрямованість політологічних досліджень зосереджена на аналізі регіональних електоральних процесів та регіональних еліт.

Метою статті є аналіз стану вітчизняної політичної регіоналістики у контексті сучасних трендів регіоналізму та перспективи її розвитку.

Виклад основного матеріалу. У США, європейських країнах кінець ХХ ст. став періодом бурхливого розвитку регіоналістики як поля міждисциплінарної співпраці науковців у визначенні пріоритетів регіонального розвитку і територіальної організації влади. В Україні питання регіоналізму все ще залишається одним з найбільш дискусійних, а регіоналізація — віддаленим у часі проектом. Ще років п'ятнадцять тому до терміну «регіон» окремі політики і науковці ставилися досить обережно, а поняття «регіоналізм» фактично ототожнювали із сепаратистськими та іншими відцентровими проявами. У результаті цього, ключове поняття регіоналістики «регіон» з'явилося в національному законодавстві лише у прийнятому у 2005 р. Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» [15], однак без конкретного розкриття його змісту. Ще одне базове поняття «регіональне самоврядування», що було введене в українське законодавство у 1992 р., коли після тривалих і гострих дискусій, викликаних різними підходами щодо побудови нової вертикалі державної виконавчої влади замість компартійної, Верховна Рада прийняла нову редакцію Закону «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне

самоврядування» [14], у якому чітко розмежовувалися два види муніципальної влади: місцеве та регіональне самоврядування. Саме цим законом у національне законодавство було введено одне з базових понять регіоналістики «регіональне самоврядування».

У перші роки Незалежності України поняття «регіональне самоврядування» мало широке розповсюдження в законодавчій практиці. Зокрема, у проекті Конституції України у редакції від 1 липня 1992 р. передбачалося чітке розмежування місцевого та регіонального самоврядування. У статті 228 зазначалося, що «Регіональне самоврядування здійснюється населенням в межах областей (земель) і районів безпосередньо шляхом регіональних референдумів та через обласні (земельні) і районні Ради» [5]. Схожий підхід зберігся і в проекті Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 року. Лише у проекті Конституції України у редакції від 11 березня 1996 р. обласні та районні ради були віднесені до місцевого самоврядування [6]. Саме такий підхід був закріплений у прийнятій у 1996 р. Конституції України та згодом у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 року [13].

Опоненти запровадження регіонального самоврядування в Україні стверджували, що на сучасному етапі суспільно-політичного розвитку воно може призвести до непередбачуваних політичних та економічних наслідків, зокрема форсованого розвитку сепаратизму та узурпації влади на регіональному рівні. Однак, час показав, що це була помилкова позиція, котра негативно вплинула на розвиток регіональної теорії та практики регіоналізму. Свідченням цього є вкрай непослідовна регіональна державна політика, складність та неоднозначність трагічних політичних процесів у Криму та Донбасі.

Значною мірою недостатня увага до регіональних проблем обумовлює труднощі не лише у загальному доктринальному розумінні таких базових термінів: «глобалізація і глокалізація», «федералізм і федералізація», «регіоналізм і регіоналізація», «децентралізація і деконцентрація», «деволюція», «децентралізований унітаризм», «регіональне самоврядування», «регіоналізована держава», «регіональна ідентичність», а й у прикладному аспекті. Спостерігається занадто загальний і декларативний характер пропозицій щодо моделі публічної влади на регіональному рівні, а питання трансформації адміністративно-територіального устрою є найбільш дискусійним і при цьому — найменш науково обґрунтованим. Зокрема, однією з причин гальмування конституційної, адміністративної і територіальної реформ в Україні є неналежне опрацювання на теоретичному рівні оптимальної в нинішніх політико-економічних умовах моделі територіальної організації влади і місцевого самоврядування, а щодо відновлення

інституту регіонального самоврядування в політикумі дискурс взагалі відсутній. Пов'язані з цим гострі питання (регіоналізація, автономізація, федералізація, бікамеральний парламент, інститут префектур тощо) значною мірою стали предметом досліджень не вчених-політологів, а спекулятивною темою політиків, що не лише не сприяє їх вирішенню, а ще більше розколює українське суспільство. Ілюстрацією цього стало попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції щодо децентралізації 31 серпня 2015 р., котре завершилося трагічними подіями під стінами Верховної Ради України.

Усе сказане є підтвердженням повільного розвитку регіональних досліджень та відставанням української регіоналістики від зарубіжної. Однак, європейські тренди зростання ролі регіонів, які в ЄС стали головними суб'єктами не лише внутрішньої політики, а й міжнародної співпраці, змусили вітчизняних науковців кардинально переглянути підходи до цієї важливої теми. З'явилося усвідомлення того, що процеси регіоналізації повинні здійснюватися не під тиском політичної практики, а у результаті детального наукового обґрунтування з чітким прогнозуванням переваг і ризиків зазначеного процесу. Відповідно, активізувалися дослідження у кількох сферах: економічній, екологічній, політичній, етнополітичній, управлінській, історичній. Категорії регіоналістики лише тепер, після десятиліть спрощених і однобічних трактувань набувають наукового забезпечення. Позитивним фактором є те, що вітчизняна регіоналістика виокремилася з інших наук у відносно автономну сферу наукового знання, зайнявши власне місце в науковому дискурсі. При цьому не лише синтезувала регіональні напрацювання багатьох природничих і гуманітарних наук, а й виробила власну методологію аналізу життєдіяльності регіональних соціокультурних утворень.

Загальновідомо, що регіональні дослідження свій початок ведуть з економічної науки. Американський учений У. Айзард, який вважається засновником регіональної науки у США, адаптував методи макроекономіки для досліджень регіонів і міжрегіональних зв'язків, розробив моделі просторової рівноваги, формування промислових комплексів, дослідив суперечності в регіональних системах та ін. Згодом регіональні дослідження стали предметом суспільної та економічної географії, ще пізніше розповсюдилися на багато інших наукових напрямів — етнополітику, історію, політичну науку, публічне управління, демографію, соціологію, культурологію. Такий універсальний підхід забезпечив комплексний розгляд базової категорії «регіон» — не стільки території чи адміністративно-територіальної одиниці, скільки соціуму, об'єднаному історичною та груповою ідентичністю. Зокрема, Т. Татаренко, обґрунтовує сутність

регіону не як адміністративно-територіальної одиниці, а як соціально-культурну конструкцію — простір сконструйований соціально та інтелектуально. Регіон є специфічним соціокультурним простором, що акумулює економічні, соціальні, демографічні, національні, релігійні та інші особливості території. Кордони регіонів визначаються не географічними категоріями, а загальною ідентичністю: відчуттям приналежності, набором певних норм і цінностей тощо [17].

Схожого підходу отримується й О. Молодцов, який під регіоном розуміє екстериторіальну (трансадміністративну) культурно-економічну інтелектуальну конструкцію, для якої властиві свій менталітет, спосіб мислення, традиції світосприйняття, та яка не має визначених адміністративних меж. Таким чином утворення культурно-економічного регіону є, на його думку, процесом формування культурних спільнот та соціальних практик в окремих територіальних зонах та налагодження зв'язків між ними [9].

Дослідження регіону, як багатоаспектної категорії, об'єктивно потребує залучення та поєднання методології багатьох наукових галузей, тобто застосування міждисциплінарного методу, який при вивченні суспільних явищ зарекомендував себе як найбільш ефективний. У результаті цього підходу, в окремих науках виокремилися наукові теорії, що досліджують цей об'єкт регіоналістики відповідним науковим інструментарієм:

- *регіональна економіка* — науковий напрям, що вивчає закономірність розміщення продуктивних сил та районів;

- *суспільна географія*, предметом якої є проблеми та досягнення просторового соціально-економічного розвитку. У межах *економічної географії* сформувалися нові наукові напрями: географія і доступність, урбанізація, територіальний розвиток та міжнародна інтеграція;

- *історична регіоналістика*, що займається ретроспективним дослідженням процесів регіоналізації та регіонального розвитку у природно-географічному, історичному, етно- й соціокультурному контекстах [2].

- *регіональне управління* — предметом якого є моделі взаємоузгодженої діяльності органів публічної влади, спрямованої на регіональний розвиток з врахуванням інтересів суб'єктів публічного управління;

- *регіональна етнополітика*, що аналізує регіональні етнополітичні відмінності, виявляє регіональні пропорції і диспропорції в геоетнополітичних зв'язках і співвідношеннях, обґрунтовує перспективні моделі оптимізації етнополітичних співвідношень та основи регіональної етнополітики [3];

- *політична географія*, що вивчає просторову організацію політичного життя, територіальне сполучення політичних сил, вплив географічного

фактора на політику та політичні інституції [12]. Вважають, що саме у її лоні зародилася *політична регіоналістика*, так само як геополітика й електоральна географія. Але сьогодні політична регіоналістика виступає як самостійна щодо політичної географії дисципліна. Якщо політична географія робить акцент на застосуванні спеціальної методології, що розроблена в теоретичній географії, то політична регіоналістика, будучи частиною регіональної і політичної наук, робить акцент на політичних інститутах, явищах та процесах, які виступають об'єктом політології [11].

Таким чином, політична регіоналістика — галузь знань, котра досліджує регіональну структуру держави та суспільства, міжрегіональну взаємодію, особливу увагу приділяє динаміці політичних інститутів та процесів у регіоні, характеру та взаємодії політичних сил, проблемам взаємодії центру та регіонів, а також зворотного впливу регіонального політичного середовища на державу та суспільство в цілому [8]. Відповідно, *об'єктом* політичної регіоналістики є політичні явища та процеси регіонального рівня, що виокремлюються у такі *напрями досліджень*:

- 1) статус і роль регіону у політичному просторі;
- 2) відносини між центром і регіонами;
- 3) відносини між регіонами;
- 4) відносини регіонів на міжнародному рівні;
- 5) вивчення регіонального політичного соціуму.

Для вітчизняної політичної регіоналістики існує доволі широке дослідницьке поле, яке в сучасних надзвичайно складних політичних умовах потребує активізації зусиль. Вона не може стояти осторонь цих подій, більше того, повинна бути в авангарді наукового дискурсу, пропонуючи адекватні відповіді на виклики XXI століття. Комплекс проблем, що торкаються цієї тематики, можна звести до таких загальних питань:

- якими мають бути взаємовідносини між центром і регіонами;
- якими мають бути взаємовідносини між регіонами;
- якою має бути модель публічної влади на регіональному рівні;
- якими мають бути взаємовідносини між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- яким має бути розподіл повноважень між усіма рівнями публічного управління;
- яким має бути територіальний устрій України.

Зважаючи на трагічні реалії 2014–2017 рр., слід чітко усвідомити, що Українська держава вже ніколи не буде такою як до 16 березня 2014 р. (мається на увазі централізована унітарна республіка). На жаль, проблема дезінтеграції українського суспільства за період Незалежності так і не була вирішеною. Відповідно регіональна теорія має пропонувати оптимальні

відповіді на цей виклик. Зокрема, яка модель державного устрою сприятиме припиненню відцентрових тенденцій, зміцненню цілісності держави і при цьому забезпечить ефективну модель публічного управління та демократії. При цьому зазначимо, що час, коли Україна могла провести адміністративно-територіальну реформу на основі принципів адміністративного регіоналізму, як це зробила Франція у 1982 р., провівши реформу з децентралізації без жодних ознак політизації повноважень регіональної влади (за винятком регіону Корсика, який у 1991 р. отримав особливий статус), не використано. Відповідно, слід чітко усвідомити і відкинути всі популістські ілюзії щодо повернення Криму і Донбасу без застосування політичних інструментів регіоналізації. Особливо це стосується кримського питання, зважаючи на те, що там уже була адміністративно-територіальна автономія — Автономна Республіка Крим, що, однак, не вберегло від сепаратизму, а також на проблему національного самовизначення кримських татар. Окрім того, потенційно складними у цьому плані є території Півня України (особливо Одеса) та Закарпаття. До цього додаються все ще не вирішені міжконфесійні проблеми.

Очевидно, що політичний регіоналізм приховує суттєві політичні ризики порівняно з адміністративним, зокрема невизначеність щодо подальших перспектив розвитку деволюційних тенденцій, які можуть розвиватися у двох напрямках:

- а) сприятимуть досягненню балансу між центром і регіонами;
- б) спричинять процес розпаду держави.

У цьому зв'язку зазначимо, що регіональні національно-територіальні ідентичності (етнічні, мовні, релігійні, культурні, історичні, географічні, соціально-економічні) тією чи іншою мірою притаманні багатьом країнам. Зокрема, у європейських країнах є такі проблемні території: Фландрія і Валлонія в Бельгії, Північна Ірландія та Шотландія у Сполученому Королівстві, Країна Басків, Каталонія, Андалусія, Галісія в Іспанії, Паданія, Сицилія, Сардинія в Італії, Корсика у Франції, Гренландія і Фарерські острови в Данії, Косово у Сербії, Республіка Сербська у Боснії і Герцеговині і т. д.

Держави, що будувалися на засадах жорсткого централізму та авторитаризму (Радянський Союз, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, Чехословацька Соціалістична Республіка), у 90-х роках не змогли зберегти свою єдність. Натомість, ті держави, що запровадили дієві механізми децентралізації та регіоналізації, змогли без суттєвих катаклізмів перейти від диктатури до демократії (Італія у 40-х та Іспанія у 70-х роках), уникнувши розпаду держав. Політичні реформи у цих країнах були спрямовані на розв'язання викликів, пов'язаних із подоланням суперечностей

у відносинах «центр-регіон». Вони були спрямовані на формування європейської філософії регіоналізму, в основу якої покладено ідею максимального розширення повноважень регіонів. При цьому центр залишав за собою дієві запобіжники щодо сепаратистських проявів у регіонах.

Аналізуючи зарубіжний досвід, слід пам'ятати, що українські умови суттєво відрізняються від європейських: в умовах анексії Криму Російською Федерацією, окупації територій та військових дій на Донбасі необхідні нетрадиційні механізми вирішення регіональних проблем. Зокрема, у будь-якому випадку центральна влада має залишати за собою дієві важелі впливу для забезпечення законності та дотримання Конституції і законів України в регіонах з ефективними механізмами локалізації сепаратистських дій. Слід також мати на увазі, що українська спільнота та її політикум у переважній більшості вкрай негативно сприймають будь-які автономізаційні проекти. Про це свідчить невдала спроба внесення змін до Конституції України щодо особливостей здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, що, фактично, призупинила конституційну реформу щодо децентралізації влади.

Висновки. Перш ніж прийняти визначальні для подальшого розвитку держави рішення, слід знайти відповідь на ключове запитання: до якої межі можна децентралізувати й деконцентрувати владу з метою формування ефективної моделі публічного управління на місцевому та регіональному рівнях, при цьому не лише зберегти територіальну цілісність держави, а й посилити національну безпеку. У цьому зв'язку наголосимо, що вивчаючи досвід європейських країн, не варто його ідеалізувати та бездумно калькувати, беззастережно виконувати поради та рекомендації зарубіжних політиків та експертів (особливо в частині федералізації). Адже зазначені реформи більшість країн ЄС проводили в умовах, котрі суттєво відрізнялися від нинішніх українських. Необхідно також урахувати національну специфіку, що суттєво відрізняється від європейської, а також географічну наявність сусідньої країни-агресора, котра провокує і підтримує сепаратистські рухи не лише в Україні, а й біля її кордонів. Особливо обережно слід відноситися до феномену «нового регіоналізму» — неоднорідного та неоднозначного сучасного європейського політико-просторового тренду. В європейських умовах він, за небагатьма винятками, не становить значної загрози територіальній цілісності держав, сприяє посиленню ролі окремих регіонів в управлінні країною. Однак, в умовах України — держави з надмірною політизацією регіональних чинників, він може нести у собі цілком реальні загрози й виклики національній безпеці. Для нейтралізації цього необхідно розробити

та запровадити нову стратегію відносин центру і регіонів. Фактично йдеться про формування нової регіональної політики, що має передбачати перенесення пріоритетів розвитку з відомчо-галузових на цілісно-територіальні, оптимізацію відносин між центром і територіями, врахування єврорегіональних тенденцій розвитку держави.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: політико-правові проблеми : [монографія] / за ред. І. О. Кресіної. — К. : Логос, 2009. — 480 с.
2. Верменич Я. В. Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я. В. Верменич // Укр.іст. журн. — 2005. — № 4. — С. 135.
3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : [монографія] / М. С. Дністрянський. — Львів : Літопис, 2006. — С. 124.
4. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні: регіональний контекст / І. Т. Зварич. — К. : Дельта. — 2009. — 320 с.
5. Конституція України : проект, внесений Верховною Радою України на всенародне обговорення (1 липня 1992 р.) // Волинь. — 1992. — 23 лип. — С. 2.
6. Конституція України : проект, схвалений Конституційною комісією України 11 березня 1996 р.) // Урядовий кур'єр. — 1996 р. — 21 берез. — С. 9.
7. Малиновський В. Я. Територіальна організація влади України: концептуальні засади трансформації : [монографія] / В. Я. Малиновський. — Луцьк : СПД Галяк Ж. В, 2010. — 451 с.
8. Марчук В. Регіоналістика політична / В. Марчук, Н. Голуб'як // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори). — Львів : Новий Світ — 2000, 2015. — С. 332–333.
9. Молодцов О. Культурно-економічна регіоналізація як провідна тенденція сучасності / О. Молодцов // Проблеми децентралізації: національний та міжнар. досвід : зб. мат. та док. / наук. ред. М. Пухтинський. — К. : Атіка-Н, 2006. — С. 320–321.
10. Панченко Т. В. Політична регіоналістика : навч. посіб. / Т. В. Панченко. — Х. : ХНУ, 2011. — 187 с.
11. Панченко Т. Політична регіоналістика в системі регіональних і політичних дисциплін: огляд концептуальних підходів / Т. Панченко // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. — Вип. № 44. — С. 49.

12. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — [2-е вид., доп. і перероб.]. — К. : Генеза, 2004.

13. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України від 26 черв. 1997 р. — № 24. — Ст. 170.

14. Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування : Закон України від 7 груд. 1990 р. № 533-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР від 8 січ. 1991 р. — № 2. — Ст. 5.

15. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2850-IV // Урядовий кур'єр. — 2005. — 12 жовт. — С. 5–7.

16. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти) : [монографія] / Т. М. Татаренко. — Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2005. — 415 с.

17. Татаренко Т. Територіально-просторовий аспект дослідження сучасних регіональних процесів / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. — 2008. — С. 16–18.

References

1. Administratyvno-terytorialna reforma v Ukraini: polityko-pravovi problem : [monohrafiia] /za red. I. O. Kresinoi. — K. : Lohos, 2009. — 480 s.

2. Vermenych Ya. V. Evolutsiia administratyvno-terytorialnoho ustroiu v Ukraini:problem konceptualizatsii / Ya. V. Vermenych. — Ukr. ist. zhurnal. — 2005. — № 4. — S. 115.

3. Dnistrianskyi M. S. Etnopolitychna heohrafia Ukrainy: problem teorii, metodolohii, praktyky :[monohrafiia] / M. S. Dnistrianskyi. — Lviv: Litopys, 2006. — S. 124.

4. Zvorych I. T. Etnopolityka v Ukraini: rehionalnyi kontekst / I. T. Zvorych. — K. : Delta.n — 2009. — 320 s.

5. Konstytutsia Ukrainy : proekt, vnesenyi Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy na vsenarodne obhovorennia (1 lypnia 1992 r.) // Volyn. — 1992. — 23 lyp. — S. 2.

6. Konstytutsia Ukrainy : proekt, skhvalenyi Konstytutsiynoiu komisiyeiu Ukrainy 11 bereznia 1996 r.) // Uryadovyi kurier. — 1996 r. — 21 berez. — S. 9.

7. Malynovskiy V. Ya. Terytorialna orhanizatsiia vlady Ukrainy: kontseptualni zasady transformatsii : [monohrafiia] / V. Ya. Malynovskiy. — Lutsk : SPD Hadiak Zh. V., 2010. — 451 s.

8. Marchuk V. Rehionalistyka politychna / V. Marchuk, N. Holubiak // Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory). — Lviv : Novyi Svit — 2000, 2015. — S 332–333.

9. Molodtsov O. Kulturno-ekonomichna rehionalizatsiia yak providna tendentsiia suchasnosti / O. Molodtsov // Problemy detsentralizatsii: natsionalnyi ta mizhnar. dosvid : zb. mat. ta dok. / nauk. red. M. Pukhtynskiy. — K. : Atika-N, 2006. — S. 320–321.

10. Panchenko T. V. Politychna rehionalistyka: navch. posib. / T. V. Panchenko. — Kh.: KhNU, 2011. — 187 s.

11. Panchenko T. Politychna rehionalistyka v systemi rehionalnykh i politychnykh dystsyplin: ohlyad kontseptualnykh pidkhodiv / T. Panchenko // Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. — Vyp. № 44. — S. 49.

12. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / uporiadnyk V. P. Horbatenko; za red. YU. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Horbatenka. — [2 e vyd., dop. i pererob.]. — K. : Geneza, 2004.

13. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 trav. 1997r. № 280/97-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainyvid 26 cherv. 1997 r. — № 24. — St. 170.

14. Pro mistsevi Rady narodnykh deputativ ta mistseve I rehionalne samovriaduvannia : Zakon Ukrainyvid 7 hrud. 1990 p. № 533-XII // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR vid 8 sich. 1991 r. — № 2. — St. 5.

15. Pro stymuluvannia rozvytku rehioniv : Zakon Ukrainy vid 8 veres. 2005 r. № 2850-IV // Uriadovui kurier. — 2005. — 12 zhovt. — S. 5–7.

16. Tatarenko T. M. Rehionalnyi factor u politychnomu zhytti Ukrainy (polityko-pravoviaspekty) : [monohrafiia] / T. M. Tatarenko. — Luhansk : SNUim.V. Dalia, 2005. — 415 s.

17. Tatarenko T. Terytorialno-prostorovyi aspekt doslidzhennia suchasnykh rehionalnykh protsesiv / T. Tatarenko // Politychnyi menedzhment. — 2008. — S. 16–18.

Valentyn Malynovskiy

Doctor of Political Sciences, Professor

The modern state of national political of regional studies and prospects of development

The challenges facing Ukraine in 2014, the processes of European regionalization and decentralization of power, actualized studies in the field of political

regionalistics — a component of political science. The state of Ukrainian political of regional studies is analyzed in the context of the present complex processes of constitutional reform, decentralization of power and local self-government reform, on the basis of which the object and subject of its research are determined. It has been argued that for the national political of regional studies there is a rather broad field of research, which, in today's extremely difficult political conditions (temporary loss of the Crimea and significant territories of the Donbas), requires intensification of scientific efforts. It is stressed that this scientific direction can not stand against these events, moreover, it must be at the forefront of scientific discourse, offering adequate responses to the challenges of the 21st century. The results of the study will be the analytical material for activating scientific research in the field of political regionalism. The practical significance of the material of the article is to outline the main directions of development of national political of regional studies.

Keywords: *political of regional studies, region, regional self-government, regionalism, regionalization, decentralization, regional policy.*

Розділ II. ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323:351

Смолянук Володимир Федорович
доктор політичних наук, професор

Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність?

Забезпечення національної безпеки є принципово новим явищем для України, що прагне стати повноцінною державою сучасного світу. Це пояснюється тим, що триває процес становлення української нації, який особливо прискорився після Революції Гідності 2014–2015 років. Відповідно, процес «забезпечення» стосується того соціально-політичного продукту (нації), який ще не набув усталених форм та поєднує в собі риси як незалежної, так і залежної України. Залежної від довколишніх імперських держав, залежної від історичної несправедливості, залежної від власних соціально-політичних недоліків, що накопичувались з покоління в покоління. Разом з тим, ще в 90-і роки минулого століття правлячі політичні сили визнали за необхідне увести до державницького дискурсу проблему усвідомлення сутності національної безпеки та пошуку оптимальних шляхів її забезпечення. Слід вказати на два періоди у формуванні безпекового мислення української держави і суспільства та створення необхідних механізмів її практичного забезпечення. З моменту набуття державної незалежності й до 2014 року ми стали свідками імітаційного етапу забезпечення національної безпеки. У державі створювалися необхідні безпекові інститути, а питання національної безпеки стали невід'ємною складовою державної риторики. Основою системи забезпечення національної безпеки вважалася воєнна організація держави. Події 2014 року, пов'язані з російською анексією Криму та вторгненням російських військ у східні регіони України, засвідчили неефективність як воєнної організації України, так і системи забезпечення національної безпеки в цілому. Після 2014 року розгортається сутнісний етап забезпечення національної безпеки. Головними суб'єктами цього процесу є не лише держава, а й громадянське суспільство. Інтеграція безпекових можливостей держави і суспільства відбувається в межах сектора безпеки і оборони, який якісно відрізняється від воєнної організації держави та співпадає

із західними інституційними формами щодо забезпечення національної безпеки і оборони. Проте становлення сектора безпеки і оборони лише розпочато. Передбачається його подальше удосконалення, набуття його складниками рис, достатніми для забезпечення повноцінної євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: національна безпека, безпекова політика, безпекова діяльність, воєнна організація держави, громадянське суспільство, сектор безпеки і оборони.

Слово «безпека» має унікальну етимологію, яка додатково підкреслює древність та неповторність української мови. Лінгвісти вважають коренем цього слова ім'я дохристиянського ідола Пека — так званого «бога» пекла, війни, кровопролиття та всілякої біди. Від побажання людині жити «без Пека» й походить сучасний термін «безпека», який (і це слід визнати з усією очевидністю) налічує кілька тисячоліть практичного застосування в його сучасному значенні. Поряд перебувають й інші однокореневі слова та вирази, що урізноманітнюють негативно-дискомфортний вербальний ряд, пов'язаний з Пеком: «запеклий бій», «пекельна ситуація», «спекатися небажаній перспективи» тощо.

Неможливо не відмітити, що російськомовна «безопасность» хоча і є досить інформативним словом, проте явно поступається українському аналогу в історичному, психологічному, ментальному та інших значеннях. Як і польському «безпеченству», словацькій та чеській «безпечности», білоруській «бяспеці», які є співзвучними зі своїм українським аналогом.

Не менш важливим наслідком правічного розуміння сутності безпеки в її українському сприйнятті слід визнати пряме чи опосередковане безпекове мислення великих соціальних груп, фактично всього народу. З одного боку питання війни, оборони, людських, матеріальних та духовних втрат, з іншого — проблеми зручності, комфорту, гостинності, здоров'я, материнства, догляду за непрацездатними членами суспільства, забезпечення повноцінності людського існування загалом так чи інакше оцінювались з позицій наявності чи відсутності стану захищеності окремої людини, сім'ї, роду, краю, країни в цілому. Рефреном цього стало прислів'я «цур тобі, пек тобі» (на жаль, напівзабуте) як побажання індивіду та його оточенню бути «віддаленим від Пека», убезпеченим за різних соціальних обставин.

Разом з тим, маючи багатівікове розуміння сутності безпеки, феномен національної безпеки як вищого виразу безпекового структурування суспільства сучасною українською громадою осмислюється протягом життя лише одного покоління. Україна не набула необхідного безпекового

досвіду, як це зробили інші держави, причому не лише західні. За таких умов зволікання з адекватним усвідомленням та ефективним державно-управлінським втіленням системи національної безпеки може мати трагічні наслідки для української державності, включно з її втратою.

Для доведення цієї тези доцільно послатись на наступну негативну статистику. Починаючи з 2014 р., зі збройної фази українсько-російського міждержавного протистояння, Україна тимчасово втратила 7 % території (анексований Крим, непідконтрольні Києву так звані «луганська» та «донецька» народні республіки), близько 20 % економічного потенціалу (зруйновані, демонтовані та вивезені росіянами промислові виробництва Донеччини та Луганщини, а також підприємства інших регіонів, що зупинились після розриву внутрішніх коопераційних зв'язків). Загибло більше 10 тисяч громадян України (в окремих джерелах називається 12 тисяч). Маємо майже 2 мільйони біженців із зони бойових дій та самопроголошених сепаратистських псевдодержав. Крім того, фактично відсутнім є 400 км кордону на Сході країни, що деякі автори порівнюють з пробоїною у борту сумнозвісного «Титаніка». Як видно, за масштабами втрат жодна країна світу у ХХІ ст. не виявилась настільки приниженою (пограбованою), аніж це зробила з Україною сусідня держава. На заваді чинному російському керівництву не стали ні двосторонні та міжнародні договори, ні взяті на себе зобов'язання щодо гарантування територіальної цілісності України, ні моральні обмеження, ні прийняті у цивілізованому світі правила добросусідства.

Якщо взяти за основу наведені вище людські, економічні, територіальні, духовні та інші втрати України трьох останніх років, то виникає логічне питання: яка галузь знань, яка наука, який міждисциплінарний підхід здатні узагальнити масштаби втраченого та поставити складне, але необхідне питання про його повернення? Висновок очевидний — це теорія та практика національної безпеки як спосіб раціонального мислення, що дозволяє тверезо оцінити ситуацію та побудувати перспективу зміни ситуації на користь України.

Таким чином, драматичні події 2014–2017 рр., пов'язані з окупацією російськими військами частини української території, визначають необхідність: 1) окреслення концептуальних моментів усвідомлення проблематики національної безпеки в сучасній Україні; 2) осмислення інституційних засад забезпечення національної безпеки сучасної держави — або на основі Воєнної організації, або на фундаменті Сектору безпеки і оборони; 3) аргументації органічного домінування «секторальних» підходів у забезпеченні національної безпеки України над їх «воєнно-організаційним» аналогом, що мають потужні історичні витoki

та модернові форми практичного втілення; 4) визнання надзвичайно важливої ролі громадянського суспільства як суб'єкта забезпечення національної безпеки в українсько-російській війні.

Ствердження проблематики національної безпеки в незалежній Україні (як на рівні вищих державних інституцій, так і в суспільстві) відбувається доволі суперечливо та непослідовно. Дається взнаки кілька обставин, без врахування яких усвідомити складне співвідношення націєбезпечних здобутків і втрат фактично неможливо. Насамперед, триває формування українства як політичної нації. Націю в даному контексті слід розуміти як спільність людей незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі) з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками [1, с. 492]. Навряд чи потрібно зайвий раз нагадувати про слабкість об'єднання громадян України на основі політичних інтересів або усвідомлення ними своєї спільності як доконаний факт особистого чи групового соціально-політичного позиціонування. Іншими словами, частіше йдеться про слабкість української нації, яка лише зараз розуміє необхідність змужніння як невід'ємну умову виживання в поліцентричному світі. Як наслідок, політичні спекуляції щодо національного самовизначення коливаються в надзвичайно широкому діапазоні: від «української нації немає й бути не може» до «українська супернація є чинником європейського й навіть світового розвитку».

При всій повазі до історичних витоків нації в її політичному чи етнокультурному розумінні більш затребуваними є сучасні погляди на суспільне значення даного цивілізаційного феномену. Небезпідставно вважається, що в сучасних умовах «автоматичного» утворення нації, її формування на виключно самоорганізаційних засадах бути не може. Нація XXI ст. — це продукт модерну, а її будівництво (націєтворення) — це результат цілеспрямованої політичної модернізації [2, с. 8], суб'єктами якої є і наділені владою державні інституції, і громадянське суспільство. Останній висновок стосується усіх держав, у тому числі нових незалежних, що виникли на очах сучасників на руїнах колишньої соціалістичної системи.

Слід вказати, що особливістю українського націєтворення є його «зависання між модерном та постмодерном», яке гальмує не лише становлення нації, а й державотворчий процес у цілому. Про це, зокрема, свідчать наступні ознаки [2, с. 11–12]: квазі-імперскість (збереження регіональних ідентичностей за векторами колишніх імперій або інших державних утворень, що володіли українськими землями); етатизм та патерналізм,

властиві старшому поколінню (держава визнається головною політичною силою, роль громадянського суспільства у модернізаційних перетвореннях літні громадяни вважають другорядною); переважання зовнішньо сформованих ідентичностей над внутрішніми (його крайнім проявом є формування зденационалізованих ідентичностей); поява та посилення у відповідь на глобалізаційні впливи різноманітних версій націоналізму, в тому числі спрямованих на знищення української нації та держави («русский мир», що має своїх прихильників в Україні); посилення механізмів зовнішнього управління у політичній, економічній, соціальній, інформаційній та ін. сферах (феномен десуверенізації) тощо.

Можемо підсумувати: «нація» є родовим поняттям стосовно «національної безпеки». Слабкість, несформованість першого складника цієї залежності означає слабкість другого і навіть його відсутність. Як і навпаки: зрілість, досконалість «нації» своїм наслідком має міцність «національної безпеки». Остання в такому випадку одночасно виступає і показником національної сили, і критерієм суб'єктності країни у складному середовищі глобальних альянсів та конфронтацій. Додамо, що створення ефективної системи національної безпеки означає ще й прискорення політичної модернізації в цілому, оскільки передбачає осучаснення ключових суспільних сфер, формування здатності активного протистояння держави і суспільства деструктивним впливам внутрішнього та зовнішнього походження (викликам, загрозам, небезпекам).

На наш погляд, період формування тематики національної безпеки (і як складника суспільної свідомості, і як напрямку державно-управлінської практики) доцільно розбити та два етапи.

Імітаційний етап. Прагнучи створити засади відповідності державотворчого проекту «незалежна Україна» кращим світовим взірцям, у 1991 р. створюється Рада оборони України (відповідальний секретар Мирослав Вітовський) та Рада національної безпеки (секретарями якої послідовно були Володимир Селіванов, Валерій Картавцев та Володимир Горбулін). У 1996 р. замість цих двох Рад створюється Рада національної безпеки і оборони України (РНБОУ), першим секретарем якої призначається Володимир Горбулін. Створення Ради відбило процес конституційного закріплення державно-політичної незалежності України. Так, ст. 107 Основного Закону, прийнятого у тому ж 1996 р., визначила конституційну обов'язковість інституту РНБОУ, її персональний склад та рамкові межі діяльності.

Політичне новаторство України в контексті осмислення проблематики національної безпеки та створення відповідних механізмів її забезпечення додатково відтіняється мінімалізмом радянських напрацювань

з цього приводу. Фактично протягом усього періоду існування союзної держави термін «національна безпека» на рівні концептуальних документів, а також практичної діяльності вищих державних органів не використовувався. Домінувала «державна безпека», закріплена в радянській конституції 1936 р., а також інститут її практичного втілення — сумнозвісний Комітет державної безпеки (КДБ) та його попередник Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС). Іноді в радянському інформаційному полі (особливо у другій половині ХХ ст.) звучали терміни «міжнародна безпека» та «воєнна безпека», проте їх застосування мало характер, похідний від безпеки більш високого ґатунку — державної. Таким чином, напрацювань попередніх політичних поколінь практично не було, що одночасно й полегшувало, й ускладнювало проблематику становлення теорії і практики національної безпеки у незалежній Україні.

На початку 1997 р. постановою Верховної Ради України було прийнято перший цільовий документ націєбезпечного спрямування — Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. У новітній історії України вперше прозвучали визначення, що є традиційними для Західної Європи чи США: сутність та зміст національної безпеки, принципи забезпечення національної безпеки, національні інтереси України, сфери забезпечення національної безпеки, загрози національній безпеці, основні напрямки державної політики національної безпеки України, система (суб'єкти) забезпечення національної безпеки та ін. Серед низки інших суб'єктів у документі було названо Воєнну організацію держави (ВОД), що включала в себе інститути та персоналії, які на рівні пересічного мислення й дотепер об'єднуються терміном «силовики». У 90-х роках їх загальна кількість перевищувала 1 млн осіб. Здавалося, цього досить, щоб у випадку необхідності убезпечити Україну у збройний спосіб [3].

Разом з тим, єдиного розуміння сутності ВОД, порядку взаємодії її складників (міністерств, відомств, служб), порядку їх оперативного підпорядкування державним лідерам досягти не вдалося. Показова деталь: про Воєнну організацію йшлося в Законах України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки України» [4] та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» [5]. У першому з цих законів ВОД визначається як «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз». Другий закон альтернативно визначає ВОД як охоплену єдиним

керівництвом «сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз».

Як видно, два чинні закони, прийняті в один день, дещо по-різному розкривають сутність ВОД, що в умовах перехідної держави має суттєві негативи. Наслідком такого становища стало досить вільне тлумачення структурно-функціональних та цільових характеристик Воєнної організації Української держави, її ресурсне забезпечення, планування перспектив розвитку, питання централізованого керування тощо. Варто додати, що роком пізніше термін «ВОД» повторено в Законі України від 18.11.2004 «Про організацію оборонного планування». Проте і в цьому випадку розширеного тлумачення сутності та структури ВОД не відбулося [6].

Подальший розвиток подій засвідчив хибність воєнно-організаційного ставлення до проблем національної безпеки і оборони, яке багато в чому було продовженням радянського стилю ставлення до оборонних проблем. Насамперед, Воєнна організація Української держави у версії 90-х років виявилась механічним об'єднанням різнорідних силових структур, скоординованої діяльності яких забезпечити не вдалось. Закон «Про Воєнну організацію України», необхідність якого була очевидною, прийняти не вдалось. Фінансове, кадрове, логістичне, інформаційне та ін. забезпечення складників Воєнної організації будувалось на основі домінування відомчих інтересів [7]. Додамо, що керівники (командувачі) силових структур як правило призначались на основі особистої відданості главі держави. Як наслідок, не лише законодавчо визначений термін «воєнна організація держави», а й вище військове звання «генерал армії України», що присвоювалось керівникам складників ВОД, виявились девальвованими.

Ситуація у сфері національної безпеки дещо поліпшилась у 2003 р. з прийняттям згаданого вище Закону України від 19.06.2003 «Про основи національної безпеки України» (голова парламентського комітету з питань національної безпеки і оборони України — Георгій Крючков). Змістовно цей Закон явно вивищувався над попередньою постановою, відкриваючи нові можливості удосконалення системи забезпечення національної безпеки України. Так, законодавчо визначених сфер забезпечення національної безпеки було спочатку 11, а після внесення відповідних поправок — 12 (зовнішньополітична, внутрішньополітична, державної безпеки, воєнна, безпеки державного кордону, економічна, соціальна,

гуманітарна, науково-технологічна, екологічна, інформаційна, дещо пізніше — цивільного захисту населення). У парламентській постанові 1997 р. їх було лише сім.

Критично слід вказати, що Закон 2003 р. не був вичерпним. Він «промовчав» про сфери, які потребували постійного безпекового моніторингу та реагування. Наприклад, не йшлося про енергетичну безпеку, фінансову безпеку, демографічну безпеку, міграційну безпеку, етнонаціональну безпеку, безпеку у сфері конфесійних відносин або продовольчу безпеку (що було б незайвим у «країні трьох голодоморів»). Причини замовчування цих та інших сфер, їх відсутності в Законі є різними. Можемо вказати на одну з них, на наш погляд — головну: Закон методом «від супротивного» відбивав системні трансформації в тогочасній Україні. Зокрема, він не повинен був перешкоджати стрімкому соціально-економічному розширенню України на кланово-олігархічній основі, формуванню класу «великих власників», не обмежених жодними безпековими критеріями. Наприклад, процеси формування великого капіталу, виведення з України астрономічних фінансових активів, інтенсивна (при цьому непрозора) торгівля зброєю, стрімке скорочення армії з метою вивільнення її матеріальних активів, стрімка приватизація об'єктів власності російським капіталом у Законі 2003 р. не кваліфікувалися як загрози та небезпеки національній безпеці України. Іншими словами, як небезпеки українській державності, яка дедалі більше дратувала керівництво РФ.

Безпеково-імітаційна діяльність вищого державного керівництва була продовжена у вигляді прийняття Стратегії національної безпеки 2007 р. та Доктрини інформаційної безпеки України 2009 р. Документи практично не завадили переходу російського воєнно-політичного керівництва від фази «критики України» до фази «поглинання України» шляхом активного просування на посаду глави Української держави персони, повністю залежної від Кремля. Що й сталося у 2010 р.

Усім відомо про російське громадянство міністрів оборони України Дмитра Саламатіна (2012 р.) та Павла Лебедева (2012–2014 рр.), голови СБУ Олександра Якименка (2013–2014 рр.), які після відповідних кадрових рішень Віктора Януковича стали очільниками найбільш важливих складників ВОД. Призначення цих та деяких інших керівників силових відомств України означало лише одне: «романтичний» термін української державності зразка 1991 р. добігав кінця. Українство як південно-західне відгалуження «єдиного російського народу» мало повторно отримати напівзабутий статус «малоросів» та повернутися на звичне місце «особливо важливої» південно-західної колонії, що кілька століть поспіль є гарантом існування московської імперії. Російська версія національної безпеки,

яка набула імперсько-шовіністичних ознак, мала «проковтнути» український різновид національної безпеки з усіма негативними політичними наслідками для населення України.

Фінал (точніше — крах) етапу розбудови системи забезпечення національної безпеки України на імітаційній основі відбувся на початку 2014 р. Вкажемо на неповний список суб'єктів забезпечення національної безпеки, які стрімко залишили Україну, побоюючись відповідальності за скоєне. Отже, у лютому-березні втікачами з України стали Президент України, Прем'єр-міністр України, голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України, голова Національного банку України, міністр оборони України, міністр внутрішніх справ України, міністр енергетики та вугільної промисловості, міністр освіти і науки, голова Служби безпеки України, чинний секретар Ради національної безпеки і оборони України (Андрій Клюєв) та його попередниця (Раїса Богатирьова), деякі інші можновладці. Система забезпечення національної безпеки виявилась знищеною не лише за змістовними ознаками (антиукраїнська діяльність), а й формальними підставами (втеча за кордон).

Революції Гідності (2013–2014 рр.) стала другим — сутнісним — етапом соціально-політичної рефлексії проблематики національної безпеки. Силу цієї Революції засвідчують безліч проявів, насамперед «небесна сотня», яка з дерев'яними щитами та будівельними касками протистояла озброєним силовикам у центрі Києва, що захищали антиукраїнську владу.

В Україні 2014 р. стався безпеково-самоорганізаційний парадокс, до кінця не осмислений учасниками та очевидцями тих неймовірних подій, що радикально змінили історичний сюжет Східної Європи. Суб'єкт забезпечення національної безпеки — громадяни України, — який в Законі «Про основи національної безпеки України» 2003 р. стояв на останньому місці, виявився фактичним рятівником своєї Вітчизни. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що зірвала московські плани розчленування України на «Малоросію» та «інші» регіони.

Історія засвідчує, що громадянське суспільство завжди (навіть в умовах слабкості чи відсутності держави) стоїть на охороні «вищих цінностей» людського буття, до яких належать безпека, державність, добробут, органічне відчуття національної ідентичності тощо. Суспільство громадянського рівня розвитку неминуче ставить питання про необхідність системного захисту своїх ціннісних основ. На рівні сучасних наукових узагальнень це іменується як необхідність створення «системи забезпечення національної безпеки».

Надзвичайно важливим є наступне узагальнення, що періодично підтверджувалось в українській історії: громадянське суспільство цілком

спроможне до вищого прояву власних самоорганізаційних здатностей — продукування збройно-силових об'єднань громадян, націлених на силовий захист національних цінностей у випадку форс-мажорного розвитку політичного процесу, зокрема слабкості чи відсутності держави та стрімкого вторгнення зовнішньої політичної системи (держави-окупанта).

Отже, маємо вказати на безпекові дії громадянського суспільства впродовж 2014–2017 рр., які переконують у здатності України не лише відстояти органічні витoki свого буття, а й створити ефективну державу, в розпорядженні якої має перебувати дієва система національної безпеки. Такими діями стали:

1. Стрімке виникнення низки добровольчих батальйонів (бригад) та їх практичне застосування на Сході України.
2. Активне формування сил місцевої самооборони, причому навіть у тих регіонах, яким не загрожувало російське вторгнення.
3. Могутній волонтерський рух, що взяв на себе функції матеріально-технічного, медичного, продовольчого та ін. забезпечення воюючих частин в умовах відсутності так званого «Тилу Збройних Сил».
4. Організація каналів обміну військовополоненими, які доповнили відповідні державні механізми або ж діяли самостійно.
5. Розгортання мас-медійних центрів, структур інформаційного спротиву пропагандистським впливам противника.
6. Відкриття центрів психологічної та соціальної реабілітації учасників АТО.
7. Організація антипутінських (ширше — антиросійських) виступів української діаспори у десятках країн світу від Канади до Австралії.
8. Імплементация цінностей патріотизму в духовно-культурне життя наявних суспільних верств (насамперед підростаючого покоління) в усіх без винятку регіонах України.

Якщо взяти до уваги добровольчі частини, які пізніше були підпорядковані МВС України, то за інформацією А. Авакова станом на середину 2014 р. в Україні було створено та перебувало на різному ступені готовності 30 спецпідрозділів МВС особливого призначення. В них нараховувалось 5660 чол. особового складу, з яких близько 3000 проходили службу. Такими підрозділами, зокрема, були: у Вінницькій обл. — батальйон «Вінниця», Волинській — рота «Свитязь», Дніпропетровській — батальйони «Дніпро-1», «Артемівськ», «Січеслав», «Шахтарськ», Луганській — батальйон «Луганськ-1», Запорізькій — батальйон «Скіф», Івано-Франківській — батальйон «Івано-Франківськ», Києві — батальйони «Київ-1», «Золоті ворота», «Січ», рота «Київ-2», Київській — батальйони «Київщина», «Миротворець», «Азов», Кіровоградській — батальйон

«Кіровоград», Львівській — батальйон «Львів», Миколаївській — батальйон «Миколаїв», Одеській — батальйон «Шторм», Полтавській — батальйон «Полтава», рота «Кременчук», Сумській — батальйон «Суми», Тернопільській — батальйон «Тернопіль», Харківській — батальйони «Слобожанщина», «Харків-1», рота «Харків-2», Херсонській — батальйон «Херсон», Хмельницькій — рота «Богдан», Чернігівській — батальйон «Чернігів» [8]. А ще були добровольчі об'єднання і частини, що «замікались» на Міністерство оборони та Національну гвардію України. Їхня кількість також вимірювалася десятками.

Батальйонами територіальної оборони стали: «Горинь» (Рівненська обл.), «Прикарпаття» (Івано-Франківська обл.), «Полісся» (Житомирська обл.), «Київ» (м. Київ), «Київська Русь» (Київська обл.), «Чернігів-1» (м. Чернігів), «Черкаси» (Черкаська обл.), «Суми» (Сумська обл.), «Кіровоград», «Кіровоград-2» (Кіровоградська обл.), «Дніпропетровськ» (Дніпропетровська обл.), «Слобожанщина» (Харківська обл.) та ін.

За формальними назвами тактичних бойових одиниць, які «вибухоподібно» утворились практично по всій території України після анексії Криму Російською Федерацією у березні 2014 р. та посилення відцентрових тенденцій політичного процесу на Сході України, слід бачити глибинне явище всеукраїнського значення: силову реакцію громадянського суспільства на загрози й небезпеки, що загрожують самому існуванню незалежної і суверенної України. «Моментом істини» стала анексія Криму військовиками РФ, яка не отримала гідної відповіді з боку державних силових структур.

Громадянське суспільство, яке у загрозливих ситуаціях соціально-політичної еволюції відрізняється підвищеною чутливістю сприйняття соціально-політичних небезпек порівняно з державними органами, миттєво відреагувало на високу ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Реакція могла бути тільки така — силовий захист базових цінностей Українського народу, навіть в умовах неефективної діяльності (а то й прямої бездіяльності чи зради) офіційної держави [9, с. 12].

На рівні концептуальних узагальнень можемо констатувати: в Україні склалися необхідні передумови для створення Сектору безпеки і оборони, який, об'єднуючи безпекові можливості держави та громадянського суспільства, має повністю замінити радянський релікт у вигляді Воєнної організації держави [10, с. 337]. Остання, як про це йшлося вище, продемонструвала повну безпорадність на початковій фазі українсько-російської війни.

Відповідь на питання щодо співвідношення державних та недержавних (громадянських) засобів у забезпеченні національної безпеки

та обороноздатності прозвучала на сторінках Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016 [11]. Це — перший документ подібного спрямування в історії незалежної України.

Концепція визначила «систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі, сформованих на основі оцінки безпекового середовища та фінансово-економічних можливостей держави, здійснених у рамках комплексного огляду сектору безпеки і оборони України». Концепція не дає вивіренних рецептів на всі воєнно-політичні випадки. Її метою стало «визначення шляхів формування національних безпекових та оборонних спроможностей, що дадуть змогу відновити територіальну цілісність України, гарантувати мирне майбутнє України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а також забезпечать створення національної системи реагування на кризові ситуації, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, гарантування особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення кібербезпеки, оперативне спільне реагування на кризові та надзвичайні ситуації».

Складовими сектору безпеки і оборони в документі названі: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерство оборони України; Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України; Національна гвардія України; Національна поліція України; Державна прикордонна служба України; Державна міграційна служба України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; Служба безпеки України; Управління державної охорони України; Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; Державна спеціальна служба транспорту; координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України; Апарат Ради національної безпеки і оборони України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; інші складові, що визначені законами України.

Загальна кількість складників становить 18, а якщо врахувати наявність передбачених законодавством трьох розвідувальних органів (служб), то маємо 21 державну структуру, до чіх функціональних обов'язків віднесено безпекові та оборонні питання.

Важливою є наступна констатація, що міститься на сторінках документу: «Передбачається створити умови для широкого залучення недержавних організацій до виконання завдань в інтересах національної безпеки

і оборони держави. Найбільш перспективними напрямками такої діяльності мають бути: надання послуг в інтересах виконання миротворчих завдань Збройними Силами України; функціонування мережі недержавних дослідних інституцій, що фахово опікуються проблемами безпеки та оборони України». Четвертий розділ Концепції навіть своєю назвою — «Роль та місце суспільства в розвитку сектору безпеки і оборони України» — засвідчує позитивне ставлення влади до позадержавних підходів з питань оптимізації національної безпекової та оборонних систем.

Останню думку доцільно видозмінити до наступного вигляду: Українська держава концептуально визнала важливість мілітарних (націєбезпечних) можливостей громадянського суспільства, високу мобільність процесу їх зосередження «у потрібному місці в потрібний час», гнучкість форм практичного застосування, самовідданість і самопожертву захисників Батьківщини, що не є професійними військовослужбовцями. По аналогії з часами ОУН-УПА, збройний спротив суспільства, починаючи з 2014 р., став державотворчим чинником. Не помічати цього демократична влада не може, оскільки громадянське суспільство, як засвідчила Революція Гідності, має можливості ефективного силового (збройного) впливу на можновладців, які не виправдали суспільних сподівань, тим більше зрадили Україну.

Разом з тим, надавати згаданій вище Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України статусу універсального документа, достатнього для всебічного забезпечення національної безпеки, аж ніяк не варто. Саме слово «концепція» означає не більше ніж «систему поглядів», «єдиний замисел», «провідну думку», які можуть як прийматися учасниками державно-політичного процесу, так і критикуватися й навіть відкидатися ними. Україна конче потребує «пост-концептуального» нормативно-правового регулювання сфери національної безпеки (законів, стратегій, доктрин), невід'ємним елементом яких має стати відповідальність державних керманів за вчинені дії (бездіяльність) з питань убезпечення країни у законодавчо визначених ситуаціях.

Україна має визначитись з іншим важливим моментом продукування націєбезпечного мислення та його інституційного втілення: національна безпека — це стан захищеності національних інтересів чи стан захищеності національних цінностей? Практика «надійно убезпечених» держав (насамперед західних) переконує у продуктивності як першого, так і другого підходів у контексті досягнення кінцевого результату.

Судячи з чинних документів (ст. 1 Закону України від 19.06.2003 р. «Про основи національної безпеки»), в Україні ставка зроблена на розуміння національної безпеки як захищеності «життєво важливих інтересів

людини і громадянина, суспільства і держави», концентрованим виразом яких рекомендовано вважати національні інтереси. Попри це, чіткого й однозначного визначення національних інтересів України вітчизняне законодавство не містить. Вказаний вище Закон оперує терміном «пріоритети національних інтересів» (ст. 6), що не дозволяє запропонувати державним службовцям та зацікавленому загалу змістовну чіткість й доречною однозначність при визначенні повної сукупності таких інтересів, необхідних для практичного втілення державотворчих планів.

Маємо ту ситуацію, коли національні інтереси в законодавстві сформульовано лише в загальних рисах, а національні цінності законодавчого виразу не мають взагалі. Іншими словами, ігнорується ціннісна складова суспільного розвитку, яка стала головною рушійною силою Революції Гідності та отримала своє продовження на сторінках Стратегії сталого розвитку «Україна — 2020» [12]. Цей документ слід вважати продуктом політичної творчості насамперед президентської вертикалі влади, ставлення до якого є неоднорідним серед різних прошарків населення. Попри те, процитуємо хоча б деякі положення даного документу, побудовані насамперед на ціннісному сприйнятті державотворчого процесу та його перспектив: «Революція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею — ідею гідності, свободи і майбутнього... Громадяни України довели і продовжують у надтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є базовою складовою характеру Українського народу... Україна переходить в нову епоху історії і Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну». Існує цілком демократична ймовірність того, що після 2020 р. (чергових президентських виборів, результат яких не є прогнозованим) Стратегія відійде в історичне небуття, не отримавши гідного продовження у вигляді інших нормативно-правових документів та зразків діяльності, ґрунтованих на ціннісних засадах всеукраїнського значення.

Отже, Україна постала перед необхідністю чіткого законодавчого визначення національних інтересів та їх ціннісного наповнення. Змістовна розмитість, неконкретність, несучасність як інтересів, так і цінностей, усвідомлених загалом у їх наявному вигляді, означає відсутність безпечових перспектив України. Так само важливо, щоб оновлена версія цих доволі складних духовних конструкцій з рівним ступенем зацікавленості та відповідальності сприймалися б в усіх регіонах країни та на всіх поверхах державно-управлінської піраміди. Крім того, назрілим є прийняття нових законодавчих актів з питань національної безпеки, де збалансовано й несуперечливо мають поєднатися національні інтереси, національні цінності, а також здобутий досвід у їх збройному відстоюванні.

Список використаних джерел

1. Кресіна І., Явір В. Нація / І. Кресіна, В. Явір // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2011. — 808 с.
2. Ожеван М. А. Теоретико-методологічні аспекти становлення політичної нації в Україні / М. А. Ожеван // Українська політична нація: проблеми становлення / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. — К. : НІСД, 2012. — 384 с.
3. Чорний В. С. Військова організація України: становлення та перспективи розвитку: монографія / В. С. Чорний. — Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. — 368 с.
4. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
5. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.
6. Про організацію оборонного планування: Закон України від 18.11.2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>.
7. Слободян О. Ф. Воєнна організація держави: сутність, структура, призначення (досвід пострадянських країн) / О. Ф. Слободян // Держава і право. Політичні науки. — К. : ІДП імені В. М. Корецького НАН України, 2016. — Вип. 71. — С. 209–218.
8. Аваков А. Воююче міністерство [Електронний ресурс] / Аваков А. — Режим доступу : <http://obozrevatel.com/politics/06739>.
9. Білошицький В. І. Демократичні засади цивільно-військових відносин: зарубіжний досвід і Україна : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. І. Білошицький. — К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2015. — 20 с.
10. Сытник Г. П. Сектор безопасности / Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под общ. ред. Г. П. Сытника. — К. : НАГУ при Президенте Украины, 2012. — 496 с.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

12. Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020». Схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

References

1. Kresina I., Yavir V. Natsiya / I. Kresina, V. Yavir // Politychna entsiklopediya. Redkol.: Y. Levenets (golova), Y. Shapoval (zast. golovi) ta in. — K. : Parlamentske vidavnistvo, 2011. — 808 s.

2. Ozhevan M. A. Teoretyko-metodologichni aspekty stanovlennya politychnoyi natsii v Ukrayini / M. A. Ozhevan // Ukrain's'ka politychna natsiya: problemy stanovlennya / za red. M. M. Rozumnogo (zah. red.), M. T. Stepyka, V. M. Yablonskoho. — K. : NISD, 2012. — 384 s.

3. Chorniy V. S. Viyskova organizatsiya Ukrainy: stanovlennya i perspektiva rozvytku: monografiya / V. S. Chorniy. — Nizhin: Aspekt-Poligraf, 2009. — 368 s.

4. Pro osnovy natsionalnoy bezpeky Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

5. Pro demotychniy tsivilniy kontrol' nad Vojennoyu organizatsijeju i pravokhoronnymy organamy derzhavy: Zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.

6. Pro organizatsiyu oboronного planuvannya: Zakon Ukrayiny vid 18.11.2004 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2198-15>.

7. Slobodyan O. F. Vojenna organizatsiya derzhavy: sutnist', struktura, pryznachennya (dosvid postradyans'kykh krain) / O. F. Slobodyan // Derzhava i pravo. Politichni nauky. — K. : IDP imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2016. — Vyp. 71. — S. 209-218.

8. Avakov A. Voyuyuche ministerstvo [Elektronnyj resurs] / Avakov A. — Rezhym dostupu: <http://obozrevatel.com/politics/06739>.

9. Biloshitskiy V. I. Demokratichni zasady tsivil'no-viys'kovykh vidnosyn: zarubizhnyj dosvid i Ukrayina: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: spets. 23.00.02 «Politichni instituty ta protsesy» / V. I. Bioshits'kiy. — K.: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2015. — 20 s.

10. Sytnik G. P. Sektor bezopasnosti: slovar-spravochnik / pod obshch. red. G. P. Sytnik. — K. : NAGU pri Prezidente Ukrainy, 2012. — 496 s.

11. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 4 bereznya 2016 roku «Pro Kontseptsiyu rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 14.03.2016 № 92/2016 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>.

12. Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina — 2020». Skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 12.01.2015 [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Volodymyr Smolianiuk

Doctor of Political Sciences, Professor

National security of Ukraine: terminological ballast or state-building needs?

Ensuring national security is a fundamentally new phenomenon for Ukraine, which seeks to become a full-fledged state of the modern world. This is due to the fact that the process of becoming a Ukrainian nation continues, which accelerated especially after the Revolution of Dignity of 2014–2015. Accordingly, the “security” process refers to the socio-political product (nation) that has not yet acquired the established forms and combines the features of both an independent and dependent Ukraine. Dependent on the neighboring imperial powers, dependent on historical injustice, dependent on their own socio-political shortcomings that accumulated from generation to generation. At the same time, in the 90s of the last century, the ruling political forces recognized the need to introduce into the state discourse the problem of understanding the essence of national security and finding the best ways to ensure it. It is necessary to point out two periods in the formation of the security thinking of the Ukrainian state and society and the creation of the necessary mechanisms for its practical provision. From the moment of gaining state independence and by 2014, we have witnessed the simulation phase of ensuring national security. The state created the necessary security institutions, and national security issues became an integral part of state rhetoric. The basis of the system of ensuring national security was the military organization of the state. The events of 2014, associated with the Russian annexation of the Crimea and the invasion of Russian troops in the eastern regions of Ukraine, showed the ineffectiveness of both the military organization of Ukraine and the system of ensuring national security in general. After 2014, the essential stage

of national security is being developed. The main subjects of this process are not only the state but also civil society. The integration of the security capabilities of the state and society takes place within the security and defense sector, which qualitatively differs from the military organization of the state and coincides with the western approaches to security and defense. However, the formation of the security and defense sector has only begun. It is intended to further improve it, acquire its components of rice, sufficient to ensure full Euro-Atlantic integration of Ukraine.

Keywords: *national security, security policy, security activities, military organization of the state, civil society, security and defense sector.*

Гула Руслан Володимирович
доктор історичних наук, доцент

Передерій Ірина Григоріївна
доктор історичних наук, доцент

Минуле та сучасне російського фашизму: спроба політологічного аналізу* (розділ з монографії)

У статті зроблено спробу розкриття загальної сутності ідеології фашизму, її трансформації в програмних документах «русского фашизма» через аналіз провідних виявів організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності Всеросійської фашистської партії, теоретичних праць основоположника й ідейного натхненника російських фашистів К.В. Родзаєвського, а також їхню реанімацію в реванистсько-мілітаристських світоглядних настановах радикальних форм концепту «русского мира» та сучасних російських політичних формувань екстремістського спрямування. Виокремлено загальні принципи, на основі яких побудовано програми сучасного російського фашизму.

Ключові слова: фашизм, «русский фашизм», «русский мир».

Актуальність теми. Інтерес до філософського осмислення історії різко зростає в кризові періоди розвитку суспільства, коли відбуваються істотні зміни, що загрожують змінами в долі цілого народу. В такі часи руйнується звичний світ і уклад життя, фундаментальні підвалини піддаються сумніву й критиці. Крайній ступінь радикалізації тенденцій розвитку сучасного світу в умовах глобальних геополітичних трансформацій потребує формування суттєво оновлених ідейно-політичних парадигм для подальшого цивілізаційного поступу.

В умовах системного гібридного конфлікту між Україною та Російською Федерацією нового змісту набуває доктрина фашизму, що використовується сторонами інформаційного, збройного й ідеологічного протистояння як вагомий аргумент у побудові власної світоглядної політики психологічного впливу на населення та збройні сили держав-учасників конфлікту. Тотальне зловживання ідеологічними

* Перша редакція статті була опублікована в «Українському історичному журналі» №2, 2017 р.

штампами, що вже на ментальному рівні негативно сприймаються суспільством, подеколи виконує функцію маніпулятивної підміни національно-культурного коду нації. Отже, розкриття сутності російського фашизму, як специфічної ідеології, котра відверто пропагувалася представниками російської емігрантської спільноти першої половини ХХ ст., є, на наш погляд, надзвичайно актуальною.

Відповідно існує реальна необхідність здійснення критичного історіософського аналізу доктрини фашизму як неоднозначного, варіативного суспільно-політичного феномену колективної свідомості, а також ідеології, в період зародження та функціонування цього світоглядно-пропагандистського продукту. Актуальною є проблема з'ясування змісту концептуальних засад «русского фашизма» з метою визначення сутності цього еkleктичного світоглядного міксту в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності російських емігрантських кіл 20–30-их рр. ХХ ст. в умовах сучасних російських реалій відродження фашистських тенденцій в державно-інструментальному підході концепту «русского мира» та політичних фашистських партіях і рухах.

Метою статті вважаємо розкриття сутності ідеології фашизму, її трансформації в програмних документах «русского фашизма» через аналіз основних виявів організаційної та агітаційно-пропагандистської діяльності Всеросійської фашистської партії, теоретичних праць основоположника й ідейного натхненника російських фашистів К.В. Родзаєвського, а також їхню реанімацію в реваншистсько-мілітаристських світоглядних настановах радикальних форм концепту «русского мира» та сучасних російських політичних формувань екстремістського спрямування.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною підвалиною статті є праці, присвячені ідеології та практиці фашизму. Серед зарубіжних дослідників, які розглядають особливості фашизму (зокрема, процес формування й функціонування) на прикладі європейських країн слід відзначити, насамперед, А. Бауркемпера, Б. Н. Бессонова, В. Віппермана, В. І. Дашичева, С. Г. Кара-Мурзу, Л. Н. Корневу, В. Ю. Лук'янова, Л. Люкса, П. Милза, П. Ю. Рахшмира, А. Умланда, І.О. Черних.

Проблеми зародження, розвитку та функціонування російських фашистських організацій в еміграції у першій половині ХХ ст. досліджено в працях Н. Є. Аблової, В. О. Бобреньова, Д. М. Жданова, О. В. Окорокова, В. Є. Шамбарова.

Питання виникнення й подальшої реалізації концепції «русского мира» досі не отримали належної уваги як серед вітчизняних, так і зарубіжних учених. Слід визнати, що в аналізі історіографії проблеми основою для теоретичних узагальнень є праці російських дослідників. До них, насамперед,

слід зарахувати наукові розвідки М. Гефтера, О. Дугіна, О. Кара-Мурзи, В. Кірчанова, С. Нікольського, В. Ніконова, Є. Островського, Г. Павловського. В. Тішкова, С. Чернишова, П. Щедровицького, В. Цимбурського. Характерною особливістю цих праць є надзвичайно великий спектр трактування змісту концепції «русского мира». Емоційно-іраціональне сприйняття ідеї російського неоімперського проекту притаманне представникам творчої інтелігенції сучасної Росії — І. Глазунову та М. Міхалкову. Активно пропагуються ідеї слов'янського братерства, як синоніма «русского мира» у проповідях і виступах Патріарха Московського та Всея Русі Кирила. В українському науковому дискурсі цю концепцію аналізують С. Дацюк, Р. Іщенко, В. Корнілов та Ю. Романенко з діаметрально протилежних, навіть антагоністичних позицій.

1. Парадокси доктрини фашизму

На нашу думку, для розкриття сутності феномену фашизму, його трансформацій і метаморфоз слід стисло схарактеризувати базові документи, які й визначили формування цієї ідеології та політичної практики.

Першу згадку про фашизм як ідеологію датовано 6 червня 1919 р. Футурист Ф. Марінетті та націонал-синдикаліст А. де Амбріс з Італії опублікували у виданні «Il Popolo d'Italia» «Маніфест італійського союзу боротьби» (італ. — «Il manifesto dei fasci di combattimento»), який пізніше отримав неофіційну назву «Маніфесту фашизму». Характерно, що найпомітніші програмні настанови цього документа були запозичені у крайніх лівих партій. Це, зокрема, загальне виборче право, для жінок і незаможних громадян включно, народний контроль за найважливішими галузями господарства шляхом формування «національних рад» промисловості, транспорту, охорони здоров'я, зв'язку. Задекларовано тезу про введення 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, посилення ролі профспілок, покращення забезпечення у разі інвалідності. Пенсійний вік планувалося скоротити з 65 до 55 років. Передбачено націоналізацію військових підприємств, відчуження від військових контрактів 85 % прибутку, введення великого прогресивного податку для представників заможних промислових і фінансових кіл. Окрім того, проголошено націоналізацію церковного майна, ліквідацію епархій з подальшим передаванням їхніх прибутків на потреби бідняків¹. Прикметно, що характерною рисою «Маніфесту...» була повна відсутність націоналістичної риторики. Отже, маніфест поєднував у собі ідеї класового співробітництва, корпоративізму й демократизму. Фактично, це програма РКП(б) у соціальній сфері.

Але 1932 р. у «Доктрині фашизму» Б. Муссоліні та Дж. Джентіле скориговано деякі положення «Маніфесту фашизму»: соціалістичні

й антицерковні гасла було нівельовано. Замість цього висунуто настанови «корпоративізму» та «класового співробітництва», ідею про те, що «фашизм стверджує ... плідну й корисну нерівність людей». Але обидва класи, «нижчий» і «вищий», мають властиві саме їм функції в суспільстві, а тому повинні виконувати відповідні обов'язки та співпрацювати між собою — це й буде запорукою процвітання нації.

Вищою цінністю проголошено фашистську тоталітарну державу — «вищу та найпотужнішу форму особистості», що є силою, але «силою духовною»². Теоретик італійського фашизму Дж. Джентіле розкривав зміст «тотальної держави» так: «Ніщо людське або духовне не існує саме по собі, набагато меншою мірою воно має якусь цінність поза державою. В цьому сенсі фашизм тоталітарний, і фашистська держава як об'єднання й уніфікація всіх цінностей дає глумачення життя всього народу, сприяє розквіту та надає йому сили»³.

Важливим складником фашизму був проголошений корпоративізм. У лекції декана факультету права Пізанського університету Дж. Боттаї 20 лютого 1934 р. «Фашизм і корпоративізм» зазначено: «Корпоративність італійської держави абсолютно відповідає її фашизації... Економічні перетворення не можуть не спричинити подальших політичних змін... Корпоративізм сприяє розумінню цього за допомогою нової концепції держави. Держава, згідно з нею, управляє соціально-економічними силами, створеними громадянами. ... Управляти наявними соціальними групами, передаючи їм їхні права та навчаючи їх юридичним нормам, як це робить італійський корпоративізм, означає визнати без помилкового страху його значення в державному житті, тобто підняти економічний рівень життя громадян над рівнем соціальним. Корпоративізм може бути визначений як принцип економічних організацій, що повинні прагнути брати участь у політичному житті спільноти»⁴.

Фашизм проголосив єдність нації на протиположному марксистській тезі про боротьбу класів і ліберально-демократичному партійному принципу⁵: «Фашизм проти класичного лібералізму, який виник з необхідності реакції на абсолютизм і вичерпав своє завдання, коли держава перетворилася на народну свідомість і волю. Лібералізм заперечував державу в інтересах окремого індивіда; фашизм стверджує державу, як справжню реальність індивіда... Фашизм проти соціалізму, що зводить історичний розвиток до боротьби класів і не визнає державної єдності, зливає класи в єдину економічну й моральну реальність; такою ж мірою фашизм проти класового синдикалізму... Фашизм проти демократії, яка прирівнює народ до більшості і знижує його до рівня багатьох»⁶.

Одночасно філософи ХХ ст. знаходили спільні риси в тоталітарних ідеологіях сталінського соціалізму, німецького нацизму й італійського фашизму.

Видатний російський філософ М. Бердяєв акцентував увагу на діалектичному зв'язку між фашизмом і комунізмом: «Фашизм ... є не лише породженням війни, а й реакцією проти комунізму»⁷. Одночасно філософ стверджував, що комунізм і фашизм повстають проти виродження формальної свободи, а це означає скептицизм, безвір'я й байдужість до істини. Але таке заперечення не призводить до реальної свободи людини як цілісної особистості. Фашизм і комунізм лише переходять до формального та реального заперечення свободи: «Людина перестала бути вищою цінністю, вона підміняється іншими цінностями, які є не більш, а менш вартісними за людину»⁸. Аналізуючи погляди ідеолога фашизму Б. Муссоліні та ідеолога комунізму К. Маркса на конфлікт особистості й суспільства, М. Бердяєв акцентує увагу на спільних рисах, притаманних цим ідеологіям: «Для Муссоліні абсолютною стає держава, для Маркса абсолютним стає суспільство, але принцип той самий, однаково заперечується вічний трагічний конфлікт особистості та держави, особистості й суспільства і заперечуються невід'ємні її свободи»⁹.

Видатний французький екзистенціаліст А. Камю вбачав у державному терорі діалектичну єдність тоталітарних теорій і практик фашизму та комунізму. «Після того, як з ідеєю «граду божого» було покінчено, пророчі мрії Маркса й сміливі провидіння Гегеля або Ніцше врешті-решт призвели до створення нового типу держави, раціонального або ірраціонального, але в обох випадках — терористичного»¹⁰, де терор набуває державних масштабів. А. Камю під час порівняння «ірраціонального» фашизму (під фашизмом мислитель розумів і німецький нацизм) та «раціонального» російського комунізму, наголошує на їхній кінцевій спорідненості: «Ті, хто ризикнув кинутися в історію в ім'я ірраціонального, стверджуючи, що вона позбавлена будь-якого сенсу, знаходять у ній рабство й терор і зрештою опиняються у світі концтаборів. Ті, хто ломиться до неї, проповідуючи абсолютний раціоналізм, знаходять рабство та терор і впираються в ту ж табірну систему»¹¹.

Але під час визначення сутності фашизму та комунізму французький філософ доходить до цікавого й не позбавленого сенсу висновку, що фашизм, який є втіленням ірраціонального державного терору, та російський комунізм, що здійснює державний терор на основі раціональності, таки мають певні відмінності: «Було б несправедливо отожднювати мету фашизму й російського комунізму. Фашизм передбачає вихваляння ката самим катом. Комунізм більш драматичний: його

сутність — це вихваляння ката жертвами. Фашизм ніколи не прагнув звільнити людство цілком; його метою було звільнення одних шляхом поневолення інших. Комунізм, виходячи зі своїх найглибших принципів, прагне звільнення всіх людей за допомогою їхнього загального тимчасового закабалення. Йому не відмовиш у величі задумів. Однак цілком справедливим є ототожнення їхніх засобів: політичний цинізм обидва вони черпали з одного джерела — морального нігілізму»¹².

Аналізуючи сучасний науковий дискурс, слід зазначити, що не існує єдиного погляду на визначення поняття «фашизм».

Радянська наука трактувала фашизм як відкриту терористичну диктатуру найбільш реакційних, шовіністичних елементів фінансового капіталу, в основі ідеології якої — «антикомунізм, ірраціоналізм, крайній націоналізм і расизм (ідея «вищої раси», нібито покликаної панувати над «нижчими», «неповноцінними» расами) та антигуманізм, культ сили й особистої влади, пропаганда війни як природного стану людства»¹³. Загалом можна погодитися з такими провідними ознаками фашизму. Одночасно зауважимо, що подане вище визначення виразно позначене притаманним комуністичній ідеології догматизмом, деяким спрощенням і прагненням до уніфікації. Наприклад, відомо, що расизм не знайшов відображення в офіційній доктрині та політичній практиці італійського фашизму. Також слід звернути увагу на той факт, що йому до 1943 р. не був притаманний і антисемітизм¹⁴. Деякі фашистські угруповання виступали категоричними поборниками фінансово-олігархічного капіталу. Однак, як бачимо, радянський науковий агітпроп безпідставно обмежував соціальну базу фашизму лише «елементами фінансового капіталу».

Варто визнати й об'єктивний факт масової соціальної підтримки фашистської ідеології режимів Муссоліні, Франко, Салазара та нацистської диктатури Гітлера, у тому числі й з боку робітничого класу та селянства. Одночасно політичний режим імператорської Японії не був за основними ознаками фашистським, але за рівнем мілітаризації суспільства, зв'язності та жорстокості в практичній реалізації імперської політики залишав далеко позаду деякі фашистські й нацистські режими. Загалом радянські науковці в поданому вище визначенні еkleктично поєднували ознаки італійського фашизму та німецького нацизму.

Сучасній українській націоналістичній політичній думці притаманна уніфікація фашистських рухів на основі інтегрального націоналізму. Наприклад, ідеолог ВО «Свобода» А. Ілленко заявив 2007 р., що «доки не відбудеться кардинальна переоцінка ролі інтегрально-націоналістичних режимів у першій половині ХХ ст., доти вся права Європа буде

відрізана від свого коріння і жеврітиме на манівцях ліберального метанаративу». До того ж, «ключовий момент цього процесу — це редемонізація націонал-соціалізму»¹⁵. Загальною підвалиною для націоналістичних режимів першої половини ХХ ст. А. Ілленко цілком правомірно вважав інтегральний націоналізм, «представлений у десятках країн, у кожній з яких він мав свої особливості та доволі суттєві відмінності. Без сумніву, італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм, хорватський усташизм, автентичний український націоналізм, іспанський фалангізм й інші інтегральні рухи мали одну світоглядну основу»¹⁶. Незважаючи на деяку метафізичність методологічного підходу, слід визнати, що аргументація А. Ілленка, безумовно, є не бізпідставною при аналізі функціонування окремих аспектів суспільно-політичної практики.

Радикальні українські націоналісти ідентифікують себе як соціал-націоналісти та в поглядах на перспективи розвитку української держави багато в чому є суголосними теоретикам автентичного класичного фашизму. Зокрема, А. Ілленко розкриває програмні засади сучасного українського націоналізму так: «Соціал-націоналізм вимагає демонтажу ліберального режиму антинаціональної окупації, ліквідації олігархічного капіталізму, знищення етичної системи антинародного егоїзму та декадансу. Натомість соціал-націоналізм збудує націократичний політичний режим, соціально-справедливу та підпорядковану волі нації економіку, а також запровадить нову революційну націоналістичну етику»¹⁷. Підсумком революції повинен бути «демонтаж збанкрутілої й неефективної системи політичної демократії, що не зміцнює силу нації, а навпаки, сприяє її всебічній деградації», оскільки «демократія насправді є прикриттям системи, за якої правлячу верству складають пройдисвіти, ублюдки, холуї та дегенерати, фізичні та моральні уроди, які дбають лише про своє особисте збагачення»¹⁸. На нашу думку, умовиводи А. Ілленка відносно демократичного політичного режиму мають виразну однобічність.

Світоглядні позиції сучасних російських політологів радикального гатунку щодо фашизму й нацизму загалом збігаються з поглядами їхніх українських «духовних братів». Ще 1992 р. відомий російський філософ і політолог О. Дугін у статті «Лівий націоналізм» стверджував, що «майбутнє російської політики неминуче буде позначене націоналізмом. Це стосується не лише патріотичної опозиції, а й значною мірою самого панівного режиму, що послідовно еволюціонує в цьому напрямку все більше й більше»¹⁹. Причинами націоналістичного «ренесансу» 1990-их у Росії О. Дугін уважав:

1. Посилення тиску мас, які однозначно висловили свої симпатії до національних гасел.

2. Заперечення інтернаціонально-ліберальної політики Б. Єльцина практично всіма верствами російського суспільства.

3. Критичне ставлення росіян до комуністичної моделі, що змусило панівну еліту використовувати гасла т. зв. «патріотів-некомуністів» (монархістів, націонал-демократів, православної спільноти).

4. «Вичерпаність» на початок ХХ ст. усіх магістральних ідеологій інтернаціоналістського напрямку.

5. Прагматичне використання «компенсаторної» ролі нового російського націоналізму під час зміни ідеологічних систем.

Погляди О. Дугіна в оцінці фашизму й націонал-соціалізму практично ідентичні поглядам А. Ілленка, про що свідчить така цитата: «Безумовно, терміни «фашизм» і «націонал-соціалізм» вкрай дискредитовані в сучасному світі, оскільки після перемоги двох номінально «інтернаціоналістичних ідеологій» в особі союзників над країнами Осі у Другій світовій війні переможці зробили все можливе, щоб «демонізувати» альтернативний їм політико-економічний устрій. Фашизм для сучасної людини — це «злочин», «насильство», «терор», «геноцид». Але варто звернути увагу на той факт, що західними лібералами часів холодної війни комунізм також сприймався як синонім «злочину», «насильства», «терору» й «геноциду», а представники комуністичного табору всіма цими негативними характеристиками позначали буржуазний світ. Важко сказати, хто заподіяв більше злочинів людству — історичні комуністи, нацисти чи ліберал-капіталісти (які, до речі, несуть відповідальність за введення работорівлі й геноцид індіанців в Америці)»²⁰.

Принциповий антагонізм у поглядах російських та українських «редемонізаторів» нацизму й фашизму полягає в їхньому ставленні до комуністичної ідеології. Якщо українські націоналісти займають ортодоксально антикомуністичні позиції та заперечують будь-які форми співпраці з комуністами²¹, то позиція О. Дугіна вирізняється помітнішою гнучкістю: «Лівий націоналізм або російський фашизм помірковано ставиться до комуністів, оскільки між ними існує певна близькість соціальної програми й антибуржуазний пафос. Але для реального та повноцінного політичного співробітництва самі комуністи повинні переглянути свій застарілий і неадекватний догматизм та назавжди відмовитися від антифашистської риторики»²².

Основною домінантою політичного розвитку російської нації О. Дугін вважає механізм «російської національної революції» як синтезу традиціоналізму (вірність національним кореням, релігії, етиці) та комунізму (соціальна справедливість, обмеження ринкової економіки, заборона біржових спекуляцій). Результатом цієї революції є створення «російського

соціалізму». На думку О. Дугіна, цей соціалізм матиме селянську, кооперативну, регіональну спрямованість.

Цікаво, що вищим ступенем розвитку євразійської ідеї в Росії О. Дугін вважає фашизм, який є «націоналізмом... революційним, романтичним, ідеалістичним, що апелює до великого міфу та трансцендентної ідеї, намагається реалізувати нездійсненну мрію». Економічні складники фашизму — це підпорядкування індивідуальних економічних інтересів принципам блага нації, справедливості та братерства. В духовній сфері — радикальна відмова від гуманізму²³. Фактично О. Дугін реабілітує нацизм і фашизм та пропонує Росії ці моделі як своєрідний «Третій шлях»: «Саме ідеологія «третього шляху», не ліберального і не комуністичного, в політичній історії ХХ століття лягла в основу того, що звикли називати фашизмом або нацизмом, оскільки фашистський режим Італії та націонал-соціалістична держава Гітлера були засновані саме на такому принципі поєднання національних і соціальних аспектів. Саме наявність елементів ідеології «третього шляху», а не расизм, антисемітизм, тоталітаризм, етатизм тощо, властиві фашизму й нацизму, є основною рисою лівого націоналізму в найширшому розумінні цього слова»²⁴. Отже, протиріччя й плутанина, міфотворчість і наукоподібність геополітичних та державотвірних концепцій ускладнюють сприйняття й інтерпретацію вчення О. Дугіна. Проте на початку 2000-х рр. О. Дугін відмовився від ідеологем «російського фашизму». Причиною такого радикального перетворення «Савла в Павла» стало заперечення ним універсального характеру фашистського вчення.

У західній науці взагалі відсутні єдині підходи до визначення фашизму. Цей термін штучно був пов'язаний із політичними організаціями, які виступали проти лібералізму та комунізму. Найпопулярнішою дефініцією «фашизму» в сучасному західному науковому дискурсі є визначення британського філософа й політолога Р. Гріффіна, згідно з яким фашизм це «палінгенетичний ультра націоналізм»²⁵. Він стверджує, що це унікальний синтез палінгенезії та радикального націоналізму. Палінгенезія — теорія німецького філософа А. Шопенгауера про те, що воля людини ніколи не вмирає, а проявляє себе знову в нових індивідах. Як приклад можна навести звернення Італійської асоціації націоналістів від 1920 р. (вступила в союз із італійськими фашистами в 1923 р.): «Італійська нація складається не тільки з 36-ти мільйонів італійців, які живуть зараз, але й усіх сотень, тисяч, мільйонів італійців, які житимуть у майбутніх століттях і яких теж потрібно розглядати як компоненти єдиного цілого. У цій концепції кожне покоління та кожен індивід з покоління — нескінченно мала частина нації, клітина національного організму. Так само, як клітини

народжуються, живуть і вмирають, а організм при цьому залишається незмінним, так й індивіди народжуються, живуть і вмирають, тоді як нація продовжує своє тисячолітнє існування»²⁶.

У праці «Революція правих: фашизм» Р. Гріффіна розкриває другий складник фашизму — ультранационалізм: «Фашизм є за сутністю революційною формою ультранационалізму (тобто значною мірою шовіністичним, антиліберальним націоналізмом). Він характеризується популізмом, що містить у собі мобілізацію мас на щирі (а не просто зрежисовану або маніпульовану) підтримку знизу різких дій, які застосовуються самопроголошеною новою елітою зверху для порятунку нації від того, що сприймається як смертельний занепад»²⁷. Науковець уважав фашистську ідеологію у своєму «міфологічному ядрі» націленою не на «відродження нації», а на її «створення наново». У цьому полягає її докорінна відмінність від інших націоналістичних теорій, оскільки, на його думку, фашисти «спробували створити новий тип людини, новий тип держави, нову еру»²⁸. Саме тому, за Р. Гріффіном, елементи фашизму можна знайти й у цілях формування нового суспільства Великою Французькою революцією, у створенні нової «радянської людини» російським більшовизмом і конструюванні нових політичних націй у ході національно-визвольних рухів.

Ідеологія фашизму була оформлена із претензією на наукове підґрунтя. Її наріжними принципами проголошено волюнтаризм, сакралізацію волі індивіда, традиціоналізм, ультранационалізм, антикомунізм, антитеологізм, державний патерналізм і антилібералізм²⁹.

2. Зародження російського фашизму

Ключові положення ідеології фашизму визначали програмні цілі й завдання усіх фашистських організацій, але у випадку «російського фашизму» спостерігалися досить цікаві трансформації³⁰. На формування російської фашистської ідеології серйозний вплив справило євразійство з його ідеями ідеократії та етатизму³¹. Останнє, у свою чергу, розвивалося у 1920-х рр. не без деякого впливу українського консерватизму ідеолога гетьмансько-монархічного руху В. Липинського, зокрема його теорії еліт³², хоча між цими політичними течіями були й суттєві відмінності. Принагідно зазначимо, що, ймовірно, факт взаємного інтересу євразійців і гетьманців став одним із низки чинників періодичного звинувачення В. Липинського, починаючи з кінця 1920-х — початку 1930-х рр., у приналежності його теорії державності до «фашистських»³³, що, на слухну думку К. Галушка, не відповідало дійсності³⁴.

Слід визнати, що значна частина російського емігрантського середовища із захопленням сприйняла ідеї фашистської ідеології й активно

долучилася до процесу організаційно-партійного будівництва фашистських організацій³³. У нашій статті ми розглянемо особливості партійної структури й теоретичні здобутки Російської фашистської партії, в діяльності якої найбільш яскраво спостережено синтез ідей класичного фашизму, нацистської ідеології та російського радикального націоналізму.

У середині 1920-х рр. група випускників і студентів Юридичного факультету м. Харбін з російських емігрантських кіл захопилася італійським фашизмом³⁶. Є. Корабльов, О. Покровський, Б. Румянцев та їхні послідовники сини генералів Білої армії В. Голіцин і М. Матковський, син козачого офіцера П. Грибановський, син банківського чиновника В. Олесов, емігрант Б. Лівенцов побачили в ньому свіжі соціально-політичні ідеї, які могли бути використані під час конструювання моделі майбутньої, звільненої від комуністичної диктатури Росії.

1925 р. за їхньої ініціативи на юридичному факультеті було створено Російську фашистську організацію (РФО) під організаційним «прикриттям» т. зв. «Російського студентського товариства» («Российского студенческого общества»)³⁷, а 1929 р. відкрився Російський клуб — постійне місце зустрічей її членів. У травні 1931 р. РФО перетворилася на Російську фашистську партію (РФП) з жорсткою організаційно-партійною структурою. «Вождем» її став К.В. Родзаєвський³⁸. 1934 р. на об'єднаному з'їзді РФП і Всеросійської фашистської організації А. Вонсяцького в м. Харбін було створено Всеросійську фашистську партію. 1937 р. унаслідок організаційного розколу її в черговий раз перейменували на Російський фашистський союз (РФС). 1 червня 1943 р. РФС був офіційно закритий японською окупаційною владою Маньчжурії внаслідок посилення серед його членів антинімецьких й антияпонських настроїв.

Органами РФП були газета «Наш шлях», щомісячний журнал «Нація» і журнал «Фашист». 1931 р. було створено «Ідеологічну Раду» та «Комісію з вивчення СРСР», які готували щомісячні інформаційні зведення про становище в СРСР для журналу «Нація»³⁹.

Ідеологічна підготовка перших російських фашистів у період існування РФО здійснювалася через «Політичні курси РФО» у формі щотижневих лекцій і співбесід. Пізніше було створено досить чітку поетапну систему політичної освіти: початкову — «Елементарні курси фашизму», середню — «Районні школи фашизму», вищу — «Фашистська академія імені П.А. Столипіна»⁴⁰.

Кількість членів РФО (РФС), за заявами К.В. Родзаєвського, складала 30 тис., з відділеннями у 26 країнах. Але ці дані було значно перебільшено. За даними радянської розвідки, нараховано близько 4 тис. членів РФО. Ця цифра корелюється і з накладом газети «Наш шлях» — 4 тис. примірників.

Організаційно РФО (РФС) було побудовано за корпоративно-віковим і територіальним принципами. З 29 березня 1934 р. до складу РФО входив Російський жіночий фашистський рух (з 1 березня 1941 р. — Союз російських жінок), який ідеалом держави бачив Національну трудову Росію, що ґрунтується на корпоративній системі російського фашизму, де жінка посіла б «по праву їй належне місце — носія ідеї краси та берегині сімейного вогнища (дружини, матері), забезпечене законом». Кількість членів на 1941 р. складала 226 жінок⁴¹.

Союз фашистської молоді (СФМ) було утворено 1936 р. Союз поділявся на молодшу й старшу групи з різними виховними програмами. Кожна група мала два ступені: юних фашистів і фашисток; авангардистів і авангардисток (для переходу на вищий ступінь складали іспити). 12 квітня 1939 р. виник Антикомуністичний союз молоді, який також став резервом поповнення лав РФО (РФС). 22 квітня 1934 р. було сформовано дитячі та юнацькі організації: Союз юних фашистів «Авангард» (хлопчики від 10 до 16 років), Союз юних фашисток-авангардисток (дівчатка від 10 до 16 років). 28 лютого 1941 р. Союз юних авангардисток було перейменовано на Союз російських дівчат, який налічував 153 особи. Крім того, 10 травня 1934 р. було засновано Союз фашистських крихіток (СФК) (діти від 3 до 10 років)⁴².

Територіально найбільш чисельні осередки РФО (РФС) було створено в Харбіні, Халарі, Шанхаї, Тяньцзіні, Сінцзині, на ст. Маньчжурія.

Постать лідера російських фашистів Костянтина Володимировича Родзаєвського (1907–1946) заслуговує окремої уваги. Він народився в м. Благовещенськ, в сім'ї нотаріуса. 1925 р. виїхав за кордон. Наступного року вступив до Харбінського юридичного факультету, вивчав право. Там і долучився до «російських фашистів». 1928 р. на черговій маніфестації російських фашистів К.В. Родзаєвський скинув і розірвав радянський прапор, що висів на стіні юридичного факультету, Факультет містився в будівлі, яка знаходилася під юрисдикцією Китайсько-Східної залізниці (КСЗ, рос. — КВЖД). На вимогу радянських дипломатів К. В. Родзаєвського за цей вчинок було виключено зі складу студентів навчального закладу. Внаслідок зміни воєнно-політичної обстановки (конфлікт навколо КСЗ між Китаєм і СРСР), К.В. Родзаєвського 1929 р. було поновлено на юридичному факультеті, де він отримав вищу освіту⁴³.

К.В. Родзаєвський виявив себе надзвичайно плідним теоретиком. З-під його пера одна за одною виходили книжки. Найвідомішою стала «Азбука фашизму» — 100 питань і відповідей, яка акумулює в собі фашистське вчення. За визначенням К.В. Родзаєвського, «фашизм як світовий рух прагне до перебудови сучасних ліберально-демократичних

(капіталістичних) і соціалістичних (комуністичних) держав на таких засадах: панування духу над матерією (релігії), нації та праці (соціальної справедливості) — фашизм є релігійний, національний, трудовий рух»⁴⁴.

Для «теоретичних» поглядів К. В. Родзаєвського була характерна ірраціональна віра в близький крах радянської системи, що поклала на плечі фашистів-емігрантів завдання особливої ваги: підготувати сили, здатні покінчити з радянським режимом і відродити вільну Росію. Така концепція фактично поєднувала погляди російських фашистів з євразійством⁴⁵.

Фашисти бралися за порятунок Росії під гаслом «Бог — Нація — Праця», значною мірою реанімуючи формулу монархічної ідеології графа С. С. Уварова «Православ'я — Самодержавство — Народність». Вони не протиставляли свою ідеологію православію та всіляко намагалися підкреслити спадкоємність між ними. У програмі РФП зазначено: «православна релігія, як релігія більшості Російської Нації, як релігія переважних творців російської культури й російської історії, користується особливим заступництвом загальнодержавної влади»⁴⁶. А щорічне партійне свято припадало на день Святого Володимира й відзначалося під гаслом: «Під стягом Святого Володимира — до відродження Святої Русі!»⁴⁷.

Програмні документи російських фашистів мали яскраво виражений антисемітський характер, що поєднувало їх і з ідеологією німецького нацизму. «Всеросійська Фашистська Партія основною метою має: повалення єврейської комуністичної диктатури над Російською країною..., усунення від влади партійного центру ВКП(б), який узурпував «диктатуру пролетаріату» в інтересах світового єврейського капіталу; ... євреї мають свою землю за межами Російської держави, і, крім того, є винуватцями найтяжчих бід російського народу, євреї в майбутній Росії повинні визнаватися за небажаних іноземців»⁴⁸. В «Азбуці фашизму» лідер російських фашистів наголошує: «Євреї є органічними ворогами всякої національної держави. Євреї здавна не мають своєї держави, живуть у середовищі інших націй. Розсіяні по всьому світу, вони, ... завдяки своїм расовим і побутовим особливостям, тісно пов'язані між собою, представляють єдину інтернацію. У кожній нації, в середовищі якої вони живуть, євреї прагнуть посісти панівне становище, пробратися на соціальні верхи та зрештою підпорядкувати всі нації своєму впливу, встановити світове єврейське панування»⁴⁹. Отже, особливістю ідеології «русского фашизма» слід уважати виразний антисемітський складник, сутність якого полягала у відверто гіпертрофованому потрактуванні ролі та місця «світового єврейства» в новітній історії Росії. Значною мірою це пояснювалося тотальним пануванням у свідомості російських фашистів «конспірологічної

версії» визначення закономірностей розвитку історичного процесу виключно «єврейським інтернаціоналом».

Водночас, К.В. Родзієвський не поділяв поглядів нацистів на слов'ян як «унтерменшів». Іншим народам, що населяли колишню Російську імперію, російські фашисти обіцяли «повагу та рівноправність». В основу цих поглядів було покладено визначення поняття «нація» К. В. Родзаєвським: «Нація є духовне єднання людей на основі усвідомлення єдності історичної долі в минулому, загальної національної культури, національних традицій тощо й прагнення продовжувати своє історичне життя в майбутньому»⁵⁰. Тому, «Всеросійська Фашистська Партія вважає, що Російська Нація є організмом, який об'єднує всі народи Росії на основі єдності історичної долі, загальної культури та свідомості спільних інтересів. Повноправними громадянами Росії повинні бути не тільки великороси, українці, білоруси, але й усі інші народи Росії: татари, вірмени, грузини ...»⁵¹. Характерним є те, що К. В. Родзаєвський чітко вирізняє слов'ян (росіян, українців, білорусів) та «усі інші народи Росії».

Російській фашистській ідеології притаманна еклектична суміш не тождних, а інколи й протилежних поглядів: євразійства, нацизму, монархізму та фашизму. К.В. Родзаєвський це пояснює тим, що «найголовніша відмінність російського фашизму від інших фашистських рухів полягає в тому, що він повинен прийти на зміну комунізму, в той час як фашизм в Італії й Німеччині замінив собою ліберально-демократичну державу та капіталістичний лад»⁵². Тобто, на думку російських фашистів, з урахуванням специфіки Росії слід використовувати положення тих доктрин, які ментально близькі росіянам.

Пострадянська держава мала будуватися на корпоративній основі, на принципах класової солідарності та примирення праці й капіталу. В ній люди однієї професії об'єднуються в національні спілки за принципом належності до певного сектору економіки, а ті — в національні корпорації. На переконання К.В. Родзаєвського, «поєднання корпоративної системи фашизму з реформованими в процесі національної революції профспілками дасть новий національно-трудова лад фашистської Росії»⁵³. До речі, обґрунтовуючи корпоративізм як основу побудови нової російської держави, російські фашисти апелювали до історичного минулого. Зокрема, прообраз майбутньої корпоративної організації російської державної влади вони бачили в Земських соборах XVI–XVII ст.

Передбачалося, що на перехідний період новітнього державотворення слід встановити «фашистську національну диктатуру», яка забезпечить «тимчасовий порядок» на противагу «революційному хаосу», закладе основи національних спілок і тим самим підготує скликання Всеросійського

собору. 1939 р. у праці «Російський шлях» К.В. Родзаєвський переконував співвітчизників у тому, що національна диктатура не має нічого спільного з диктатурою ВКП(б), вона «спирається на Націю, усі класи та відображає волю й прагнення Нації, усіх класів» в особі їхніх ініціативних і вольових еліт⁵⁴.

З початком бойових дій на радянсько-німецькому фронті РФС було задекларовано гасло: «проти єврейського фашизму в СРСР, за російський фашизм РФС» («СРСР — вотчина ВКП(б), отже — світового єврейства»⁵⁵). Претендентом на роль зовнішнього союзника була Японія. К.В. Родзаєвський і його соратники не приховували готовності виступити на її боці, якщо та почне війну проти СРСР. Російські фашисти вважали, що незалежно від суб'єктивних цілей держав, які воюють з Радянським Союзом, війну слід розглядати не як війну проти Росії, а як «стихийну подію, що сприятиме звільненню Росії»⁵⁶.

1945 р. під враженням перемог СРСР К.В. Родзаєвський написав листа до Сталіна, у якому визнав, що російські фашисти не помітили головного — їхні провідні програмні настанови вже давно зреалізувала ВКП(б). Автор листа констатував: «Функції національної партії на тепер у Росії... здійснюються Всеросійською комуністичною партією (більшовиків)... Ради СРСР, залежно від уходження в них нової, молоді російської інтелігенції, стають усе більш і більш національними...». Фактично «держава Російської Нації» реально існує, це — Радянський Союз. Задовольняється релігійне почуття, оскільки за радянського режиму релігія «знайшла свій першохристиянський основний сенс і стала релігією трудящого народу». Гасло російських фашистів «Звільнення Батьківщини від єврейського комунізму за будь-яку ціну», на думку К. В. Родзаєвського, було фатальною помилкою, причиною «неправильної генеральної лінії» партії під час війни Німеччини з СРСР (*попереду ще була «справа лікарів-убивць» і масовий антиєврейський психоз радянського суспільства, але К.В. Родзаєвський інтуїтивно правильно визначив майбутню антисемітську тенденцію ВКП(б) у системі своїх логічних умовиводів — авт.*). Помилковим визнавалося вживання терміна «фашистська» в назві партії. За роки радянської влади «інтернаціональний марксизм» трансформувався в «ленінський націоналізм» і «вселюдський сталінізм». А сталінізм — це є «наш Російський Фашизм, очищений від крайнощів, ілюзій і оман»⁵⁷.

Після окупації Харбіна радянськими військами в серпні 1945 р., наприкінці серпня 1946 р. у Москві відбувся судовий процес щодо «Справи колишнього білогвардійського отамана Г.М. Семенова, керівника Російського фашистського союзу К. В. Родзаєвського й інших...». За вироком

Військової колегії Верховного суду СРСР, Г. М. Семенов був повішений, а К. В. Родзаєвський розстріляний у вересні того ж року.

Отже, «русский фашизм» К. В. Родзаєвського — це еклектична суміш ідей власне італійського фашизму, німецького нацизму, євразійства, монархічної ідеології, православ'я, фашистського глобального бачення політичних та історичних реалій першої половини ХХ ст. зі специфічною російською проблематикою. Наприкінці життя його ідеолог пережив глибоку трансформацію своїх переконань. З другого боку, це можна пояснити тим, що прихильникам фашизму не так вже важко прийняти іншу тоталітарну ідеологію.

3. Сучасний російський фашизм

Системні деструктивні процеси в СРСР наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. минулого століття поряд з актуалізацією питань унезалежнення та подальшого державотворного процесу в колишніх радянських республіках, спровокували появу й низки проектів збереження імперської наддержави, які об'єктивно мали ознаки реанімації фашистської ідеології.

Початок 1990-х рр. Російська Федерація зустріла в стані комплексної кризи, яка в духовно-ідеологічній сфері була визначена такими чинниками:

- втрата статусу наддержави, розпад СРСР, Радянської армії спровокували появу в суспільній свідомості т. зв. «веймарського» постімперського синдрому. В аналітичній доповіді Вільного історичного товариства Росії справедливо констатовано: «У логіку невідворотного прогресу країна була вписана (до розпаду СРСР — авт.) як світовий лідер і головна рушійна сила. Громадяни СРСР відчували себе на гребені історії та на піку морально-політичної еволюції людства. Ці переживання зберігаються в історичній пам'яті й відтворюються зараз як щось втрачене і мало не зражене. Це породжує потужні фрустрації з ефектами ресентименту й політичного нарцисизму»⁵⁸;

- дискредитація комуністичної ідеології та створення у суспільній свідомості міфологізованого образу гуманістичної сутності капіталістичного Заходу з подальшим розчаруванням у його цінностях, об'єктивно стало причиною ностальгічних настроїв за радянським минулим і його глорифікації;

- розпад СРСР створив для російської нації абсолютно нову геополітичну й етнополітичну ситуацію, яка вимагала радикальної трансформації національної свідомості, переходу від її радянського типу до нових форм ідентичності;

- запропонований «новою» політичною елітою Росії ліберально-громадянський проект «російської нації», в силу об'єктивно притаманного

йому етноцентризму, не міг повністю ізолюватися від російської ідентичності та був сприйнятий як невдала копія проекту «радянського народу»;

– дезорієнтація населення в питаннях ідейних основ існування й розвитку суспільства нової країни, розвінчання міфів радянської доби з системною дегероїзацією історичних персоналій призвели до моральної деградації суспільства на тлі катастрофічної економічної кризи;

– масштабна міграція російськомовного населення з країн Закавказзя, Центральної Азії, зменшення частки російськомовного населення трактувалося російським керівництвом як втрата геополітичного впливу на теренах колишнього СРСР;

– негативні соціальні настрої російського суспільства часто спрямовувались маргінальними політичними гравцями в русло антисемітизму, українофобії та ксенофобського «кавказького синдрому»;

– розвиток незалежної історичної науки в країнах пострадянського простору об'єктивно ґрунтувався на стійкій тенденції максимального дистанціювання від науково-історичних парадигм Російської імперії, СРСР, РФ, що викликало активне несприйняття в російських наукових колах, які були здебільшого орієновані на традиційну модель трактування історичного розвитку;

– формування дивного симбіозу сприйняття історичного минулого та перспективного бачення майбутнього в лавах т. зв. «червоних» і «білих» патріотів Росії на основі нової трансформованої моделі самодержавного пострадянського панславізму, де близькість (а в деяких моментах і тотожність) сучасної ідеології КПРФ з багатьма тезами російського націоналізму сьогодні є реальністю;

– у новітній історії Росії «за лічені роки відбувся різкий розворот від модернізації до традиції, від модернізму до традиціоналізму, від прогресизму до консерватизму з охоронним і навіть реакційним ухилом»⁵⁹.

Цей комплекс причин сприяв появі в РФ низки націоналістичних організацій відверто фашистського спрямування з елементами ідеології нацизму. За далеко неповними даними, в РФ станом на 1 січня 2017 р. легально, напівлегально, нелегально діє 53 організації, що за їхніми програмними цілями можуть бути віднесені до фашистських⁶⁰.

Загальними принципами, на основі яких побудовано програми сучасного російського фашизму, є радикальний російський націоналізм, націонал-соціалістична ідеологія, православна ортодоксія, традиціоналізм, ксенофобія, антилібералізм, імперіалізм.

Радикальний російський націоналізм притаманний, здебільшого, всім сучасним фашистським організаціям. Головною метою російських фашистів

є створення етнічної російської держави. «Ми виступаємо за побудову в Росії російської національної держави, під якою розуміємо державу, що ставить на перше місце права й інтереси російського народу. Використовуємо слово «нація» в примордіальному значенні ... Наша мета — відновлення російської національної державності у формах і з інститутами, які обере сам народ після набрання ним справжньої незалежності», — проголошує «Етнополітичне об'єднання «Русские»»⁶¹. Водночас, фашистські організації виступали за надання росіянам виключних преференцій титульної російської нації. Заборонений в РФ «Слов'янський Союз СС» заявленою метою вважає створення Росії на чолі з титульною російською нацією та з правом національного самовизначення російського народу⁶².

Разом з тим, в ідеології сучасного російського фашизму спостерігаються своєрідні інтернаціоналістські тенденції переважно панславістського змісту на основі монархічного трактування триєдиного російського народу й пріоритетності соціодуховних констант титульної нації для інших народів РФ. У програмі Російської Національної Єдності (РНЕ) вказано, що РНЕ «розглядає Росію як єдину державу «Русских» (Великоросів, Малоросів і Білорусів), а також Росіян — інших неросійських корінних народів, для яких творення й захист Росії стали історичною традицією, а Росія є єдиною Вітчизною»⁶³.

Націонал-соціалістичну ідеологію проголошено світоглядною основою у відверто екстремістських організаціях, які в РФ заборонені. Наприклад, ультраправе неонацистське громадське об'єднання «Націонал-соціалістичне товариство» позиціонує себе як єдина націонал-соціалістична організація в Росії, готова боротися за політичну владу в країні. Товариство проголошувало своїм завданням створення в Росії націонал-соціалістичної партії для створення російської національної держави на основі націонал-соціалістичної ідеології⁶⁴. На тотожних світоглядних позиціях ґрунтується політична діяльність організації «Російська Національна Єдність — Російська Револьюційна Армія»⁶⁵.

Водночас расистські постулати нацизму притаманні й легальним політичним спільнотам. Ось, наприклад, формулювання «боротьби за чистоту раси» в програмі останньої згаданої вище організації: «РНЕ вважає одним з найважливіших завдань відновлення біологічної якості й охорону генетичної чистоти Російської Нації. Примуси будь-якої форми до вступу в змішаний шлюб або зв'язок, що завдають шкоди генофонду Російської Нації та ведуть до її розмивання, повинні припинитися»⁶⁶.

Православна ортодоксія у фашистських організаціях, зазвичай, дублює світоглядні константи монархічної триади «Православ'я — Самодержавство — Народність»⁶⁷. Ідеалізованою формою державного устрою православні

фашисти вважають Російську імперію. Найстаріше об'єднання російських націоналістів (з 1972 р.) Російський Фронт Визволення «Пам'ять» — організація російських православних націонал-революціонерів світоглядною ідеологією проголошує релігійний націонал-монархізм⁶⁸. Інше політичне об'єднання — «Гвардія Христа» — позиціонує себе як патріотичний рух: «Ми Монархісти, Фашисти, ми — це нове дихання Російської нації, ми — Гвардійці Сина Божого Ісуса Христа». Метою «гвардійців» є «відродження на Русі Істинно Російського Православного порядку»⁶⁹ у формі теократичної держави. «Союз Православних Корогвоносців» головним завданням вважає «зміцнення та поширення Православної Віри, відновлення Самодержавної Монархії, відродження Російської Національної Самосвідомості й Імперського Російського Патріотизму на всій території Російської Імперії»⁷⁰.

Традиціоналізм в ідеології російських фашистів базується на визнанні міфологізованих уявлень про самотутній історичний шлях російського народу⁷¹. В Статуті «Конгресу Російських Громад» (рос. — Конгресс Русских Общин) основною метою створення організації проголошено «сприяння зміцненню в Російській Федерації традиційних форм управління і формування громадянського суспільства»⁷². «Відродження національної самосвідомості російського народу й інших корінних народів Росії на основі їхніх історичних, релігійних і культурних традицій» є головним завданням партії «Російський Загальнонародний Союз»⁷³.

У програмних документах традиціоналізм часто ототожнюється з православною ортодоксією. Наприклад, у програмі руху «Російської Національної Єдності» вказано, що «це Всеросійський громадський патріотичний Рух Російської Нації (Російського Народу), заснований на принципах Православної традиції і Російської національної ідеології»⁷⁴.

Ксенофобія в сучасній фашистській ідеології Росії, як правило, поліваріантна. Об'єктами її застосування виступають американці, євреї, нації Кавказу та Центральної Азії, останнім часом — українці.

Наприклад, «Істинна Російська Національна Єдність — Російська Революційна Армія» світоглядною константою ідеології проголошує антиамериканізм⁷⁵. «Рух проти нелегальної імміграції» (заборонений в РФ) виступає за припинення неслов'янської імміграції в Росію, за депортацію нелегальних іммігрантів; але насправді бореться з будь-якою нелегальною та легально іншоетнічною імміграцією (за винятком східних слов'ян)⁷⁶.

Слід зазначити, що навіть відносно помірковані політичні об'єднання РФ вкрай радикально ставляться до проблем міграції. У програмі Всеросійської «Національно-Демократичної партії» вказано: «Ми вважаємо за необхідне припинити безконтрольну міграцію. Потрібне

негайне введення візового режиму з колишніми радянськими республіками Середньої Азії». Крім того, ксенофобські догмати сучасних російських фашистів обґрунтовано з позицій економічної доцільності. «Ми — категоричні противники необґрунтованих субсидій республікам Північного Кавказу, які є джерелом нестабільності»⁷⁷.

Антилібералізм принципово заперечує всі універсальні ідеології: демократію, соціалізм, лібералізм — і єдиною формою державного устрою вважає авторитарну модель. «Істинна Російська Національна Єдність — Російська Революційна Армія» головною метою вважає побудову теократичної православної християнської держави, яка заперечує будь-які форми ліберальної влади⁷⁸.

Імперіалізм у програмних документах сучасних російських фашистських організацій пов'язаний зазвичай із «захистом російської діаспори» на пострадянському просторі та відновленням «історичної справедливості» об'єднання російського народу, що створює небезпечні умови для повторення сценаріїв Криму та Донбасу.

Уперше цей принцип «захисту співвітчизників» у країнах колишнього СРСР було проголошено в програмі політичного об'єднання імперсько-націоналістичної орієнтації «Конгрес Російських Громад» 1994 р. і натепер наявний майже в усіх програмах партій фашистського спрямування⁷⁹.

У програмі РНЄ імперсько-націоналістичний аспект постулюється таким чином: «Головною метою Руху є забезпечення гідного майбутнього Російської Нації, а на сучасному етапі — повернення Російській Нації втрачених у ХХ-му столітті геополітичних позицій і визначальної ролі у світовій історії»⁸⁰.

Особливістю організаційно-партійного будівництва більшості політичних об'єднань фашистського спрямування є дотримання мережевого принципу.

Одночасна загроза радикалізації суспільного життя й домінування націоналістичного тренду об'єктивно спровокували проблему пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової Росії, вироблення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього СРСР, одним із варіантів якої стала концепція «русского мира», що в низці наукових підходів репрезентує константи фашистської ідеології: імперіалізм, націоналізм, месіанізм і релігійно-світоглядну ортодоксію.

На нашу думку, концепція сучасного «русского мира» за основними світоглядними чинниками, характерними рисами та суспільно-політичною практикою може бути розглянута й через призму *державно-інструментального підходу* як форма боротьби, сукупність спеціальних

(політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових, інформаційно-маніпулятивних та ін.) методів, способів і засобів масового впливу з боку державних, соціальних інститутів та інформаційно-комунікативної інфраструктури держави на суспільну свідомість.

Особливістю застосування концепції «русского мира» у внутрішній політиці РФ є досить нейтральне ставлення до її постулатів у науковому дискурсі. В суспільно-політичній практиці — свідоме акцентування на інтернаціональному складникові — російському народі на відміну від «русского». Але в зовнішньополітичному аспекті концепція використовується як інструмент різних форм тиску на країни пострадянського простору. У виступі на першому Всесвітньому конгресі співвітчизників, які проживають за кордоном, 2001 р. Президент РФ В. Путін уперше вжив термін «русский мир», стверджуючи, що це «поняття ... споконвіку не визначалося географічними межами Росії чи російського етносу»⁸¹, й зрештою визначило націоналістичну траєкторію функціонування зовнішньої політики РФ і пріоритетні напрямки розвитку світоглядної думки націоналістичного сегменту наукового соціуму сучасної Росії.

Сутність концепції «русского мира» як форми сучасного радикального російського націоналізму з елементами фашистської ідеології під час використання державно-інструментального підходу можна розглядати як:

- ідеологію, політику й соціальну практику протиставлення націй у дихотомії «свій-чужий» на основі абсолютизованої культивування почуття власної унікальності (месіанізму);
- програму політичної мобілізації мас елітою, яка узурпує основоположні цінності й тотально підкоряє інтереси індивіда колективістському служінню нації в умовах формування жорстко авторитарної вертикалі державного управління;
- синтезоване явище суспільного життя, що розкривається через визнання пріоритетними догматизованих цінностей власної нації перед демократією, правами людини і громадянина заради величі держави;
- соціокультурний феномен свідомості людини, його ставлення до нації, як світоглядного ідеалу;
- силу, яка проковує виникнення конфліктів, воєн між націями та державами на основі абсолютизації національних цінностей і державних інтересів⁸².

Слід зазначити, що варіативність наукових підходів у розкритті змісту цього ідеологічного продукту не дозволяє трактувати його як повністю реанімаційний фашистський проект. Наприклад, культурно-цивілізаційний, історико-ментальний, геокультурний підходи⁸³ виключають фашистський складник із цієї геополітичної моделі.

Отже, радикальний «русский» моноетнічний націоналізм розглядає російську націю виключно як «русский» етнос, що сформований або на принципах мовної, історичної та культурної уніфікації, або на основі стратегії сепаратного етноізоляціонізму⁸⁴.

Радикалізація зовнішньої політики й суспільно-політичного життя сучасної РФ об'єктивно створює передумови для розвитку та функціонування як ідеології сучасного фашизму, так і політичних партій і рухів екстремістського спрямування.

Висновки

1. Досліджуючи феномен фашизму, потрібно мати на увазі ту обставину, що в 20–30-х рр. минулого століття це поняття ще не було остаточно осмислене. Соціально-політичне явище, що мало місце в зазначений період в Італії та визначалося терміном «фашизм», істотно відрізняється від змісту, якого набуває цей термін у політичній літературі після досвіду Другої світової війни.

2. Поява російського фашизму стала результатом впливу об'єктивних загальних політичних тенденцій у Європі, пов'язаних з кризою демократичних політичних форм і поширенням тоталітарної течії у вигляді фашизму. Саме загальна криза ідей лібералізму та парламентської демократії в Європі, яка викликала фашизацію й посилення антидемократичних проявів у деяких країнах, вплинула на настрої частини російської еміграції, особливо емігрантської молоді, що врешті призвело до появи російської фашистської організації із запозиченою відповідною ідеологією і теорією будівництва нової постбільшовицької тоталітарної державності в Росії, яка мала прийти на зміну радянській системі, що за своєю сутністю теж була тоталітарною. Російський фашизм як форма й організація структури влади не був зреалізований. Цей рух мав місце поза межами країни, стосовно якої розроблялася модель фашистської держави. Фактично його представники, за своїм глибоким переконанням, не були фашистами в класичному розумінні, не поділяли крайніх форм расизму та терору. Фашизм розглядався більшістю з них лише як засіб боротьби з більшовизмом.

3. На розвиток російського фашизму катастрофічно вплинула відсутність базової творчої ідеї. Він заперечував демократію, лібералізм, комунізм, але не зміг висунути прогресивної продуктивної перспективної ідеї розвитку суспільства. Фактично останньому була запропонована чергова химера відновлення старої великої імперії, котра, на жаль, виявляється й сьогодні у вигляді гібридного військового й ідеологічного конфлікту між Україною та Російської Федерацією. Сучасний російський

фашизм — явище поліваріантне й багатоаспектне. Спектр теоретичних концептів і форм суспільно-політичної практики коливається у досить широкому діапазоні від помірковано фашистського до екстремістсько-нацистського. В реаліях сучасної РФ більшістю фашистських організацій керують радикально екстремістські політичні маргінали, які відверто спекулюють символом нації, зводячи його лише до примітивного расизму, зоологічного шовінізму й тотальної ксенофобії.

4. Концепція «русского мира» на сучасному етапі теоретичного розвитку характеризується виразною еклектикою та світоглядним хаосом. Народившись на уламках суперечливого симбіозу монархічної ідеології й комуністично-месіанської утопії, ця концепція, на нашу думку, реалізувалася на практиці у формах радикального російського націоналізму, в основі яких лежать діаметрально протилежні процеси культурної автаркії й глобалістських геополітичних потуг, утопічно-ідеалістичні погляди на складний спектр політичних симпатій до українського суспільства та ірраціональні ксенофобські уявлення про вороже оточення російського народу, історична міфологія і спроби реалізації квазідержавних проєктів на теренах колишнього СРСР. Слід зазначити, що політичному керівництву сучасної РФ вдалося сформувати значний прошарок населення, яке лояльно сприймає постулати концепції «русского мира» у формі ірреальних ідеалізованих почуттів. «Ми маємо справу з ментальною катастрофою — результатом міфологізації свідомості та систематично насадженого невігластва», — констатовано в аналітичній доповіді Вільного історичного товариства Росії⁸⁵.

5. Як свідчить історичний досвід розвитку сучасних держав, штучно сформовані утопічно-еталонні ідеології не мають перспектив у майбутньому. Тому лише звільнення від догматів радикального націоналізму, формування національної ідентичності в кордонах російської держави, незважаючи на наявність рецидивів постімперської свідомості, дасть можливість російській нації завершити історично об'єктивні процеси трансформації національної свідомості на принципах пріоритетності гуманізму, інтернаціоналізму та толерантності.

Список використаних джерел

1. Manifesto dei Fasci italiani di combattimento, pubblicato su “Il Popolo d’Italia” del 6 giugno 1919. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://it.wikisource.org/wiki/Manifesto_dei_Fasci_italiani_di_combattimento,_pubblicato_su_%22Il_Popolo_d’Italia%22_del_6_giugno_1919](https://it.wikisource.org/wiki/Manifesto_dei_Fasci_italiani_di_combattimento,_pubblicato_su_%22Il_Popolo_d%27Italia%22_del_6_giugno_1919)

2. Муссолини Б. Доктрина фашизма. / Бенито Муссолини // [пер. с итал. В.Н. Новикова]. — Париж, 1938. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nationalism.org/vvv/library/mussolini-doctrina.htm>
3. Цит. за: Желев Ж. Фашизм (перевод с болгарского) / Желю Желев. — М., 1991. — 391 с. — С. 18.
4. Боттаи Дж. Фашизм и корпоративизм [Електронний ресурс] // *Sensus novus*. — Режим доступу : <http://www.sensusnovus.ru/featured/2015/09/26/21719.html>
5. Муссолини Б. Доктрина фашизма ...
6. Там само.
7. Бердяев Н. А. Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи / Николай Александрович Бердяев // *Философия свободного духа*. — М., 1994. — С. 337.
8. Там само.
9. Там само. — С. 339.
10. Камю А. Бунтующий человек / Альбер Камю. — М., 1990. — С. 255.
11. Там само. — С. 310.
12. Там само. — С. 304.
13. *Философский энциклопедический словарь*. — М., 1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://terme.ru/dictionary/180/symbol/212>
14. Веронский манифест Национальной фашистской партии. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1445692>
15. Ілленко А. Перспективи нового націоналізму / Андрій Юрійович Ілленко // *Український соціальний націоналізм*. — Харків, 2007. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ar25.org/article/perspektivy-novogo-nacionalizmu.html>
16. Там само.
17. Ілленко А. Націоналізм і псевдонаціоналізм / Андрій Юрійович Ілленко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.svoboda.org.ua/dopysy/dopysy/013214/>
18. Ілленко А. Перспективи нового націоналізму...
19. Дугин А.Г. Левый национализм / Александр Гельевич Дугин // *Арктогея*. Философский портал. 18.01.2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.arcto.ru/article/1225>
20. Там само.
21. Див. наприклад: Програма ВО «Свобода» — Програма захисту українців. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svoboda.org.ua/party/program/>

22. Дугин А. Г. Левый национализм...
23. Дугин А. Г. Геополитика Постмодерна / Александр Гельевич Дугин. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://yanko.lib.ru/books/politologiya/dugin-geopolitics_postmodern-a.htm
24. Дугин А. Г. Левый национализм ...
25. Griffin R. The Nature of Fascism / R. Griffin. — London & NY, 1991. — 249 p.
26. Цит по: Griffin R. Fascism (Oxford Readers) / Roger Griffin. — Oxford University Press, 1995. — 410 p. — Pp. 37–38. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.amazon.co.uk/Fascism-Oxford-Readers-Roger-griffin/dp/0192892495>
27. Гриффин Р. Революция правых: фашизм / Роджер Гриффин // «Revolutions and the Revolutionary Tradition in the West 156–1991». — Routledge, London, 2000. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.fti.dn.ua/~metlov/griffin.html>
28. Там само.
29. Муссолини Б. Доктрина фашизма...
30. Гула Р. В., Родзаевський К. В. Метаморфози «русского фашизма» / Руслан Володимирович Гула // Наукові праці МАУП. — Київ, 2016. — Випуск 48(1). — С. 5–11.
31. Гула Р. В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до «Русского мира» / Руслан Володимирович Гула // Проблеми політичної історії України. — Д., 2012. — Вип.7. — С. 191–200.
32. Див. докладно: Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія / Ірина Григоріївна Передерій. — Полтава: Видавництво ПолтНТУ, 2012. — 622 с. — С. 476–477.
33. Див., наприклад: Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / Андрій Володимирович Портнов. — К.: Критика, 2011. — 239 с. — С. 117 — 118.
34. Див. докладно: Галушко К. Європейський контекст соціально-політичних ідей В'ячеслава Липинського / Кирило Юрійович Галушко. — [Електронний ресурс] // Союз гетьманців-державників. — Режим доступу : <http://hetman-ua.org/history/context.html>
35. Русская эмиграция и фашизм: статьи и воспоминания / отв. редактор ред. и составитель В.Ю. Жуков; науч. редактор В. Ю. Черняев. — Спб, 2011. — 264 с.
36. Аблова Н. Е. КВЖД и российская эмиграция в Китае / Надежда Евгеньевна Аблова. — М., 2004. — 432 с.; Стефан Д. Русские фашисты: Трагедия и фарс в эмиграции. 1925–1945 [авториз. пер. с англ.... Л. П. Делюсина]. — М., 1992. — 441 с.

37. Родзаевский К.В. Отчет о моей 20-летней антисоветской деятельности / Родзаевский Константин Владимирович // Кентавр. — 1993. — №3. — С. 97.
38. Аурилене Е. Русская эмиграция в Китае: в поисках будущей России / Елена Аурилене // Вестник Евразии, 2002. — №2. — С. 11.
39. Базанов П.Н. Издательская деятельность политических организаций русской эмиграции (1917–1988 гг.). / Петр Николаевич Базанов — СПб., 2004. — 432 с.
40. Див. докладно: Онегина С.В. Крах расчетов и иллюзий: («Внутрисоюзная работа» Всероссийской фашистской партии в Маньчжурии) / С.В. Онегина // Кентавр. — № 5. — 1995.- С.48–59.
41. Огороков А. В. Фашизм и русская эмиграция (1920–1945) / А.В. Огороков. — М. : Русаки, 2002. — 593 с. — С. 173.
42. Усов В.Н. Советская разведка в Китае. 30-е годы XX века / Виктор Николаевич Усов. — Москва, 2007. — 384 с. — С. 170–171.
43. Шамбаров В. Е. Фашистская Европа / Валерий Евгеньевич Шамбаров. — М., 2014. — 115 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=8275682
44. Родзаевский К. В. Азбука фашизма. — Харбин, 1934. — С. 3.
45. Гула Р.В. Російський месіанізм та Україна... — С. 191–200.
46. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста / Константин Владимирович Родзаевский. — М., 2001. — С. 470.
47. Нация. Орган Рос. фашист. союза — Рос. нац. фронта / Ред. Г. В. Тараданов; Изд. Л. П. Охотин. — Харбин, 1939, 1 августа. — № 22 (44) — С. 1.
48. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 462–463.
49. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 15.
50. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 5.
51. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 463–464.
52. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 23.
53. Родзаевский К. В. Завещание Русского фашиста ... — С. 464.
54. Родзаевский К. В. Русский путь. — Харбин, 1939. — С. 62.
55. Родзаевский К. В. Азбука фашизма ... — С. 17.
56. Назаров М. В. Русская эмиграция и фашизм : надежды и разочарования / Михаил Викторович Назаров // Наш современник. — 1993. — № 3. — С. 135.
57. Балакшин П. П. Финал в Китае : возникновение, развитие и исчезновение. Белой эмиграции на Дальнем Востоке / Петр Петрович Балакшин. — Сан-Франциско; Париж; Нью-Йорк : Т.2. — 1959. — С.122, 124; Родзаевский К.В. Вождю народов, Председателю Совета Народных Комиссаров СССР, Генералиссимусу Красной Армии Иосифу

Виссарионовичу Сталину / Константин Владимирович Родзаевский / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://imperialcommiss.livejournal.com/610034.html>

58. Доклад Вольного исторического общества «Какое прошлое нужно будущему России» 23.01.2017. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://komitetgi.ru/analytics/3076/>

59. Там само.

60. В России действуют 53 фашистские организации — [Електронний ресурс]. — // БрамиВУ. Режим доступу : <http://bramaby.com/ls/blog/rus/632.html>

61. Манифест Этнополитического объединения РУССКИЕ—[Електронний ресурс] // Русские. — Режим доступу : <http://rusnat.com/o-nas.html>

62. Славя́нский союз. — [Електронний ресурс]. // Академик. — Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1231639>

63. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Електронний ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступу : <http://rusnation.org/org.shtml>

64. Сватов Н. СпецNAZZ НСО проводит прием всем желающим / Сватов Н. // Репортер. — 2006, март. — № 8. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.reakcia.ru/article/?935>

65. Кузьмин А.Г. Раскол в русском национальном единстве (РНЕ): жизнь после смерти? / Апполон Кузьмин // ПОЛИТЭКС-Политическая экспертиза. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/435/30>

66. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Електронний ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступу : <http://rusnation.org/org.shtml>

67. Гула Р. В. Особливості розвитку та функціонування православ'я у системі монархічної ідеології на українських етнічних землях Російської імперії у 1900–1914 рр. / Руслан Володимирович Гула // Військово-науковий вісник. — Львів: АСВ, 2011. — Випуск 15. — С. 3–10.

68. Русский Фронт Освобождения «ПАМЯТЬ». — [Електронний ресурс] // РФО «Память». — Режим доступу : http://www.politcenter.org/rfo_forum/

69. Гвардия Христа. — [Електронний ресурс] // ВК. — Режим доступу : <https://vk.com/club22995675>

70. Союз Православных Хоругвеносцев. — [Електронний ресурс] // Офіційний сайт. — Режим доступу : <http://russkie.org/info/index.shtml>

71. Гула Р. В., Гула В. Д. Агония Левиафана. Часть I. Пассионарии и юродивые. Политический террор и терроризм в Украине (1900–1914 гг.) /

Руслан Володимирович Гула, Володимир Дмитрович Гула. — К., 2016. — С. 115–118.

72. Устав Конгресса Русских Общин. — [Электронный ресурс] // Официальный сайт общероссийской общественной организации «Родина — Конгресс русских общин». — Режим доступа : <http://kro-rodina.ru/ustav>

73. Устав Политической партии «Российский общенародный союз». — [Электронный ресурс] // Официальный сайт партии. — Режим доступа : <http://izbiraem.ru/party/i/128>

74. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ. — [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

75. Кузьмин А.Г. Раскол в русском национальном единстве ...

76. Движение против нелегальной иммиграции (ДПНИ). — [Электронный ресурс] // Лукоморье. — Режим доступа : <http://lurkmore.to/%D0%94%D0%9F%D0%9D%D0%98>

77. Программа Всероссийской политической партии «Национально-Демократическая партия. — [Электронный ресурс] // Официальный сайт партии. — Режим доступа : <http://rosndp.org/Home/Programя>

78. Кузьмин А. Г. Раскол в русском национальном единстве ...

79. Прибыловский В. Конгресс Русских Общин / Владимир Прибыловский. — [Электронный ресурс] // Панорама. — Режим доступа: <http://panorama.ru/works/vyborgy/party/kro.html>

80. Основы социально-политической концепции ВОПД РНЕ [Электронный ресурс] // Русское Национальное Единство. — Режим доступа : <http://rusnation.org/org.shtml>

81. Путин В. В. Национальный успех России должен стать нашим общим успехом... (Выступление на конгрессе соотечественников в Москве, 2001) / Владимир Владимирович Путин. — [Электронный ресурс] // Русский миръ. — 2001. — № 4. — Режим доступа : <http://www.russkyimir.ru/out.php?cat=15&did=384>

82. Гула Р. В. Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа : монография / Руслан Володимирович Гула. — Днепропетровск : Герда, 2014. — С. 79–81.

83. Гула Р. В. «Русский мир» — фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу / Руслан Володимирович Гула // Наукові праці МАУП. — Вип. 50 (3). — 2016. — С. 7–14.

84. Дорожкин Ю. Н. Русский национализм как социально-политический феномен постсоветского периода / Юрий Николаевич Дорожкин. — Уфа, 2008. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.bagsurd.ru/tmpoee/detail.phpID=1293

85. Доклад Вольного исторического общества «Какое прошлое нужно будущему России» 23.01.2017. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://komitetgi.ru/analytics/3076/>

Ruslan Hula

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Iryna Perederii

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

The past and modern of Russian fascism: attempt of the political science's analysis

The article deals extensively the overall essence of the ideology of fascism, its transformation into policy documents of “Russian fascism” through the analysis of the main manifestations of the organizational and outreach activities of the All-Russian Fascist Party, the theoretical writings of the founder and ideological inspirer of Russian fascists K.V. Rodzaievskiy, and their resuscitation in revanchist and extremist direction, installation of radical forms of the “Russian World” concept and modern Russian political extremist parties. The common principles were mentioned and on the basis of this programs of contemporary Russian fascism were built.

Keywords: *fascism, Russian fascism, “Russian world”.*

Шкляр Леонід Євдокимович
доктор політичних наук, професор

Політика війни як спосіб існування російських імперій XX — початку XXI століть

У представлений до розгляду науковій розвідці висвітлено короткий екскурс військових конфліктів і воєн за участю Росії впродовж століття (XX–XXI ст.). Огляд розпочинається російсько-японською війною 1904–1905 рр., завершується подіями російської агресії на Донбасі та Сирії. Військові події розглянуто за трьома критеріями: причина, наслідки і, що важливо, справедлива чи не справедлива війна, в якій брали участь Російські імперії.

Звернуто увагу на те, що у статті вживається слово «імперії», оскільки попри принципову відмінність скажімо царського режиму від сталінського у політико-правовому відношенні, під кутом зору геополітичного облаштування території, тобто держави, в цій країні мало що змінилося.

Зазначено, що ідеологема “русского мира” на сьогодні стала основою російської геополітики, яка визначає межі свого існування засобами силового тиску зокрема і, воєнного. Це важливо для усвідомлення того, що війна є одним із головних мобілізаційних ресурсів в політичній історії російської імперії/імперій на різних етапах її існування.

Зроблено висновок про те, що попри зміну політичних режимів, Росія продовжує залишатися країною, яка сповідує імперську політику, агресивна сутність її геополітики залишається сталою.

Ключові слова: імперія, війна, агресія, геополітика, кордон, Російська Федерація, Україна.

Ідеологеми та міфологеми

Нещодавно відома письменниця, лауреат Нобелівської премії з літератури С. Алексієвич в інтерв'ю одному з медіаресурсів зазначила, що проблема “русского мира” в тому, що «він не знає своїх кордонів. Він не знає, де він знаходиться. І тому у свідомості росіян Україна та Білорусь — це теж Росія. І тому війна в Україні — це проблема цих російських ідей» [1]. Це серйозний діагноз того, чому Росія та її еліти — політичні, економічні, інтелектуальні — майже одностайні в пориві “переграти”

історію так, щоб концепт “русского мира” матеріалізувався у кордонах російської імперії незалежно від політичного режиму чи організації влади. Брак відчуття дистанції породжує конфлікти не лише у стосунках між людьми, але й народами та державами. Оскільки ідеологема “русского мира” на сьогодні стала основою російської геополітики, тобто політики, яка визначає межі свого існування засобами силового тиску зокрема і, воєнного, доцільно проаналізувати як ті чи інші концепти впродовж ХХ початку ХХІ століть втілювалися на практиці. Це важливо для усвідомлення того, що війна є одним із головних мобілізаційних ресурсів в політичній історії російської імперії/імперій на різних етапах її існування.

Своєрідним продовженням цієї політики стала «гібридна війна» Російської федерації проти України в сучасних умовах. Але детальніше про це далі.

Існує чимало версій та аналітичних розвідок на предмет того, чому спалахнула війна між «братніми народами», що змусило правлячий режим Росії кинути виклик світовому порядку ХХІ століття? Як країна-гарант територіальної цілісності нашої держави спромоглася порушити фундаментальні принципи міжнародного права та підписаних двосторонніх угод про мир і дружбу між нашими державами? Чому Росія, — правонаступник Радянського союзу за міжнародними зобов'язаннями, порушує Гельсінські угоди 1975 року, які закріпили принцип непорушності кордонів та територіальної цілісності країн?

Сьогодні ми чуємо різні версії причин — від психологічних до геополітичних. Одна із них вказує на якісь проблеми психічного характеру російського лідера. У зв'язку з цим пригадуються перші враження канцлера Німеччини А. Меркель від спілкування з В. Путіним після анексії Криму, яка у телефонній розмові з Б. Обамою повідомила, що В. Путін живе у якомусь паралельному світі, відірваному від реальності. [2]. Психологічна версія була досить популярною на початковій стадії російської агресії щодо України і переважно торкалася кримських проблем, хоча й мала своє продовження і в пізніші часи. [3]. Але в міру того, як ситуація навколо російсько-українських відносин загострювалася, а ескалація конфлікту набувала нових географічних обривів, все актуальнішою ставала ідеологічна версія, серцевиною якої є ідеологема «русского мира». Ця ідеологема є не чим іншим як програмою реваншу з метою відновити географію імперії, як любляють говорити адепти цього концепту, в «природних межах» її існування. Що таке ці самі «природні межі» здогадатися неважко — це зовнішній контур території, підконтрольної Кремлю, включаючи нинішню територію України та Білорусі. Теоретично можливо ще Молдови та країн Балтії.

Моральною підставою для таких зазіхань є уявлення про народи України та Білорусі як невід'ємні частини «руського мира». Складниками цього «мира» виступають такі компоненти як мова, комплекс духовної культури, православної релігії. Активно використовуються елементи громадянства та російського етнічного походження. Відтак з вуст російського президента неодноразово звучала небезпечна теза, яка напряду відсилає нас в часи третього рейху, про росіян як «розділений народ». Згадаймо, що нацистський аншлюс щодо Австрії мав своїм підґрунтям ідею щодо німців як нібито штучно поділений народ. Чим усе закінчилося добре відомо.

Отже, доктрина «руського мира» покликана легітимізувати право Росії виступати патроном відносно інших країн, якщо там є острови російської культури, говорять відповідною мовою, сповідують православ'я тощо. Оскільки Україна належить до країн, де перераховані ознаки є в достатній наявності, то, очевидно, деяким російським ідеологам та політикам важко уявити територію «руського мира» без України. Звідси претензії, якщо не на всю її територію, то принаймні південно-східну частину, де проросійські настрої в силу історичних причин завжди мали певний градус підтримки.

Проте не варто забувати, а частіше нагадувати, що в жодній області України за всі роки радянських переписів населення, а також перепису 2001 року в незалежній Україні, частка етнічних українців скрізь, за винятком Криму, у тому числі і на Донбасі, становила більшість. Інша справа, що етнічне походження не завжди збігається з політичними симпатіями, але у демократичному суспільстві — це природна річ.

Крім вище зазначених, існують й інші концепти, покликані дати відповідь на питання відносно причин російської агресії щодо нашої країни: економічні, демографічні, геополітичні. Усі вони мають право на існування, незалежно від того чи правдиві вони чи лише правдоподібні, але певною мірою пояснюють мотивацію поведінки агресора. Проте у цій палітрі не вистачає ще одної барви, — військово-історичної, яка проливає світло на природу геополітичної стратегії не лише путінської Росії, а і його попередників. Цей контекст вказує на глибинні інтенції не просто кремлівських мрійників, а цинічних прагматиків на суть подій, що відбуваються. Він показує історичне тло і ментальні корені того, ким була і є російська політична еліта щонайменше впродовж останнього століття як суб'єкт геополітики, незалежно від характеру державного устрою, типу політичної системи та природи політичного лідерства цієї країни. Саме тому у назві статті ми вживаємо слово «імперій», оскільки попри принципову відмінність скажімо царського режиму від сталінського у політико-правовому

відношенні, під кутом зору геополітичного облаштування території, тобто держави, в цій країні мало що змінилося.

Для зручності аналізу військово-історичного контексту сучасної геополітичної гри, яку затіяв В. Путін, обмежимося періодом ХХ — початку ХХІ століть. Цього, на наш погляд, достатньо, щоб простежити певні тенденції та навіть закономірності в агресивній політиці Кремля, і у такий спосіб спробувати збагнути причини та мотиви путінської поведінки.

Якщо оглянути історичний проміжок часу від початку ХХ століття і до наших днів, то не можна не побачити, що війна у тій чи іншій мірі була способом існування російських імперій принаймні за останні понад ста десять років і Росія стала за цей час найбільш воюючою державою світу, оскільки за цей період була учасником різного роду війн та військових конфліктів понад два десятки разів. Неважко зробити висновок, що за останні сто десять років ця країна в різних форматах та іпостасях була учасником збройного конфлікту кожні п'ять років. На жаль, ця сумна статистика за динамікою не змінюється і в останні двадцять шість років, відколи Росія стала незалежною державою і формально з імперії перетворилася на федерацію. Але лише формально, бо насправді обмежує право на самовизначення народів Північного Кавказу, Поволжя, Кубані, Сибіру тощо. Дві Чеченські війни, втручання у Придністровський конфлікт, вторгнення на територію Грузії і, нарешті, Україно-російське збройне протистояння останніх років, лише підкреслюють той факт, що політичні режими влади в цій країні змінюються, але агресивна сутність геополітики залишається сталою.

Отже, метою даної статті є спроба дати відповідь на питання: чи випадковою стала російська агресія проти України, чи це закономірне явище, продиктоване логікою існування цієї держави, її політичного класу та еліт. Так, можна погоджуватися, що психологія нинішньої кремлівської команди замішана на комплексах реваншизму. Оскільки стало аксіомою твердження, що радянська імперія потерпіла поразку у «холодній війні», то у переможеного рано чи пізно має з'явитися спокуса «відіграти» історію назад. Тут одразу спадає на думку історична аналогія з Третім рейхом, який, як відомо, також постав на комплексах «принизливої поразки», а відтак і прагненні певних соціальних та політичних груп цієї країни здійснити реванш.

Аналітики та експерти останнім часом усе частіше вдаються до паралелей нинішньої Росії з нацистським режимом Німеччини 30-х років. Звичайно, про повний збіг йтися не може, проте аналогій більш ніж достатньо як з огляду на тип режиму, персоніфікованого особою вождя, — «національного лідера», — що вже сімнадцять років править країною,

відсутністю політичної конкуренції, що не властиво для справжніх, а не «суверенних» демократій. Паралелі можна знайти і в символізмі державних акцій, насамперед, спортивних, які так полюбляла нацистська еліта. Олімпіада в гітлерівській Німеччині 1936 року мала продемонструвати «тріумф волі» національного лідера/фюрера, тоді як Зимова олімпіада 2014 року в Росії мала очевидно показати світові, що «Росія встала з колін» — слоган, що так до вподоби прихильникам «вождя» цієї країни.

Ще більше аналогій в риториці державних керівників найвищого рівня, змісту інформаційного простору російських ЗМІ, точніше їх перетворення із засобів інформації на засоби пропаганди та маніпуляції, а фактично солдат інформаційної армії, що так було притаманне для Німеччини 30-х років минулого століття. Недарма ж нинішні кремлівські вожді та їх обслуга час від часу прохоплюються ледь не компліментами перед діячами Третього рейху. Ось лише деякі приклади. Кілька років тому на зустрічі з представниками єврейських релігійних діячів В. Путін не політкоректно висловлюється у компліментарному дусі на адресу сумнозвісного Й. Геббельса: «Він досягав свого, він був талановитою людиною!» — вказує В. Путін.[5].

А незадовго перед тим один із провідних російських політичних експертів із провладного пулу А. Мігранян в одній із своїх публікацій заявив: «Слід відрізнити Гітлера до 1939 р. і Гітлера після 1939 р. і відділяти мух від котлет. Справа в тому, що доки Гітлер займався збиранням земель... якби Гітлер зупинився на цьому, то залишився б в історії своєї країни політиком найвищого класу!» [5]. Тобто аншлюс Австрії, анексія чеських Судетів, напад на Польщу, що ознаменувало початок Другої світової війни — за логікою цього автора — це добре. Погано те, що він пішов далі і здійснив напад на радянську імперію!

Чи є випадковою така апеляція до історичного досвіду діячів, які стали уособленням людожерства і ненависті? Безперечно, тут незоране поле для психоаналізу, щоб мати переконливі докази того, що має місце комплекс «приниження», яке нібито відчували і пережили на собі росіяни у так звані «лихі» дев'яності роки минулого століття. А, якщо є приниження, то за цією дивною психо-логією, очевидно, й має бути возвеличення?

Тому маємо підстави для висновку, що однією з причин реваншистського дискурсу в путінській Росії, намагання змінити світовий порядок, що склався після Другої світової війни, з одного боку, та поразки радянської імперії внаслідок «холодної війни», з другого, став комплекс «приниженої величі», який традиційно грав злий жарт в російській історії. Причому без різниці, чи був то самодержавний трон царя, чи сталінські «ежовые рукавицы», чи путінське кімоно.

Доктринальною ж основою кремлівських циніків поставити світ перед вибором: «мир або війна» стали ірраціональні по своїй суті ідеологи щодо «собиранія земель русских», «разделенного русского народа», «спасення православных русских от бандеро-фашистов» та «киевской хунты».

Закономірний розпад радянської імперії нинішніми кремлівськими діячами розглядається не інакше як у призмі теорії катастроф. Саме так трактуються події початку 90-х років минулого століття, наслідки яких, сьогоднішніми господарями Кремля розглядаються у якості ледь чи не найбільшої геополітичної трагедії ХХ століття. Примітно, що найбільшою геополітичною катастрофою цього століття вважається не Друга світова війна, яка забрала десятки мільйонів жертв, а відносно мирний, майже безкровний розпад радянської тоталітарної імперії! Звідси вибудовується логіка інтерпретації подальших подій, що нібито цього колапсу імперії можна було уникнути, якби не зрада керівників радянської держави. Що головними причинами краху радянської системи стали не об'єктивні, а суб'єктивні чинники. А, оскільки, на їх переконання, суб'єкт політики в Росії змінився, — адже до влади прийшли «справжні патріоти» великої Росії в особі так званих «силовиків», то можна спробувати відіграти історію назад, переписавши її на свій копил. Саме на цих ідеологічних засадах та психологічних комплексах реанімуються недолугі оксюмори на кшталт «новоросії» — імперський топонім частини території сучасної України, що побутував як адміністративна одиниця наприкінці ХVІІІ — до середини ХІХ століть. До речі, нинішню Південно-Африканську Республіку ніхто ж не називає Родезією, то чому Україна повинна мати імперські топоніми?

Ось на таких історичних ремінісценціях та психологічних мотивах сьогодні вибудовується російська геополітична стратегія, здійснюється атака на суверенітет і територіальну цілісність сусідніх з Росією держав, які раніше знаходилися під її контролем. Дуже ризикована і вкрай небезпечна затія, яка вже призвела до кровопролиття і гуманітарної катастрофи на Донбасі. Справжньої катастрофи, а не вигаданої у свідомості кремлівських горе стратегів.

Отже, війна, схоже за все, це той магічний код, за допомогою якого здається тільки й можна збагнути природу «загадкової російської душі», зрозуміти прорахунки вітчизняних керманічів у стосунках з Росією за останні два десятиліття, і дати відповідь на питання: чому Росія поводить себе саме так, а не інакше?

У цьому нам допоможе екскурс в історію війн, які Росія з різними вождями й за різних режимів проводить ось уже понад сто років. Пропонований короткий екскурс розпочинається російсько-японською

1904–1905 років війною. Завершити огляд доведеться подіями російської агресії на Донбасі та Сирії. Зрозуміло, що рамки статті не дозволяють нам усі військові конфлікти і війни за участю Росії впродовж понад століття розглядати в деталях. Ми їх оглянемо з боку трьох критеріїв, а саме: причина, наслідки і, що важливо, справедлива чи не справедлива війна, в якій брали участь Російські імперії.

Воєнні практики

Початок ХХ століття виявився похмурих для російського істеблішменту. У 1904 році спалахнула російсько-японська війна, яка тривала у 1904/1905 роках. Театром воєнних дій був Далекий Схід за тисячі кілометрів від центрів життя царської імперії. Що ж змусило російського царя розпочати війну за три дев'ять земель, які інтереси та мотиви рухали ним? Відповідь очевидна — боротьба за сфери впливу, а точніше — контроль за чужими територіями. Це так би мовити прагматична частина проблема. А політична — угарний патріотизм. Справа у тому, що в країні назрівала політична криза, яка незабаром перетвориться на революційні події 1905 року. Війною хотіли відвернути увагу від соціальних проблем. Прорахувалися.

Зрозуміло, що Японія, біля кордонів якої царська Росія захотіла розв'язати свої внутрішні проблеми та ще й прихопити чужої земельки, терпіти цього не захотіла і завдала імперії нищівної поразки. Росія втратила 135 тис. убитими та пораненими, — це більше ніж втрати, які понесли японці. Цвіт російського флоту було знищено під Цусімою. Згідно Портсмутського мирного договору Росія позбулася військової стратегічної бази у Порт-Артурі, втрачала контроль над південним Сахаліном. Ця війна була несправедливою з боку царської Росії, оскільки йшлося не про захист власних територій, а про контроль і домінування над чужими — Маньчжурією та Кореєю. Вона стала першою, але не останньою в ланцюгу військових поразок, що їх зазнає Росія впродовж наступних років ХХ століття. Але початок виявився сумним.

Ще не встигли загоїтися моральні та фізичні рани японської кампанії, як через десять років нагрянула Перша світова війна. Характерно, що сучасники охрестили її імперіалістичною. Одною з імперій, для якої ця війна стала воістину катастрофічною, — була російська. Виникає питання, що рухало російським самодержцем втрутитися у цю війну, тобто причина її для Росії?

Попри економічні та міжнародно-політичні причини, які формували логіку подій і робили глобальний конфлікт ймовірним, все ж таки безпосереднім поштовхом для вступу у війну з боку самодержавної імперії

стало бажання «захистити» православну Сербію від Австро-Угорської агресії. Проте Росією рухали й інші мотиви та інтереси, де сербам відводилася роль прикриття, тоді як насправді православна імперія прагнула закріпитися на Балканах, де перетиналися та конфліктували інтереси великих держав, зокрема Німеччини — союзника Австрії та інших тодішніх акторів балканської геополітики — Франції та Великобританії. Отже, знову йдеться про сфери впливу, незалежно від того, під яким виглядом ці справжні інтереси не приховувалися. Чи потрібна була ця війна для Росії з точки зору теорії раціонального вибору? Очевидно, що — ні. Вона розпочалася за тисячі кілометрів від російських кордонів, її територіальній цілісності ніхто не загрожував, а привід для війни виявився досить емоційним. Відтак і війна з боку Росії була несправедливою, солдати не розуміли заради чого вони воюють і саме тому вона стала спусковим гачком революції та й зрештою катастрофою як для російського самодержавства, так і для імперії в цілому. Як геополітична реальність царська Росія припинила існування.

Будь-яка війна рано чи пізно закінчується миром. Версальський мир, який символізував кінець Першої світової війни нічого хорошого Росії не приніс. Росія, як сказав сам В. Путін з нагоди сторіччя початку Першої світової війни, виявилася єдиною країною серед переможців, яка програла. І це та правда, яку неможливо спростувати. От тільки питання, чи були зроблені правильні висновки та вивчені уроки з тих подій? Як показав подальший перебіг історії, далеко — ні.

Як відомо, після жовтневого перевороту 1917 року в Росії невдовзі розпочалася громадянська війна. Як її породження спалахнула ще й Українсько-радянська війна з більшовицькою Росією, яка тривала фактично з 1918 по 1921 рр. Для України це була війна за незалежність, а для більшовицької Росії — війна за збереження кордонів імперії. Отже ця війна була несправедливою з боку більшовицької Росії, яка прагнула, помінявши владу, зберегти імперію, яка розвалювалася. Її продовженням можна вважати і Радянсько-польську війну 1920–1921 років.

Однією з характерних ознак цієї війни було те, що українці в ній були учасниками по обидва боки фронту. Разом з поляками воювали частини, які представляли УНР, а на радянській стороні — червоноармійці УСРР. Війна тривала з квітня по жовтень 1920 року. Її мету російські більшовики бачили в тому, щоб прорватися через Польщу до Німеччини для поширення світової революції на європейському континенті. Відтак, це була війна ідеологічна з самого початку і, звичайно ж, несправедливою по відношенню до поляків, які відстоювали і таки відстояли свою незалежність. Більшовицький план розбухати полум'я революції у центрі Європи провалився.

Підсумок чергової авантюри російських більшовиків підбив Ризький мирний договір, підписаний 18 березня 1921 р. Згідно цього пакту Україну було поділено навпіл: західна частина опинилася під протекторатом Польщі, решта її частина у вигляді Української соціалістичної радянської республіки (УСРР до 1929 р.), відповідно, радянської Росії. Разом з тим було завдано дошкульного удару ідеї світової революції. Як показала ця війна, ідеологічні марення та глобальні зазіхання на світове панування, продовжують надихати російську політичну еліту на силове вирішення проблеми. Ця лінія, як ми побачимо, з різними варіаціями матиме місце і в подальшому.

Після Радянсько-польської війни впродовж майже десяти років Росія не встривала у військові авантюри і лише наприкінці 1929 р. стався збройний конфлікт на КСЗ (КВЖД в російській аббревіатурі — «китайско-восточная железная дорога»). Суть цього військового конфлікту полягала у тому, що КСЗ згідно раніше укладених угод діяла як спільне радянсько-китайське підприємство. Китайська сторона в односторонньому порядку вирішила встановити над залізницею власний контроль. Кажучи сучасною мовою, відбулося рейдерське захоплення майна. В результаті активних дій Червоної армії впродовж двох місяців попередній режим контролю вдалося відновити, підсумком чого став Хабаровський протокол від 22 грудня 1929 р. По суті, це була перша у двадцятому столітті війна, яка мала для росіян досить локальний характер і, яку можна назвати справедливою з боку Росії

Наступними військовими конфліктами за участі СРСР, які припали на кінець 30-х років, стали події на озері Хасан та річці Халхін-Гол. Що стосується військового інциденту на Хасані, то це серія збройних сутичок впродовж кінця липня — першої половини серпня 1938 р. між Японією та Радянським Союзом на Далекому Сході. Безпосереднім поштовхом до військових дій стали суперечки щодо належності територій поблизу озера Хасан та сопки Чжангоу. По суті конфлікт було спровоковано радянською стороною, оскільки її військові частини встановили несанкціонований блок пост на спірній території, на яку претендувала тодішня держава Маньчжоу-Го, про що й було повідомлено в офіційній ноті протесту її представником у Москві. На боці Маньчжоу — Го виступила Японія, яка також заявила ноту протесту. Оскільки офіційна Москва проігнорувала ці протести, стався збройний конфлікт, в якому СРСР здобув перемогу. Важко назвати цю війну з боку радянської Росії справедливою, адже він стався внаслідок провокативних дій з боку її військових частин по суті на нейтральній території. Фактично, мотиви дій радянського керівництва пояснювалися намаганням закріпитися на далекосхідному плацдармі якомога міцніше.

Наступним збройним конфліктом стали бої на річці Халхін-Гол, що тривали з травня по вересень 1939 р. І, хоча він виник в результаті протистояння Маньчжурської держави і Монголії, за кулісами цього конфлікту стояли знову ж таки давні інтереси Японії та СРСР за контроль над Далеким Сходом. Зокрема японський уряд плекав надії, підкоривши Монголію, істотно підважити вплив СРСР у цьому регіоні. Внаслідок військових дій Японія зазнала поразки, понісши великі втрати в живій силі і техніці. В цих боях сімдесят червоноармійців було нагороджено званням Героя Радянського Союзу, а три із них — Грицевець, Кравченко та Смушкевич стали першими героями, удостоєні цього звання двічі. Проте це не врятувало декого з них від репресій сталінської м'ясорубки. З певною умовністю можна сказати, що ця війна збоку СРСР носила справедливий характер, оскільки захищала потенційну жертву агресії — Монголію — союзника СРСР і завадила послабити власні стратегічні позиції у Далекосхідному регіоні.

Ганебною сторінкою в історію Другої світової війни увійшла Радянсько-фінська або так звана «Зимова війна», яка тривала з 30 листопада 1939 по 13 березня 1940-х р. Серед істориків немає одностайності як кваліфікувати цю війну: чи то як двосторонній збройний конфлікт, чи то як складову Другої світової, яка розпочалася першого вересня 1939 р. Дискусію залишимо на розгляд фахівців, але достеменно відомо всім, що без пакту Молотова—Ріббентропа від серпня 1939 р., який поділив сфери впливу зокрема і в Прибалтиці, ця війна була б неможливою.

Розпочалася вона з надуманої причини, а саме: бажання радянського керівництва розмістити військові бази на території суверенної та нейтральної Фінляндії, але коли така пропозиція не знайшла підтримки з боку фінів, їм було запропоновано обмін територіями на заздалегідь невігідних умовах. Але й коли ця пропозиція була відхилена, радянське керівництво вдалося до технології *Casus belli* — приводу до війни. У ноті протесту від 26 листопада 1939 р. СРСР заявив про нібито обстріл її території з боку Фінляндії, внаслідок якого сталися жертви серед радянських прикордонників. Фінами було запропоновано створити міждержавну комісію для вивчення інциденту, що було проігноровано радянською стороною. Більше того, СРСР в односторонньому порядку денонсував угоду про взаємний ненапад, а вже 29 листопада розірвав дипломатичні відносини з Фінляндією. 30 листопада 1939 р. Червона армія атакувала фінський кордон, порушивши нейтралітет країни-жертви неприхованої агресії.

Ця війна була несправедливою з боку СРСР, оскільки зазіхала на територіальну цілісність і суверенітет Фінляндії. І, попри те, що формально Радянський союз виграв цю війну, за перемогу було заплачено надвисоку

ціну. Загальні втрати — вбитих і поранених становили майже півмільйона військових Червоної армії. Втрати фінів були на порядки менші. Війна показала, що маленька, але волелюбна країна може протистояти агресору, який переважає в живій силі і техніці. Ця війна також показала, що СРСР разом з нацистською Німеччиною фактично стояв біля витоків Другої світової війни як країна, що її розпочала, а не лише жертва підступного нападу вермахту.

У цьому ланцюгу слід також розглядати і події літа 1940 року, пов'язані з анексією прибалтійських республік. Нагадаємо, що в цей період історії Німеччина та СРСР діяли на паралельних курсах тільки на різних полюсах Європи. В той час як вермахт захоплював Францію, Червона армія, здійснюючи військовий тиск, по суті анексувала Естонію, Литву, Латвію. Сценарій анексії був стандартним: війська окупували території суверенних держав, під контролем яких проводилися дочасні парламентські вибори, як правило на однопартійній основі, а потім новообрані парламенти зверталися до радянського уряду з клопотанням про «добровільний» вступ в СРСР. Чи не нагадає цей сценарій ті, що сталися майже сімдесят п'ять років потому, коли здійснювалася анексія Криму та розпочиналася війна на Донбасі? Часи нові, а технології — вічні.

Ось із таким бекграундом СРСР підійшов до головної події в історії ХХ століття — Великої вітчизняної війни як вирішальної ланки в мережі подій Другої світової, в розпалюванні якої сам брав активну участь.

Причини цієї війни добре відомі, але, на жаль, ще й досі історики радянської школи намагаються представити СРСР лише як жертву нацистської агресії, забуваючи, що жертва спочатку сама діяла як агресор, про що свідчать події навколо Польщі, Західної України, Фінляндії, країн Прибалтики якраз на початку Другої світової війни.

Отже, маємо випадок трансформації агресора на жертву, — процес, що розпочався з нападу Німеччини на СРСР. Саме з цього моменту війна для країни рад почала носити дійсно справедливий характер, оскільки мала захищати територію, суверенітет і незалежність країни. Проте, це не позбавляє нас права розвінчувати міфи радянської, а тепер і путінської російської пропаганди, яка цю війну зробила головним міфом, на якому будується сучасна російська пропаганда, а День скорботи і суму в пам'ять про мільйони жертв — «головним святом країни» — «святом перемоги»! Цікаво, що невдовзі після війни ще живий Сталін взагалі відмінив День перемоги як свято і лише Л. Брежнев його поновив у 1965 р., оскільки мав потребу у новій радянській міфології.

З новими поколіннями, які не пам'ятали революції 1917 року, консолідуючу роль радянського міфу могла зіграти лише Велика вітчизняна війна.

Хто ж насправді переміг у тій війні? На перший погляд, — це риторичне питання і відповідь зрозуміла — Радянський союз та антигітлерівська коаліція. З військово-політичного погляду це дійсно так. Проте не все так просто з переможцями у цій війні, як здається, тому що серед переможців були й ті, хто програв. Згадаймо ще раз В. Путіна, який щодо результатів Першої світової зазначив, що Росія була єдиною країною серед держав-переможниць, яка програла. Так і в цьому випадку, дійсно, виграв СРСР як військова машина. Виграла у підсумку партійна верхівка вкупі з радянською номенклатурою, господарським активом та військовою елітою. Можна говорити про переможців і серед тих, хто забезпечував ідеологічний, інформаційний та пропагандистський супровід — журналісти, письменники, діячі мистецтв. Саме вони виграла від перемоги як в моральному, так і матеріальному, статусному аспектах. Можна також стверджувати, що воєнна перемога зберегла тисячі і мільйони простих людей від фізичного знищення та поневолення.

Проте з простими людьми, простим солдатом з його «окопною правдою» не все так просто. Тисячі й мільйони серед них як були безправними гвинтиками в системі сталінського Гулагу, так і залишилися. Будучи громадянами країни-переможниці, війну програли депортовані народи Прибалтики, Західної України, Північного Кавказу, Криму. Отже, «свято із сльозами на очах» або «міф перемоги», що його глорифікує нинішня путінська Росія так, як її не вшановував навіть Сталін, який мав для цього значно більше підстав, говорить лише про одне: Путіну та його ідеологам ніде брати взірців для наслідування, немає де черпати джерел для натхнення, звеличуючи дух і душу російського народу. Народу, який дійсно заплатив високу ціну разом з іншими народами за перемогу над нацизмом. Але мало що з того одержав як справжній народ-переможець. Звідси напрошується висновок про те, що не військові паради слід влаштовувати в пам'ять про героїчні жертви минулого, а вивчати уроки, які призвели до трагедії, роль в якій СРСР, а відтак і Росії важко переоцінити. Ця війна засвідчила, що при першій ліпшій нагоді чи то царська, чи то радянська, чи пострадянська російська еліта готова до розподілу сфер впливу, анексії чужих територій, агресії щодо сусідів. Це той урок, який нам усім слід винести і пам'ятати, хто хоче справжнього миру, а не піару на цій святій темі.

Не встигла завершитися Друга світова, як невдовзі між учасниками антигітлерівської коаліції, насамперед Заходом в особі США та її європейських партнерів, з одного боку, і СРСР з його повоєнними сателітами, з другого, розпочалася «холодна» війна, епізодами якої періодично ставали «гарячі» точки або локальні війни, за лаштунками яких завжди стояли

інтереси Заходу та СРСР. Розпочалася шалена гонка озброєнь, насамперед ядерних арсеналів.

Першою такою локальною війною, де інтереси головних геополітичних акторів перетнулися, що називається «перпендикулярно», стала Корейська війна 1950–1953 років. Вона проходила в атмосфері «холодної» війни, яка набирала обертів. Домовленість США та СРСР про тимчасовий поділ території Кореї, раніше окупованої Японією, виявилася трагічною для корейського народу. Один народ опинився поділений кордоном між двома державами, де Північну Корею підтримав Радянський союз, а Південну — США та їх союзники. Цікаво зазначити, що на південній частині півострова, підконтрольній США, а потім ООН пройшли вибори і тимчасовий уряд мав хоч якусь легітимність, тоді як керівництво північної частини країни було призначено при підтримці Москви на чолі з комуністом Кім Ір Сенем. Крім цього СРСР надавав потужну військову допомогу так званій Корейській народній армії, що призвело до порушення військового балансу і врешті-решт спровокувало корейських комуністів на агресивні дії щодо Півдня, намагаючись у такий спосіб об'єднати Корею під своїм крилом. Реалізації цих планів завадили США та ООН, поставивши війська Кіма на межу катастрофи. І лише активне втручання китайських комуністів при підтримці радянського керівництва у корейські справи та пряма участь радянських військово-повітряних сил, інструкторів та радників врятувала комуністичний режим Північної Кореї від розгрому. При цьому Радянський союз вперто заперечував свою причетність до участі у цій війні, хоча для всіх це був «секрет полішинеля». Тактика заперечувати очевидне, як побачимо, і надалі стане зручним пропагандистським прийомом як для радянського, так і пострадянського російського керівництва.

Оскільки ця війна не дала режиму Кім Ір Сена реалізувати свої плани — встановити комуністичну владу на території усього півострова, є підстави вважати, що ця війна для її ініціаторів завершилася поразкою. Так само як і для її спонсорів, насамперед, СРСР. Вона також показала як світ дедалі глибше розколюється на діаметрально протилежні табори, що в умовах атомної зброї, яка з'явилася у ворогуючих сторін, несе ризик глобального знищення. Ось в такій ситуації світ підійшов до Карибської кризи, яка поставила світ на межу Третьої світової війни. Але перед тим сталася одна важлива подія, яка характеризує методи і стиль радянської політики щодо своїх сателітів у Європі, що виникли внаслідок Другої світової війни. Йдеться про угорські події 1956 р., відомі з історії як Угорська революція.

Коротко суть події полягала в тому, що народ, насамперед мешканці Будапешта у жовтні 1956 р. активно виступили проти економічної

та соціальної політики комуністичного режиму, за демократію і свободу. Радянське керівництво кваліфікувало ці виступи як «угорський фашистський закат» і на його придушення скерувало війська на чолі з маршалом Г. Жуковим. Ціною значних жертв воно таки було придушено, внаслідок чого загинуло понад дві з половиною тисячі угорців і майже двадцять тисяч були поранені. За цю операцію Г. Жуков одержав четверту зірку Героя Радянського Союзу. Розправа з угорськими повстанцями мала важкі наслідки для комуністичного руху у Європі, його авторитет було підірвано, а політика СРСР одержала офіційну назву політики «радянського імперіалізму».

Наступною ланкою в ланцюгу військово-політичного протистояння, що супроводжувалося небаченою гонкою озброєнь стала Карибська криза жовтня 1962 року. Це ідеологічний конфлікт між цінностями демократичного світу та авторитарної диктатури радянського зразка, що несподівано укорінилася внаслідок революційних подій на Кубі. Прагнучи захиститися від вторгнення з боку США, лідери кубинської революції звернулися до СРСР за підтримкою. Радянське керівництво, стурбоване розташуванням американських військових баз з ядерними ракетами у Туреччині, запропонувало кубинцям розмістити аналогічні ракети на острові і одержали згоду. Транспортування ракет відбувалося в суворій таємниці, так що навіть капітани суден не знали про вантаж, який транспортується. Проте його вміст був добре відомий американським спецслужбам, що й спричинило гостроту кризи, яка поставила світ на межу Третьої світової війни. Лише за кілька годин до переходу конфлікту в гарячу фазу вдалося знайти вирішення проблеми між президентом США Дж. Кеннеді та лідером радянських комуністів М. Хрущовим. Проте відносини між двома, як тоді прийнято було говорити, наддержавами продовжували залишатися напруженими з огляду на війну у В'єтнамі, яка в середині шістдесятих років набирала обертів, а закінчилася лише у 1975 р.

Ця війна увійшла в історію як «брудна» для США, вона викликала хвилю масових протестів в країні і світі. Радянський союз підтримував Північний В'єтнам, керівництво якого — комуністи прорадянської орієнтації. Оскільки радянська офіційна ідеологія де тільки можна підтримувала всілякі закати та революції заради торжества комунізму, то природно, що В'єтнам розглядався як плацдарм для поширення комуністичних ідей у Південно-Східній Азії. І, хоча формально СРСР не був стороною конфлікту, проте реально він брав активну участь на боці Північного В'єтнаму на всіх етапах його розгортання. Зокрема, він надавав постійну військово-технічну допомогу, а також допомогу військовими фахівцями, в окремих операціях брали участь військово-повітряні

сили. За час війни загинуло шістнадцять радянських військовослужбовців. Але цим його роль не обмежувалася. Разом з Францією, СРСР був учасником Женевських угод 1954 р., які зафіксували поділ В'єтнаму на Північний та Південний по 17-й паралелі за корейським сценарієм. В цілому для СРСР ця війна була ідеологічною, її логіка була продиктована логікою «холодної війни» та глобального протистояння з Заходом, насамперед США.

Радянський союз в шістдесяті роки не лише конфліктував із зовнішнім світом, а й шляхом силового тиску контролював процеси в країнах так званої «народної демократії». Раніше це проявилось, як було сказано, в угорських подіях, а в 1968 р. — чехословацьких під час «Празької весни» — періоду лібералізації комуністичного режиму в цій країні. Кремлівське керівництво в цьому побачило загрозу соціалізму і, керуючись «доктриною Брежнєва», тобто «обмеженого суверенітету» здійснило окупацію країни військами Варшавського договору. В окупації взяло участь двісті тисяч військових та п'ять тисяч танків. Внаслідок опору загинуло понад сімдесят чехословацьких громадян, сотні були поранені. Триста тисяч вимушені були емігрувати за межі країни. Збройне придушення «Празької весни» ще більше підірвало міжнародний престиж СРСР, істотно знизило вплив комуністичних ідей у Європі.

На початку 1969 р. стався конфлікт на китайсько-радянському кордоні, який перейшов у збройну стадію загострення з 2 по 15 березня того ж року. Цей конфлікт вважається найгострішим у радянсько-китайських відносинах в сучасній історії. Причиною конфлікту став спір за контроль над островом Даманським, розташованим на річці Уссурі Приморського краю. Внаслідок збройних зіткнень загинуло з боку радянських військ — 58 вбитих, 94 поранених. Китайська сторона втратила від 100 до 300 своїх бійців. Цікаво зазначити, що Китай звинуватив СРСР в політиці «соціалістичного імперіалізму», маючи на увазі втрачання його у суверенні права Угорщини, ЧРСР, а тепер і Китаю. Радянський Союз, поступившись правом на острів Даманський — причиною конфлікту — програв цю війну. Важко оцінювати її під кутом зору справедливості, оскільки йшлося про досить таки спірну територію, на яку обидві сторони мали певні права.

Сімдесяті роки були одними з найспокійніших в історії Росії ХХ століття. Розпочалася політика «розрядки» міжнародної напруги, закріплена Гельсінськими угодами про непорушність кордонів 1975 р. Здавалося, що так буде тривати й надалі. Проте мирні очікування міжнародної спільноти були зруйновані черговою військовою авантюрою з боку радянського керівництва, яке розпочало Афганську війну, що тривала з грудня

1979 по лютий 1989 рр. Вона розпочиналася як спецоперація з ліквідації режиму президента Аміна, який не влаштовував радянське керівництво, що викликало масовий рух опору серед афганців. Останні одержали військову та політичну підтримку США і Заходу. Після спецоперації радянського спецназу на територію Афганістану на прохання маріонеткового режиму Кабулу було уведено так званий «обмежений контингент» радянських військ. Внаслідок майже десятилітньої війни втрати з боку афганців склали майже півтора мільйона громадян або 10 % населення країни, тоді як з боку СРСР втрати склали близько 15 тис. загиблих. З них понад дві тисячі були українцями. Крім того, вісім тисяч українців були поранені, з яких понад чотири тисячі стали інвалідами.

Радянська пропаганда назвала цю війну «братньою допомогою» афганському народу, а її учасники були названі «воїнами -інтернаціоналістами». Насправді ж, ця війна була несправедливою з боку СРСР, який здійснив військове втручання на територію суверенної країни, де мали місце внутрішні конфлікти, чим і намагалася скористатися кремлівська влада. Як відомо, ця війна була непопулярною серед радянського народу і вона стала одним із рушійних чинників розвалу СРСР.

Оголосивши суверенітет у червні 1991 р., радянська Росія стала Російською Федерацією. В цей час відбувався процес «параду суверенітетів», в який включилися не лише колишні союзні, а й автономні республіки. Особливо гостро ці процеси проходили на Кавказі і насамперед в Чеченській автономній республіці, яка також заявила про незалежність і відповідно до чинного законодавства заявила про вихід із складу Росії. Проте, пострадянська імперія, якою насправді залишалася Росія, не могла терпіти кинутий їй виклик і здійснила збройну агресію наприкінці 1994 р. Так розпочалася Перша чеченська війна, яка тривала до 1996 р.

До подій на Донбасі та Сирії, які ще не завершені, вважається, що це найбільша у сучасній Європі війна після Другої світової з численними жертвами особливо серед мирного населення. Під час бойових дій загинуло близько 120 тис. і поранено понад 200 тис. серед мирного населення Чечні-Ічкерії. Кульмінацією війни стала операція «Джихад» по звільненню Грозного — столиці та інших міст республіки, внаслідок якої російська армія зазнала дошкульної поразки і змушена була підписати Хасав'юртовські мирні угоди. Згідно з цими домовленостями російська армія повністю звільняла територію Чечні-Ічкерії і фактично визнавала статус республіки як незалежної держави з подальшим його юридичним оформленням. Отже, Республіка Ічкерія виграла першу Чеченську війну, для якої вона була національно-визвольною, а отже справедливою. Для Росії ця програна війна була імперською, а отже і несправедливою.

Зрозуміло, що такий перебіг подій не влаштовував значну частину російської політичної та військової еліти, яка прагнула реваншу. На тлі ослабленого президента Єльцина свої владні позиції зміцнювали так звані «силовики», які у кінцевому підсумку опанували країною. Для зміцнення своїх позицій новій політичній еліті необхідна була маленька «переможна війна» і непокірна Чечня підходила для цього як найкраще. Так, починаючи з 1999 р. розпочалася Друга чеченська війна, яка тривала аж до 2009 року. Найгострішою її фазою був період до 2002 року, коли проводилися активні та масштабні військові операції. У ході цієї війни було дощенту зруйновано місто Грозний. Росія втратила понад шести тисяч військових, втрати мирного чеченського населення коливаються в межах 15–20 тис. В подальшому війна набула ознак спецоперації проти розрізнених загонів чеченських бойовиків, опір яких у кінцевому підсумку було зламано, а Чечня повернулася у «конституційне поле» Російської Федерації. Після проведених виборів президента та парламенту Чеченської Республіки під контролем російських військових та спецслужб, до влади прийшли лояльні щодо Кремля політики. Саме вони сьогодні і визначають політичну погоду в цій республіці. Але попри це ситуація, що виникла у після конфліктний період характеризується внутрішньою напругою, а отже конфліктний потенціал залишається. На сьогодні Чечня де юре є суб'єктом Російської Федерації, а де факто — це повністю автономна самокерована територія.

Після приходу до влади у Грузії демократичних реформаторських сил у 2004 році відносини між Росією та Грузією загострилися. Кремль вдало використовував суперечності між центральним урядом республіки та її автономіями — Абхазією і Південною Осетією. Війна розпочалася через збройні провокації з боку сепаратистів Південної Осетії, яких підтримувала російська влада. У відповідь грузинська сторона заявила про намір «відновити конституційний лад» на території автономії, застосувавши силу. Росія скористалася цим, виступивши на захист сепаратистів. Вона увела війська на територію Грузії, порушивши тим самим норми міжнародного права. Поряд з російськими регулярними військами діяли збройні формування так званих абхазьких «ополченців» та російських «добровольців».

Під тиском світової громадськості просування російських військ вдалося зупинити. В результаті агресії з грузинської сторони загинуло близько двохсот військових, російської — 67 і понад трьохсот поранених бійців. За даними ООН майже 170 тисяч громадян стали біженцями. Наслідки війни для Грузії — втрата контролю над територіями Абхазії та Південної Осетії, які проголосили себе практично

ніким не визнаними незалежними державами. І, хоча з формального боку Росія перемогла у цій війні, її міжнародній репутації було завдано істотного удару. На тлі чеченської війни, яка фактично ще тривала, грузинська кампанія викликала стурбованість міжнародної спільноти. На жаль, попри те, що вона зробила вирішальний внесок у припинення агресії, сам агресор не був покараний. Так Міжнародний суд ООН в Гаазі, куди звернулася Грузія, по суті поставив на одну дошку агресора і її жертву, закликавши обидві сторони утриматися від політики дискримінації, зокрема за етнічною ознакою. А резолюція ПАРЄ пішла ще далі, звинувативши Грузію у тому, що та піддалась на провокації Росії і фактично виступила ініціатором війни.

На сьогодні грузинський конфлікт по суті став замороженим на невизначений час. На нашу думку, дещо млява реакція міжнародних інституцій на російську агресію щодо Грузії розв'язала руки останній у її подальшій політиці тиску на сусідні держави пострадянського простору. Якби Росія понесла адекватне покарання за Грузію, навряд чи вона насмілилася б діяти у відповідний спосіб щодо України.

Як відомо, скориставшись революційними подіями в Україні під час Євромайдану у березні 2014 р., Москва анексувала Крим, провівши сфальшований референдум в Автономній республіці у порушення української конституції та Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією, підписаного 1997 р. і ратифікованого парламентами обох країн. Проте кремлівська влада цим епізодом не обмежилася і вдалася до підтримки сепаратистів на Донбасі, керівниками яких виступили російські громадяни, по відторгненню регіону від України. Ця війна одержала назву «гібридної», оскільки пряма участь російської армії заперечується, проте російські «добровольці» та російська зброя, у тому числі артилерійська, беруть активну участь у подіях. Деякі елементи цієї війни, наприклад, масована пропаганда як на російську, так і зовнішню аудиторію, кібервійна тощо були вже апробовані під час грузинської війни, але зараз їх масштаби набули небачених розмірів. Українська влада офіційно здійснює антитерористичну операцію, хоча всім давно відомо, що це справжня війна, внаслідок якої втрати серед військових з українського боку становлять понад дві тисячі загиблих [6]. Також є численні жертви серед мирного населення. Кількість біженців перевищує півтора мільйона осіб. П'ятого вересня 2014 р. сторонами конфлікту у Мінську було підписано Протокол про примирення, який систематично порушується сепаратистами. Українська сторона, згідно цього документу, погодилася на особливий режим самоврядування на підконтрольних сепаратистами територіях. Проте самі сепаратисти розглядають себе не інакше

як незалежним державним утворенням, сподіваючись на російську підтримку. Остання цього й не приховує, надаючи так звану «гуманітарну» та військово-технічну допомогу бойовикам, ігноруючи українське законодавство і міжнародне право.

Ця війна засвідчила, що Росія прагне відтворення імперії, а зброю застосовує як засіб для вирішення своїх геополітичних планів. Поки що міжнародна спільнота виявляє рішучу солідарність з Україною, застосовуючи санкції щодо агресора. Проте, на думку багатьох експертів, дії Заходу могли б бути жорсткішими по запровадженню санкцій та наданню Україні військово-технічної допомоги, щоб зупинити далекосяжні плани Кремля по руйнуванню територіальної цілісності Української держави.

У розпал україно-російської війни на Донбасі, Росія вдалася ще до однієї військової авантюри. Цього разу на території Сирії, виступивши на боці режиму Б. Асада. По суті ця військова операція з боку Росії виступила своєрідною операцією прикриття по відволіканню уваги світової спільноти від подій на Донбасі. Проте досягти цього не вдалося, оскільки політика санкцій стосовно Росії за агресію щодо України не ослабла, а з боку США вона навіть посилилася.

Таким чином, розглянувши військову політику Росії за останні понад ста років, доходимо наступних висновків:

Перше, попри зміну політичних режимів, Росія продовжує залишатися країною, яка сповідує імперську політику. Бути імперією, як це доводить історичний досвід усіх без винятку імперій, означає постійно вести війни, шантажувати війнами інші країни. Війна — це спосіб існування будь-якої, у тому числі і Російських імперій.

Друге, за останнє сторіччя Росія була серед активних учасників двох світових війн; стороною, яка провокувала третю світову війну; дев'ять разів здійснювала агресію щодо своїх сусідів — незалежних держав; чотири рази була учасником прикордонних збройних конфліктів; ще чотири рази анексувала чужі території, використовуючи фактор військової сили; двічі придушувала демократичні процеси в підконтрольних країнах; тричі була учасником поділу одного народу на дві держави й бере активну участь у фактичному поділі Сирії; чотири рази здійснювала військові акції щодо колишніх союзних та автономних республік.

Третє, з-понад двадцяти воєн, прикордонних конфліктів тощо, які мали місце за столітню історію, шість із них вона програла, шість виграла, сім, де був тактичний виграш, але стратегічна поразка, одна війна завершилася «замороженим» конфліктом і ще дві по суті тривають. Переважна більшість війн, які вела Росія за цей період були несправедливими війнами з її боку.

Четверте, міжнародне співтовариство на сьогодні так і не виробило дієвих засобів профілактики імперських амбіцій взагалі і Росії, зокрема, як однієї з найвойовничіших імперій сучасності. Має місце політика умиротворення та компромісів, які лише розпалюють апетит агресора. Оскільки на прикладі України вона здійснила спробу переписати політичну історію після Другої світової війни, змінити основи міжнародного порядку, що склався, очевидно, настав час запровадити ефективніші методи і засоби колективної безпеки. Такі інструменти як НАТО та ОБСЄ видаються надто неповороткими і кволими для виконання місії глобального миротворця. Про ООН з її Радою національної безпеки годі й говорити. Настав час діяти, вивчаючи уроки імперської геополітики.

Список використаних джерел

1. С. Алексієвич. У «русского мира» одна большая проблема // <https://gazeta.ua/ru/artikls/life/>. — 12.08.17.
2. Меркель розповіла Обамі, що Путін втратив зв'язок з реальністю // www.pravda.com.ua. — 2014.03.03.
3. В. Портников. Почему надо вовлекать Путина в переговоры // UkrLiha.Net. — 20.10.14.
4. В. Путин. «Гиббельс был талантливый человек» // www.Pravda.com.ua/rus/photo-video. — 2014.07.10.
5. А. Мигранян. Наши Передоновы // *Известия*. — 3.04.2014.
6. О. Братушак. Втрати в АТО...// blogs.pravda.com.ua. — 15.08.17.

References

1. S. Aleksiyevich. U «russkogo mira» odna bol'shaya problema // <https://gazeta.ua/ru/artikls/life/>. — 12.08.17.
2. Merkel rozpovila Obami, shcho Putin vtratyv zviazok z realnistiu // www.pravda.com.ua/. — 2014.03.03.
3. V. Portnikov. Pochemu nado vovlekat' Putina v peregovory // UkrLiha.Net. — 20.10.14.
4. V. Putin. «Gibbel's byl talantlivyy chelovek» // www.Pravda.com.ua/rus/photo-video. — 2014.07.10.
5. A. Migranyan. Nashi Peredonovy // *Izvestija*. — 3.04.2014.
6. O. Bratushchak. Vtraty v ATO...// blogs.pravda.com.ua. — 15.08.17.

Leonid Shklyar

Doctor of Political Sciences, Professor

Politics of war as a way of existence Russian empires XX — at the beginning of the XXI centuries

In the submitted scientific research, a brief excursion of military conflicts and wars involving Russia during the century (XX-XXI centuries) was covered. The survey begins with the Russian-Japanese war 1904–1905, concludes with events of Russian aggression in the Donbas and Syria. The military events were considered by three criteria: the reason, results and, importantly, fair or no the war, in which Russian empires participated.

Attention is paid to the fact that the word «empires» is used at the article, because despite the fundamental difference of the tsarist regime from Stalin's regime in the political and legal terms, from the angle of geopolitical arrangement of the territory, that is, the state, it has little changed in this country.

It is noted that words «Russian world» today has become the basis of Russian geopolitics, which defines the limits of its existence by means of force pressure in particular, and military. This is important for realizing that war is one of main mobilization resources in the political history of the Russian empire / empires at various stages of its existence.

It is concluded that despite of the change of political regimes, Russia continues to be a country that follows imperial politics, the aggressive nature of its geopolitics remains steady.

Keywords: *empire, war, aggression, geopolitics, border, Russian Federation, Ukraine.*

Перепелиця Григорій Миколайович
доктор політичних наук, професор

Позитивістський підхід в оцінці сучасного російсько-українського конфлікту

Обґрунтовано доречність застосування позитивістського підходу в дослідженні російсько-українського конфлікту, на підставі чого дана оцінка сучасної російсько-української війни. Приведений функціональний аналіз її перебігу, визначені критерії оцінки ціни перемоги та поразки, інтеграційні та дезинтеграційні впливи російсько-української війни на геополітичному позиціонуванні самої України, її воєнно-політичному і зовнішньополітичному курсі.

Ключові слова: російсько-український конфлікт, російсько-українська війна, позитивні функції конфлікту, перемога, поразка, ескалація збройного протистояння.

Виходячи з об'єктивного характеру існування сучасного російсько-українського конфлікту, очевидно можна стверджувати, що він покликаний відігравати певну функцію в розвитку українсько-російських відносин, а також генерацію певних внутрішніх процесів, як в Росії, так і в Україні. Іншими словами, якщо конфлікт виник з об'єктивних причин, то це значить, що він покликаний виконати певну місію в українсько-російських стосунках. Відповідно тут доречно звернутися до позитивістської теорії Луїса Козера, згідно з якою конфлікт в системі міжнародних відносин виконує позитивні функції. Мається на увазі позитивні в тому сенсі, що конфлікти є рушійною силою зміни соціальних систем, яка переводить соціальну організацію в нову якість.

Очевидно, що переструктуризація системи міжнародних відносин в бік багатополярності, каталізувала російсько-український конфлікт, перевівши його в стадію ескалації збройного протистояння. Проте, за рамками цього дискурсу залишається питання про зворотну дію російсько-українського конфлікту та його наслідків на пострадянський простір, на міжнародне середовище, в кінці кінців на регіональну і глобальну систему міжнародних відносин. З'ясування функцій дає можливість найбільш емко відобразити зворотну дію конфлікту на українсько-російські відносини, на внутрішні процеси як в Україні, так і в Росії, на міжнародні

процеси. Тим більше, це з'ясування видається важливим для розуміння того наскільки глибокі наслідки залишить цей конфлікт в суспільному житті України.

В цьому контексті може бути вирішальною ще одна проблема — визначення критерії ціни перемоги та поразки в російсько-українській війні, незалежно від того чи ця війна визнається українською та російською владою, чи ні. Відмова президента П. Порошенка від прагнення досягти перемоги, як і його відмова визнавати цю російсько-українську війну війною, зовсім не звільняє від необхідності неминучої плати за поразку чи наслідки цього конфлікту. Прямі та опосередковані наслідки російсько-української війни можуть спричинити набагато більший вплив на історичний процес розвитку України і Росії та їхні двосторонні відносини ніж саме перемога чи поразка в ньому.

Як правило, конфлікти такого ґатунку як російсько-українська війна є багатоплановими і багатофункціональними. Це дає підставу класифікувати функції конфлікту на загальні та специфічні. Загалом функції конфлікту впливають на всі сфери суспільного життя і міжнародне середовище, які прямо або опосередковано дотичні до нього. Дія цих функцій носить системний характер, так як вони спричиняють зміни у всій системі відносин. За допомогою загальних функцій конфлікту завжди призводять до соціальних і політичних змін. Інша справа, що при цьому необхідно визначити ті умови і рамки, при яких реалізується ця загальна функція конфлікту.

В цьому сенсі російсько-українська війна, як сама гостра форма соціальних відносин, безумовно призведе до кардинальної зміни характеру двосторонніх відносин між Україною та Росією в усіх сферах цих відносин. Вона вже призвела до радикальної зміни воєнно-політичної обстановки і воєнно-стратегічної ситуації не тільки в Східній Європі, а і у світі в цілому. В результаті російсько-української війни європейський міжнародний порядок виявився підірваним, архітектура європейської безпеки зазнала непоправної руйнації, режими безпеки в Європі включно з режимом контролю над озброєннями остаточно зруйновано, систему заходів воєнної довіри в Європі підірвано, субрегіональний комплекс Чорноморської безпеки остаточно знищено.

Під впливом російсько-української війни відбулись кардинальні зміни у відносинах між Заходом і Росією. Російсько-українська війна перевела ці відносини з рівня “стратегічного партнерства” в стан латентної «холодної війни» з перспективного переходу на рівень відкритої конфронтації в стадію її ескалації. Таким чином, російсько-українська війна створює реальні передумови для початку Третьої світової війни.

Російсько-українська війна вплине на переформатування геополітичного ландшафту всієї Європи і позначиться на геополітичному положенні країн Східної Європи, оскільки геостратегічно ця війна виходить за межі території Донбасу і навіть не обмежується простором України. Вона ведеться по всьому східному флангу НАТО. На північно-східному фланзі НАТО Росія мілітаризує Арктику, намагаючись взяти під свою юрисдикцію норвезький острів Шпіцберген. В Балтійському регіоні вона намагається проломити східний фланг Альянсу постійними військовими провокаціями проти країн-членів НАТО. Виникла реальна загроза окупації російським спецназом («зеленими чоловічками») Аланських островів, які належать Фінляндії. Так на східному фланзі НАТО такі країни як Польща, Литва, Естонія і Латвія в дійсності стали прифронтовими державами.

В Чорноморському регіоні, захопивши Крим, Росія збільшила свою берегову лінію з 500 до 1500 км. Таким чином володіючи контролем за найбільшою береговою лінією, вона досягла повного контролю над акваторією Чорного моря, отримала домінуючу військово-стратегічну позицію у всьому Чорноморському регіоні. Завдяки цьому, вона закрила Кавказ для Туреччини, значно обмежила дію та можливості для забезпечення безпеки таких країн-членів НАТО як Болгарія і Румунія і фактично позбулася присутності сил Альянсу у Чорному морі. До того ж, мілітаризувавши Крим великим угрупованням сухопутних військ і авіації, Росія створила безпосередню загрозу воєнного вторгнення в південні регіони України та загрозу її повної морської блокади.

Очевидно, що під впливом російсько-української війни проект перебудови «Великої Європи» буде остаточно похоронений, а мрійникам про інтеграцію Росії в об'єднану європейську спільноту треба забути як мінімум на півстоліття. Нова Східна Європа за наслідками цього конфлікту очевидно буде розділена між Заходом і Росією. Так як сьогодні під його впливом вона перетворилась з буферної зони у фронтову зону. При цьому, в зону європейської інтеграції окрім країн Балтії, Польщі, Румунії та Болгарії увійдуть такі країни як Україна і можливо Грузія. Вірменія, Азербайджан та Білорусія будуть залишатися в сфері російського впливу. Молдова разом з Придністров'ям залишаться у невизначеному статусі геополітичних анклавів. Такий сценарій найбільш вірогідний при умовах хоча би часткового виконання Росією Мінських угод з врегулювання конфлікту на Донбасі, коли російсько-український конфлікт все ж таки вдасться загасити. Але такий сценарій не розв'яже основного геополітичного протиріччя між Росією і Заходом, що дає всі підстави для нового спалаху цього конфлікту, але вже у значно більших масштабах.

Прикладом на користь такого прогнозу є російсько-грузинська війна 2008 року. Конфлікт вдалося зупинити на початковий період його ескалації. Власне конфлікт був перерваний, в результаті чого Грузії вдалося уникнути повної поразки, а Росії не вдалося досягти кінцевої мети цієї війни — повалення режиму М. Саакашвілі, повної окупації Грузії та ліквідації її державного суверенітету. Але Росії вдалося досягти проміжних цілей цієї війни: анексувати Абхазію і Південну Осетію, посилити свою воєнну присутність на Кавказі і розпочати геополітичний наступ на Захід, який виявився не готовий до таких реваншистських дій Кремля.

Проте основне протиріччя, що породило цю російсько-грузинську війну так і не було до кінця розв'язане. Його розв'язання В.Путін продовжив у більш масштабній війні з Україною. Згадуючи на одній із конференцій про підготовку до російсько-грузинської війни, сам В. Путін зазначав: «План був підготовлений Генеральним штабом десь у 2006 році. Я його затвердив. Навіть більше цього в рамках плану проводилась підготовка південно-осетинських ополченців» [1]. Після завершення російсько-грузинської війни, з урахуванням її досвіду той же Генеральний штаб Збройних Сил РФ почав планувати війну проти України. Тепер за твердженнями російських військових експертів той же Генеральний штаб з урахуванням вже набутого нового досвіду готує план світової війни. Говорячи про таку роботу Генерального штабу РФ, відомий російський аналітик зазначає: «Вони, звичайно, раціонально розмірковують. Але раціонально вони розмірковують в своєму розумінні. І вони дійсно готуються до світової війни, тому розглядають конфлікт на Україні як частину світового зіткнення. Правда готувались вони до інших термінів — до війни на рубежі 2025–2030 років» [2].

Саме в цій Третій світовій війні згідно задумів російського воєнно-політичного керівництва і планується остаточно розв'язати основне геополітичне та цивілізаційне протиріччя, що склалося між Заходом і Росією з приводу глобального домінування у світі і перерозподілу регіональних сфер впливу. Очевидно, що якщо конфлікт буде зупинено за сценарієм Мінських угод, то це не зупинить Росію. Оскільки російсько-українська війна буде тільки частковим розв'язанням цього глобального антагоністичного протиріччя. Як і в російсько-грузинській війні, Росія не досягла кінцевої мети війни з Україною. Проте вона анексувала Крим і окупувала Донбас, який можна вважати проміжним стратегічним успіхом і досягненням проміжних цілей, котрі відкривають шлях до подальшої воєнної ескалації та експансії.

Відмінність теперішньої війни з російсько-грузинською війною, полягає в тому, що тоді В. Путін переоцінював можливості втручання Заходу,

а тепер в російсько-українській війні він недооцінює могутність Заходу, в той час як НАТО та ЄС переоцінює свої власні можливості і недооцінює ступінь загрози з боку Росії. Така ситуація є вкрай небезпечною тому, що В. Путін втрачає страх перед Заходом, що робить його більш впевненим в застосуванні сили і досягненні воєнного успіху. Це створює сприятливу психологічну атмосферу для прийняття рішення на користь воєнної ескалації.

Як зазначав К.Вольц: «держава використовує силу, якщо в результаті оцінки перспектив досягнення успіху з'ясує, що бажані цілі привабливіші ніж спокій мирного життя» [3, с. 93]. Росія не зазнала значних втрат у війні з Україною, а сценарій розв'язання конфлікту за Мінськими угодами навіть передбачає зняття з Росії тих економічних санкцій, які були запроваджені до неї з початком війни. Від так, Мінські угоди ніяким чином не розв'язують українсько-російський конфлікт, а тільки прирікають його на тривале протікання без будь-якої перспективи на остаточне мирне врегулювання. Для В. Путіна Мінські угоди є засобом досягнення кінцевої мети в російсько-українській війні — повалення демократичного режиму в країні і ліквідація державного суверенітету України. Розглядаючи подібні сценарії Раймонд Арон в своїй книзі “Мир і війна між націями” писав: “Досягнення сторонами компромісу після початку воєнних дій стає практично неможливим, оскільки повалення уряду або режиму ворожої держави фатально перетворюється на одну із цілей війни» [4, с. 296].

Таким чином Мінські угоди не можуть зняти основного протиріччя російсько-української війни, оскільки воно досягло такого рівня гостроти, що політичні відносини між Україною і Росією не можуть бути врегульовані за допомогою політико-правових механізмів, а політичні інтереси не можуть бути реалізовані за допомогою мирних дипломатичних засобів. Та найбільший вплив російсько-український конфлікт спричиняє на характер двосторонніх відносин між Україною та Росією. Головна місія цього конфлікту полягає в переведенні українсько-російських відносин із одного якісного стану в інший. Механізм такого впливу проглядається в трьох функціях конфлікту: радикалізації політичних, соціальних і духовних відносин, регуляторній функції та функції рівноваги.

Російсько-українська війна спричинила різку радикалізацію двосторонніх відносин, яка протягом 2014 року досягла самого високого рівня своєї гостроти. Це в свою чергу призвело до різкої дестабілізації воєнно-політичної обстановки та міжнародної ситуації на регіональному і глобальному рівнях. Радикалізація відносин відбулась не тільки на державному рівні, але й на рівні міжлюдських стосунків між громадянами України та Росії. Радикалізація призвела до припинення політичного

діалогу між двома сторонами. Припинили свою роботу інституційні механізми співробітництва, такі як Українсько-Російська міждержавна комісія, міжвідомчі комісії. Радикалізація міждержавних стосунків призвела до розриву економічних зв'язків, в результаті чого рівень товарообігу України з Росією тільки за чотири місяці 2015 року впав на 64 %, тобто зменшився майже в тричі.

Російсько-українська війна різко радикалізувала соціальні відносини в самій Україні. Відбулася радикалізація суспільної свідомості серед населення України, збільшилась популярність радикальних рухів і партій. Радикальні гасла, ідеї і політичні настанови набули більшої популярності. Функція радикалізації російсько-української війни значно збільшила стан напруги в українському суспільстві, призвела до збільшення соціальної скрути, особливо в районі Східної України та в зоні бойових дій на Донбасі, загострила внутрішні протиріччя в країні.

Функція радикалізації прискорила процес ідентифікації населення на території Донбасу, яке «ховалося за своєю “советськістю”. Голосувало за те, щоб було, як при Сталіні-Брежнєва. Тепер, — як зазначає львівський культуролог Тарас Возняк, — сховатися від цього важко. Або ти переїжджаєш на вільні від окупантів землі — і тим самим свідомо чи мимоволі входиш в цей український цивільний проект. Або тікаєш в Росію або береш в руки зброю і жорстко позиціонуєшся як “російський”. Відбувається процес зневаги. Рветься пуповина між імперським радянсько-російським проектом і республіканським українським проектом» [5].

Російсько-український конфлікт змінює характер відносин між суспільством та владою в Україні. В умовах війни суспільство стало більш нетерпимим та вимогливим до влади. Намітилась чітка тенденція падіння рейтингів провладних партій. Так, якщо на виборах до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року провладні партії: Блок Петра Порошенка (БПП) отримав — 21 %, а Народний фронт — 22 %, то на липень 2015 року рейтинг БПП впав до 13,3 %, а Народного фронту до 1,8 %, в той же час рейтинг партії Правий Сектор зріс з 1 % до 3 % протягом останніх 8 місяців [6]. Падіння рейтингу провладних партій є не тільки реакцією суспільства на відсутність реформ в Україні та бездіяльність влади, але й реакція на невизначену позицію Президента та Уряду України щодо російсько-української війни, відсутність стратегії її ведення, збільшення тотальної корупції в органах державної влади в умовах війни, пацифістську позицію військово-політичного керівництва країни.

Одночасно функція радикалізації поєднується з мобілізаційною функцією конфлікту, оскільки конфлікт володіє величезною мобілізаційною

силою. Мобілізаційний ефект російської воєнної агресії проти України в Росії проявився в її масовій підтримці російських суспільством та стрімкому зростанні популярності Президента РФ В.Путіна. Так, весною 2014 року 75 % росіян підтримали війну, розв'язану Росією проти України. 79 % опитаних Левада-Центром росіян впевнені, що анексія Криму свідчить про те, що Росія повертається до своєї традиційної ролі — «великої держави стверджуючи свої інтереси на пострадянському просторі». І тільки 9 % вважають, що це є свідченням зростаючого авантюризму російської влади, яка прагне відволікти населення від реальних соціальних і економічних проблем, корупції, незадоволення владою в самій Росії. В той же час, 73 % росіян вважають, що анексія Криму принесе Росії позитивні економічні та політичні наслідки. 58 % респондентів заявили, що Росія має право на приєднання (*захоплення — авт.*) територій колишніх республік СРСР де мешкають росіяни. При цьому 29 % вважають, що навіть у випадку незаконного референдуму ці території потрібно «скоріше прийняти в склад Росії» [7].

77 % росіян всю провину на російсько-український конфлікт покладають на владу України, а російську владу винну в ньому вважають тільки 3 %. Легітимною владою України вважають тільки 14 % респондентів, а нелегітимною 73 % [8]. Підтримка В.Путіна російським суспільством, завдяки війні з Україною зросла в 2 рази. Так в 4 кварталі 2013 року вона складала 44 %, а на кінець листопада 2014 року сягнула 88 % [9].

Що до України, то навпаки росіяни не очікують, що російсько-український конфлікт може консолідувати українське суспільство. Тільки 14 % респондентів вірять в це. 26 % росіян очікують, що приєднання Криму до Росії викличе послаблення прихильників Майдану, розлад в стані прихильників нової влади, ще 28 % очікують стабілізації політичної ситуації в країні і примирення з відокремленням Криму. А 7 % вважають, що відділення Криму буде схвально прийнято в Україні і приєднання півострова вилетиться в бажання українців також слідом за Кримом приєднатись до Росії в єдину державу [10]. Така самовпевненість росіян, є зайвим підтвердженням імперського характеру політичної свідомості російського суспільства.

З іншого боку праві ті експерти, які стверджують, що мобілізаційний ефект російсько-української війни був дуже вдало використаний В.Путіним для консолідації влади в країні. Як зазначають автори експертної доповіді «Путін. Війна», після президентських виборів 2012 року рейтинг керівника держави стрімко покотився вниз. Судячи з усього, Кремль був серйозно стурбований негативною тенденцією і почав роботу

над принципово новими способами зміцнення електоральних позицій Путіна.

Сценарій «повернення Криму в склад Росії», без сумніву був спланований і ретельно підготовлений владою РФ задалегідь. Масштабність цієї підготовки сьогодні очевидна [11, с. 5]. На підставі цього припущення можна констатувати, що В.Путін дуже вдало використовує мобілізаційну функцію російсько-української війни, для консолідації російського суспільства, підтримання свого електорального рейтингу та різкого зміцнення своєї легітимності в країні. Перемога російських військ під Іловайськом восени 2014 року, та розгром ними українського військового угруповання в Дебальцевському котлі, як ніколи надають йому шаленої популярності та підтримки з боку російського суспільства, незважаючи на запровадження Заходом економічних санкцій проти Росії.

Більш того варто очікувати, що такий високий рейтинг популярності В.Путіна на тлі російсько-української війни збережеться і надалі, оскільки Мінський сценарій її продовження вкладається в путінські плани цієї війни і не несе російському лідеру ніяких загроз. Пасивна самооборона Збройних Сил України на Донбасі є вкрай вигідною для В.Путіна. **По-перше**, вона дозволяє розтягувати цю війну на досить довгий термін на рівні низької інтенсивності бойових дій; **по-друге**, забезпечує російські війська від значних втрат, а від так, не шкодить консолідації російського суспільства навколо влади В.Путіна; **по-третє**, дає російським військам свободу дій на Донбасі, та віддає їм стратегічну ініціативу, що і прирікає Україну на чергову поразку.

На відміну від Росії, в Україні з початком російської воєнної агресії консолідація українського суспільства навколо нової влади не відбулась. Проте, всупереч сподіванням росіян, відбулась потужна мобілізація і консолідація всередині українського суспільства. В результаті цієї мобілізації в Україні утворився потужний волонтерський рух, сформувалась народна армія створена з добровольчих батальйонів, яка стала на захист країни від російської воєнної агресії. Такий мобілізаційний ефект російсько-українського конфлікту в українському суспільстві був абсолютно неочікуваний ні для росіян, ні для вищого військово-політичного керівництва Росії. Саме завдяки такому ефекту добровольчим батальйонам із підрозділами Збройних Сил України вдалось стримати російську агресію на Сході України. Та нажаль, такого ефекту не сталося в середовищі нової влади. Вона виявилась розгубленою, безпорадною, боязливою і абсолютно не готовою приймати адекватні рішення в умовах війни.

Постмайданна влада так і не змогла підготувати країну до оборони, створити ставку Верховного головнокомандування, перевести економіку країни на військовий лад і не спромоглась хоча би об'явити військовий стан, ховаючись при цьому за ефемерну аббревіатуру АТО (антитерористична операція). Вона виявилась навіть неспроможною розірвати дипломатичні стосунки з Росією і об'явити Україну жертвою російської військової агресії. Натомість завдяки прояву мобілізаційного ефекту російсько-українського конфлікту українська нація в особі добровольців і волонтерського руху взяла на свої плечі увесь тягар цієї війни і зірвала стратегічні плани Кремля по знищенню України як суверенної держави. Аналіз мобілізаційного ефекту російсько-українського конфлікту дає змогу виявити стратегічні прорахунки в цьому процесі як російської, так і української сторони.

1. В. Путін надзвичайно цинічно використав функцію російсько-української війни для консолідації російського суспільства навколо політичного керівництва РФ і різкого зміцнення легітимності власної влади в країні, проте недооцінив подібного мобілізаційного впливу цього конфлікту на українське суспільство, що в кінці кінців призвело до зриву стратегічних планів російської військової кампанії 2014–2015 років у війні проти України.

2. Нова українська влада не змогла повної мірою реалізувати мобілізаційний ефект російсько-української війни, ні для консолідації суспільства, ні для відбиття російської агресії, ні для проведення радикальних політичних та економічних реформ в країні. Наслідками нездатності реалізувати цей мобілізаційний ресурс стали негативні процеси: стагнації, поглиблення кризи в економіці, деморалізація суспільства і армії, криміналізація всіх сфер суспільного життя.

Радикалізація відносин під час конфлікту супроводжується інтеграційними та дезінтеграційними процесами. Тому прийнято вважати, що конфлікт володіє інтеграційною та дезінтеграційною функціями. Інтеграційна та дезінтеграційна функції реалізуються одночасно як в процесі конфлікту, так і після його завершення. При цьому у відносинах з державами та іншими міжнародними суб'єктами превалює дезінтеграційна тенденція, а у відношенні до інших посилюється тенденція до інтеграції. Така взаємо доповнюваність одночасно передбачає домінування тієї чи іншої функції на різних етапах розвитку як самого конфлікту, так і всієї системи міжнародних відносин в цілому.

Звісно що прояв цієї закономірності залежить насамперед від гостроти, масштабу, тривалості та інтенсивності конфлікту. Якщо екстраполювати цю закономірність на російсько-українську війну, то можна

з впевненістю стверджувати що вона закладає достатньо довгий процес дезінтеграції двосторонніх відносин між Україною то Росією в всіх сферах цих зносин. Найглибша дезінтеграція відбувається в сфері воєнно-промислового та воєнно-технічного співробітництва, незважаючи на єдину промислову базу російського військово-промислового комплексу, а відтак спільні зразки озброєнь.

Не менш глибоку дезінтеграцію необхідно очікувати і в сфері воєнно-політичних та зовнішньополітичних зносин. Така дезінтеграція в українсько-російських відносинах спричинила дезінтеграційні процеси в таких російських реінтеграційних об'єднаннях як Митний Союз, Європейський Союз, ОДКБ, СНД. Незважаючи на невизначену позицію нової постмайданної влади щодо перебування України в СНД, ця об'єктивна дезінтеграційна тенденція призведе до виходу країни з цієї організації, яка після цього втратить свою життєздатність. Наслідками російсько-української війни стане поява другої хвилі дезінтеграції та фрагментації пострадянського простору.

Слід очікувати подальше поглиблення дезінтеграційних процесів в регіонах Кавказу. Це в свою чергу породить нові конфлікти, як між країнами-членами СНД так і безпосередньо всередині країн деградуючого пострадянського простору. В Центральній Азії випадуть з російського дезінтеграційного процесу такі країни як Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан. Одночасно така фрагментація та дезінтеграція створить нові передумови для заснування нового російського інтеграційного об'єднання, яке буде формуватись на виключно авторитарній євразійській основі, чи то у формі Євразійського Союзу чи Російського Союзу чи під іншою назвою. Це об'єднання формуватиме нову систему відносин між його суб'єктами. Центром такого об'єднання буде Росія, яка встановлюватиме відносини з його учасниками за принципами «метрополія-колонія», «патрон-сателіт». Ідеологічною основою такого об'єднання буде антизахідна та антиамериканська спрямованість.

Проте на таких принципах неможливо буде досягти високого ступеня інтеграції, оскільки в такому об'єднанні не будуть до кінця зацікавлені ні Росія, ні її сателіти. Головний інтерес сателітних країн — забезпечення Росією гарантій існування персональних авторитарних і тоталітарних режимів в цих пострадянських країнах. В такому разі цей сценарій може розглядатись як проміжний в реалізації сценарію “возз'єднання російських земель”, що буде включати напівдобровільне, або примусове включення територій цих країн-сателітів в склад Росії.

Знову ж таки, до великої міри, глибина і домінування дезінтеграційних, чи інтеграційних процесів буде залежати від результатів

російсько-української війни: перемоги чи поразки Росії в цій війні. **Поразка** Росії призведе до глибокої дезінтеграції пострадянського простору і похоронить будь-які спроби його реінтегрувати.

Перемога — навпаки дасть Росії додаткові можливості реінтегрувати у внутрішньо російські відносини пострадянські країни, фактично позбавивши їх державного суверенітету і незалежності. В такому випадку їх державний статус буде нізведений до рівня Татарстану.

Інтеграційні та дезінтеграційні функції міжнародного конфлікту тісно пов'язані зі зміною балансу сили конфліктуючих сторін. Їхнє намагання змінити цей баланс на свою користь спонукає їх до інтеграції у воєнно-політичні блоки і союзи. В той час, як дезінтеграція, розпад цих союзів може призвести до воєнної і політичної поразки. Так в протистоянні із Заходом Росія намагається об'єднати країни БРІКС, геополітичний союз який би допоміг їй встановити власний світовий порядок. За задумами російських геополітиків Росія має висунути нову геополітичну доктрину, яка базується на трьох ключових принципах: антиамериканізм; ігноруванні правил світової політики; створення антиамериканського блоку в Європі на основі союзу з Німеччиною та Францією і глобального антиамериканського фронту на базі БРІКС. Ці принципи своєї нової доктрини В.Путін озвучив на засіданні Валдайському клубу у жовтні 2014 року.

Нинішня доктрина в порівнянні з попередньою помінялася принципово: “світ в очах Путіна став однополярним, а правил гри більше немає. На зміну ослаблення світової світопорядку прийшов погано керований хаос. Це різко розширює межі допустимого, які окреслює для себе сам Путін. Те, що було неможливо в 2007 році, стало реальністю в 2014-му. Путін закликав виробляти нові правила гри, визначати межі односторонніх дій” [12].

Проте, основні складові цієї нової доктрини В.Путін сформулював у своїй історичній «кримській промові» в Георгіївському залі Кремля 18 березня 2014 року. Аналізуючи історичне значення цієї доктрини співголова політичної партії РПР-ПАРНАС, депутат Державної думи І-ІV скликань В. А. Рижков констатує: “Доктрина Путіна, приєднання Криму і весь розвиток кризи навколо України свідчать не просто про ситуативні, кризові зміни в російській зовнішньої політики. Можна говорити про остаточне оформлення нової зовнішньополітичної доктрини Росії — «доктрини Путіна». Це, у свою чергу, означає, що приєднанням Криму до Росії справа може не обмежитися і, подібно до дій на Україні, Москва у схожих обставинах буде діяти схожим чином і в інших регіонах» [13].

Міжнародне право згідно нової путінської доктрини — це більше не система правил і навіть не система координат. Міжнародне

право — це меню, з якого кожна сильна країна вибирає те, що їй вигідно. Так, для придушення повстання в Чечні використовувався міжнародний принцип захисту суверенітету і територіальної цілісності, а для приєднання Криму — принцип поваги самовизначення народів. Сильна Росія має право на «суверенну демократію». Слабка Україна — ні. Світ — знову вільна гра сильних і баланс їх сили. «Доктрина Путіна» повертає нас, з одного боку, в Вестфальську систему балансу сил і «європейського концерту», з іншого — до доктрини «обмеженого суверенітету» Брежнєва [14].

«Нова «доктрина Путіна» — виходить з принципового нового балансу сил у світі. Сукупна військова, економічна, гуманітарна вага Заходу різко скоротилася і продовжує скорочуватися. Швидко збільшується вага і вплив Азії, Латинської Америки, Африки. Незахідні великі країни (в БРІКС, ШОС, і т. д.) будуть зацікавлені в нових правилах гри, щоб самим грати, ділити, забирати. Їм доведеться до душі трактування міжнародного права не як системи табу, а як привабливого ресторанного меню. Так, світ стане небезпечніше, і навіть вибухонебезпечні, так — ризики нового прекрасного світу будуть безмежно великі, але ж кожен сподівається на виграш у цій азартній грі, чи не так?» [15]. Але на сьогодні у світовому співтоваристві у Росії немає респектабельних союзників, які могли б сформувати якусь коаліцію, здатну виробити нові правила світового порядку. Останньою спробою створення анти-західного геополітичного Союзу стало проведення спільного саміту БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР) і ШОС (Шанхайська організація співробітництва) в Уфі 8–10 липня 2015 року. На саміті його учасники мовчазною згодою підтримали заяву міністра закордонних справ С. Лаврова про те, що питання Криму «закрите». В Уфимській декларації саміту БРІКС країни-учасниці засудили «економічні санкції» запровадженні Заходом проти Росії. Отже на самітах БРІКС і ШОС зібралися лідери країн, які підтримують російську антизахідну політику. Хоча кількість потенційних союзників Росії в крім країн БРІКС, ШОС, СНД і деяких країн-вигнанців, не така вже й велика. Проте досить сумнівно, що на тлі протистояння із Заходом Росія може інтегрувати ці країни в якесь воєнно-політичне об'єднання, а якщо і створить то воно виявиться нетривким, адже домінування інтеграційних процесів властиво тільки життєздатним системам.

Проте значно важливішим є з'ясування того, як позначаться ці інтеграційні та дезінтеграційні впливи російсько-української війни на геополітичному позиціюванні самої України, її воєнно-політичному і зовнішньополітичному курсі. Сила і спрямованість цих змін вирішальною мірою буде залежати від результатів самої війни. Поміж тим вже сьогодні під впливом конфлікту видні суттєві геополітичні зсуви у виборі цих

геополітичних векторів України. Так, під впливом російської воєнної агресії Україна відмовилась від позаблокового статусу, правда далі цього статусу нікуди і не пішла. Україна підписала і ратифікувала Угоду про асоціацію з ЄС, правда зовсім не поспішає її виконувати. Та незважаючи на це, такі рішення вже закладають підґрунтя для руху України в напрямку європейської та євроатлантичної інтеграції.

Разом з тим, такий рух може бути зупинено у випадку замороження конфлікту на Донбасі відповідно до реалізації Мінських угод за п'ятим сценарієм. У відповідності з ним, у якості компромісу Україні буде назавжди відмовлено в перспективі членства в НАТО та ЄС і Захід та Росія можуть знову нав'язати їй так — званий позаблоковий статус з російською воєнною присутністю на українській території. Реалізація такого сценарію врегулювання конфлікту на Донбасі заблокує Україні будь-яку інтеграційну перспективу, окрім повернення в Росію.

Інтеграційні та дезінтеграційні функції конфлікту мають не тільки міжнародний(зовнішній) але й внутрішній прояв. Кожний міждержавний конфлікт породжує інтеграційні тенденції всередині самої країни, яка є суб'єктом цього конфлікту. Однак знову ж таки, війна може сприяти інтеграційним тенденціям тільки у випадку коли країна проявляє свою життєздатність. Такий інтеграційний вплив може проявлятися в солідарності, єдності нації, патріотизмі, зміцненні організаційної дисципліни громадян країни, загальному прагненні народу досягти перемоги над ворогом та дати відсіч агресору.

Якщо ж країна і її народ в ході війни не витримують всього тягаря випробувань і втрат, проявляють свою нежиттєздатність, то тоді всередині країни починають домінувати дезінтеграційні тенденції. Якраз на таку перспективу в Україні і розраховує В. Путін. В планах його гібридної війни проти України передбачена комбінація воєнної інтервенції з дипломатичним примусом змінити політичний лад в країні таким чином щоб вона сама розпалась мирним шляхом. Це комбінація: «воєнна інтервенція-федералізація». Реалізувати цей план покликана стратегія «контрольованої ескалації», яка успішно втілюється нині в ході війни. Необхідним дипломатичним каналом для її втілення є формат Мінських угод.

Нанесення тактичних воєнних поразок українського війську на театрі воєнних дій Донбасу має змусити українське керівництво змінити Конституцію з можливістю федералізації України та надання повної автономії її регіонам з правом самовизначення, легітимізація російської влади в особі ДНР та ЛНР на Донбасі та відмова від європейської та євроатлантичної інтеграції. Такий шлях «децентралізації» має запустити потужні дезінтеграційні процеси на території країни, в результаті чого центральна

влада в Україні втратить контроль над своїми регіонами. Це в свою чергу дасть змогу Росії взяти ці регіони під свій повний політичний, а де необхідно і під воєнний контроль, не говорячи вже про тотальну політичну на інформаційно-ідеологічну експансію.

Загроза впровадження такого сценарію цілком реальна. Адже президент П.Порошенко має намір внести в Конституцію України положення про особливий статус окремих регіонів (Донбасу), що являє собою приховану федералізацію. Безумовно подібні напівкроки ще більше переконають В. Путіна в посиленні контрольованої ескалації, щоб «дотиснути» керівництво України у виконанні цього підступного плану. Але вірогідніше за все, такий план дезінтеграції України, Росії не вдається здійснити. Відділення від України Криму і частини Донбасу є наслідком російської воєнної інтервенції і окупації, а не дезінтеграції. З початком російсько-української війни в Україні проявились потужні внутрішні інтеграційні процеси, результатом яких стало народження потужної згуртованої української нації — феномену якого В. Путін і російське суспільство абсолютно не очікували, і яку Росія так наполегливо прагне знищити у цій війні. В цьому власне полягає друга стратегічна помилка Росії, яка все далі відділяє її від кінцевої мети російсько-української війни.

Окреме питання стосується вірогідності поновлення дезінтеграційних процесів в Російській Федерації. Настільки російсько-українська війна може сприяти таким процесам і настільки вони бажані для припинення війни?! В свій час будучи заступником голови Адміністрації президента України П. Порошенко, Валерій Чалий в одному із своїх інтерв'ю заявив: «Як партнер нам потрібна сильна Росія». Нажаль імперська природа Росії така, що чим сильнішою вона стає, тим більш агресивна. Українці відчули цю аксіому за півтора року війни на собі повною мірою. Тому, якою б мірою не боявся Захід дезінтеграції Росії і яких би надзусиль він де докладав, щоб не допустити цього процесу, висновок один — дезінтеграція Росії наближає Україну до миру.

Якою мірою російсько-українська війна може здетонувати цей процес в Росії? В даному форматі як вона протікає, тобто у формі гібридної війни низької інтенсивності, такий вплив є досить слабким. Відтак, він не здатен спричинити глибокі дезінтеграційні процеси в Росії. Але цей вплив може бути значно посилений у випадку поразки Росії в цій війні та її великих людських і економічних втратах в результаті цієї поразки. Такі втрати Росія може понести в умовах переходу війни в довготривалий конфлікт за прикладом Афганістану, коли російське суспільство накриє втома від війни. Проте виконання Мінських угод виключає таку перспективу. Нанесення воєнної поразки російським військом на Донбасі в досяжній

перспективі неможливе в силу категоричної відмови президента України П. Порошенка від будь-яких бойових дій, і тим більше від думки про перемогу над ворогом.

Поряд з інтеграційним впливом, конфлікти можуть чинити суттєвий вплив на характер конкретних політичних перетворень в країні і суспільний розвиток. Відповідно до такого впливу, дослідники виділяють позитивну, негативну, конструктивну та деструктивну функції конфлікту. Торкаючись цих позитивних та конструктивних функцій, той же Тарас Возняк вказує на певні парадокси російсько-української війни: по-перше, війна консолідувала українську націю і прискорила формування громадянського суспільства в Україні; по-друге, прискорила стрімкий перехід від примітивного індустріального вугільно-сталевого виробництва до сучасних високих технологій [16].

Критеріями визначення позитивної функції конфлікту П. Кандель, наприклад, вбачає позитивність конфлікту в тому, що він сприяє соціальному розвитку [17, с. 82]. Ю.Запрудський переконаний, що конфлікт виконує позитивну функцію тоді, коли сприяє соціальному прогресу [18, с. 88]. Проте, таке визначення тотожне прогресивній функції конфлікту. Л. Козер та інші західні дослідники під позитивним впливом вбачають цілий спектр функцій, які сприяють збереженню та зміцненню соціальної системи в країні [19, с. 42, 47]. Конструктивізм російсько-української війни Тарас Возняк вбачає, зокрема в тому, що «знищуючи індустрію на Донбасі, а значна частина цієї індустрії застаріла і нерентабельна, Путін разом з місцевими колабораціоністами з донбаських «совків» виконує ту роботу, яку рано чи пізно повинен був виконати уряд України. Тобто Уряд України, якщо він бажає модернізувати українську економіку, має позбутися обтяжливих для бюджету країни виробництв. Найбільшим з них і є індустріальний комплекс Донбасу» [20].

Чи спричиняє російсько-українська війна соціально-політичні процеси в Україні? Безумовно. Вона значно каталізувала політичні процеси в країні. Владна Партія Регіонів не тільки повністю втратила владу, але й розпалася. Суть цього парадоксу на думку Тараса Возняка полягає в тому, що «звалився патерналізм по-донбаськи. Цей патерналізм як ідеологія і принцип структурування донбаського товариства пронизував його, як шампур. Зверху — всемогутні і жажливі януковичі-ахметови, знизу — народ. Могутність донбаських кланів зруйнував і Майдан, але так само — агресія Путіна...<...>., — головне, що розсипалася на друзки віра в “пахана”, “татка”, який все за нас зробить, всім видасть пайки і визначить його місце. Донбас втратив пахана. Сподіваюся, тепер всі розуміють, що Єфремов з Ахметовим сильно вщухли. Тепер одна надія — на Путіна.

Однак він не поспішає ставати Паханом на Донбасі. Путін не стільки “рятує”, скільки руйнує Донбас. Руйнує свідомо і методично. Це теж повинен бути парадокс для “народу, який так любить Путіна” [21].

Натомість визрівають нові політичні тенденції. Не завжди вони носять конструктивний характер, скоріше є деструктивними. Їх сутність полягає в тому, що на плечах Майдану в умовах відсутності нових політичних сил, до влади прийшов ар’єргард олігархату, який прагне стати його авангардом шляхом експропріації промислових і фінансово-економічних ресурсів у старих олігархів першого ешелону. Цей другий, і маємо надію останній ешелон олігархів, представлений у владі Блоком Петра Порошенко і Народним Фронтом Арсенія Яценюка.

Основна мета цих політичних сил у владі — не відсіч російської воєнної агресії чи проведення реформ, а перерозподіл фінансово-економічних потоків, кредитів та інших матеріальних благ на свою користь. Проте, в умовах війни ці ресурси стають обмеженими що загострює протиріччя між владною командою і суспільством. Війна активізує суспільство, втягує в свою орбіту мирні верстви населення, виводять його зі стану стагнації не тільки в силу політичних чи соціальних мотивів, а й тому що вона є неусвідомленим соціальним регулятором психології людей.

Отже, російсько-українська війна потенційно містить в собі колосальний мотиваційний потенціал, мобілізуючи енергію суспільства на захист країни від агресії, на вирішення важких завдань в екстремальних умовах. Російсько-українська війна яка принесла великі страждання людям, в той же час стала джерелом самоствердження українців. Люди які були непомітними в умовах мирного часу, в умовах війни виявили свої кращі якості. Так народжується нова українська еліта, виростає ціла генерація лідерів, які неодмінно мають прийти до влади в Україні.

Таким чином, прискорені російсько-українською війною процеси в Україні неодмінно призведуть до змін політичних лідерів, нової розстановки політичних сил в країні. І незважаючи на те, що теперішня влада через виборче законодавство намагається щільно закрити партіям Майдану шлях до влади, все рівно під впливом процесів каналізованих конфліктом вони придуть до влади і зруйнують олігархічну систему, започаткують нову політику яка відповідатиме національним інтересам України. Вплив російсько-українського конфлікту за таким сценарієм безумовно, є конструктивним і прогресивним тому, що він спрямований на зміцнення демократичного режиму. До таких позитивних впливів російсько-української війни варто віднести формування духовної єдності української нації, ідеологічну згуртованість українського суспільства, усвідомлення ним національних інтересів України.

Втім, в разі поразки України в цій війні найбільш вірогідний зворотній процес децентралізації і дезінтеграції країни. Період соціального підйому може змінитись станом стагнації і фрустрації, втрати Україною своєї міжнародної суб'єктності і державного суверенітету, не кажучи вже про втрату територій і людських ресурсів. Така деструктивна функція російсько-українського конфлікту буде мати надзвичайно руйнівний характер. Конфлікт в такому разі виносить остаточний вирок тим політичним силам, державним інститутам та економічним структурам, які виявились нездатними виконувати свою місію в екстремальній ситуації, в новій системі відносин, в нових історичних умовах. Такі прояви деструктивного характеру сьогодні спостерігаються практично в усіх структурах державної влади, прокуратурі, МВС, уряді, Збройних Силах, судовій системі. Таким чином, ця деструктивна функція конфлікту формує умови для конструювання нової більш життєздатної системи відносин, більш адаптованих до внутрішніх умов, міжнародного середовища і нових історичних умов.

Прояв дії конструктивної та деструктивної функцій російсько-української війни на Донбасі Тарас Возняк називає розгромом Донбасу. «Але не тільки розгром, а й суїцид — в різних сенсах». Цей суїцид, на думку Т.Возняка, проявляється в ідеологічних парадоксах. Перше, що констатує він, так це те, що в процесі війни значна частина Донбасу випала з процесу створення української громадянської нації — «тоді, коли більша частина країни прискорено будує нову політичну спільноту на цивільних, республіканських засадах, донбаські заколотники скотилися до вульгарного російського націоналізму або навіть фашизму (з огляду на методичність і лють, з якою вони знищують все українське)» [22].

«По суті, це розмежування — по лінії українських республіканців проти російських імперців. Відбувається відторгнення від проекту, запропонованого російською імперською центром. Хоча частина жителів Донбасу цілком і повністю асоціює себе з ним — активно йде процес сепарації. Більш того — процес відторгнення від України теж прискорився. І має різні наслідки. І негативні, і, знову ж таки — парадокс, позитивні — настає ясність позицій. На силу милування нема силування. Він може закінчитися і сепарацією частини донбаської спільноти, яке бачить себе в «російському світі», разом з частиною території, і сепарацією з подальшим виштовхуванням / еміграцією сепаратистів з України, але, і що найгірше, сепарацією у внутрішньому гетто» [23].

Функції російсько-української війни проявляються в окремих сферах які мають свою специфіку. Насамперед це стосується воєнної справи, озброєння та військової техніки. Невипадково театр воєнних дій

на Донбасі використовується Збройними силами РФ як полігон для випробування нової військової техніки та зброї. Адже тільки реальні бойові дії виносять остаточний вирок тій чи іншій системі озброєнь, чия ефективність перестає відповідати сучасним вимогам збройної боротьби. Ця війна стане потужним стимулятором розвитку новітніх озброєнь та військової техніки. Російсько-українська війна поставила перед Збройними Силами України революційні вимоги щодо зміни їх структури, військового будівництва, тактики ведення бойових, системи комплектування. В ході російсько-української війни змінюються способи її ведення, що в кінцевому рахунку призведе до зміни структури та організацій військових угруповань.

На завершальній стадії свого розвитку міжнародний конфлікт виконує функцію рівноваги. Її сенс полягає в оцінці реального співвідношення сил та їх урівноваженні. Оцінка співвідношення воєнних потенціалів та національної могутності буде завжди відносною до тих пір, поки протиборство не відбудеться на практиці «За іронією долі, — пише професор Мельбурнського університету Дж.Блейні, — самою точною формулою виміру сили є результат війни. До тих пір, поки війна представляє цілісність з цієї точки зору, пошуки більш гуманного і дієвого шляху чи виміру співвідношення сил будуть, очевидно безплідними» [24, с. 148].

Функція рівноваги займає центральне місце серед функцій конфлікту. Якщо функція радикалізації являє собою механізм руйнації старої системи двосторонні відносин, то регуляторна функція і функція рівноваги характеризують перехід із одного в якісно новий стан відносин. Розв'язання антагоністичного протиріччя, яке закладено в конфлікті між Україною і Росією, відбувається в процесі збройного протиборства, а не за столом дипломатичних переговорів в рамках «норманського» чи «мінського» форматів. Саме збройне протиборство є процесом фізичної зміни співвідношення сил між Україною та Росією і можливо в більш глобальному масштабі між Заходом та Росією. Поразка України в цій війні буде означати континентальну геополітичну поразку Заходу, який нажалі, поки цього не усвідомлює. Таким чином, розв'язання головного антагоністичного протиріччя що склалось між Україною і Росією, Росією і Заходом відбувається і буде відбуватися тільки на підставі зміни балансу сили.

Роль регуляторної функції міжнародного та міждержавного конфлікту полягає в тому, що вона регулює баланс сили у відповідності з матеріальними, духовними і воєнними можливостями воюючих країн. За допомогою цієї функції відносини між воюючими сторонами переводяться з площини радикально-конфліктних в площину компромісних, при яких сторони шляхом дипломатичних переговорів та мирних угод намагаються

закріпити нове співвідношення сил, що власне і відбувається на мінських переговорах. Безрезультатність цих переговорів обумовлюється об'єктивним станом речей, суть яких полягає в тому, що відносини між головними суб'єктами конфлікту продовжують знаходитися в радикально-конфліктній площині, оскільки основне протиріччя так і не знайшло свого остаточного розв'язання.

На основі нового закріпленого балансу сили відбувається перерозподіл влади в двосторонніх відносинах і сфер впливу, після чого воюючі сторони переглядають свої цілі та інтереси. Так регулятивна функція конфлікту регулює баланс інтересів у відповідності до нового балансу сили, що склався в результаті конфлікту. В результаті відбувається розв'язання основного антагоністичного протиріччя і перехід системи двосторонніх відносин в новий якісний стан який називається «миром», що характеризується новим балансом сили і новим балансом інтересів.

Закінчення конфлікту означає досягнення певної рівноваги. Ця функція є важливою в тому сенсі, що вона здійснює фіксацію, закріплення рівноваги в балансі сили, інтересів і влади на підставі якої вибудовується нова система двосторонніх міждержавних та міжнародних відносин. Завдяки цій функції міжнародний конфлікт закріплює цю систему відносин в новому якісному стані. Така функція є стабілізуючою. При цьому, стабілізація досягається не завдяки рівновазі сил, а завдяки рівновазі в балансі сил, інтересів, політичного впливу в регіоні, світі або політичної влади між суб'єктами двосторонніх відносин у даному випадку між Україною та Росією.

Коли і при яких умовах вдасться досягти такої рівноваги і стабільного, а головне, справедливого миру — покаже час.

Список використаних джерел

1. Цит. по: Кремль хоче щоб Україна і Грузія не стали сильними державами, — грузинський політолог. http://zik.ua/ua/news/2015/08/09/kreml_hoche_shchob_ukraina_ta_gruziya_ne_staly_sylnymy_derzhavamy_gruzynskyy_politolog_614522

2. Російський військовий експерт: У Росії все готово для нової атаки. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/07/10/7074026/>

3. Волтц К. Человек. Государство и Война: теоретический анализ // Теория международных отношений. Хрестоматия / Под. ред. П. А. Цыганкова. — М., 2002. — С. 93.

4. Цит. по: Теорія міжнародних відносин. — С. 296.

5. Тарас Возняк. Разгром Путиным Донбасса: парадоксальный результат. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinym-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>.

6. Соціально-політична ситуація в Україні: липень 2015 року. www.kiis.com.ua/&lang=ukr

7. Большинство россиян считают, что РФ имеет право аннексировать бывшие республики СССР. <http://www.unian.net/world/901069-bolshinstvo-rossiyan-schitayut-cto-rf-imeet-pravo-anneksirovat-byivshie-respubliki-sssr.html>

8. Там само.

9. Независимый экспертный доклад «ПУТИН. ВОЙНА» / редакторы: Илья Яшин, Ольга Шорин. — Москва. Выпуск: май, 2015 — С.6.: The Telegraph назвал семь причин культа Путина: http://zn.ua/WORLD/the-telegraph-nazval-sem-prichin-kulta-putina-160265_.html

10. Большинство россиян считают, что РФ имеет право аннексировать бывшие республики СССР.

11. Независимый экспертный доклад «ПУТИН. ВОЙНА». — С.5.

12. Татьяна Становая. Валдайская речь: новая внешнеполитическая доктрина Путина. http://slon.ru/russia/valdayskaya_rech_novaya_vneshnepoliticheskaya_doktrina_putina-1176553.xhtml

13. Рыжков В. А. Новая доктрина Путина. <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Novaya-doktrina-Putina-16552>

14. Там само.

15. Там само.

16. Тарас Возняк. Разгром Путиным Донбасса: парадоксальный результат. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinym-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>

17. Кандель П. Е. Социальный конфликт в монистической системе (Опыт теоретического анализа) / Рабочий класс и современный мир. — 1990. — № 6 — С. 82.

18. Див.: Запрудский Ю.Г. Социальный конфликт: политологический анализ / Ростов-на-Дону: Из-во Ростовского университета, 1992. — С. 88.

19. Див.: Coser L. A. *The Functions of Social Conflict*. — London, Free Press of Glencoe, 1956. — P. 42, 47.

20. Тарас Возняк. Разгром Путиным Донбасса: парадоксальный результат. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinym-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>.

21. Там само.

22. Там само.

23. Там само.

24. Bleiney J. *The Causes of War*. — L., 1973. — P. 148.

References

1. Tsyt. po: Kreml khoche shchob Ukraina i Hruziiia ne staly syl'nymy derzhavamy, — hruzynskiy politoloh. http://zik.ua/ua/news/2015/08/09/kreml_hoche_shchob_ukraina_ta_gruziya_ne_staly_syl'nymy_derzhavamy__gruzynskiy_politoloh_614522

2. Rosiiskiy viiskovy ekspert: U Rosii vse hotovo dlia novoi ataky. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/07/10/7074026/>

3. Voltc K. Chelovek. Gosudarstvo i Voyna: teoreticheskiy analiz // Teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy. Khrestomatiya / Pod. red. P. A. Tsygankova. — M., 2002. — S. 93.

4. Tsyt. po: Teoriia mizhnarodnykh vidnosyn. — S. 296.

5. Taras Voznyak. Razgrom Putinyim Donbassa: paradoksal'nyy rezul'tat. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinyim-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>.

6. Sotsialno-politychna sytuatsiia v Ukraini: lypen 2015 roku. www.kiis.com.ua/&lang=ukr

7. Bol'shinstvo rossiyan shchitayut, chto RF imeet pravo anneksirovat' byvshie respubliki SSSR. <http://www.unian.net/world/901069-bolshinstvo-rossiyan-schitayut-chto-rf-imeet-pravo-anneksirovat-byivshie-respubliki-sssr.html>

8. Там само.

9. Nezavisimyy ekspertnyy doklad «PUTIN. VOYNA» / redaktory: Il'ya Yashin, Ol'ga Shorin. — Moskva. Vypusk: may, 2015 — S.6.: The Telegraph nazval sem' prichin kul'ta Putina: http://zn.ua/WORLD/the-telegraph-nazval-sem-prichin-kulta-putina-160265_.html

10. Bol'shinstvo rossiyan schitayut, chto RF imeet pravo anneksirovat' byvshie respubliki SSSR.

11. Nezavisimyy ekspertnyy doklad «PUTIN. VOYNA». — S.5.

12. Tat'yana Stanovaya. Valdayskaya rech': novaya vneshnepoliticheskaya doktrina Putina. http://slon.ru/russia/valdayskaya_rech'_novaya_vneshnepoliticheskaya_doktrina_putina-1176553.xhtml

13. Ryzhkov V. A. Novaya doktrina Putina. <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Novaya-doktrina-Putina-16552>

14. Там само.

15. Там само.

16. Taras Voznyak. Razgrom Putinyim Donbassa: paradoksal'nyy rezul'tat. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinyim-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>

17. Kandel' P.E. Social'nyy konflikt v monisticheskoy sisteme (Opyt teoreticheskogo analiza) / Rabochiy klass i sovremennyy mir. — 1990. — № 6 — S. 82.

18. Dyv.: Zaprudskiy Yu.G. Social'nyy konflikt: politologicheskii analiz / Rostov-na-Donu: Iz-vo Rostovskogo universiteta, 1992. — S. 88.

19. Dyv.: Coser L.A. *The Functions of Social Conflict*. — London, Free Press of Glencoe, 1956. — P. 42, 47.

20. Taras Voznyak. Razgrom Putinyim Donbassa: paradoksal'nyy rezul'tat. <http://argumentua.com/stati/razgrom-putinyim-donbassa-paradoksalnyi-rezultat>.

21. Tam samo.

22. Tam samo.

23. Tam samo.

24. Bleiney J. *The Causes of War*. — L., 1973. — P. 148.

Hrygorii Perepelytsia

Doctor of Political Sciences, Professor

Positivist method of approach for an estimate of the current Russian-Ukrainian conflict

The article proved the relevance of use the positivist method of approach in the research of the Russian-Ukrainian conflict, on the basis of which the assessment of the current Russian-Ukrainian war was given. It is pointed the functional analysis of its course, defined the criteria of an estimate for the price of the victory and defeat, integration and disintegration impact of the Russian-Ukrainian war on the geopolitical position of Ukraine, its military-political and foreign policy course.

Keywords: *Russian-Ukrainian conflict, Russian-Ukrainian war, positive functions of conflict, victory, defeat, escalation of armed confrontation.*

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор

Росія: прощання з ілюзією

В статті висвітлено банкрутство московських сподівань на укладання «великої оборудки» між Росією і США, внаслідок якої Україна мала б перейти у зону відповідальності Кремля, стати своєрідним «буфером» між Росією і країнами НАТО.

Ключові слова: Україна, Росія, США, «велика оборудка», «буферний суверенітет».

Пам'ятати минуле заради майбутнього... Істина, здавалося б, не нова, але вічно актуальна. Переглядаючи матеріали десятирічної давності, я звернув увагу на інтерв'ю видатного французького філософа Андре Глюксмана, яке він дав польському оглядачу Мацею Новицькому для видання *Dziennik*. Співбесідники висловили щирий жаль з того приводу, що після серпневого 2008 року вторгнення в Грузію Кремль став нав'язливо хизуватися своєю силою, пророкуючи при цьому скоре ослаблення Сполучених Штатів й близьку загибель Євросоюзу. Натомість, з прикрістю констатував Глюксман, «всі західні лідери раніше помилялися в Путіні. Буш побачив у його очах небесну блакить. Блер пішов з ним в оперу у Санкт-Петербурзі ще до того, як Путіна було обрано, що було свого роду благословенням. Про Шредера й Берлусконі й говорити нічого. Насамперед вражає абсолютно фантастична нездатність лідерів Заходу щодо розуміння справжніх мотивів росіян... Оскільки Росія не може стати по-справжньому сильною, її головною метою стало шкідництво. Завдяки ядерній зброї, завдяки продажу конвенціональних озброєнь по всьому світі, а також завдяки продажу нафти й газу Кремль здатний поширювати тривогу й паніку... Західні лідери усвідомлюють це надто повільно з великими труднощами...» [3].

То що ж заважає Європі реалістично осмислити агресивну політику Росії? Більше того: чи під тиском Путіна погодиться Захід на «велику оборудку» — свого роду новітню «Мюнхенську змову», за рахунок зневажання інтересів України?

Визріваючий «приступ безумства»

Як вважає Глюксман, причини політичної короткозорості європейців, а насамперед німецьких ділових кіл, полягають в тому, що підприємці, банкіри й бізнесмени стали жертвами гігантської ілюзії ідеологічної природи. Вони, зокрема, вважають, що Росія могла б стати їхньою новітньою колонією, що вони могли б вернути собі ту роль, яку вони відігравали у ХІХ столітті — роль адміністраторів царської імперії. Вони переконані, що мають над Росією технологічну й інтелектуальну перевагу, а тому сподіваються стати вчителями, адміністраторами й інвесторами у період модернізації Росії. Тим часом німецькі підприємці не беруть до уваги те, що більшість лідерів Росії — вихідці з КДБ чи інших репресивних органів. Спільною рисою цих органів було презирство до людства. Й до останнього часу в Росії нічого не було зроблено для боротьби із туберкульозом, СПІДом, безробіттям, проституцією. Нічого не було зроблено щоб допомогти бездоглядним дітям з вулиці, щоб поліпшити умови утримання у в'язницях. А значить, у цієї еліти нема й крихти поваги до людини. «І коли я думаю, — зауважує Глюксман, — що ділові німці хочуть підкупити індивідумів цього типу — між тим, аж надто гордих своїм шкідництвом — то я знаю, що вони глибоко помиляються. По-моєму в дурні пошиються німці, а не росіяни. Тому що німцям і в голову не приходить, наскільки велетенським є цинізм й нігілізм правлячої еліти Росії. Однак, нігілізм набагато розумніший наївності, навіть коли це наївність німецьких підприємців і політиків» [3].

Отже, логіка подій зводиться до того, що Європа мала б дотримуватися курсу на забезпечення власної реальної переваги, не в останню чергу тому, що Росії ніде зберігати непродану нафту й непроданий газ. Газові сховища розміщені на території України, яку Росія намагається виключити з числа транзитних. А тим часом Європа цього не усвідомлює й ніяк не наблизиться до опрацювання спільної енергетичної політики. Символом цієї неузгодженості став газопровід по дну Балтики, що проходить побіч Польщі й України, однак цілком задовольняє ділові кола Німеччини. Відтак з позиції об'єднаної Європи виступають практично лише скандинави, Польща й країни Балтії. А решта ж держав намагаються влаштувати свої справи з Росією напряму. За цих умов, вважає Глюксман, політика об'єднаної Європи мала б полягати хоча б у тому, щоб вимагати від Росії пристойної міжнародної поведінки. А саме — що Росія не буде ставити під сумнів суверенітет держав, які отримали незалежність після падіння Берлінської стіни. А тим часом, в Європі стали поширюватися судження, що, мовляв, Путіна треба зрозуміти, бо «росіяни нервують». То ж маємо тут перенести проблему

в принципово іншу площину: «Вони нервують з тих пір, як відбулися зміни в Грузії й в Україні. Чому? Путін ясно сказав: тому, що це неперервна революція, а це означає, що він сам відчуває себе у небезпеці. Можливо, що й немає шансів на те, що Путіна буде повалено. Однак у довгостроковій перспективі демократична Україна, що нормально функціонує, і Грузія, що поклала край корупції, стануть загрозою для путінського режиму» [3].

Чи бачили мислителі Європи всю серйозність нависаючої загрози з боку Росії десять років тому, коли Глюксман давав своє інтерв'ю? Чи застерігали вони про можливість агресії з боку Росії? Слід віддати належне — відомий англійський аналітик Едвард Лукас, автор книги «Нова холодна війна», висловив радикальну на той час думку, що «Росія зробить ставку на провокування криз у країнах колишньої радянської зони: розпочне з Криму, наступна криза стосуватиметься однієї із балтійських держав, а потім відбудеться щось на кшталт аншлюсу Білорусі». Щоправда Андре Глюксман цю гіпотезу Едварда Лукаса сприйняв із застереженням — слово «війна» видавалось йому перебільшенням. Логіка його судження була така: «нинішня, на жаль, ефективна стратегія Росії в Україні — Путін робить там все, що завгодно — заснована на використанні внутрішнього розколу між українцями у поєднанні із шантажем, цінами на енергоресурси й корупцією. **Навіщо Путіну в такій ситуації викликати воєнний конфлікт у Криму. Якщо, звичайно, виключити приступ безумства.** Україна — дуже недосвідчена демократія, з деяких пір там царять безпорядок і тривога. І зрозуміло, що Кремль може й націлений використати цю ситуацію, завдаючи шкоди у всякий можливий спосіб. Насамперед із допомогою пропаганди, тому що росіяни — чемпіони на царині брехні (тут і далі курсив наш. — Авт.)» [3].

То ж європейський гуманіст Андре Глюксман гнав від себе думку про можливість аншлюсу Криму й агресії Росії проти України. І це при тому, що він добре усвідомлював роль кремлівської брехні й пропаганди: «всі говорять одне і те ж, всі слухаються одних і тих же наказів. Ще зовсім недавно вони плювали на Обаму. А сьогодні [грудень 2008] говорять, що Обама хороший, що вони з ним домовляться. Одна-єдина ціль кремлівських піарників — брехати в такий спосіб, щоб західні журналісти їх слухали і одночасно ніколи б не задумувалися, чи ж правда усе це» [3].

Минуло десять років. За цей час у 2014 році відбулася анексія Криму, три роки поспіль не вщухають бойові дії на Донбасі. У вересні 2017 року мають відбутися величезні військові маневри в Білорусі,

підготовка до яких більше нагадує курс на аншлюс. А тим часом впродовж пів-року після обрання в листопаді 2016 року Дональда Трампа на пост президента Сполучених Штатів російськими пропагандистами **ведеться все та ж неугавна ідеологічна кампанія про можливість заключення «великої оборудки» між Кремлем і Білим Домом, яка полягає в перетворенні України на задвірки Росії**. Здається, що відбувається немислиме: на наших очах зріє той самий «приступ безумства», про який нагадував Андре Глюксман. І виключати цей приступ із зовнішньої політики Росії, очевидно, просто неможливо. Принаймні слід тримати в полі зору відому концепцію «безумного лідера», великого авантюриста, здатного укласти «велику оборудку» з ким завгодно й за будь-яких обставин.

Йдеться про те, що колись давно «теорію безумця» сповідував президент США Річард Ніксон. Вона гласила, що в разі, коли опоненти не виконують твоїх вимог, тоді можна вдавати із себе безумного й так налякати своїх недругів, що ті повірять у твою непередбачуваність і здадуть позиції. Що ж, в політиці нерідко трапляється й таке. З одного боку, не дарма ж російський опозиційний діяч Костянтин Боровий звертається до образу «припадошного», коли характеризує ті чи інші кроки російського президента Володимира Путіна. З другого боку, Філіп Гордон — колишній спеціальний помічник америкаського президента Барака Обама — приміряє нині цю роль до президента США Дональда Трампа, який, мовляв, «давно користується репутацією відв'язного, що вповні може взяти на озброєння цю тактику». А в підсумку «теорія безумця» вносить елемент істерії в інформаційне поле.

Однак не слід й перебільшувати її вплив. Так, серйозні аналітики нагадують про те, що «теорія безумця» не допомогла Ніксону примусити Північний В'єтнам до компромісу. Більше того, втілення цієї теорії в життя передбачає уміння діяти розсудливо, коли того вимагають обставини. А між тим історія пістрявіє прикладами, коли невдалий дипломатичний гамбіт може призвести до політичної нестабільності, затяжних економічних суперечок, розповсюдження небезпечних озброєнь, а то навіть і до війни. Отже, існує реальна небезпека того, що при застосуванні «теорії безумця», коли ексцентричний стиль і конфронтаційна політика порушить і без того вразливий світовий порядок, ситуація може виявитись ще гіршою, ніж очікувалось, та призвести до широкого міжнародного конфлікту.

Саме тому безумний і ексцентричний стиль у зовнішній політиці має стати предметом виваженого аналізу.

Злиденність концептуального арсеналу

Ексцентричний стиль у політиці Росії, тягнучись за модою, претендує на належний бренд у привабливій «цивілізаційній» обгортці, бо ж агресивний курс цієї країни якось слід «продати» на міжнародному ринку. Вирішити це завдання й заповзявся один із білякремлівських дилерів із продажу «русской идеи» Борис Межуєв. Росію він силкується підняти до рівня хай і «скромної, але реальної цивілізації». Завдяки цьому сповідувана ним стратегія «цивілізаційного» реалізму зводиться до того, що Росія, як і Євроатлантика — суть різні цивілізації, але кожна із своїми власними орбітами тяжіння. Без орбіти тяжіння — цивілізація вже не цивілізація, бо як же інакше поставити себе в центр хай і регіонального, але все-таки якогось політичного простору. Тим більше, що підводячи під Росію «цивілізаційну» основу, Межуєв береться вирішити надзавдання: вивільнити «русский мир» від вузько-етнічного трактування й ідеологічно оформити необхідність облаштувати навколо Росії «орбіти тяжіння» підпорядкованих Росії залежних чи напівзалежних від Кремля лімітрофних держав і тим самим засвідчити всьому світу про свою вагомість.

Це, так би мовити, прелюдія до головної замороки Межуєва — дати ідеологічне обґрунтування конкретному політичному курсу: довести Заходу про необхідність укладення «великої оборудки» між Росією і США, і закріпити тим самим Україну на «орбіті тяжіння» Кремля. Ось ця оборудка й рекламується не менш як універсальний механізм забезпечення миру й безпеки в глобальному масштабі. Кремлівський ідеолог наполягає, що час не чекає, а тому Росія має невідкладно скористатися приходом «у Білий дім Дональда Трампа, людини якщо не прямо прихильної до Росії, то такої, що ставиться до неї без звичної англосаксонської ворожості». То ж укладати оборудку слід притьмом, бо, мовляв, саме зараз геостратеги різних країн, а насамперед Сполучених Штатів, дійшли висновку, що «суперництво Росії і Європи з приводу входження України в той чи інший економічний блок — Євразійський чи Європейський — ризикує обернутися розпадом країни... й повномасштабним воєнним конфліктом “за українську спадщину”» [9].

Чи сприйме Захід такий маневр Росії? Межуєв вважає, що не все втрачено, бо відповідні прецеденти уже були. Ось, мовляв, був час, коли й Збігнев Бжезінський закликав Україну змиритися із «нейтральним статусом» (а було це 22 лютого 2014 року, коли в Україні не було ні війська, ні легітимного президента!). Росію ж Бжезінський тоді закликав прийняти факт «фінляндизації» України — економічної і культурної інтеграції України із Заходом при усіх можливих гарантіях залишити її

поза рамками НАТО. Та й Мінські угоди, вважає Межуєв, можна було б покласти як висхідний пункт консенсусу «між тверезими реалістами США і Росії» про надання Україні ролі «буфера» між двома полюсами сили на європейському континенті. Собі в союзники Межуєв бере російського експерта Сергія Караганова, який смисл «буфера» уявляє собі таким чином: «Продовжуючи наполягати на виконанні Мінських домовленостей, вибудовуючи обхідні транспортні магістралі, варто зробити ставку на випереджуюче надання високої міри автономії Донбасу в межах України, через крок — вести справу до формування нейтральної, незалежної, дружньої до Росії України чи україн, якщо Київ не зможе утримати контроль над усією територією нинішньої країни. **Єдиний спосіб виживання сусідньої держави — її перетворення із суб'єкта суперництва у міст і буфер**» [9].

Зрозуміла річ, що український народ концепцію «буфера» чи «моста» не сприйме. У нас своє розуміння: на мості, як на проїжджій дорозі — трава не росте, а про засмальцьований «буфер» і говорити не хочеться. Але ж на те Борис Межуєв і є головою редакційного сайту «Русская идея», щоб навести на цей неоковирний продукт кремлівської кухні відповідний глазуруваний концептуальний глянець. Кремлівський ідеолог переобтяжений ностальгією по минулому. Були ж колись за старих часів Realpolitik порядки, коли проблема «буферних територій» вирішувалася просто й дохідливо: «полюси сили могли при необхідності розділити буферні землі, як це зробила Росія разом з німецькими державами стосовно до Польщі у XVIII столітті, а згодом СРСР з Німеччиною у XX столітті». Тобто, йдеться про три поділи Польщі за часів Катерини II, а потім і четвертий поділ Польщі разом із фашистською Німеччиною в 1939 році. Межуєва такий історичний досвід цілком влаштовує — чому б не поділити сьогодні й Україну.

А щоб держави Заходу підтримали ідею «великої оборудки», Межуєв береться за «промоцію» процедури «цивілізаційного» поділу України. Однак він усвідомлює, що для Заходу може стати морально недопустимою «оборудка із зовнішньою — незахідною — силою». А репутація Росії в світі, звісна річ, гірше нікуди. І ось тут, наголошує кремлівський ідеолог, й постає невідкладне завдання переконати Захід у тому, що замість усталеного в міжнародних відносинах «права націй на самовизначення» можна прийняти якийсь постмодерний принцип — «самовизначення вільних громадян».

Сумнівність прийняття такого плану Заходом очевидна й для самого Бориса Межуєва: «навіть чи західні держави будуть готовими прийняти м'яке розлучення різних частин території України (чи, скажімо,

Грузії і Молдови) просто в якості жесту доброї волі. Цей крок викликав би збурення в європейських країнах, був би названий новим Мюнхеном, новою Ялтою, з усіма уточненнями, що впливали б із такого порівняння. **Тому розділ буферних держав на сфери впливу може бути здійснений лише односторонніми діями Росії**, що, звичайно ж, звужує її дипломатичні можливості» [9].

Виплутатись із цієї ситуації складно, бо тут Кремль потрапляє в ідеологічний капкан, бо «розпочавши боротьбу за Україну, Росія не могла не виявити злиденність свого геополітичного й геокультурного концептуального арсеналу. Якщо проєвропейська орієнтація — єдино можлива для слов'янських народів, включаючи російський, то на якій підставі ми можемо оспорювати проєвропейський вибір українського народу? Росія вочевидь виявила дефіцит політики власної ідентичності» [9].

Крім того, тут на перший план виходить проблема територіальної цілісності й непорушності кордонів. Так, вдавшись до агресії проти Грузії в 2008 році, Росія порушила кордони суверенної держави. Яке тут знайти виправдання? Хіба що послатися на відомого жартівника Володимира Путіна, який ставиться до проблеми кордонів таким чином: «кордони Росії ніде не закінчуються». Але ж сусідам від таких жартів стає моторошно. Щоправда, Межуєв такі слова виправдовує: **політика ідентичності «теоретично може працювати як на визнання, так і на невизнання існуючих кордонів»** [9]. І наводить тому ряд прикладів з історії, бо, мовляв, так само поступав і німецький Рейх, і реваншистська Франція наприкінці XIX ст., чи та ж сама Японія.

Як тут самому не вдатися до реваншу — відтворення великодержавності? Критичним для Росії виявилось десятиліття 2004–2014 рр. між двома Майданами в Україні. Між російськими імперцями й націоналістами розпочинається дискусія: «навіщо Росії потрібна Україна?». Імперці традиційно відстоювали точку зору, що Росія без України перестане бути імперією. Для російських націоналістів Україна взагалі була штучним утворенням, що нібито насильно утримувало території з російським населенням і російською ідентичністю при постійних спробах їх українізації. Ось ці регіони, мовляв, і слід приєднати до Росії. Але як це ідеологічно оформити?

Межуєв не збирається осуджувати ні одних, ні других (свої ж люди!). Однак, претендуючи на інтелігентність, звертає увагу на їхню обмеженість і нездатність **підвести Україну під категорію «буфера, «пряме зіткнення між чим і чим вона могла упередити»**. То ж в цій ситуації Кремлю довелося шукати якісь обхідні шляхи для порозуміння із Заходом щодо причин та наслідків російської агресії в Україні в 2014 році. Довелося піти

на радикальний крок — перебрати старий мотлох у затхлій комірчині імперських концепцій і вдатися до реанімації концепції «Острів Росія» Вадима Цимбурського.

Спершу Цимбурський ніби й відстоював необхідність дотримання принципу непорушності кордонів. Але після вторгнення Росії в Грузію у серпні 2008 року він запозичує у політолога Михайла Ільїна термін «шельф острова Росія». То ж замість ідеї «буфера» висувається концепція «шельфу», куди, мовляв, відноситься Східна Україна, Крим та певні території Кавказу й центральної Азії. А шельф, мовляв, він і є шельф: якщо якась частина «шельфу» відколеться від Євроатлантичного лімітрофного паса, то не гріх буде, якщо Росія «осушить» частину берегового «шельфу» та й забере під свою опіку певні землі та й народи, що їх населяють. Йдеться не лише про людей російського походження. До «шельфу» на думку Цимбурського крім українців можуть тяжіти абхазі, осетини, білоруси, гагаузи, таджикі, а то й серби.

Нинішні епігони теорії Цимбурського вважають, що таке ідеологічне вариво може бути згодоване серед представників політичних кіл Заходу. То ж ідея «шельфу» Цимбурського піднімається до концептуального рівня «цивілізаційного реалізму» із сподіванням, що «було б дуже важливо, якби реалістично мислячі політики Заходу мали можливість переконатися, що у свідомості російської зовнішньополітичної еліти геополітична концепція «Острова Росії» має велику вагу, що ім'я Цимбурського не є порожнім звуком для людей, які відповідають за стратегію у нашій країні». Тим самим, мовляв, надавши концепції академічного лоску, можна було б зняти з Росії звинувачення у намірах захопити Естонію, чи розколоти Європу, чи розростися імперією від Владивостока до Лісабону.

Тим часом Кремль мав би перейнятися «осушенням» окупованих земель буферного «шельфу». Бо ж, мовляв, віднині сама історія судила запровадити там російські порядки. А Захід тим часом міг би й відпочити — бо ж йдеться нібито не про порушення кордонів, а про освоєння «шельфу».

Крах «буферних» ілюзій

Блаженний, хто вірує. Але коли замість віри у силу правди гору бере цинізм і великодержавне хамство, тоді наступає час ханжеської «блажі» — безглузких химер. У тому числі й нав'язливих «уболівань» за долю «братнього» українського народу. І це при тому, що кремлівські діячі здавалося б зробили усе можливе й неможливе, щоб наслідком Революції гідності стала соціальна катастрофа. Принаймні російські пропагандисти докладають сил, щоб деморалізувати українське суспільство. Вони злорадно

нав'язують думку про те, що, мовляв, українці «прохукали Крим і Донбас, поклали економіку, розвалили соціалку, жодної реформи до ума не довели, усі замисли похоронені корупцією й безтолковістю державного апарату». Але тут же з жовчною гіркотою визнають, що для українського суспільства «все перераховане не має жодного значення, *значення має лише один факт, він же і є історією успіху. Цей факт полягає в тому, що нова українська держава відбулася*. Постмайданний режим вижив, зміцнився, стабілізувався, йому у середньостроковій перспективі нічого не загрожує — ні всередині країни, ні зовні. Скоріше всього, Петро Порошенко ще довго буде управляти країною. І навіть коли він відійде, нинішній політичний курс буде збережено. Хіба ж це не досягнення?» [12].

Оця несподівана для Кремля нова реальність змушує ідеологічну братію Росії переосмислювати ситуацію. Як діяти далі? Здавалось би, зазначає головний редактор *Ukraina.ru* Іскандер Хісамов, основні стратегічні рішення відносно України були ухвалені в Москві ще три роки тому, в середині 2014 року. Позиція Росії зводилася до того, що Крим взагалі не підлягає обговоренню. Повернення інфікованого сепаратизмом Донбасу в Україну мало б запустити процес федералізації. Прогнозований Москвою розпад економіки України повинен був би посилити відцентрові тенденції й протестні рухи. А замість того виявилось, що кремлівські «експерти переоцінили значення економічних факторів. Так, усе відбулося як пописаному: економіка України руйнується, на очах розвивається соціальна, комунальна інфраструктура й такі інші катастрофи, країну роз'їдає іржа корупції. Однак відцентрові тенденції не посилюються й протестні настрої не наростають. Режим лише зміцнюється» [12].

Ситуація для Кремля склалася справді ахова. То ж московські стратеги постали перед необхідністю дати пояснення своїм роботодавцям, — чому ж не спрацьовує їх антиукраїнська підривна діяльність? А до того ж покаятися в помилках і пообіцяти спрямувати ситуацію у вигідне для Кремля русло. На сьогоднішній день вони приходять до думки, що головна їх помилка — «недооцінили саму суб'єктність України». Сталось так, що в інформаційному полі Росії тривалий час неугавно звучали загальники, що, мовляв, Україна втратила свій політичний суверенітет й повністю контролюється із Вашингтона, Брюсселя та Берліна. Що Революція гідності — результат західних спецслужб, а нині Київ критично залежить від зарубіжних кредитів і дотацій. Саме тому, мовляв, українські політики безнастанно і навіть з перебором демонструють свою лояльність євроатлантичним партнерам.

Але врешті-решт виявилось, що владні структури Києва «у базових питаннях не поступаються жодному тиску. Більше того, часто нав'язують свою волю. Як було після того, коли Київ дезавував Мінські угоди? Спочатку Меркель з Оландом висловили своє здивування, потім спробували шикнути на Порошенка, шантажувати траншами МВФ. Але зіткнувшись з непохитною волею Києва, повністю перейшли на його позицію». Підсумковий висновок, до якого дійшов Хісамов, зовсім його не тішить: «Отже, Україна відбулася — в якості найбільш ярого противника Росії» [12].

Але тут може бути й запитання до Хісамова — а на що ж Росія розраховувала, розв'язавши війну проти України? На пониження суверенної держави до рівня «буферного шельфу», а українського народу до ролі демографічного донора «триєдиного русского народу в составе великороссов, малороссов и белорусов»? А зараз Хісамов бідкається, що, мовляв, у Києві панують ідеї «реваншу», а тому «Росія має опрацювати притомну відповідь на усе зростаючу загрозу». То в чому ж вона полягатиме? У відмові від агресивної політики щодо України? Далєбі Росія до цього ще не дозріла. То ж кремлівські ідеологи закликають не чекати «благодунно саморозпаду України», а посилювати мілітарні потуги й діяти з позиції сили. Просто й дохідливо — в стилі кремлівських «яструбів».

А про що ж воркують кремлівські «голуби»? Ось, наприклад, Федір Лук'янов належить до маститої білякремлівської еліти. Він — голова Президії Ради із зовнішньої й оборонної політики Росії з 2012 року, професор-дослідник Вищої школи економіки, а також науковий директор Міжнародного дискусійного клубу «Валдай». Все це зобов'язує й вимагає належного респекту до його писань. Для прикладу, досить звернутися до одного з його суджень: «Російсько-українське питання (говорити про «відносини» язик не повертається) завалений тонами пропагандистської половини, яка має смисл, лише коли ціль — остаточно довести проблему до абсурду. Однак сама по собі колізія навколо України настільки ризикована, що вочевидь гідна набагато більш серйозного підходу» [8].

З такою точкою зору не можна не погодитися. І з поваги до професіоналізму автора, незалежно від того, що належить він до структурних підрозділів держави-агресора, я вважаю за доцільне передати логіку його роздумів щодо «російсько-українського питання». Усім нам, очевидно, буде небезітересно відзначити ті зрушення, які відбулися в таборі супротивників впродовж трьох років відстоювання Україною своєї незалежності збройним та дипломатичним шляхом.

Відправна точка аналізу в Лук'янова можливо й нова для нинішнього російського політикуму, але не для української історіософської науки

в цілому. Починаючи від роздумів Миколи Костомарова про «Дві руські народності» й до Івана Лисяка-Рудницького з його історичними есеями, дослідники зажди наголошували на принциповій різниці між росіянами і українцями — це не мова, не віра, не походження, — а принципово різний уклад життя, стиль взаємовідносин між верхами і низами суспільства, владою і народом. Дуже образно колись цю різницю окреслив академік РАН Юрій Пивоваров. Центральним місцем у Москві, зазначав він, є храм Василя Блаженного і Лобне місце поблизу нього, де зачитували самодержавні царські укази й рубали голови бунтівникам. Центральним місцем у Києві є пам'ятник Володимирі Великому, а східці від Володимирської гірки ведуть до пам'ятника Магдебурзького права на Подолі. Ось у цій точці розходяться два принципово протилежні вектори політичної самоідентифікації двох народів — самодержавство Москви і самоуправління Києва.

Мене приємно вразило те, що подібна думка стала контрапунктом й в аналізі Федора Лук'янова: «Російсько-українське протистояння — приклад єдиноборства протилежних типів соціально-політичної організації. Росія — сильна і жорстка централізована держава, що вважає головною ціллю повний суверенітет. Україна — держава слабка й розхристана, яка перебуває у складному симбіозі з розгалуженим й впливовим громадянським суспільством, а суверенітет вважає не самоціллю, а засобом» [8].

Така особливість України не є якимось непереборним ганджем. Лук'янов зазначає, що щось подібне ми зустрічаємо в Італії: при вкрай неефективній якості державного управління, корупції, численних суспільних і дисбалансах Італія живе й розвивається. А відбувалося це внаслідок наявності тісних й міцних горизонтальних суспільних зв'язків, які гарантують стабільність й самоорганізацію за умов досить таки слабкого державного апарату, численних політичних, в тому числі й геополітичних потрясінь. Дослідники проводять паралелі між Італією й Сполученими Штатами, де «deep state», «глибинна держава» (система глибинних державних структур) протистоїть президенту Дональду Трампу. В Італії ж можна скоріше говорити про «deep society», «глибинне суспільство», де все і всі густо і в'язко поєднані один із одним, зате забезпечують спадкоємність і стійкість. В зазначеному контексті, пише Лук'янов, «Україна із її складним облаштуванням й крайньою неоднорідністю є теж більш стійкою, ніж здається, не всупереч, а завдяки кланово-груповій структурі» [8].

При усій своїй критичній настанові як аналітика, Федір Лук'янов, тим не менше, уникає називати принципову різницю у статусі Росії

(як агресора, що грубо порушив норми міжнародного права) і України — жертви агресії, що відстоює своє суверенне право на цивілізаційний вибір. Однак, слід віддати йому належне, російський аналітик більш-менш адекватно описує наслідки, що випливають із цього принципового протистояння на міжнародній арені. Він змушений визнати, що київська влада «має чітку і ясну мету, добиватися якої продовжить, без огляду на внутрішні втрати, і будучи впевненою, що мінімально необхідна підтримка Заходу їй гарантована завжди. Хай європейське і американське розчарування в Україні й присутнє, але відмову від допомоги західні еліти самі ж будуть сприймати як перемогу Путіна, допустити чого вони не можуть. Це розв'язує Києву руки, дозволяючи залучати увесь політичний, міжнародно-правовий, ідеологічний, пропагандистський і навіть економічний інструментарій» [8].

Не секрет, що йдучи на воєнну авантюру, Москва розраховувала на смугу «нового міжнародного безпорядку», не шкодуючи сил для всіляких підривних дій у різних регіонах світу. Сподівалася й на ослаблення системи західного лібералізму в цілому: на політичну кризу у США, на непрості трансформаційні потрясіння в Євросоюзі, на відтиснення України на периферію міжнародних відносин. Однак ситуація склалася принципово протилежною: «Україна не втратила своєї значимості — у всякому разі порівняно із тим скромним рівнем, на якому інтерес стабілізувався десь з весни 2015 року. А ось прагнення взаємодіяти з Росією помітно скоротилося. У Сполучених Штатах Росія взагалі перетворилася в «ядовитий актив», до якого навіть доторкатися небезпечно. В Європі просто не знають, що з нею робити після того, як Москва перестала вважатися і вважати себе частиною спільного європейського проекту. Придумувати щось нове — не на часі, та й ідей немає, а в існуючих обставинах функція Росії як противника є більш зрозумілою й корисною» [8].

Федір Лук'янов — відомий кремлівський інсайдер, який дорожить своїм статусом. То ж було б дивним, якби він залишив свій аналіз без конкретних рекомендацій — яким же чином Росії виборсатись із того болота, у яке вона сама себе загнала. Справа, звісна річ, непосильна, але, як мовиться, положення зобов'язує. Аналітик розглядає різні варіанти, вже апробовані Володимиром Путіним.

З одного боку, на думку Лук'янова, повернення до тактики «піднімання ставок» для «присилування до переговорів», яку Москва культивувала останніми роками, приведе нині до цементування нинішнього несприятливого для Кремля становища. А спроба порушити це становище можлива лише ціною такої ескалації, яка породить ризики уже принципово нового рівня. Тут Лук'янов посилається на «лихі порядки Вашингтона

при Трампі». А до того ж, вважає він, резерв Києва щодо «підняття ставок» стає набагато більш широким.

При усій своїй ерудованості, Лук'янов працює у відведених рамках російської великодержавності, а, значить, і українофобії. А тому й прогнозує, що Москві зараз немає смислу йти на поступки — і справа навіть не у втраті обличчя. Мовляв, київській владі російський фактор нині потрібен, оскільки «українська державність будується на основі протиставлення Росії». А тому чекати від України якихось поступок не доводиться. Ось тут би й нагадати Лук'янову, що не Україна є агресором, і не ми створили ситуацію воєнного протистояння. То ж нічого дивного, що нам доводиться розбудовувати державу всупереч імперській агресивній політиці Росії.

Не бачить вихід із становища кремлівський ідеолог і в збереженні статус-кво, бо ж, мовляв, «ситуація хитка, а ключ від вентиля напруги у Києва. Евфемізм “повне виконання Мінських угод” приховує загальну небезпеку того, що без них зникне остання зачіпка, що дозволяє хоча б імітувати урегулювання. Війна, як це не цинічно звучить, на руку Києву, якщо він її знову програє — вона зробить для Заходу підтримку України безальтернативною, що б там про цю країну не думали» [8].

Узагальнюючий висновок Лук'янова песимістичний: «сухий залишок є гнітючим». Кремлівський ідеолог посилається на «іронію історії», парадокс якої полягає, на його думку, в тому, що слабка «українська держава в даному випадку чітко знає, чого хоче — і на рівні реальних завдань, і на рівні публічних гасел. У сильної ж й рішучої російської держави ясності немає — колізія на сході України з самого початку не мала ні стратегії, ні притомного цілепокладання. Нічого не змінилося. Але для того, щоб поставити цілі, потрібне більш узагальнене розуміння того, чим для Росії є Україна — не зараз, а в принципі, на перспективу. Повторення формул про «один народ», розрахунки на крах нинішньої влади в Києві і появи там більш договороздатних контрагентів... лише відволікають від відповіді на те, чого ми хочемо. Без цього не спрацює навіть тактика, не кажучи вже про стратегію» [8].

Чи є необхідність ще щось доповнювати, коли йдеться про повне ідейне банкрутство антиукраїнської політики? Які ще тут «буферні шельфи» острівної Росії зможуть допомогти?

«Велика оборудка»: суєта суєт і ловлення вітру

Анексія Криму в березні 2014 року привела чи не до найсерйознішого загострення відносин Росії із Сполученими Штатами й НАТО в цілому у новітній історії. Так, попередня криза, пов'язана із вторгненням у Грузію

в 2008 році не потягла вслід за собою суттєвих ускладнень із Заходом. Показово, що уже менше ніж через рік після захоплення Південної Осетії як США, так і Росія заговорили про «перезавантаження» відносин. Що ж стосується НАТО, то в той час ця організація не приділила належної уваги головному — демонстративній готовності Росії до застосування військової сили при реалізації своїх національних інтересів за межами своїх кордонів. Не продемонструвала здатність ефективно використати свою військову могутність й адміністрація Обами.

Як стверджують американські аналітики, колишній професор міжнародного права і діючий президент США Барак Обама аж надто вірив у міжнародні інституції, правила і норми і був при цьому не в міру обережним при застосуванні Америкою силових факторів. Це дало можливість російському агресору двічі перетнути «червону лінію». Першим свідченням невпевненості стала заява Обами у березні 2014 року про те, що Росію не можна «стримувати від подальшої ескалації [на Україні] воєнною силою». І це стало викликом традиційній американській політиці у стримуванні Росії. Другим свідченням слабкості Америки стало небажання Обами піти далі слів про те, що застосування хімічної зброї в Сирії стало «червоною лінією» [10].

Результати не забарилися датись взнаки. Своєю операцією в Криму Росія поставила Захід перед необхідністю сприймати її воєнні авантюри як «політику доконаних фактів». Суть цієї політики полягає в тому, що несподівано виникши і неадекватно сприйнятий скоротривалий конфлікт мав би примусити НАТО змиритися із ситуацією, що виникла. Однак так не сталося. Волі-поволі, але поступово США і НАТО здійснили ряд заходів, спрямованих на стримування загрози з боку Росії. Уже на початку червня 2014 року Барак Обама розпочав реалізацію Європейської ініціативи щодо підвищення впевненості (European Reassurance Initiative, ERI), де йшлося про п'ять основних напрямів роботи: 1) нарощування військової присутності; 2) інтенсифікація спільних навчань; 3) завбачливе створення запасів на випадок кризи; 4) розвиток інфраструктури; 5) розвиток відносин з новими членами НАТО.

Змінилося ставлення до Росії й з боку міжнародної спільноти. Три роки після Кримської авантюри, зазначав голова Мюнхенської конференції з безпеки Вольфганг Ішінгер, показали, «що у Росії великі проблеми на міжнародній арені. Якщо метою хорошої зовнішньої політики є зберегти якомога більше старих друзів і завести якомога більше надійних партнерів, насамперед серед держав-сусідів, то зовнішню політику Росії останніх десяти років інакше як катастрофою не назвеш. Візьміть Україну. Ще чотири роки тому 45 мільйонів українців вважали

Росію головним союзником своєї країни, а росіян — своїми братами. Сьогодні як мінімум 40 мільйонів українців переконані, що Росія є головною загрозою для їхньої держави. Росія втратила друга і набула противника, причому не одного. Зовсім на пустому місці. Згадайте Грузію! А Азербайджан...» [4].

За цих умов більш ніж дивною була ейфорія в російських медіа з приводу впевненості в укладанні «великої оборудки» між США і Росією, внаслідок якої Україна мала б перейти у зону відповідальності Кремля. А приводом до ейфорії стала заява в першій і єдиній зовнішньополітичній промові Дональда Трампа в якості кандидата у президенти (в Центрі національних інтересів США у квітні 2016 року). Саме тоді він заявив, що вірить у «можливе ослаблення напруги й поліпшення відносин з Росією, але з позиції сили». Хоча багато хто у Вашингтоні й Москві відзначили інтерес Трампа до роботи з Москвою, але його заява про те, що він буде намагатися робити це «з позиції сили» якось не отримала належної уваги в кожній із столиць.

Судячи з усього, російські офіційні особи врешті-решт сприйняли формулу «з позиції сили» лише тоді, коли міністр оборони США Джеймс Меттіс в середині лютого 2017 сказав міністрам НАТО: дипломати альянсу мають «вести переговори з позиції сили». На цю заяву гостро відреагував як міністр оборони Росії Сергій Шойгу, так і віце-прем'єр Дмитро Рогозін. Але їх заяви не могли спростувати самої політичної реальності у світі.

А й дійсно — хіба хто спростував той факт, що Сполучені Штати дійсно таки мають значно сильнішу позицію порівняно з Росією? Так, згідно даних Всесвітнього банку, американська економіка у 2015 році перебільшила розмір російської у тринадцять разів. Більш того, згідно Стокгольмського інституту досліджень проблем миру, військові видатки США в 2015 році були приблизно у дев'ять разів більші ніж видатки Росії. Хоча деякі експерти й сумніваються у співставності статистики видатків, коли йдеться про оборону, та навіть інші правила підрахунку не змінюють цей масивний дисбаланс. А коли до американського потенціалу додати ще й вклад союзників США по НАТО, то розрив у економічному й військовому потенціалі між Росією й Заходом посилюється ще більше. Звісно, ця силова перевага зовсім не означає, що позиції США сильніші за російські з будь-якого питання і в кожному географічному регіоні. Так, виконавчий директор Ніксонівського центру Пол Сандерс вважає, що «адміністрація Обама не змогла ефективно використати американську могутність не лише стосовно Росії, але й у багатьох інших сферах зовнішньої політики США». В результаті цього «Росія створила для себе вузько спрямовані

“позиції сили” у Сирії й на сході України, чому сприяла слабка й нечітка політика США у обох випадках» [10].

Однак ситуація стала змінюватись. Принаймні американські аналітики сподіваються, що на відміну від колишнього президента Обами президент Дональд Трамп, як досвідчений перемовник, буде більше покладатися на силу. Для цього у нього є відповідні важелі — реальний стан речей у співвідношенні видатків на оборону, що був успадкований Трампом. Так, в 2016 році вони дорівнювали 611 мільярдів доларів, а це складає 36 % усіх світових воєнних видатків. Китай перебуває на другому місці з приблизно оціненим воєнним бюджетом у 215 мільярдів доларів. Росія перебуває лише на третьому місці із своїми 69,2 мільярдами доларів, хоча її воєнні витрати у 2016 році виросли на 5,9 %. А вже ж коли порівнювати із 2007 роком (перед вторгненням у Грузію), то воєнні видатки Росії виросли на цілих 87 %. На четвертому місці всесвітнього списку видатків на оборону в 2016 році стояла Саудівська Аравія із 63,7 мільярдів доларів [11].

Опираючись на такий потенціал, президент Трамп, на думку американських аналітиків, скоріше всього буде прагнути до «хороших оборудок» з Росією, тобто таких, які, на його думку, зможуть дати Америці те, чого вона хоче, й те, що їй потрібно від Москви, за мінімально прийнятну ціну для Вашингтона. Подібний підхід, судячи з усього, і не може бути іншим за умов нинішнього політичного клімату у Вашингтоні, де спроби до активних взаємодій із Москвою, м'яко кажучи, не вітаються.

Однак слід визначитися, яку ж ціну готова заплатити Росія за спробу стабілізації російсько-американських відносин. Адже це не жарти, бо йдеться про акт агресії з боку Росії в регіоні Європи, порушенні нею принципів міжнародного права. Сподіватися, що відповідь на питання про ціну дасть сам Володимир Путін — було б наївно, бо, як зазначає Пол Сондерс, він сам є «жорстким перемовником і навряд чи озвучить цю відповідь найближчим часом» [10].

Однак питання, які не афішуються на офіційному рівні, зонduються в ЗМІ за допомогою експертного аналізу різноманітних дослідницьких центрів та «фабрик мислі». Отож є резон ще раз звернутися до аналітики Федора Лук'янова. Траєкторія розвитку відносин Москви й Вашингтона, на його переконання, не змінюється з п'ятдесятих років минулого століття, коли встановилася модель «ядерного стримування», і цикли загострень і розрядок напруги ритмічно змінюються й повторюються на якомусь новому витку. Отже, на разі тут мало що може змінитися, оскільки «сьогодні воєнізована риторика вертається, і механізми “холодної війни”, покликані забезпечувати взаємну стриманість, знову на часі». То ж

використовувати тему «ядерного стримування» для нового раунду дипломатичної активності не вийде — і російська, і американська сторона сьогодні на це не націлені.

На сьогоднішній день для російської сторони все ще не зрозуміло, чим вона могла б поступитися Америці, аби «дотиснути» Україну. Тим часом, звертає увагу Лук'янов, «із заяв, які за останній тиждень [кінець лютого 2017] зробили високопоставлені представники адміністрації США (насамперед віце-президент Пенс і держсекретар Тіллерсон), можна зробити висновок: Вашингтон при Трампі не збирається включати Україну в пресловуту оборудку з Москвою, скоріше вирішення східноукраїнського конфлікту висувається в якості попередньої умови для подальшого торгу. В цьому є своя логіка. До України надто багато уваги, саме вона стала дотонатором обвалу відносин Росії й Заходу три роки тому. Спроба обійти Київ чи зробити його предметом розміну створить ідеальний привід для атаки на Білий дім і буде використана як підтвердження всіх звинувачень у змові з росіянами» [6].

Отже, на думку Лук'янова, хід справ повертається таким чином, що, з одного боку, виключення української теми із гіпотетичного «паketу» російсько-американських перемовин, різко понижує його привабливість для Росії. Але з другого боку, Росія має усвідомити, що в російсько-американських відносинах нічого драматичного нині не відбувається — здійснюється повернення до норм холодної війни, коли США не вважали за необхідне вдаватися до трансформування свого противника: «В період “холодної війни” жодних “оборудок” СРСР і США не уклали... мова йшла тоді про підтримання балансу, що встановився за підсумками Другої світової війни й цементованого загрозою взаємного знищення» [6].

Сталось так, що норма відносин двох країн (враховуючи культурно-історичні різниці, геополітичні устремління, закладену в ХХ столітті конкурентність) це регульоване суперництво із постійним елементом ідейного протистояння, яке, разом з тим, допускає можливість взаємовигідної кооперації й взаємодії із життєво важливих проблем. За цих умов, вважає Лук'янов, «розумувати ж про оборудки, тим більше про “нові Ялти” й інші схеми розподілу світу, не лише беззмістовно, але й шкідливо. Світ став набагато більш демократичним й різноманітним, а думка про те, що «крупняк» домовиться про долю усієї решти, популярністю користуватися не буде. Час наддержав відходить в минуле, що теж норма міжнародних відносин, якщо дивитися на всю історію, а не лише на минулий вік». А до того ж Росії було б корисно більше звертати увагу на «еволюцію того, як Америка дивиться на світ і розуміє у ньому свою

роль. Починає складатися новий лад, і від позиції США багато в чому буде залежати простір можливостей для інших — що стає доступним, а чого слід добиватися (або ж не варто)» [6].

Чи сприймають ситуацію в подібному ключі самі президенти США і Росії? Про це можна було б судити у якійсь мірі лише за результатами переговорів між самими президентами. І такі переговори таки сталися, але не відразу, а згодом — вже після робочої зустрічі Трамп-Порошенко (20 червня 2017 р.). Та й зустрілися Трамп і Путін не в двосторонньому форматі, а під час зустрічі «великої двадцятки» у Гамбурзі.

Прощання з ілюзією

Цілком зрозуміло, що зустріч президентів США і Росії набула неабиякого резонансу в світових ЗМІ. Дехто висловлював думку, що 7 липня в Гамбурзі майже всі зустрічалися з усіма, але в центрі уваги все-таки були двоє: Трамп і Путін. Однак, попри все, це був таки Гамбург G20, а не G2. До зустрічі обидві сторони дипломатично заявляли, що, мовляв, не переймаються особливими очікуваннями щодо можливості великих змін у взаєминах США і Росії. Та цьому мало хто вірив. Обидві сторони навряд чи були щирими: певні очікування були, але була й загроза їхнього провалу, а тому обом сторонам не хотілося б згодом пояснювати, чому ж ці очікування не справдилися. Не виключено, що саме тому змістилися й часові рамки перемовин. Замість запланованих 30 хвилин президенти США і Росії говорили 2 години 15 хвилин. І в цьому був певний сенс: коротка зустріч означала б, що лідери зафіксували розбіжності й розпрощалися, а тривала зустріч мала б засвідчити, що сторони, принаймні, намагалися досягти змін.

На зустрічі були присутні глави МЗС і перекладачі, отже лише вони й знають достеменно, що і як говорили президенти. Однак тут важливо й те, що заявили лідери обох країн напередодні зустрічі в Гамбурзі. По дорозі до Німеччини Трамп зупинився у Варшаві і висловив те, що від нього насамперед чекали близькі сусіди Росії — Польща, країни Балтії та Україна. Зокрема Трамп заявив, що вважає вірогідним втручання Росії у вибори 2016 в Сполучених Штатах, що дії Росії у Східній Європі мають дестабілізуючий характер, тож він закликав покласти край дестабілізації України та підтримці ворожих режимів Сирії й Ірану. Зафіксував свою позицію і президент Росії. Так, у статті до німецької газети *Handelsblatt* від 6 липня, а згодом 8 липня в інтерв'ю в Гамбурзі Путін сказав, що санкції є протекціонізмом й суперечать оголошеним на G20 принципам чесної торгівлі. Цим самим обидві сторони окреслили коло своїх пріоритетних інтересів.

За підсумками зустрічі обидві сторони давали зрозуміти, що бажають розпочати відносини, так би мовити, з чистого листа. Зокрема Путін сказав, що «накопичилося безліч питань — там і Україна, і Сирія, й інші проблеми, деякі двосторонні відносини. Ми знову вернулися до питань боротьби з тероризмом, кібер-безпеки». То ж він, мовляв, сподівається на те, що буде забезпечене хоча б часткове співробітництво із США. Із свого боку Трамп у своєму твіті сповістив, що «настав час просуватися в конструктивному співробітництві з Росією». Але при всьому цьому оцінки експертів були все ж дещо скептичними. Вони констатували, що «під час зустрічі слова були теплі, мова жестів — стримана. Ніхто з президентів не посміхався, коли висловлював сподівання на позитивний результат зустрічі. Їх рукостискання було швидким і діловим. ... Але ніхто не очікує значимих змін після зустрічі, наприклад — ослаблення санкцій». Отже, йшлося хіба що про встановлення «робочого діалогу», а чим все це закінчиться — покаже лише час. Висловлювалися судження, що: «гарантією дипломатичного успіху розвитку відносин був би візит Трампа до Москви або візит Путіна у Вашингтон, однак навіть натяку на це не було, а це й засвідчує реальний стан взаємовідносин» [1].

То ж поки що неможливо визначити у якому напрямі будуть розвиватися відносини за підсумками першої зустрічі Путіна з Трампом. А взагалі є статистика, що президенти РФ і США проводять першу й тривалу зустріч, після якої згодом нічого не настає. Може й на цей раз станеться так, що медіа-шумовиння поступово вгамується, на порядок дня будуть поставлені нові невідкладні питання, а зустріч у Гамбурзі стане новим початком або продовженням старих розбіжностей.

А тим часом у США триває інформаційний пресинг з приводу втручання Росії у президентські вибори США. Головне питання для Росії — економічний пресинг санкцій — теж залишається невирішеним. Напередодні президентських виборів економічні успіхи для Путіна набагато важливіші, ніж політичні. Питання України, на жаль, теж залишається поки що невирішеним — тут багато що залежатиме від результатів дипломатичної активності спеціального представника США по Україні Курта Волкера, чий погляд співпадають з консервативним республіканським мейнстримом. При цьому усім заінтересованим сторонам доведеться зважати на відому позицію президента України: «нічого про Україну без України». То ж, обговоривши проблему України з Путіним, президент Франції Макрон і канцлер ФРН Меркель домовилися ще раз звернутися до неї у форматі чотирьохсторонньої телефонної розмови за участю Петра Порошенка.

Отже, все говорить про те, що вважати «велику обгородку» питанням двосторонніх відносин між Росією і США не доводиться. Тут багато

що залежатиме й від позиції Європи. І тоді слід знову звернутися до проблеми сприйняття європейськими діловими колами санкцій щодо Росії. Не секрет, що голоси прибічників відміни санкцій нині звучать набагато голосніше, ніж рік-півтора тому. Однак, визнає цитований уже Федір Лук'янов, не змінюється головне: **«Для Заходу, Європейського союзу і, насамперед, Німеччини Росія з якогось моменту перестала бути окремим пріоритетом**, перетворившись у інструмент, необхідний для вирішення ряду міжнародних, а тепер і внутрішніх проблем, але не настільки важливий сам по собі» [7].

Це питання заслуговує на окремий фундаментальний розгляд. Нині ж в контексті «великої оборудки», нас інтересує насамперед момент невирішеності Росією своєї ідентичності у світі та європейському просторі, а також у ставленні до України. І на сьогоднішній день цей фактор невирішеної ідентичності набуває першорядної ролі. Сталось так, що після розпаду СРСР, а надто з приходом до влади Володимира Путіна, російське розуміння свого місця в Європі і світі не співпало з тим, яке їй готові були виділити провідні держави Заходу, в тому числі й Німеччина. Якщо ситуацію дещо спростити, то Москві пропонувалась відносно значима, але все-таки другорядна, підпорядкована лакуна у новій європейській мозаїці. Росія ж, в силу географічного положення та історико-політичної традиції, претендувала на самостійне, рівноцінне місце за столом, де формулюються правила гри. Як визнає той же Лук'янов, «розширення ЄС і виникнення концепції «східного партнерства» привели до того, що все більше уваги приділялося не лише Варшаві й Празі, але й Києву і Кишиневу, а українська криза змусила зробити остаточний вибір — в ім'я консолідації Європейського союзу фокус змістився в бік Польщі й Балтійських держав... В результаті Москва сприймається Берліном і як щось неминуче, скоріше те, що заважає, чий вплив слід обмежити, і як джерело неприємностей, з котрим слід змиритися» [7].

Чи здатна Росія зробити належні висновки й переглянути питання про свою роль і місце у нинішньому світі, та знайти, врешті-решт, свою самоідентичність? У поважних американських експертів таке враження не складається. Так, почесний професор кафедри політології Колумбійського університету Роберт Легвольд вважає, що як мінімум, ніщо не вказує на те, що Путін і його найближче оточення схильні будувати політику Росії стосовно до США з точки зору більш серйозних глобальних викликів, що стоять перед обома країнами. Це значить, що вони не відчують гострої необхідності у створенні партнерства, здатного упоратися з цими викликами. В результаті залишається ризик різкого погіршення відносин: в разі посилення агресивного курсу Росії,

«якщо насилля на Україні вийде із-під контролю... то навіть якщо адміністрація Трампа побажає не втручатися, навряд чи в неї це вийде [5].

Звісно, тут не слід демонізувати проблему України, бо відносини між США і Росією деградували до стану нової холодної війни не внаслідок якоїсь однієї події. Хоча українська криза й підштовхнула їх до обриву, але напруга у двосторонніх відносинах виникла в результаті тривалого й поступового накопичення щедалі сильніших образ. То ж подальший шлях по низхідній теж може виявитися результатом накопичення численних пікіровок з проблем, які ніяк не вдається зняти з порядку денного. На сьогоднішній день до таких проблем відноситься Україна, Сирія, хакерство в кіберпросторі та доля договору з ядерних озброєнь. І ці перепони неможливо проігнорувати. Той же Легвольд зазначає: «У випадку з Україною, не дивлячись на очевидну готовність Трампа уникнути цієї проблеми, дійсність не дозволить йому це зробити. Постійний ризик ескалації насильства й невсцухаюча тривога союзників з приводу загрози зі сходу змусить його зробити прогрес в українському питанні невід'ємною частиною будь-яких зусиль при пошуку спільних точок дотику з Москвою й з інших питань. Це вже добре розуміють ключові люди в адміністрації Трампа. Прогресу не вдасться добитися на основі повноцінного виконання Мінських угод № 2. Половина угод, що вказує на політичне врегулювання, — тупиковий шлях. Цього не відбудеться. Отже, доведеться добиватися прогресу в інших площинах і розпочати з другої половини угод — тобто, з досягнення стабільного і передбачуваного миру в Донбасі» [5].

З цієї думкою важко не погодитися, хоча ідея про «поетапність» вирішення проблеми — «спершу Донбас, а вже потім постановка питання про долю Криму» — навряд чи може бути прийнята українською стороною. Але й прийняття американськими експертами положення про «стабільність як передумову політичного врегулювання» теж на сьогоднішній день багато важить. А те, що питання про неминучість повернення Криму Україні було спершу озвучене прес-секретарем президента США, а згодом чітко проартикульовано спеціальним представником США по Україні — багато про що засвідчує. Не даремно ж ці та інші висловлювання щодо захисту інтересів України викликали надмірно емоційну реакцію в Росії. Деякі російські коментатори притьмом змінили щире захоплення Дональдом Трампом на образ, якщо не ненависть. Схоже на те, що у свій час багато хто в Росії дійсно повірив, що господар Білого дому одноосібно здатен піти на «велику обурудку» із Володимиром Путіним.

З точки зору Росії, нема нічого, що заважало б двом ядерним країнам знову повернутися до правил гри часів «холодної війни», коли світ був

поділений навпіл на «зони впливу» Москви і Вашингтона, та розміщеним між ними рядом «буферних держав». Хоча й в експертному середовищі Росії з'являється також все більше аналітиків, які намагаються переосмислити минуле й зрозуміти головні тренди сучасності. Проте, як засвідчує аналіз їхніх писань, далеко не всі з них готові відмовитися від інерції імперського мислення, та й від думки про «велику оборудку».

Показовим тут може бути судження Тимофія Бордачова — директора Центру комплексних європейських і міжнародних досліджень «Вищої школи економіки» (Москва). Стосовно російсько-американських відносин він зазначає, що жодної об'єктивної причини для нормалізації відносин на разі не проглядається з ряду причин: «Абсурдною конфронтація США з Росією виглядає лише із Москви. Для більшості в Європі і по той бік Атлантики конфлікт, що триває уже більше трьох років, уповні раціональний. Росія, як там переконані, порушила неписані правила поведінки, що встановилися після холодної війни. Повернення бути не може. Будь-який глава американської держави приречений на ту чи іншу форму протистояння з Москвою. Інакше приклад Росії стане звабою для багатьох інших... Позиції противників нормалізації відносин з Москвою надто сильні. А в Росії слід, очевидно, розуміти, що так звані санкції — це дуже надовго, якщо не назавжди. Повернення до комфортного життя й дешевих кредитів не буде. І як мінімум, було б доречно нині просто спокійно відкласти цю проблему вбік. Оборудка з Вашингтоном, якщо й відбудеться, вимагатиме ретельної підготовки й великих зусиль дипломатів» [2].

Перспективи

І все-таки хотілось би завершити аналіз на викладі позитивної перспективи. Така уже проглядається в роботах деяких американських аналітиків. Так, той же Роберт Легвольд нагадує, де лежить ключ до вирішення проблем: «Коротше, якщо лише США і Росія переглянуть свої пріоритети в українському питанні, і якщо лише всі сторони визнають, що досягнуть реального прогресу, американсько-російські відносини зсунуться з мертвої точки. Те ж саме стосується і проблеми хакерства в кіберпросторі. Тобто, Сполученим Штатам, Росії й великим європейським країнам слід переосмислити гучні й скандальні способи вирішення цієї проблеми, що обтяжують їх відносини і, не надто афішуючи це, **розпочати двосторонні й багатосторонні переговори з приводу червоних ліній, які не повинні порушуватися**» [5].

Власне, без належного вирішення української проблеми жодного поліпшення міжнародного клімату, та й двосторонніх американсько-російських відносин відбутися не може. В разі застосування формули «великої

оборудки» жодні заходи щодо забезпечення взаємної довіри не дадуть бажаного результату. І навпаки, при вирішенні проблеми України, та ряду інших, штучно створених Росією останнім часом, певне поліпшення може відбутися навіть якщо процес контролю над ядерними озброєннями буде пробуксовувати. Конкретніше — справа не зрушиться з мертвої точки, якщо не буде знято напруження у зв'язку з українською й сирійською проблематикою, а також хакерськими атаками. І лише прогрес у цих царинах може допомогти відкрити зачинені двері, хоча й не гарантує, що дві сторони зможуть «залагодити» відносини в цілому. Однак позитивом буде вже те, що в міжнародних відносинах, зокрема в російсько-американських взаєминах будуть встановлені продуктивні робочі стосунки.

А про якийсь «буферний суверенітет», «зону відповідальності Росії» чи «шельф острова Росія» слід забути раз і назавжди. Місце цього ідеологічного «секонд-хенду» хіба що десь на блошиних ринках.

Список використаних джерел

1. Адамян А. Трамп — Путин: G20 или G2? [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/politic/20170713/239783592.html>
2. Бордачев Т. Прощание с иллюзией [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Proschanie-s-illyuziei-18603>
3. Глюксман А. Европа не способна использовать слабости Кремля [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/world/20081210/245970.html>
4. Ишингер В., Черненко Е. «Внешнюю политику России иначе как катастрофой не назовешь» [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomacy/Vneshnyuyu-politiku-Rossii-inache-kak-katastrofoi-ne-nazovesh-18829>
5. Легвольд Р. Путь в неизвестность: американо-российские отношения разбалансированы [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Put-v-neizvestnost-amerikano-rossiiskie-otnosheniya-razbalansirovani-18674>
6. Лукьянов Ф. Возвращение к норме [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Vosvraschenie-k-norme-18610>
7. Лукьянов Ф. Инструментальная Россия [Електронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Instrumentalnaya-Rossiya-18695>

8. Лукьянов Ф. Средства без цели [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Sredstva-bez-tcelei-18791>

9. Межуев Б. «Остров Россия» и российская политика идентичности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ostrov-Rossiya-i-rossiiskaya-politika-identichnosti-18657>

10. Сондерс П. Трамп и Россия: получится ли вести переговоры с позиции силы? [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Trump-i-Rossiya-poluchitsya-li-vesyi-peregovory-s-pozicii-sily-18625>

11. Хегманн Г. Новая холодная война проявляется в этих цифрах [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://inosmi.ru/politic/20170424/239207697.html>

12. Хисамов И. Россия явно недооценивает украинскую угрозу [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Rossiya-yavno-nedootcenivaet-ukrainskuyu-ugrozu-18822>

References

1. Adamyan A. Trump — Putin: G20 ili G2? [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://inosmi.ru/politic/20170713/239783592.html>

2. Bordachev T. Proshchaniye s illyuziyey [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Proschanie-s-illyuziei-18603>

3. Glyuksman A. Yevropa ne sposobna ispol'zovat' slabosti Kremlya [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://inosmi.ru/world/20081210/245970.html>

4. Ishinger V., Chernenko Ye. «Vneshnyuyu politiku Rossii inache kak katastrofoy ne nazovesh'» [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomacy/Vneshnyuyu-politiku-Rossii-inache-kak-katastrofoi-ne-nazovesh-18829>

5. Legvo'd R. Put' v neizvestnost': amerikano-rossiyskiye otnosheniya razbalansirovany [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/valday/Put-v-neizvestnost-amerikano-rossiiskie-otnosheniya-razbalansirovany-18674>

6. Luk'yanov F. Vozvrashcheniye k norme [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Vosvrashchenie-k-norme-18610>

7. Luk'yanov F. Instrumental'naya Rossiya [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Instrumentalnaya-Rossiya-18695>

8. Luk'yanov F. Sredstva bez tseli [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/redcol/Sredstva-bez-tcelei-18791>

9. Mezhuev B. «Ostrov Rossiya» i rossiyskaya politika identichnosti [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ostrov-Rossiya-i-rossiiskaya-politika-identichnosti-18657>

10. Sonders P. Tramp i Rossiya: poluchitsya li vesti peregovory s pozitsii sily? [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Tramp-i-Rossiya-poluchitsya-li-vesyi-peregovory-s-pozicii-sily-18625>

11. Khegmann G. Novaya kholodnaya vojna proyavlyetsya v etikh tsifrah [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://inosmi.ru/politic/20170424/239207697.html>

12. Khisamov I. Rossiya yavno nedootsenivayet ukrainskuyu ugrozu [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Rossiya-yavno-nedootcenivaet-ukrainskuyu-ugrozu-18822>

Vasyl Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Russia: leave-taking with illusion

The article outlines the bankruptcy of Moscow's hopes for pending the completion of the «big bargain» between Russia and USA, as a result of which Ukraine would move to the Kremlin's area of the responsibility, become a kind of a «buffer» between Russia and NATO countries.

Keywords: Ukraine, Russia, USA, «big bargain», «buffer sovereignty».

Васильчук Євген Олегович
доктор політичних наук, доцент

Ідейно-політичний базис проросійських незаконних воєнізованих і збройних формувань

Проаналізовано ідейно-політичний базис проросійських незаконних воєнізованих і збройних формувань. Зроблено висновок про те, що ідейно-політичний базис проросійських терористичних угруповань т.зв. «ДНР» та «ЛНР», створюваних ними незаконних воєнізованих і збройних формувань впливає з ідеологічних доктрин російських парамілітарних екстремістських угруповань, які мали свої представництва у південно-східних регіонах України. Цей базис є наслідком складного синтезу революційних, войовничих, ксенофобських доктрин (чорносотенства, націонал-соціалізму, релігійного фундаменталізму тощо), які декларують вищість та винятковість російської нації, яка розуміється виключно як біологічна спільнота, що виникає на основі кровної спорідненості.

Ключові слова: незаконні воєнізовані та збройні формування, екстремізм, тероризм, національна безпека

Криза комуністичної ідеології в другій половині 1980-х рр. спричинила корозію і розпад усталених у радянському суспільстві соціокультурних норм та цінностей. Ідейна дезорієнтація і девальвація усталених морально-етичних принципів зумовили пошук концепцій та ідей, здатних переформатувати нову соціальну реальність із метою прискореної радикальної трансформації політичної системи, поширення нових світоглядних принципів та створення умов для перерозподілу владних повноважень між новими політичними елітами. Дрейф від ідеократичних до демократичних форм облаштування суспільного життя стрімко актуалізував етноцентристські та релігійно-фундаменталістські ідеї, які почали заповнювати наявний у масовій свідомості ідеологічний «вакуум».

Істотне послаблення регулятивних функцій владно-політичних інститутів, дезорганізація діяльності правоохоронних і безпекових органів призвели до появи та поширення авторитарних соціополітичних практик. Їхніми витоками стали фрагменти різноманітних радикалістських доктрин, що забезпечували ідейно-політичне обґрунтування насильницьких форм і методів вирішення накопичених у суспільстві проблем.

Поява і розвиток різноманітних екстремістських спільнот на пострадянському просторі стали наслідками ескалації напруження у сфері етноконфесійних відносин, стрімкого падіння рівня життя населення, поглиблення соціальних антагонізмів та зниження авторитету органів державної влади й управління. Системна криза пострадянських суспільств об'єктивно зумовила зміну статусу і диспозиції в реальному політичному житті неформальних об'єднань і груп, які відстоювали та пропагували можливість силового розв'язання наявних соціальних суперечностей. Згодом перехід цих спільнот від андеграундних до публічних форм маніфестації спричинив їхнє перетворення на досить помітні впливові, а подекуди й респектабельні суспільно-політичні об'єднання. Тож російський екстремізм, похідні від нього соціополітичні, парамілітарні та ідеологічні практики є продуктом поглиблення кризових явищ у перехідному суспільстві, що проходить глибокоєшелонований, довготривалий та всебічний процес трансформації.

Радикально налаштовані представники російської інтелектуальної еліти і громадські діячі сформували базові соціокультурні засади нової політичної ідентичності на ідеалістичних категоріях етнонаціональної та релігійної міфології. Намагаючись обґрунтувати месіанську роль і призначення російського народу, мусуючи тезу про його «богоносність» у межах своїх ідейно-теоретичних конструкцій, вони акцентували особливу увагу на невідчутних, нематеріальних символах, запозичених із різноманітних радикалістських доктрин, традиційних релігійних учень і практик, побутових ксенофобських штампів. Демонстративна артикуляція ними релігійно-культурних традицій посіла центральне місце в символічному комплексі низки екстремістських угруповань, що, у свою чергу, зумовило спірітуалізацію та ірраціоналізацію доктринальних засад їхніх ідеологічних продуктів.

Вагомим складником ідеології російських екстремістських угруповань є гранично етнізований націоналізм, що ґрунтується на різноманітних ідеях національної виключності, нетерпимості та упередженості (антисемітизм, кавказофобія, антиєвропейськість тощо) і зазвичай набуває шовіністичних ознак. У структурі його символічного комплексу нація інтерпретується як виключно біологічна спільнота, що має прадавнє історичне походження, спільні соціально-психологічні та кровно-генетичні ознаки. Особливу увагу виразники цього світогляду акцентують на таких спірітуальних категоріях, як «кров», «народний дух», «національна воля» тощо, намагаючись співвіднести їх із конкретним історико-географічним регіоном — «Руссю».

З цих категорій формується провідна мобілізаційна ідеологема російського екстремізму — «вітчизна в небезпеці», яка породжує в його

виразників агресивні реакції щодо необхідності «захисту російської державності». У свою чергу, цей «захист» передбачає підпорядкування індивідуальної волі кожного активіста колективним інтересам екстремістської спільноти, утиски прав представників інших етнічних і релігійних груп, узурпації владних повноважень задля побудови «Великої Росії» або просування ефемерного «руського мира».

У російському екстремістському середовищі сучасні дослідники констатують наявність декількох ідейно-політичних форм, які визначають специфіку ідеологічної, практико-політичної та стильової маніфестації в реальному житті, а саме — західницької та автохтонної. Представники західницької форми російського екстремізму схильні ототожнювати себе з європейськими праворадикальними рухами 1920-х–1940-х рр., як правило, надто не афішуючи спадкоємність елементів їхніх ідеологічних доктрин, зовнішньої стилістики та атрибутики. Натомість активісти автохтонних екстремістських угруповань, навпаки, підкреслюють власний самобутній розвиток, беручи за основу своєї ідеології та політичної діяльності приклади з національної історії. Вони наголошують на необхідності неухильного дотримання норм і цінностей російських консервативних традицій та національної релігії, якою зазвичай визнається православ'я. Цілком зрозуміло, що в реальному політичному житті ці форми взаємодіють між собою, запозичуючи одна в одній окремі елементи ідеології, зовнішньої стилістики та політичної практики.

Зазвичай обмежені фінансові та матеріально-технічні можливості екстремістських спільнот спонукають їхніх неформальних лідерів до пошуків альтернативних шляхів мобілізації та рекрутування активістів до лав своїх угруповань. Через це особлива увага в екстремістських угрупованнях приділяється створенню ідеологічних продуктів та розробленню зовнішньої стилістики, які б провокували суспільний інтерес до їхніх носіїв.

Неоднозначність сприйняття особливостей маніфестації екстремістських угруповань у реальному житті об'єктивно закріплює за ними статус політичних «ізгоїв». У свою чергу, це зумовлює ригідність їхньої організаційної структури, що виявляється у створенні систем кодифікацій, церемоніалів та ритуалів, які визначають як логіку поведінки всередині екстремістської спільноти, так і напрями її взаємодії з іншими суб'єктами політичного життя. За таких умов екстремістські ідеологічні продукти орієнтуються здебільшого на маргіналізовані верстви населення і соціально депривованих осіб, які мають край низький або невизначений соціальний статус. Обіцяючи своїм неофітам повернути втрачені можливості

для просування сходами суспільної ієрархії, власну ідеологічну діяльність екстремісти зазвичай зосереджують на спекуляціях довкола невирішених соціальних проблем. Їх розв'язання вони вбачають насамперед у застосуванні насильства щодо своїх політичних опонентів.

Формування контурів та образу «ворога» в екстремістських ідеологічних продуктах відіграє структуроутворюючу роль. Як правило, «ворогом» визнаються окремі особи чи соціальні корпорації, які наділяються низкою негативних рис, пов'язаних із їхнім етнонаціональним походженням, конфесійними вподобаннями або професійною діяльністю. Негативізація та свідоме спотворення екстремістами своїх політичних опонентів визначає еклектичність їхніх ідеологічних продуктів, у межах яких поєднуються агресивні настанови, претензійно забарвлені соціокультурні стереотипи, революційні гасла і заклики, що подаються у вкрай етнізованому, ксенофобському вигляді.

У загальному вигляді світоглядно-ідеологічна доктрина російського екстремізму є здебільшого еклектичним явищем, у межах якого простежуються намагання його неформальних лідерів та ідеологів поєднати традиції європейської контркультури, різноманітні релігійні ідеї, елементи радикальних ідеологій та езотеричних вчень. Низьку інтелектуальну якість та алогічність своїх ідейних конструкцій неформальні лідери й ідеологи російського екстремізму намагаються компенсувати штучно створеним ореолом утаємниченості своєї діяльності та монополією на пізнання істини. Унаслідок інтелектуальної обмеженості й особливостей психологічних якостей представники російських екстремістських угруповань демонстративно ігнорують об'єктивні закони суспільного розвитку, підмінюючи їх суб'єктивно-ідеалістичними рецептами вирішення накопичених у суспільстві проблем. Тоталітарність організаційної структури переважної більшості російських екстремістських угруповань, що передбачає жорстке підпорядкування їхнього внутрішнього життя одному або декільком неформальним лідерам, зумовлює присутність агностицизму, волюнтаризму та індетермінізму в поясненні ними різноманітних суспільних явищ і подій. Це виявляється в наявності значної кількості плутаних думок, перекручених або непідтверджених фактів, фантазмагоричних ідей, унаслідок чого з'являються логічні неузгодженості ідеологічних продуктів російських екстремістських угруповань.

Ідеологічний багаж суб'єктів російського екстремізму характеризується відстоюванням імперських ідей, «величі Росії», «державницького статусу російської нації», псевдоцінностей фантомного «руського мира» в поєднанні з традиційними для націоналістичного дискурсу елементами ксенофобії та різних форм нетерпимості. Актив терористичних

угруповань т.зв. «ДНР» та «ЛНР», створюваних ними незаконних воєнізованих і збройних формувань у вигляді різноманітних «армій», «бригад», «батальйонів», «міністерств внутрішніх справ», «міністерств і комітетів держбезпеки» та ін. не має стійких ідеологічних уподобань. Також відсутні документи, які визначають ідейно-політичну спрямованість проросійських терористів і бойовиків на Сході України. Певні уявлення про їхні ідеологічні ухили формуються на підставі публічних політичних заяв лідерів т.зв. «ДНР» та «ЛНР», ватажків проросійських бойовиків, повідомлень підконтрольних їм засобів масової інформації та пропагандистського апарату. Також про їхні ідеологічні уподобання свідчать певні елементи зовнішньої стилістики (квазінагороди, прапори, шеврони, фрагменти татувань у вигляді різноманітних конфігурацій свастики тощо). Необхідно пам'ятати, що на початку 1990-х рр. на території України, зокрема, у південно-східних регіонах досить активно діяли незареєстровані філії російських парамілітарних екстремістських угруповань, членами і керівниками яких були нинішні лідери т.зв. «ДНР» та «ЛНР».

З огляду на це, загальне уявлення про ідейно-політичний базис проросійських незаконних воєнізованих і збройних формувань доцільно формувати у їх тісному взаємозв'язку з ідеологічними доктринами російських екстремістських об'єднань, які розгорнули діяльність своїх філій на території України і змогли частково консолідувати актив для майбутніх проросійських терористичних угруповань та їхніх силових блоків.

Зважаючи на ескалацію збройного насильства на Сході України, проросійські терористи і бойовики із цілком зрозумілих причин вирізняються своєю активною антиукраїнською позицією. У своїй ксенофобській пропаганді вони активно послуговуються такими ідеологічними штампами як «укри», «укрофашисти», «хунта», «каратели» тощо, формуючи ідеологічні сюжети про принципову відмінність «великоросів» та «галичан». Також характерною ознакою ідеологічних поглядів проросійських терористів є виразна антиамериканська позиція.

Одним із найбільших російських парамілітарних екстремістських об'єднань, що мало незареєстровані представництва та окремих прихильників у південно-східних регіонах України, є Всеросійський суспільно-патріотичний рух «Російська національна єдність». Ідеологічна доктрина цього угруповання є результатом складного синтезу різних видів ксенофобії. Зокрема, у ній наявні елементи кавказофобії, антизахідництва та американофобії. Визначальну роль в ідеологічній доктрині РНЄ відіграє антисемітська платформа, яка фактично є парадигмальною основою ідеології цієї організації. Її антисемітська спрямованість пояснюється, на наш погляд, тим, що ідеологами РНЄ було частково

успадковані ідеологічні традиції Національно-патріотичного фронту «Пам'ять», який у своїй ідеологічній діяльності орієнтувався на ідейний базис російських чорносотенних організацій початку ХХ ст. Відповідно, ідеологи та керівники РНЄ (О. Баркашов, О. Кочетков, С. Рогожин, О. Рашицький та ін.), розвиваючи у своїх ідеологічних та публіцистичних працях чорносотенний міф про «окупований сіоністами Захід», визначають західний світ як «матеріалістичну богоборчу цивілізацію», яка прагне поневолити Росію шляхом повзучої культурної експансії через розкладання та знищення російських національних традицій і звичаїв, розбещення молодого покоління та сприяння приходу до влади у Росії керованих з-за кордону політиків-мондіалістів задля отримання контролю над наявними у ній багатими сировинними ресурсами [39, С. 8-11]. Росія у цьому контексті подається як своєрідна цитадель духовності з високим рівнем моральності населення, його вірності традиційним російським національним цінностям. Зокрема, у програмових документах РНЄ зазначається: «Росія відроджується сьогодні не як «загальний економічний простір», а як метафізична сутність — вияв оплоту Бога, для останньої сутички з абсолютним злом — дияволом та його породженням — химерною, богоборчою західною цивілізацією на чолі з Ізраїлем і США» [1, С. 35; 2, С. 1].

Антисемітська міфологія, наявна в ідеологічній доктрині РНЄ, за твердженням російського дослідника В. Лихачова, реалізується у взаємопов'язаних між собою аспектах: соціальному, конспірологічному, релігійному та расовому [22].

Зокрема, у соціальному аспекті ідеологами РНЄ експлуатується традиційний для націоналістичного середовища міф про небажання представників єврейської нації займатись продуктивною працею, свідомо роблячи акцент на нібито їхній схильності до паразитування за рахунок інших народів, проявах мононаціональної солідарності при досягненні вершин соціальної ієрархії тощо.

Конспірологічний аспект антисемітської платформи РНЄ є найбільш об'ємним. Він вибудовується на припущеннях про існування «світової змови» та її впливі на хід світової історії, що дозволяє ідеологам РНЄ за відсутності ґрунтовних спеціальних знань щодо сучасних тенденцій суспільного розвитку пояснити активу організації причини наявних суспільно-політичних, соціокультурних та соціально-економічних негараздів. У цьому контексті активно експлуатується твердження щодо інспірованості революційних подій в Росії завдяки підтримці низки евфемістично позначених сил, таких як «сіономасони» та «міжнародна фінансова олігархія» [див. наприклад: 1, С. 7]. Через це та внаслідок не надто афішованої

орієнтації на ідеологічні продукти представників європейських праворадикальних рухів 1920–1940-х рр., в ідеології РНЄ досить виразними є антикомуністичні, антиліберальні та антидемократичні настанови. Так, представників неокомуністичного та демократичного рухів ідеологи РНЄ звинувачують у деградації та вимиранні російського народу, дезінтеграції держави [див. наприклад: 1, С. 6], причому значна увага приділяється єврейському або нібито єврейському походженню відомих революціонерів, діячів демократичного руху доби Перебудови тощо [див. наприклад: 1, С. 6], що вказує на наявність ідеологічних запозичень у чорносотенних організацій, які також висували претензії до «іудо-більшовиків». Так, ідеологи РНЄ вважають прихильників комуністичної ідеології особами, які визнають «...догмати імпортої сатанинської ідеології, створеної представником міжнародного кагалу сатаністом Марксом, упродовження на нашу територію зграєю міжнародних злочинців-іудеїв, керованої сатаною в людській зовнішності, кривавим обер-погромником, агентом міжнародного сіонізму, картавим сифілітиком Ульяновим-Бланком...» [31, С. 3].

Релігійний аспект антисемітської міфології РНЄ проявляється в офіційних інтерпретаціях ідеологів руху його символіки, що являє собою восьмипроменеву правосторонню свастику, яка, на їхню думку, протистоїть п'ятипроменевій зірці як «... головному символу іудаїзму та масонства, що символізує диявола, Люцифера, Бафомета, антихриста і є головним метафізичним символом окультизму...» [1, С. 39; 6, С. 4]. Один із ідеологів РНЄ С. Рогожин у статті «Про національне походження Ісуса Христа» (аналогічна стаття фігурує і в доробку О. Баркашова, [див. 5, С. 5] — В. Є.) свою антисемітську позицію намагався викласти через доведення нібито «неєврейського» походження одного із провідних релігійних персонажів: «...якщо Христос говорив про ближніх, то тим самим Він підтверджував і існування далеких, любити яких Закон Божий зовсім не наказує. І не за предків цих «далеких» молився Христос на хресті, а за тих, що розіпнули Його римських солдатів, які дійсно не знали, що творили...» [32, С. 4].

Расові ідеологеми презентовані не настільки яскраво у порівнянні із вищенаведеними антисемітськими настановами. Так, у програмових документах руху йдеться лише про необхідність дотримання «генетичної чистоти російської нації», «державної підтримки євгеніки», «заборони змішаних шлюбів» тощо [див. 27, С. 24–27; 28, С. 15].

Кавказофобські мотиви, наявні в ідеологічній доктрині РНЄ, обумовлюються неприязним ставленням до представників середньоазіатських та закавказьких республік внаслідок утисків російськомовного населення

у цих регіонах, поширенням етнічної злочинності в Росії та перманентним військовим конфліктом у Чеченській республіці.

Претензії до цих осіб, як і у випадку представників єврейської нації, редукуються до нібито паразитування за рахунок російського народу через надання переважного права на вступ до вищих навчальних закладів, штучного завищення цін на продукцію з цих країн задля підтримки належного рівня життя кавказьких народів тощо [див. наприклад: 1, С. 42; 4, С. 1; 21, С. 4; 26, С. 4; 29; 38, С. 7]. Відповідно, такі настанови зумовлюють появу антиіммігрантської складової ідеологічної доктрини РНЄ. Так, першопричинами імміграції, на думку ідеологів РНЄ, є «...діяльність міжнародної фінансової олігархії...» [3, С. 7] з метою встановлення «...нового світового порядку...» [3, С. 7], а також «...дії продажної державної влади...» [3, С. 7].

Таким чином, провідною ідеологічною домікантою РНЄ є антисемітські настанови, що пояснюється впливом ідейного базису Національно-патріотичного фронту «Пам'ять» та російських чорносотенних організацій початку ХХ ст. Крім того, помітними є впливи ідеологічних напрацювань представників європейських праворадикальних рухів 1920–1940-х рр., хоча виключно із кон'юнктурних міркувань ідеологами РНЄ цей зв'язок надто не афішувався. Проте, в окремих публікаціях представників РНЄ наявне шанобливе ставлення до історичних фігур португальського диктатора А. Салазара та керівника румунської профашистської організації «Залізна гвардія» К.З. Кодряну. Крім того, один із керівників РНЄ О. Денисов, будучи виключеним з організації як «естонський шпигун», заявив що ідеологія РНЄ «зідрана у гітлерівців» [цит. по: 14], а голова РНЄ О. Баркашов у деяких інтерв'ю відверто зізнався у симпатіях до А. Гітлера та німецького нацизму [див. наприклад: 14; 35, С. 4], зазначаючи, що «Я — не фашист, я — нацист» [цит. по: 14]. Крім того, визначення сутності націоналізму О. Баркашовим є своєрідною ремінісценцією з окремих тез із «Доктрини фашизму» Б. Муссоліні. Так, О. Баркашов визначає націоналізм як «...любов до своєї Нації; визнання Нації вищою цінністю...», а «...всієї решти, в тому числі й держави з її політичним та економічним ладом, — засобами для досягнення вищого творчого прояву Нації. Націоналіст каже: все для Нації, нічого проти Нації!» [1, С. 40; 4, С. 1]. У свою чергу, Б. Муссоліні подібним чином визначає цінність держави: «...для фашиста все в державі і ніщо людське або духовне не існує і тим більше не має цінності поза державою...» [24]. Необхідно зазначити, що окремі елементи ідеологічної доктрини РНЄ знайшли своє подальше втілення в ідейних базисах інших правоекстремістських угруповань, зокрема Народної національної партії та Націонал-соціалістичного

товариства. Це пояснюється не лише спрощеним поясненням картини світу, яке легко сприймається і засвоюється у свідомості маргіналізованих прошарків населення, а й тим, що РНЄ протягом 1990-х рр. була найбільшим націоналістичним рухом, який мав розгалужену мережу регіональних відділень та симпатиків, як у Росії, так і в суміжних країнах. Після фактичного розпаду РНЄ у 2001 р. внаслідок затяжної внутрішньої кризи, відбувся відтік значної частини її активу, який розчинився у споріднених організаціях або став соціальною основою нових угруповань. Відповідно, різноманітні скореговані версії та окремі елементи ідеологічної доктрини РНЄ досить часто зустрічаються в ідейно-політичних комплексах інших правоекстремістських організацій.

Ідеологія інших найбільш екстремістськи налаштованих російських об'єднань, що мають свої незареєстровані відділення на території України (Народна національна партія та Націонал-соціалістичне товариство), вибудовується на расистських ідеологемах. Діяльність цих угруповань вирізняє орієнтація на співпрацю із представниками субкультури скінхедів, що частково пояснює расистську спрямованість ННП та НСТ. Так, керівниками, ідеологами та публіцистами Народної національної партії (О. Іванов-Сухаревський, О. Широпаєв, В. Осипов та ін.) ідеологію свого об'єднання визначено як «русизм», ідейними витоками якої, як показує аналіз програмових матеріалів ННП, є праці німецького антрополога Г.Ф.К. Гюнтера, антисемітські ідеї, характерні для чорносотенного руху початку ХХ ст., антирадянські та антикомуністичні настанови, що вибудовуються на ксенофобській матриці. «Русизм» як ідеологічна доктрина вибудовується у якості своерідної ерзац-релігії, постулати якої адепти ННП мають сприймати догматично, без спроб її раціонального осмислення. Так, голова та один із провідних ідеологів ННП О. Іванов-Сухаревський у своїх публікаціях прямо проголошував: «Я вірю! Моя віра — русизм!» та закликав своїх послідовників: «Багато не читай. Читай одну книгу — книгу про Чисту Кров». [15]. Ігноруючи цінності православ'я — найбільш характерної релігійної доктрини для російського націоналістичного середовища — ідеологи ННП звертаються до міфічного «Творця», апелюють до міфічних «арійських пращурів», що вказує на наявність алюзій з нацистських ідеологічних містерій [див. наприклад: 15].

Відповідно, характерними ознаками ідеологічної доктрини цього угруповання є містицизм та орієнтації на месіанство. Ідеологами ННП сформовано такий специфічний ідеологічний фетиш як «руська раса», який підкріплюється концептом «голос крові». «Руська раса» постає як містичний, невідчутний об'єкт, фантом, який, на думку ідеологів ННП, здійснює визначальний вплив на свідомість людини. Відповідно, свою

поведінкову лінію вона має вибудовувати, керуючись виключно «головом крові» [див.: 15]. Тому ідеологічними цінностями, які відстоює ННП, є «раса», «кровна спільнота», «чистота крові», «чистий дух», «магія крові», «дух свободи» тощо. Зазначені ідеологеми проходять своєрідну сакралізацію у працях представників ННП, що підкреслюється демонстративним написанням цих термінів виключно із великої літери. Наприклад, ідеологічна матриця ННП у скороченому вигляді подається таким чином: «Кров — це Дух. Дух — це святість. Святість — це влада. Влада Крові — це Русизм. [15].

Як бачимо, в основу цієї ідеологічної доктрини покладено відверто расистські принципи. Так, ідеологи ННП відверто проголошують: «Ти повинен стати расистом. Це означає що все, що відбувається з тобою і з навколишнім тебе людством, ти повинен розглядати через мікроскоп Крові» [15]. Крім того, в ідеологічних працях О. Іванова-Сухаревського спостерігається обігрування співзвучності термінів «русист» і «расист», що, свідчить про їхнє фактичне отожднення ідеологами ННП. Відстоювання необхідності дотримання уявної «чистоти крові» зумовлює появу тези про необхідність витворення «надлюдини» [див. наприклад: 17; 18].

Ще однією характерною ознакою расистської складової «русизму» є пропаганда утворення «братерства білих народів». Так, О. Іванов-Сухаревський проголошує: «Ми успадковуємо Європу та Азію. Ми, росіяни, вчить Русизм, складемо керівний склад прийдешньої Білої Імперії від Океану до Океану» [15]. Відповідно, провідного значення в ідеології ННП набуває термін «білий» як ознака «вищості», «чистоти», підтвердження «арійського походження» тощо. Тому у програмових працях ідеологів ННП досить часто зустрічаються такі фразеологічні конструкції як «білий воїн», «білі вожді», «біла арійська справа», «білі народи» тощо [див. наприклад: 15–19; 41]. Варто зазначити, що ідеологи ННП не послуговуються термінами «россияне», «российский народ», «Россия» тощо, які, на їхню думку, не відображають арійського походження та расової чистоти, а надають перевагу термінам «русские», «Русь» та похідним від них фразеологічним конструкціям, тим самим підкреслюючи власну принципову настанову на прадавнє, дослов'янське походження російського народу. Так, центральний друкований орган ННП має назву «Я — Русский!», а орган прихильників ННП в Україні — «Страж Руси».

Нечисленні представники ННП в Україні, як правило, орієнтуються на програмові праці вищезгаданих публіцистів та ідеологів цього угруповання. Так, О. Урусов у статті «Від прориву і завоювання до панування русизму», аналізуючи перспективи діяльності представників ННП

в Україні, зазначав: «Самосвідомість індивідуума з імперським мисленням буде розвинена на генетичному рівні, що викликатиме у ворогів та опонентів безмежну пошану і повагу до підданих Імперії» [36, С. 1.]. В інших публікаціях прихильників ННП в Україні також йдеться про велич «білої раси», необхідності «поліпшення генетичного матеріалу» тощо [див. наприклад: 37, С. 1; 7, С. 2 - 3].

Як бачимо, расистські принципи здійснюють визначальний вплив на ідеологію цього угруповання. Проте, ці ідеологічні конструкції не є оригінальними напрацюваннями представників ННП, а являють собою еkleктичну суміш антисемітських та расових ідей, підсиленими містицизмом та месіаністськими настановами. Незважаючи на відсутність прямих посилань і цитат, в ідеології ННП відчувається помітний вплив ідей расової переваги А. Гітлера та А. Розенберга [див.: 8; 33]. Наприклад, один із провідних ідеологів ННП О. Широпаєв вважає, що «...Гітлер масштабніше й глибше націонал-соціалізму як такого — у всій повноті значення цієї особистості розкривається лише в світлі православно-монархічної есхатології» [40]. У іншій публікації О. Широпаєв зазначає: «Русизм вчить: двадцять століття ознаменоване двома арійськими героями. Це Цар Микола Другий — герой жертви, і Адольф Гітлер — герой дії...» [цит. по: 9, С. 105]. Апологія німецького нацизму, вихваляння окремих діячів нацистської Німеччини, причетних до розробки расової теорії (А. Розенберг, А. Гітлер тощо), та спроби пов'язати їх із російськими національними традиціями, на нашу думку, обумовлюється зверненням ідеологів ННП до досвіду ідеологічної діяльності різноманітних білоемігрантських угруповань 1920–1940-х рр., які транслювали схожі ідеї або висловлювали підтримку нацистам (наприклад, А. Шкуро, П. Краснов, Т. Доманов тощо). Крім того, намагання пов'язати антисемітські ідеологеми із православними традиціями, очевидно, обумовлюються ідейним впливом емігрантських російських фашистських угруповань — Всеросійської фашистської партії та Всеросійської фашистської організації 1920–1940-х рр., лідери яких К. Родзаєвського та А. Вонсяцького досить часто позитивно висвітлюються у публікаціях представників ННП. Використання фразеологічних конструкцій із базовим терміном «білий» свідчить про наявність впливу на ідеологію ННП ідейних конструктів субкультури скінхедів, які складають основну масу прихильників цього об'єднання, а лідер скінхед-угруповання «Русская цель» С. Токмаков («Бус») обіймає посаду заступника голови ННП. Так, серед представників субкультури скінхедів особливою пошаною користується символ «14/88», що поєднує девіз — т.зв. «14 слів», сформульованих американським неонацистом Д. Лейном: «Ми маємо забезпечити існування

нашого народу і майбутнє для білих дітей», і зашифроване привітання «Heil Hitler», де «Н» — восьма літера латинського алфавіту та т.зв. «88 заповідей» того ж Д. Лейна, у яких він обґрунтовує ідеї т.зв. «білого» націоналізму.

Крім того, під ідейним впливом субкультури скінхедів у публікаціях ідеологів ННП досить часто зустрічається абревіатура «НС», яка розшифровується як «націонал-соціалізм» або похідні від нього фразеологічні конструкції. Прихильне ставлення представників цієї субкультури до історичної фігури А. Гітлера та інших діячів нацистської Німеччини додатково пояснює використання нацистських містичних ідей в ідеології ННП.

Представники Націонал-соціалістичного товариства, як випливає із самої назви цього угруповання, своєю ідейною базою визначають націонал-соціалізм, орієнтуючись на ідеологічну діяльність та практику політичної боротьби НСДАП. Одним із гасел цього угруповання є «Націонал-соціалізм — це не німецьке вчора. Націонал-соціалізм — це російське завтра» [25].

Характерною ознакою ідеології цього угруповання є принципова відмова від антисемітизму, властивого тією чи іншою мірою націоналістичному середовищу. Так, один із керівників та провідних ідеологів НСТ Д. Румянцев досить жорстко критикував лідерів націоналістичних угруповань через, на його думку, «інтелектуальну неспроможність»: «Не маючи природних даних для генерації нових ідей, ці люди тупо взяли інтелектуальні напрацювання минулого століття — хтось ліз в «Mein Kampf», хтось вивчав російських філософів, але загальним було одне — в постіндустріальному інформаційному суспільстві кінця ХХ століття вони намагалися працювати за технологічними кліше столітньої давності. Але світ надто змінився...» [34, С. 22]. У програмовому документі НСТ «Позиція НСО по поводу еврейского вопроса» проголошується, що ця організація схвально ставиться до розбудови єврейської державності, підтримуючи сіонізм [див.: 30].

Натомість ворогами російської державності ідеологи НСТ оголошують представників арабського світу, вважаючи арабські країни осередком «паразитарного капіталу», що складається із надходжень від продажу нафти [див. 34, С. 23]. У іншому програмовому документі НСТ «Максимы национал-социалистического общества» відзначається, що: «Безглуздо шукати союзників то серед мусульман, то серед китайців чи ще когось. Навпаки, потрібно більш-менш дистанціюватися від усіх» [23]. Крім того, ворогом визнаються «США та їх союзники», оскільки геополітичне протистояння в світі трактується ідеологами цього об'єднання як боротьба

за обмежені сировинні ресурси, що вказує на наступність ідеологічних традицій РНЄ.

У цілому, розглядаючи націонал-соціалізм як базову основу ідеології, керівники НСТ наголошують на тому, що вони не є прихильниками сліпого копіювання її історичних сценаріїв, а відстоюють необхідність її творчого переосмислення та адаптації до сучасних реалій [див.: 23].

Таким чином, ідеологічна доктрина НСТ представляє собою модернізований варіант націонал-соціалізму, що поєднує переважно естетичку нацистської ідеології, геополітичні трактування тенденцій сучасного світового розвитку та окремі символічні компоненти субкультури скінхедів (зокрема, використання, як і у випадку ННП, абрєвіатури «НС»). Орієнтація представників НСТ виключно на силові принципи розв'язання наявних суспільно-політичних та соціально-економічних проблем, тяжіння до підготовки бойовиків, що, очевидно, пояснюється впливом РНЄ, дозволяють стверджувати про екстремістський характер діяльності цього об'єднання.

Найбільш інтелектуально розробленою та екзотичною ідеологічною доктриною серед російських екстремістських об'єднань, які мають своїх прихильників в Україні, володіє Євразійський союз молоді. Його провідним ідеологом є О. Дугін, який позиціонує себе як теоретик «не-євразійства». Ця ідеологічна доктрина поєднує ідеї інтегрального традиціоналізму Р. Генона, Ю. Еволи та М. Еліаде, елементи класиків західної геополітичної думки (Р. Челлен, Ф. Ратцель, К. Хаусхофер тощо), російського консерватизму та євразійства 1920–1940-х рр. (К. Леонтєв, М. Трубецької, П. Савицький, П. Сувчинський тощо). Крім того, помітними є впливи теоретиків т. зв. «третього шляху» та «консервативної революції» К. Шмітта, Е. Юнгера, Е. Нікіша, Ж. Тіріара, М. Устрялова, ідеологів європейських «нових правих» А. де Бенуа, Р. Стойкерса, К. Мутті, містиків Є. Головіна та Ю. Мамлеєва тощо [див. наприклад: 11–13]. Ідеологічна доктрина ЄСМ впливає із геополітичного принципу фундаментальної незвідності таких категорій як «суходіл» та «море», що зумовлює поділ людської цивілізації на дві макроскладові, що перебувають між собою у постійному протистоянні та суперництві і, відповідно, мають різні культурно-цивілізаційні характеристики. Так, «земна» макроцивілізація або телурократія включає «євразійські» країни (Римська імперія, Німеччина, Росія), а ліберальні «атлантичні» держави (Карфаген, Велика Британія, США) консоліднуються у межах «морської» цивілізації або таласократії.

Подібні ідеї та термінологія є характерними для праць уже згаданих К. Шмітта та К. Хаусхофера, на що вказує і сам О. Дугін у своїй праці «Основи геополітики» [див. 12]. Він зазначає, що принципова

різниця між цими блоками держав полягає у тому, що «атлантичні» держави орієнтуються на ринкову економіку, сповідують принципи вільної конкуренції, індивідуалізму, прагматизму та раціоналізму. Натомість визначальними цінностями держав «євразійського блоку» є орієнтація на традиційний сакральний державний лад, релігійність, соборність, чітко упорядковану суспільну ієрархію, дотримання принципу соціальної справедливості тощо. У своїй праці «Філософія традиціоналізму», спираючись на ідеї німецького містика Г. Вірта, зазначене геополітичне протистояння О. Дугін подає як зіткнення цивілізацій «Півночі» (тобто «землі») та «Півдня» (тобто «моря»). Історичним уособленням цього протистояння є суперництво давньогрецьких міст Спарти (як «земної цивілізації») та Афіні (як «морської цивілізації»). Різниця між ними полягає у тому, люди «Півночі» — представники міфічної Гіпербореї, «арії» наділені винятково вольовими рисами характеру, необхідними для воїнів, для яких властивими є усвідомлення відчуття обов'язку та честі, тоді як представники «Півдня» орієнтуються на матеріальний гедонізм, розкіш, схильність до лихварства тощо [див. 13].

Іншою доміантною ідеєю в ідеологічній доктрині ЄСМ є відстоювання ідеї «консервативної революції». Представники цього напрямку Е. Юнгер, Е. Нікіш, Ж. Тіріар та ін. відкидають цінності ліберального та комуністичного шляхів суспільного розвитку, протиставляючи йому т. зв. «третій шлях» [див. 12; 13]. Варто відзначити, що на початку 1990-х рр. О. Дугін, претендуючи на лідерство у спільному із андеграундним письменником Е. Лимоновим політичному проекті, намагався реалізувати цю ідею у межах Націонал-більшовицької партії.

Характерною ознакою ідеологічної доктрини ЄСМ є орієнтації на конспірологічні уявлення про світові тенденції суспільного розвитку. Базові засади цих уявлень викладені у праці О. Дугіна «Конспірологія», у якій він простежує вплив середньовічних таємних товариств, орденів, релігійних сект та окремих осіб, які постійно перебувають за лаштунками будь-яких суспільно значущих подій, визначаючи напрями їхнього розвитку, на хід світової історії [див. 11]. Ці конспірологічні уявлення екстраполюються ним у площину геополітики. Так, О. Дугін, спираючись на фантастичні ідеї французького письменника Ж. Парвулеско, вважає, що розпад Радянського Союзу є результатом перманентного суперництва «атлантистського» лобі, уособленням якого є Комітет державної безпеки СРСР, та «євразійців», наявних у Головному розвідувальному управлінні та Генеральному штабі Збройних Сил СРСР [див. 11].

Відповідно до цього комплексу ідей у програмових документах ЄСМ проголошується демонстративне несприйняття цінностей сучасного

ліберального світу, яким протиставляються сакральні фетиші традиціоналістського світогляду. Зокрема, у «Катехізисі члена ЄСМ» проголошується: «Все, що йде з Америки, насичено отрутою. Все, що там кажуть, брехня і зараза. Все, що там роблять, слід ламати і відкидати. Щоб зберегти наше «я», ми маємо ввести сувору антиамериканську гігієну. Це перший крок на шляху великої війни континентів: Євразії проти Атлантики» [20]. Відстоюючи цінності «консервативної революції», у цьому документі зазначається: «Ми консерватори тому, що зберігаємо все велике і цінне з минулого. До того моменту, поки це ще можна зберегти. Але коли процес розпаду перейшов фатальну межу і зробити нічого більше не можна, ми з важкістю говоримо: нехай падає, ми створимо все заново. І це момент Революції — нашої Революції. Ми обертаємо волю — як сонячні герої — колесо від кінця до початку, і відкриваємо двері нового циклу — в цьому нам допомагає вічність — вона на боці консерватора. Революція — це свято вічного повернення» [20]. Розуміння революції як процесу постійного оновлення, «вічного повернення», на нашу думку, свідчить про вплив ідей Г. Вірта, які ґрунтовно розглядаються у вже згадуваній праці О. Дугіна «Філософія традиціоналізму» [див. 13].

У своїй ідеологічній доктрині представники ЄСМ, критикуючи розпад СРСР та спроби дезінтеграції Російської Федерації, відстоюють ідею створення нового об'єднання колишніх радянських республік — Євразійського Союзу, визначальну роль у якому має відігравати Росія. Тому в ідеології ЄСМ наявний вплив геополітичних концепцій, які подаються у винятково спрощеному вигляді, визначаючи світових суперників Росії [див.: 20].

Суперечливими в ідеологічній доктрині ЄСМ є орієнтація на норми мирного співіснування різних народів та «неетнізоване» розуміння сутності «національного питання». Так, з одного боку пропонується концепція «квітучої складності» на відміну від етноцентристських настанов переважної більшості правоекстремістських об'єднань, передбачає необхідність встановлення рівних умов для розвитку різних етносів націй, народів, їхніх культур і традицій. Проте, при цьому артикулюється значення імперського принципу, згідно з яким за російським етносом закріплюється статус «ядра», «станового хребта», «основи» [10, С. 32].

Таким чином, ідеологічна доктрина Євразійського союзу молоді є своєрідним обґрунтуванням та радикальним вираженням імперських амбіцій сучасних правлячих кіл Російської Федерації. Антиукраїнська спрямованість ідеології та практики ЄСМ проявляється у демонстративному невизнанні державності України, відстоюванні необхідності інкорпорації України до фарватеру російської політики, що підкріплюється публічними

заявами, виступами у пресі та провокаційними заходами на території України представників цього угруповання. Зокрема, однією із найбільш резонансних акцій ЄСМ стало вчинення акту вандалізму щодо державних символів України на горі Говерла у жовтні 2007 р.

Отже, ідейно-політичний базис проросійських терористичних угруповань т.зв. «ДНР» та «ЛНР», створюваних ними незаконних воєнізованих і збройних формувань впливає з ідеологічних доктрин російських парамілітарних екстремістських угруповань, які мали свої представництва у південно-східних регіонах України. Цей базис є наслідком складного синтезу революційних, воєвничих, ксенофобських доктрин (чорносотенства, націонал-соціалізму, релігійного фундаменталізму тощо), які декларують вищість та винятковість російської нації, яка розуміється виключно як біологічна спільнота, що виникає на основі кровної спорідненості. Характерними ознаками ідеологічних поглядів проросійських терористів є демонстративна відмова від гуманізму і невизнання загальнолюдських цінностей, пропаганда насильства та війни, вождизм, фанатизм і нетерпимість. Зважаючи на збройний конфлікт, який триває на Сході України, особливе місце у структурі ідеологічних поглядів проросійських бойовиків займає виразна антиукраїнська позиція, ідейно-політичними засадами якої є невизнання і демонстративне заперечення ідеалів Євромайдану, артикуляція уявної вищості ідеологічного фантому «великоросів» над «галичанами» (в інших інтерпретаціях — «україми», «укрофашистами», «бандерівцями» та ін.) і антиамериканська спрямованість.

Список використаних джерел

1. Баркашов А. П. Азбука русского националиста / А. П. Баркашов. — М. : Слово-1, 1994. — 59 с.
2. Баркашов А. П. Метафизика русского национализма / А. П. Баркашов // Русский порядок. — 1993. — № 2 — С. 1.
3. Баркашов А. П. Мистический национализм, последний крестовый поход / А. П. Баркашов // Русский порядок. — 2001. — № 1 (47). — С. 7.
4. Баркашов А. П. Национализм или патриотизм? О неизбежности национальной революции / А. П. Баркашов // Русский порядок. — 1993. — № 4. — С. 1.
5. Баркашов А. П. О национальном происхождении Иисуса Христа / А. П. Баркашов // Русский порядок. — 1998. — № 1 (46). — С. 5.
6. Баркашов А. П. О символе грядущей России / А. П. Баркашов // Русский порядок. — 1992. — № 1. — С. 4.

7. Богун В. Меч NORDa / В. Богун // Страж Руси. — № 2. — 2002. — С. 2–3.
8. Гитлер А. Моя борьба / А. Гитлер. — М.: ИТФ «Т-Око», 1992. — 512 с.
9. Дадиани Л. Я. Фашизм в России. Мифы и реалии / Л. Я. Дадиани // СОЦИС / Социологические исследования. — 2002. — № 3. — С. 103–111.
10. Дугин А. Г. Евразийская миссия (программные документы Международного «Евразийского Движения») / А. Г. Дугин. — М.: РОФ «Евразия», 2005. — 96 с.
11. Дугин А. Г. Конспирология (наука о заговорах, секретных обществах и тайной войне) / А. Г. Дугин. — М.: РОФ «Евразия», 2005. — 624 с.
12. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством / А. Г. Дугин. — Изд-во 3-е, дополн. — М.: Арктогея-центр, 1999. — 928 с.
13. Дугин А. Г. Философия традиционализма / А. Г. Дугин. — М.: Арктогея-Центр, 2002. — 624 с.
14. Заключение политологической экспертизы по назначению Южно-Сахалинского городского суда по делу № 2–2077/98 (определение суда от 18.02.1999 г., письмо судьи Л. В. Прокопец от 25.02.1999 г.) // Официальный сайт «Фонда защиты гласности». — Режим доступа : <http://www.gdf.ru/old/books/delo6/035.html>.
15. Иванов-Сухаревский А. К. Моя вера — русизм / А. К. Иванов-Сухаревский [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : <http://nnpr.su/myverarusizm.html>.
16. Иванов-Сухаревский А. К. Наш дом — Европа / А. К. Иванов-Сухаревский [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : http://www.nnpr.su/Nash_dom-Ewropa.htm.
17. Иванов-Сухаревский А. К. Основы русизма / А. К. Иванов-Сухаревский [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : <http://www.nnpr.su/books/osnrus.htm>.
18. Иванов-Сухаревский А. К. Три источника русизма / А. К. Иванов-Сухаревский [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : <http://www.nnpr.su/triistochnikaRusizma.htm>.
19. Иванов-Сухаревский А. К. Учение русизма / А. К. Иванов-Сухаревский [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : http://nnpr.su/Rusism_001.htm.

20. Катехизис члена Евразийского Союза Молодежи [Электронный ресурс] // Официальный сайт Евразийского Союза Молодежи. — Режим доступа : <http://www.rossia3.ru/katehizis.html>.

21. Кочуев И. Русский национализм и рабочее движение / И. Кочуев // Русский порядок. — № (8) 11. — 1993. — С. 4.

22. Лихачев В. А. Политический антисемитизм в современной России (авг. 2003) / В. А. Лихачев // Официальный сайт информационно-аналитического центра «Сова». — Режим доступа : <http://xeno.sova-center.ru/1ED6E3B/216049A/2187577>.

23. Максимумы национал-социалистического общества [Электронный ресурс] // Официальный сайт Межгосударственной русской организации «Национал-социалистическое общество». — Режим доступа : <http://nso-korpus.info/ourprincipals.htm>.

24. Муссолини Б. Доктрина фашизма [Электронный ресурс] / Б. Муссолини // Официальный сайт Общества «Белые Традиции». — Режим доступа : http://white-society.org/index.php?name=Files&op=view_file&lid=3.

25. Национал-социализм — это не немецкое вчера. Национал-социализм — это русское завтра [Электронный ресурс] // Официальный сайт Межгосударственной русской организации «Национал-социалистическое общество». — Режим доступа : <http://nso-korpus.info>.

26. Национальный социализм или пролетарский интернационализм? // Русский порядок. — 1993. — № 6–7 (19–20). — С. 4.

27. Основные положения программы Движения «Русское Национальное Единство» по построению Национального Государства // Русский порядок. — 1993. — № 9–10 (12–13). — С. 24–27.

28. Основные положения программы РНЕ // Русский порядок. — 1993. — № (8) 11. — С. 1.

29. Основы социальной концепции ВОПД РНЕ [Электронный ресурс] // Официальный сайт Дальневосточного отделения Всероссийского общественно-патриотического движения «Русское Национальное Единство». — Режим доступа : <http://www.iks.ru/~rne/stat/sockon.htm>.

30. Позиция НСО по поводу еврейского вопроса [Электронный ресурс] // Официальный сайт Межгосударственной русской организации «Национал-социалистическое общество». — Режим доступа : <http://www.nso-korpus.info/jewish.htm>.

31. Рабочие АЗЛК. Письмо в редакцию / Рабочие АЗЛК // Русский порядок. — 1993. — № 2 (5). — С. 3.

32. Рогожин С. В. О национальном происхождении Иисуса Христа / С. В. Рогожин // Русский порядок. — 1993. — № 4. — С. 4.

33. Розенберг А. Миф XX века / А. Розенберг ; перевод с нем. С. Н. Лобанова. — Tallinn : Schildex, 1998. — 513 с.
34. Российские соратники // Русская воля. — 2004. — № 8. — С. 20–26.
35. Россия — империя духа (Беседа Александра Проханова с лидером Русского национального единства Александром Баркашовым) // Завтра. — 1998. — № 45 (258). — С. 4.
36. Урусов А. От прорыва и завоевания к господству русизма / А. Урусов // Страж Руси. — № 1. — 2002. — С. 1.
37. Урусов А. Постулаты патриотизма / А. Урусов // Страж Руси. — № 2. — 2002. — С. 1.
38. Черномырдин в роли еврейского Деда Мороза // Русский порядок. — 1995. — № 1–2 (21–22). — С. 7.
39. Что такое РНЕ. — М., 1995. — 34 с.
40. Широпаев А. Православие свастики / А. Широпаев [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : <http://www.rusrepublic.ru/nnpr1/stat/shir/prsva.htm>.
41. Широпаев А. Русь / А. Широпаев [Электронный ресурс] // Официальный сайт Народной национальной партии. — Режим доступа : http://www.nnpr.su/Shiropaev_RUS.htm.

References

1. Barkashov A. P. Azbuka russkogo natsionalista / A. P. Barkashov. — М. : Slovo-1, 1994. — 59 s.
2. Barkashov A. P. Metafizika russkogo natsionalizma / A. P. Barkashov // Russkiy poryadok. — 1993. — # 2 — S. 1.
3. Barkashov A. P. Misticheskiy natsionalizm, posledniy krestoviy pohod / A. P. Barkashov // Russkiy poryadok. — 2001. — # 1 (47). — S. 7.
4. Barkashov A. P. Natsionalizm ili patriotizm? O neizbezhnosti natsionalnoy revolyutsii / A. P. Barkashov // Russkiy poryadok. — 1993. — # 4. — S. 1.
5. Barkashov A. P. O natsionalnom proishozhdenii Iisusa Hrista / A. P. Barkashov // Russkiy poryadok. — 1998. — # 1 (46). — S. 5.
6. Barkashov A. P. O simvole gryadushey Rossii / A. P. Barkashov // Russkiy poryadok. — 1992. — # 1. — S. 4.
7. Bogun V. Mech NORDa / V. Bogun // Strazh Rusi. # 2. — 2002. — S. 2 – 3.
8. Gitler A. Moya borba / A. Gitler. — М.: ITF «Т-Око», 1992. — 512 s..
9. Dadiani L. Ya. Fashizm v Rossii. Mify i realii / L. Ya. Dadiani // SOTsIS / Sotsiologicheskie issledovaniya. — 2002. — # 3. — S. 103–111.

10. Dugin A. G. Evraziyskaya missiya (programmnyie dokumenty Mezhdunarodnogo «Evrasiyskogo Dvizheniya») / A. G. Dugin. — M. : ROF «Evrasiya», 2005. — 96 s.

11. Dugin A. G. Konspirologiya (nauka o zagovorah, sekretnyih obschestvah i taynoy voyne) / A. G. Dugin. — M. : ROF «Evrasiya», 2005. — 624 s.

12. Dugin A. G. Osnovy geopolitiki. Geopoliticheskoe budushee Rossii. Myslit prostranstvom / A. G. Dugin. — Izd-vo 3-e, dopoln. — M. : Arktogeya-tsentr, 1999. — 928 s.

13. Dugin A. G. Filosofiya traditsionalizma / A. G. Dugin. — M. : Arktogeya-Tsentr, 2002. — 624 s.

14. Zaklyuchenie politologicheskoy ekspertizy po naznacheniyu Yuzhno-Sahalinskogo gorodskogo suda po delu # 2–2077/98 (opredelenie suda ot 18.02.1999 g., pismo sudi L. V. Prokopets ot 25.02.1999 g.) // Ofitsialnyiy sayt «Fonda zaschityi glasnosti». — Rezhim dostupa : <http://www.gdf.ru/old/books/delo6/035.html>.

15. Ivanov-Suharevskiy A. K. Moya vera rusizm / A. K. Ivanov-Suharevskiy [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : <http://nnpr.su/myverarusizm.html>.

16. Ivanov-Suharevskiy A. K. Nash dom — Evropa / A. K. Ivanov-Suharevskiy [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : http://www.nnpr.su/Nash_dom-Ewropa.htm.

17. Ivanov-Suharevskiy A. K. Osnovy rusizma / A. K. Ivanov-Suharevskiy [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : <http://www.nnpr.su/books/osnrus.htm>.

18. Ivanov-Suharevskiy A. K. Tri istochnika rusizma / A. K. Ivanov-Suharevskiy [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : <http://www.nnpr.su/triistochnikaRusizma.htm>.

19. Ivanov-Suharevskiy A. K. Uchenie rusizma / A. K. Ivanov-Suharevskiy [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : http://nnpr.su/Rusism_001.htm.

20. Katehizis chlena Evraziyskogo Soyuza Molodezhi [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Evraziyskogo Soyuza Molodezhi. Rezhim dostupa : <http://www.rossia3.ru/katehizis.html>.

21. Kochuev I. Russkiy natsionalizm i rabochee dvizhenie / I. Kochuev // Russkiy poryadok. — # (8) 11. — 1993. — S. 4.

22. Lihachev V. A. Politicheskii antisemitizm v sovremennoy Rossii (avg. 2003) / V. A. Lihachev // Ofitsialnyiy sayt informatsionno-analiticheskogo tsentra «Sova». — Rezhim dostupa : <http://xeno.sova-center.ru/1ED6E3B/216049A/2187577>.

23. Maksimiyi natsional-sotsialisticheskogo obschestva [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Mezghosudarstvennoy russkoy organizatsii

«Natsional-sotsialisticheskoe obschestvo». — Rezhim dostupa : <http://nso-korpus.info/ourprincip.htm>.

24. Mussolini B. Doktrina fashizma [Elektronnyy resurs] / B. Mussolini // Ofitsialnyy sayt Obschestva «Belye Traditsii». — Rezhim dostupa: http://white-society.org/index.php?name=Files&op=view_file&lid=3.

25. Natsional-sotsializm — eto ne nemetskoe vchera. Natsional-sotsializm — eto russkoe zavtra [Elektronnyy resurs] // Ofitsialnyy sayt Mezghosudarstvennoy russkoy organizatsii «Natsional-sotsialisticheskoe obschestvo». — Rezhim dostupa : <http://nso-korpus.info>.

26. Natsionalnyy sotsializm ili proletarskiy internatsionalizm? // Russkiy poryadok. — 1993. — # 6–7 (19–20). — S. 4.

27. Osnovnyie polozheniya programmy Dvizheniya «Russkoe Natsionalnoe Edinstvo» po postroeniyu Natsionalnogo Gosudarstva // Russkiy poryadok. — 1993. — # 9–10 (12–13). — S. 24–27.

28. Osnovnyie polozheniya programmy RNE // Russkiy poryadok. — 1993. — # (8) 11. — S. 1.

29. Osnovy sotsialnoy kontseptsii VOPD RNE [Elektronnyy resurs] // Ofitsialnyy sayt Dalnevostochnogo otdeleniya Vserossiyskogo obschestvenno-patrioticheskogo dvizheniya «Russkoe Natsionalnoe Edinstvo». — Rezhim dostupa : <http://www.iks.ru/~rne/stat/sockon.htm>.

30. Pozitsiya NSO po povodu evreyskogo voprosa [Elektronnyy resurs] // Ofitsialnyy sayt Mezghosudarstvennoy russkoy organizatsii «Natsional-sotsialisticheskoe obschestvo». — Rezhim dostupa : <http://www.nso-korpus.info/jewish.htm>.

31. Rabochie AZLK. Pismo v redaktsiyu / Rabochie AZLK // Russkiy poryadok. — 1993. — # 2 (5). — S. 3.

32. Rogozhin S. V. O natsionalnom proishozhdenii Iisusa Hrista / S. V. Rogozhin // Russkiy poryadok. — 1993. — # 4. — S. 4.

33. Rozenberg A. Mif XX veka / A. Rozenberg ; perevod s nem. S. N. Lobanova. — Tallinn : Schildex, 1998. — 513 s.

34. Rossiyskie soratniki // Russkaya volya. — 2004. — # 8. — S. 20–26.

35. Rossiya — imperiya duha (Beseda Aleksandra Prohanova s liderom Russkogo natsionalnogo edinstva Aleksandrom Barkashovym) // Zavtra. — 1998. — # 45 (258). — S. 4.

36. Urusov A. Ot proryiva i zavoevaniya k gospodstvu rusizma / A. Urusov // Strazh Rusi. # 1. — 2002. — S. 1.

37. Urusov A. Postulaty patriotizma / A. Urusov // Strazh Rusi. # 2. — 2002. — S. 1.

38. Chernomyirdin v roli evreyskogo Deda Moroza // Russkiy poryadok. — 1995. — # 1–2 (21–22). — S. 7.

39. Chto takoe RNE. — M., 1995. — 34 s.

40. Shiropaev A. Pravoslavie svastiki / A. Shiropaev [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : <http://www.rusrepublic.ru/nnpr1/stat/shir/prsva.htm>.

41. Shiropaev A. Rus / A. Shiropaev [Elektronnyiy resurs] // Ofitsialnyiy sayt Narodnoy natsionalnoy partii. — Rezhim dostupa : http://www.nnpr.su/Shiropaev_RUS.htm.

Yevhen Vasylchuk

Doctor of Political Sciences,

Associate Professor

The ideological and political basis of pro-Russian illegal paramilitary and armed formations

The ideological and political basis of pro-Russian illegal paramilitary and armed formations is analyzed. The conclusion is made that the ideological and political basis of the pro-Russian terrorist groups is the so-called the «DNR» and «LNR» created by them by illegal militarized and armed formations derive from the ideological doctrines of Russian paramilitary extremist groups that had their representation in the south-eastern regions of Ukraine. This basis is the result of a complex synthesis of revolutionary, militant, xenophobic doctrines (black hundreds, national-socialism, religious fundamentalism, etc.), which declare the superiority and exclusiveness of the Russian nation, which is understood solely as a biological community arising on the basis of blood affinity.

Keywords: *illegal paramilitary and armed formations, extremism, terrorism, national security.*

Розділ III.

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 323.1+327.5 (477)

Кресіна Ірина Олексіївна
доктор політичних наук, професор

Проблеми етнополітичної безпеки України в умовах гібридної війни

Розкривається актуальність проблеми забезпечення етнополітичної безпеки, місце останньої у системі національної безпеки пострадянських країн, і зокрема України. Показано небезпеку для стабільності й територіальної цілісності держави вимог щодо запровадження національно-територіальній автономії кримських татар. Аналізується законопроект «Про статус кримськотатарського народу в Україні». Доведено недоцільність прийняття такого закону, позаяк може спричинити посилення дезінтеграційних тенденцій.

Ключові слова: етнополітична безпека, національно-територіальна автономія, корінний народ, дезінтеграція.

Протягом останніх років Україна зіткнулася з принципово новими викликами — етнополітичний конфлікт у збройній фазі, прояви дезінтеграції (анексія) та сепаратизму, окупація частини території, необхідність проведення політики деокупації, реінтеграції. Все це виклики етнополітичної сфери, а точніше, сфери етнополітичної безпеки — донедавна відомої лише у вузьких академічних колах. Проблема забезпечення етнополітичної складової національної безпеки після 2014 р. стала актуальною не лише для України, а й для всього пострадянського регіону. Посилення та урізноманітнення етнополітичних викликів на тлі неспроможності систем національної безпеки держав за допомогою традиційних засобів реагувати на них зумовлює необхідність розширення арсеналу механізмів і засобів забезпечення національної безпеки, насамперед за рахунок залучення засобів етнонаціональної політики.

Тож сучасне розуміння, еволюція поняття і системи національної безпеки, а також безпекової політики передбачає обов'язкове врахування етнополітичної складової. Політики, які беруть безпосередню участь

у процесі прийняття рішень, поки що далекі від визнання етнополітичної безпеки як однієї з найважливіших складових національної безпеки України. Науковцями ж етнополітична безпека визначається як стан захищеності життєво важливих інтересів людини (як представника певної етнічної групи), нації (у тому числі національних меншин, етнічних груп) і держави, за якого забезпечуються гармонійний розвиток усього етнополітичного організму та його складових, а також своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз етнополітичного характеру [1, с. 322]. Національна безпека України не має впорядкованої системи політико-правових механізмів запобігання новим викликам етнополітичного характеру, обмежується навздогінним, ситуативним реагуванням на деструктивні процеси та їх наслідки.

Ілюстрацією цієї проблеми може бути те, як Україна недостатньо обережно, з точки зору забезпечення етнополітичної безпеки, проводить політику реінтеграції. Наприклад, держава намагається всіляко підтримати кримських татар, становище яких на півострові після окупації суттєво погіршилося. Але при цьому надає їм такі політико-правові механізми захисту прав, потреба забезпечувати реалізацію яких перед етнопонаціональною політикою не виникає, оскільки окуповані території залишаються неконтрольованими української владою. Однак влада необдуманними діями, з точки зору етнополітичних наслідків, закладає серйозні виклики етнополітичній безпеці України.

Так, 20 березня 2014 року Верховна Рада визнала кримськотатарський народ корінним народом у Криму з усіма правовими і соціальними наслідками цього статусу, прийнявши постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». У документі наголошується, що Україна гарантує збереження і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності кримських татар як корінного народу і всіх національних меншин України. Згідно з постановою, Україна гарантує захист та реалізацію права на самовизначення кримськотатарського народу в складі країни, визнає Меджліс — виконавчий орган Курултаю — як вищий повноважний орган народу. Цим документом Верховна Рада також розпочала приєднання України до Декларації ООН про права корінних народів.

Пізніше Курултай кримськотатарського народу без жодного узгодження оголосив про створення у Криму національно-територіальної автономії. «Курултай кримськотатарського народу постановив проголосити про початок політичних і правових процедур зі створення національно-територіальної автономії кримськотатарського народу на його

історичній території — в Криму», — йдеться у прийнятому документі. Характерно, що лідери кримських татар не акцентували увагу на створенні національно-територіальної автономії, навпаки, наголошували, що проголосоване рішення головно не визнає анексію Криму і втрату Україною території півострова.

Меджліс натомість звернувся до Верховної Ради України та народу України з вимогою забезпечити вільне волевиявлення на здійснення кримськотатарським народом права на самовизначення на своїй історичній території. Посилаючись на Статут ООН, що гарантує право на самовизначення; Декларацію про національний суверенітет кримськотатарського народу 1991 року; Декларацію ООН «Про права корінних народів» 2007 року (що передбачає, зокрема: а) право корінного народу на самовизначення (ст. 3), б) право корінного народу на автономію та самоврядування (ст. 4), в) право корінного народу на повноцінну участь у політичній, економічній, соціальній та культурного життя держави свого проживання (ст. 5), г) право корінного народу на доступ і швидке рішення в рамках справедливих процедур врегулювання конфліктів і суперечок з державами та іншими сторонами (ст. 40), д) що положення Декларації не можуть бути використані або витлумачені на шкоду територіальній цілісності або політичній єдності суверенної і незалежної держави (ст. 46)); кримські татари наголосили, що Україна не зробила все від неї залежне для відновлення прав кримськотатарського народу та визначення статусу кримських татар як корінного народу в Криму, в результаті чого вони зазнавали дискримінації з боку офіційної влади.

У своєму зверненні Меджліс категорично відкинув будь-які спроби визначати майбутнє Криму без вільного волевиявлення кримськотатарського народу — корінного народу Криму. Також підкреслив, що право вирішувати, у якій державі жити — належить виключно самим кримським татарам, що відновлення прав кримськотатарського народу і реалізація права на самовизначення на історичній Батьківщині повинні здійснюватися у складі суверенної і незалежної Української держави. Тому Меджліс звернувся з закликом до Верховної Ради України визнати і закріпити статус кримськотатарського народу як корінного народу Криму та забезпечити здійснення кримськотатарським народом невід'ємного права на самовизначення.

Позиція кримських татар чітка — надання і розширення статусу корінного народу з усіма преференціями, передбаченими міжнародним правом для цієї етнополітичної категорії (колективні, земельні права) та трансформація Криму в національно-територіальну автономію кримських татар. До окупації Україна не йшла кримським татарам на такі поступки

і не задовольняла безпідставних вимог. На даному етапі Верховна Рада створила небезпечний прецедент, прийнявши постанову «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави». Однак цей документ переоцінювати не варто, адже згідно зі ст. 92 Основного Закону права корінних народів та національних меншин України визначаються виключно законами України. І в будь-який момент ця постанова може буде скасована, як така, що суперечить Конституції України.

Вже не вперше кримські татари вимагають перетворення Автономної Республіки Крим на національно-територіальну автономію. «Мова йде про перетворення і реформування територіальної автономії, створеної незрозуміло за якою мотивацією, на національно-територіальну автономію, яка буде відповідати праву корінного народу на самовизначення», — ще у 90-х роках вимагали у Меджлісі [2]. І це при тому, що кримські татари є третьою за чисельністю національною меншиною в Криму. Тому задоволення цієї вимоги буде грубим порушенням прав інших етнospільнот, у першу чергу українців. Етнospільнота, яка вважає себе корінним народом, що компактно проживає на півострові, насправді становить лише 12,1 %. Зауважимо, що це офіційні дані перепису 2001 року, органи кримськотатарської національної меншини стверджують, що кількість її представників становить близько 15 % (300 тис. осіб). Але це не дає підстав для трансформації півострова в національно-територіальну автономію, яка завжди формується за етнічною ознакою. Тобто національна меншина на цій території повинна становити більшість. І така автономія не передбачає статусу корінного народу.

Зрозуміло, що протягом понад двох десятиліть незалежної України неадекватний підхід до вирішення проблем репатрійованого народу, неспроможність інтегрувати його у поліетнічну спільноту Криму, призвів до радикалізації вимог кримських татар. Однак їх бажання забезпечити собі ексклюзивний статус корінного народу та переглянути статус півострова не обмежується відновленням порушених прав, а має далекоглядні плани щодо відтворення власної державності. І не факт, що це відбуватиметься у межах єдиної України, і в цьому полягає головна загроза для етнополітичної безпеки. Це неприхована дезінтеграційна тенденція, яка помилково підтримується на рівні державної влади.

Зокрема, Президент України анонсував створення у Криму національної автономії кримських татар. «Тиждень тому Конституційна комісія прийняла рішення про створення робочої групи з напрацювання пропозицій змін доповнень до Конституції України щодо АР Крим. Відтак ми робимо перші кроки до створення у Криму національної автономії

кримських татар», — заявив П. Порошенко під час заходів дня пам'яті жертв кримських татар у 2017 році [3]. Глава держави переконаний, що автономія повністю врахує рівні права і свободи українців, етнічних росіян та представників усіх інших етносів, що проживають на півострові. Ця переконаність, напевно, ґрунтується на уявленні про національно-культурну, а не національно-територіальну автономію. Проте Конституційна комісія України 11 травня вирішила створити робочу групу, яка розроблятиме відповідні поправки і доповнення до Конституції України щодо Автономної Республіки Крим. І така постановка проблеми свідчить, що йдеться, на жаль, саме про національно-територіальну автономію.

Насправді це перші кроки до остаточної втрати Криму. Про те, що права інших етноспільнот не дотримуватимуться на півострові у випадку перетворення його з адміністративно-територіальної на національно-територіальну автономію кримських татар, свідчить хоча б останній Проект Закону України «Про статус кримськотатарського народу в Україні» № 6315 від 07.04.2017. Його автори посилаються на Декларацію Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів, а також Конвенцію МОП № 169, однак проект Закону суперечить їм. Ним пропонується у ст. 1 запровадити таку правову категорію, як «корінний кримськотатарський народ — цілісний етнос, який сформувався на території Кримського півострова, зберіг і прагне передати майбутнім поколінням свою колективну етнокультурну ідентичність, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні соціальні, культурні і політичні інститути, сформував розвинену систему власних органів самоврядування, самоусвідомлює себе корінним народом України і не має власної чи етнічно спорідненої держави за межами України».

Однак автори спекулюють поняттям корінного народу, вихолощуючи його зміст, закладений в міжнародному праві. З іншого боку, зауважимо, що Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів стверджує, що корінні народи рівні з усіма іншими народами, а також підтверджує, що будь-які доктрини, політика і практика, які засновані на перевазі народів або людей за ознакою національного походження або расових, релігійних, етнічних і культурних відмінностей або які стверджують таку перевагу, є расистськими, науково необґрунтованими, юридично недійсними, морально недозволеними і соціально несправедливими.

Натомість проект Закону «Про статус кримськотатарського народу в Україні» створює політико-правові підстави для переваги кримськотатарського народу над іншими національними меншинами України, порушуючи Конституцію України та Закон України «Про національні меншини в Україні». Ст. 4 законопроекту «Протидія асиміляції кримськотатарського

народу» містить низку механізмів позитивної дискримінації, за допомогою яких держава повинна захищати саме і лише кримськотатарський народ від асиміляції. Цим самим закладаються підвалини для дискримінації представників інших національних меншин, порушення законодавства про національні меншини та антидискримінаційного законодавства України.

Ст. 15 законопроекту передбачає, що представницькі органи кримськотатарського народу здійснюють консультативно-дорадчі функції при прийнятті органами державної влади усіх рівнів рішень, які стосуються прав та інтересів кримськотатарського народу. Але таку норму потрібно запроваджувати щодо всіх національних меншин України, системно і послідовно реформуючи законодавство про національні меншини. Або не запроваджувати щодо жодної національної меншини. Кримські татари не можуть бути винятком.

А запровадження представництва кримськотатарського народу у Верховній Раді України, у районних, міських, сільських та селищних радах (ст. 11, 12, 14) взагалі небезпечно з точки зору підтримання етнополітичного балансу та забезпечення етнополітичної безпеки в умовах дезінтеграції України. Угорці, румуни, русини та інші національні меншини, які проживають на територіях, що в певні періоди історії належали до складу інших держав та спираються на зовнішню підтримку етнічних батьківщин, після прийняття цього законопроекту зажадають від України надання їм таких же прав. А це означає створення правових підстав для сепаратизму та порушення територіальної цілісності України, які автори законопроекту пропонують закласти в законодавстві України, порушуючи принцип рівності прав громадян незалежно від їх етнічного походження. Надання таких безпрецедентних преференцій одній з національних меншин поліетнічної держави необґрунтоване і загрожує порушенням етнополітичної стабільності, принципу мирного співіснування всіх етносів на території України. Це ж стосується участі представницьких органів кримськотатарського народу в ухваленні рішень органами виконавчої влади.

Це ж стосується оголошення Автономної Республіки Крим національно — територіальною автономією кримськотатарського народу, створеної у межах території Кримського півострову в складі унітарної України, та формою реалізації кримськотатарським народом свого права на самовизначення (ст. 7). Після прийняття цього законопроекту русини запропонують оголосити Закарпатську область національно — територіальною автономією русинського народу. Аналогічну вимогу висунуть угорці. Маємо відповідні прецеденти, оскільки нещодавно Угорщина зажадала

від сусідніх держав надання територіям компактного проживання угорців статусу автономій. А це все кроки до подальшої дезінтеграції України, порушення її територіальної цілісності.

Такі законодавчі ініціативи створюють політико-правові підстави для порушення рівності прав національних меншин та міжетнічної злагоди, для висунення територіальних вимог з боку інших національних меншин, що загрожує територіальній цілісності України та етнополітичній безпеці України. Якщо законопроект закону буде проголосовано, в Україні буде неможливо забезпечити етнополітичну стабільність і запобігти конфліктам на етнічному ґрунті. Влада, хоч і несвідомо, але в такий спосіб заохочує дезінтеграційні тенденції, які походять з середовища кримських татар, однак швидко можуть поширитися на інші національні меншини. Позиція обрання меншої загрози — підтримання вимог кримських татар у протидії російській окупації є помилковою, недержавницькою та загрожує етнополітичній безпеці держави. Політика загравання з однією національною меншиною є деструктивною, оскільки сприяє подальшій політизації та радикалізації кримських татар. Навіть журналісти радять не розцінювати запровадження кримськотатарської автономії як панацею від усіх можливих негараздів, ані як двигун, що пришвидшить де окупацію [4].

Ще одна загроза постановки питання про національно-територіальну автономію в Криму: оскільки більшість населення півострова становлять росіяни, то вони можуть скористатися актуалізацією питання про національно-територіальну автономію в Криму, позитивним ставленням керівництва Української держави до питання конституційного закріплення національно-територіальної автономії в складі унітарної держави і, не вимагаючи статусу корінного народу (що для національно-територіальної автономії взагалі не потрібно), також висунути вимогу надання росіянам національно-територіальної автономії в Криму. І тут міжнародно-правова база і світова практика створення автономій однозначно підкріплять таку вимогу. Отже, ініціатива конституційних змін щодо національно-територіальної автономії об'єктивно — на користь російському агресору.

Щодо законопроекту від 07.04.2017 р. можна зробити такі узагальнюючі висновки.

1. Законопроект засновується на декларативному і необґрунтованому декларативному визнанні кримських татар кримськотатарським народом, корінним народом України, що є невиправданим, не відповідає духу і контексту міжнародного права, історичним і соціальним реаліям. Зокрема, не йдеться про підтримку за допомогою надання спеціального

статусу етнічній групі, що зберігає особливі спосіб господарювання, соціальний уклад, не може повноцінно інтегруватися до політичного, соціально-економічного і культурного життя держави.

2. Законопроект суперечить Конституції України і законодавству України, зокрема, передбачає суттєві зміни конституційного ладу держави (система формування органів державної влади та ін.), передбачає позитивну дискримінацію за етнічною ознакою і відповідну негативну дискримінацію решти громадян України. Зокрема, він передбачає: визнання особливого політичного статусу за громадськими організаціями, створеними за етнокультурною ознакою, з наданням їм деяких елементів владних та контрольних повноважень (ст. 3, п. 1, 2, 3; ст. 7, п. 2; ст. 8, п. 2; ст. 10, п. 2; ст. 15, п. 1, 2); зміну характеру статусу адміністративно-територіального суб'єкта — Автономної Республіки Крим з визнанням її національно-територіальною автономією кримськотатарського народу (ст. 3, п. 1; ст. 7, п. 1); зміну законодавства щодо виборів до представницьких органів державної влади (включно з Верховною Радою України) і місцевого самоврядування і встановлення етнічних квот, що також суперечать нормам щодо прав людини і громадянина (ст. 3, п. 4; ст. 10, п. 2; ст. 11, 12, 14); зміну законодавства про мови з розширенням сфери вживання кримськотатарської мови у місцях компактного проживання кримських татар (ст. 6, п. 3).

3. Законопроект проголошує примат довільно визначених за етнічною ознакою колективних прав корінного народу щодо прав людини і громадянина, що загрожує також територіальній цілісності й внутрішньополітичній стабільності держави. Зокрема, це вже згадані запровадження національно-територіальної автономії, етнічних квот у органах державної влади і місцевого самоврядування, проголошення наявності «внутрішніх і місцевих справ», «земель, територій та ресурсів», «сфери прав та інтересів» кримськотатарського народу, його цілісності, заборона на переміщення представників цього народу за межі Кримського півострова (отже, і для відбування покарань, проходження військової служби тощо), права кримськотатарських організацій блокувати рішення органів державної влади всіх рівнів, брати участь у здійсненні міжнародної політики України та ін. (ст. 3, п. 1, 3; ст. 4, п. 2; ст. 7, п. 1; ст. 15, п. 1, 2; ст. 16). Усі неконкретно сформульовані положення законопроекту (наприклад, щодо земель, територій і ресурсів та ін.) можуть бути витлумачені на основі міжнародно-правових актів, що приведе до ускладнення здійснення державної влади в Україні. Окрім того, прийняття цього закону може призвести до етнополітичної дестабілізації в державі, пов'язаної з резонними вимогами інших етнічних спільнот щодо одержання такого ж

привілейованого статусу, а також суперечкою щодо переліку корінних народів України.

4. Законопроект передбачає суттєві витрати з державного бюджету на: збереження і зміцнення політичних інститутів кримськотатарського народу, створення і підтримання реєстру кримськотатарських виборців, здійснення окремих виборчих процедур, «фінансування самоврядних функцій» органів кримськотатарського народу, забезпечення національно-культурних і мовних потреб кримських татар за межами України, вже згадане розширення сфери вживання кримськотатарської мови у місцях компактного проживання, розширення штату дипломатичних представництв і міжнародних делегацій та ін. (ст. 3, п. 2, 3; ст. 6, п. 2, 3; ст. 16).

5. Законопроект відображає прагнення певної групи осіб поширити географію особливостей здійснення прав представників кримськотатарської етнокультурної спільноти на весь Кримський півострів (включно з м. Севастополь і частиною Херсонської обл.), а також на всі місця її компактного проживання поза Кримом, що взагалі не може бути виправдане жодним декларованим корінним статусом.

Отже, прийняття Закону України «Про статус кримськотатарського народу в Україні» є недоцільним, може мати надзвичайно негативні наслідки для держави, її територіальної цілісності, для консолідації української політичної нації.

Список використаних джерел

1. Ціцуашвілі Н. І. Етнополітичний вимір національної безпеки / Н. І. Ціцуашвілі // Політологічний вісник: Зб. наук. праць. Київ: ІНТАС, 2010. — Вип. 50. — С. 320–327.

2. Джемилев М. Будущее Крыма — национально-территориальная автономия в составе Украины // Евразийский Дом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&pic=expert&pid=1545>.

3. П. Порошенко: майбутня автономія кримських татар враховуватиме права інших національностей / Радіо Свобода [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28495861.html>.

4. Лебідь Н. Не Панацея, Але Надія: Що Змінить Створення Кримськотатарської Автономії // Україна молода. 23.05.2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3162/180/111823/>.

References

1. Tsitsuashvili N. I. Etnopolitychnyi vymir natsionalnoi bezpeky / N. I. Tsitsuashvili // Politolohichnyi visnyk: Zb. nauk. prats. Kyiv: INTAS, 2010. — Vyp. 50. — S. 320–327.
2. Dzhemylev M. Budushchee Kryma — natsyonalno-terytoryalnaia avtonomyia v sostave Ukrainy // Evrazyiskyi Dom [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/expert.xml?lang=en&nic=expert&pid=1545>.
3. P. Poroshenko: maibutnia avtonomiia krymskykh tatar vrakhovuvatyme prava inshykh natsionalnostei / Radio Svoboda [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28495861.html>.
4. Lebid N. Ne Panatseia, Ale Nadiia: Shcho Zminyt Stvorennia Krymskotatarskoi Avtonomii//Ukrainamoloda.23.05.2017 [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3162/180/111823/>.

Iryna Kresina

Doctor of Political Sciences, Professor

The problems of Ukraine's ethnopolitical security under hybrid war circumstances

The problem of ensuring ethnopolitical security, the place of the latter in the national security system, in particular, Ukraine, is revealed. The threat of the requirements to create the national-territorial autonomy of the Crimean Tatars for the stability and territorial integrity of the state is shown. The bill “On the status of the Crimean Tatar people in Ukraine” is analyzed. The inexpediency of adopting such a law is proved, because it can lead to an intensification of disintegration tendencies.

Keywords: *ethnopolitical security, national-territorial autonomy, indigenous people, disintegration.*

Метельова Тетяна Олександрівна
кандидат філософських наук, доцент

Політика спільної європейської ідентичності: можливості використання Україною досвіду Євросоюзу

У статті проаналізовано європейський досвід формування спільної ідентичності громадян країн-членів ЄС як потужного засобу досягнення міжгромадської і міждержавної злагоди й порозуміння. Виявлено й досліджено відмінності між політикою формування європейської ідентичності, культурною політикою та політикою мультикультуралізму. Дослідження теоретичних дискусій навколо підходів до практик формування європейської ідентичності дозволило показати, що європейська ідентичність розглядається як надбудова над ідентичністю національно-етнічною й не конфліктує з останньою. Типологізовано етапи розвитку політики європейської ідентичності та систематизовано застосовувані засоби її формування. Показано, що більш ефективними є не політичні, а ціннісні і знаково-символічні засоби. Визначено, що онтологічною основою для формування європейської ідентичності є існування спільної для громадян країн ЄС системи цінностей. Виявлено базові для цієї системи засади, яким є принцип легітимності одиничного й розмаїття. Показано, що європейська практика сьогодні демонструє переорієнтацію на забезпечення культурної рівноправності на ґрунті пріоритету прав людини.

Ключові слова: європейська ідентичність, європейські цінності, культурна політика, мультикультуралізм, суспільна згода, національна консолідація, права людини.

У контексті європейського вибору України, документально підтвердженого в березні 2014 р. Угодою про асоціацію України та ЄС і послідовно реалізованого в подальших кроках з розбудови країни як сучасної європейської держави, вкрай важливим уявляється аналіз позитивного й негативного досвіду Євросоюзу в цілому й його країн-учасниць у розв'язанні найгостріших питань, які висуває сьогодні, зокрема й досвіду, накопиченого в царині забезпечення міжгромадських взаємин, соціокультурної злагоди й суспільної консолідації. Для України дослідження, врахування та можлива імплементація такого досвіду є самоочевидною потребою, тим більше актуальною, що українська держава зіштовхнулася з внутрішніми

проблемами й викликами, схожими за своїм змістом з тими, які впродовж свого існування змушена була розв'язувати ЄС як певна спільнота.

На шляхах забезпечення соціополітичної стабільності всередині Євросоюзу, до складу якого входять країни, істотно відмінні за соціально-економічним рівнем розвитку, політичними особливостями й, що важливо, національно-культурною специфікою, країни, що впродовж своєї історії не раз перебували у конфліктних відносинах між собою, ЄС напрацював низку механізмів, інструментальних засобів і заходів, що мають під собою доволі міцне концептуальне підґрунтя. Одним і чи не найпотужнішим знаряддям процесу консолідації Європи виступає формування спільної європейської ідентичності громадян країн-членів ЄС, де під європейською ідентичністю розуміють передусім переживання громадянами своєї належності до єдиного європейського простору, що формується як надбудова над переживанням своєї етнонаціональної належності. Як зазначає Дж. МакКормік, громадяни об'єднаної Європи мають «думати про себе менше як про німців чи греків, чи фінів, а більше як про європейців» [27, р. 235].

Мірою економічного й інституціонального зміцнення Євросоюзу проблематика ідентичності набуває особливого значення й дедалі більше усвідомлюється і на рівні Євросоюзу в цілому, і на рівні держав-членів як умова й навіть запорука успішності розвитку ЄС. Європейська ідентичність, — зауважує А. Киридон, — «покликана легітимувати існування наднаціонального інституту «Європейський Союз» для громадян країн-членів спільноти» [7, с. 52]. Та цим функціональне значення цього інституту далеко не вичерпується й включає в себе своєрідну часову триєдність: крім зазначеного поточного завдання легітимації наявної даності (сучасного), він спрямований у минуле («Що є справжньою стратегією Європейського Союзу? Правильна відповідь — захист від війни та геноциду» [25]; «історично виникнення європейської ідентичності як інструмента інтеграції — це спроба захистити Європу від її минулого, саме в цій захисній формі будувався дискурс навколо поняття «Європа»» [1, с. 72]) та проєктивне майбутнє («...інституціоналізація ідентичності стає інструментом формування з Європи єдиного цілого, закріплюючи за нею суб'єктність» [1, с. 73]). Однак головне покликання наднаціональної ідентичності європейців у разі її формування полягало б у виникненні такого об'єктивного чинника протидії міжкультурним конфліктам усередині ЄС, вплив якого забезпечувався би його особистим суб'єктивним переживанням кожного громадянина. І, як такий, цей чинник справді може становити міцний ґрунт консолідації ЄС і джерело забезпечення внутрішньої злагоди й порозуміння.

Метою цієї статті є виявлення умов і можливостей застосування Україною європейського досвіду формування загальноєвропейської ідентичності як чинника досягнення громадської злагоди. Така мета зумовлює розв'язання кількох завдань: дослідження самого поняття європейської ідентичності в контексті розгляду дискусій навколо нього; виявлення онтологічних основ, що уможливають формування європейської ідентичності; огляд та систематизація форм і засобів формування європейської ідентичності в історичному розрізі; виявлення складників культурної політики ЄС, застосування яких в Україні сприятиме досягненню національної консолідації і міжгромадської злагоди.

У межах даної роботи найбільш важливими є дослідження, здійснені в Україні О. Гриценком, Т. Ковальчук, Н. Пеллагешою, В. Ткаченком, М. Черниш, а серед науковців країн Європи та світу — роботи Ш. Айзенштадта, А. Аппадурі, Е. Балібара, З. Бауманна, У. Бека, Д. Белла, С. Бена, С. Бенхабіб, П. Бергера, Р. Брубейкера, У. Ганнерза, С. Гантінгтона, С. Гарсії, Е. Гідденса, Дж. Делгадо-Морейри, Р. Інглгардта, Р. Кастельса, В. Кімліки, Ч. Кукатаса, В. Малахова, М. Петітхомме, Р. Робертсона, Е. Сміта, В. Тишкова, Дж. Томлісона, Е. Тоффлера, М. Уотерса, Д. Хелда, що стали методологічною та теоретичною основою цього дослідження.

Слід передусім зазначити, що політика Євросоюзу, в рамках якої ставиться і розв'язується завдання формування європейської ідентичності, не може розглядатися лише як складник або напрям виключно культурної політики, оскільки включає в себе й соціополітичний інструментарій та за своїми метою, засобами й механізмами виходить за рамки культурної царини (хоча, як буде показано далі, культурне її наповнення є провідним і базовим). Тим більше не може вона ототожнюватися (як це трапляється часто, в тому числі в більшості авторів, названих вище) з феноменом, що отримав в останні десятиліття назву політики мультикультуралізму і реалізація якого також виходить за межі власне культурної політики. Отож методологічно важливим буде розрізнення трьох форм реалізації комплексних соціополітичних і культурних завдань: культурної політики (що має свою специфіку на рівні ЄС у цілому та в межах національних культурних політик), політики формування спільної європейської єдності як провідного складника культурної політики ЄС, який проте охоплює й інші сфери, та політики мультикультуралізму. Усі ці форми, втім, часто перетинаються й накладаються одна на одну, що й становить підстави для синонімічного використання понять, якими вони позначені.

За визначенням, уперше даним під час круглого столу ЮНЕСКО в Монако в 1967 р. у доповіді «Політика у сфері культури — попередні міркування», під «культурною політикою» розуміють «комплекс операційних

принципів, адміністративних та фінансових видів діяльності і процедур, що забезпечують основу діяльності держави у сфері культури». У цьому контексті реалізація політики у сфері культури являє собою «всю суму свідомих й обміркованих дій (чи відсутність дій) у суспільстві, спрямованих на досягнення певних культурних цілей через оптимальне використання всіх фізичних і духовних ресурсів, які має у своєму розпорядженні суспільство в конкретний час» [24, р. 85].

Політика Євросоюзу у сфері культури, спрямована на реалізацію принципу «єдність у розмаїтті», яка, ототожнена з мультикультуралізмом, за критичними твердженнями останніх років, «зазнала краху», фактично мала на меті два різних завдання й, відповідно, різні об'єкти докладання зусиль, різні засоби реалізації й, відповідно, різні результати. Перший блок проблем, на розв'язання якого спрямовувалася й спрямовується власне культурна політика ЄС, був щільно пов'язаний якраз з реалізацією курсу на формування спільної європейської ідентичності за збереження й навіть підсилення національних, етнічних і відродження локальних культур в усій їх різноманітності. Об'єктом докладання зусиль на цьому напрямі є громадяни, які мають свої усталені національні держави, хоч і об'єднані в наддержавному утворі, проте, прагнуть збереження власного культурного обличчя й захищають засобами внутрішньодержавної культурної політики свою національну ідентичність, а значною мірою — й політичний суверенітет. Отже ЄС на цьому шляху мав знайти стежку між Сциллою уніфікації та Харибдою національної окремішності й відшукати засоби спонукання автохтонних європейських громад і їх членів до формування спільної ідентичності за збереження культурного розмаїття всіх складників Євросоюзу. Підстави, що уможливили таке завдання й давали надію на його успішне розв'язання, розглядатимуться нижче. Однак ставилося воно саме в рамках культурної політики ЄС і було її провідним трендом, оскільки «трансформація норм і стандартів соціальної адекватності людей в образи й зразки соціальної престижності, тобто пропаганда норм соціальної адекватності як найбільш престижних форм соціального буття, як найкоротшого й найнадійнішого шляху до соціальних благ і високого суспільного статусу» [9, с. 280] є головним завданням власне культурної політики.

Результати, що їх було досягнуто на цьому напрямі, говорять самі за себе й є особливо показовими в їхній динаміці: якщо 1996 р. 46 % громадян країн ЄС відчували прив'язаність виключно до національної ідентичності, а 51 % почували себе європейцями лише певною мірою, то, за даними Євробарометру 2005 р., як передусім європейців ідентифікували себе вже 10 % громадян Євросоюзу, а 52 % громадян з 25 держав-членів ЄС ідентифікували себе рівнозначно і з Європою, і з власною країною [26].

Ще успішнішим виглядає реалізація курсу на становлення спільної євроідентичності за результатами Евробарометру 2010 р. (опитувалися громадяни 27 країн-членів ЄС). Так, ідентифікували себе як європейців 53 % опитуваних і лише 3 % не відчували себе європейцями. Для 18 % європейська належність була дуже значущою, ще для 40 % — значущою, для 25 % — не дуже значущою і лише для 15 % — не значущою зовсім. Водночас відмінності між громадянами країн залишалися значними: максимальну значущість європейська ідентичність мала у 2010 р. для громадян Італії (82%), Угорщини (76%), Люксембурга (74%), Чехії та Словаччини (по 73%), Австрії (72%), Фінляндії (70%); мінімальні показники продемонстрували Велика Британія (32%) та Латвія (39%) [28]. За підсумками опитування 2013 р. європейську ідентичність поділяли вже 66 %, при чому найвищий показник виявили мешканці Люксембургу — 88 % й Мальти — 81 %, найнижчий — Кіпру (45%) і Греції (44%) [16]. Таке стабільне збільшення показників самоідентифікації громадян з євроналежністю свідчить про успіх політики ЄС з формування європейської ідентичності.

Друге завдання, з проблемами вирішення якого сьогодні справедливо пов'язують так званий крах європейської політики мультикультуралізму (власне «мультикультуралізму», що реалізовувався відмінними, ніж культурна політика, засобами) було спричинене інтенсифікацією міграційних процесів, що призвели і так багатокультурні європейські суспільства до антагоністичного загострення проблем співіснування представників різних за ціннісними складниками ідентичностей у кожному з сегментів суспільного життя. Об'єктом докладання зусиль тут було не автохтонне населення, а іммігрантські спільноти (зауважимо похідно, що нездоланною проблемою на цьому напрямі виявилися мусульманські громади, що належать за ціннісно-етичними орієнтаціями до протилежної, ніж європейська, системи). У цій ділянці європейським чином застосовуваний ліберальний у своїй основі принцип збереження розмаїття, доведений до своєї граничної межі, обернувся несподіваним зворотнім і самозаперечливим боком, коли корпоративно-групові права почали домінувати й підминати під себе права людини і вступати в суперечність з політичним і правовим устроєм держав і базовими європейськими цінностями (докладніше див. [14]).

Отже, зосереджуючись на розгляді процесу формуванні спільної європейської ідентичності як одного зі складників культурної політики ЄС, значущість якого і його ідеологічне, правове, соціальне тощо забезпечення не обмежуються лише засобами політики у сфері культури, слід відзначити, що розуміння цього конструкту, як і шляхів його створення, від самого початку мало дискусійний характер. Широке обговорення цих проблем, що особливо загострилося в першій половині 90-х рр. ХХ ст.,

розгорнулося передусім у питанні відношення між національною і наднаціональною (європейською) ідентичностями й оформилося наприкінці 2000-х рр. у певну концептуальну єдність, в основу якої покладено висловлену ще на початку дискусій позицію Соледад Гарсії: «Європейська ідентичність в будь-якому випадку не може бути побудована виключно зверху. Європа буде існувати як безперечна політична спільнота тільки тоді, коли європейська ідентичність пронизує життя людей і повсякденне життя» [23, р. 95]. Таким чином, процес формування європейської ідентичності мав спрямовуватися на переформатування глибинних засад повсякденного буття людини, її психологічний, емоційний стан, апелюючи не лише до раціональних чинників, а й до допредикативного досвіду, визначальним складником якого є сфера належного, ціннісного.

Ідентичність, одним з ключових аспектів змісту якої «є набір «конститутивних норм», що забезпечують «формальні і неформальні правила, які визначають належність до групи» [32, р. 599], глибинно пов'язана з ціннісними й моральними засадами співжиття спільноти. Такий висновок чітко сформульовано Деборою Шилдкраут услід за Дж. Цитріном, Б. Рейнгольд і Д. Гріном під час аналізу новацій у функціонуванні американської ідентичності і зіставленні її з європейською. Формальні й неформальні правила, — висновує Д. Шилдкраут, — «диктують нормативні рекомендації щодо поведінки та процесів, які цінуються і яким в ідеалі слідує члени групи, лідери та інститути» [32, р. 599 – 600].

Дещо відмінний від ціннісно орієнтованого підхід з наголосом на політичні складники ідентичності в той же час було репрезентовано М. Петітхомме та Ф. Пічлером. «Політична ідентичність, — за твердженням останнього, — краще пов'язує між собою людей, що населяють країни ЄС. Хоча європейські культури справді різноманітні, їх єдність в Європейському Союзі визначає європейську культурну концепцію» [30]. Акцентуючи поняття політичної ідентичності, М. Петітхомме визначає її як «відчуття належності до соціальної спільноти і відповідних політичних структур» [29, р. 15]. З цих позицій автор пропонує два підходи до формування ідентичності, перший з яких реалізується через активацію політичних чинників і можливостей політичних структур ЄС, другий — зближується з ціннісним підходом і апелює до підсилення ціннісної компоненти, у тому числі й з використання інструментальних та інституціональних можливостей першого підходу. «Ідентичність можна розглядати, — зазначає М. Петітхомме, — з погляду «зверху вниз» — через визначення суб'єктних меж європейської спільноти. Цей погляд намагається визначити, хто може вважатися європейським. Що може визначити європейську культуру і які межі її політичної спільноти? Проте, європейська ідентичність

також може бути зрозумілою з погляду «знизу вгору», через запитування, хто відчуває себе європейцями, а хто ні?» [24, р. 16].

Розкриваючи суть другого підходу та висвітлюючи його результати (станом на середину 2000-х рр.) зі зверненням до соціологічних даних, автор переконливо демонструє поступове зростання кількості тих, хто ідентифікує себе як європейець. Однак рівень ідентифікації не лише варіюється від країни до країни, а й корелює з тим, до якої з груп країн всередині ЄС — «старої» чи «нової» Європи вона належить. Однак, у згоді з власним розумінням ідентичності як передусім політично забезпеченого конструкту, автор звертається здебільшого до політично забарвлених маркерів підтримки, скажімо, до підтримки ідеї ЄС як політичного союзу та подібних. За наведеними ним даними Євробарометру, 2006 р. цю ідею підтримували 52 % жителів «старої Європи» (мінімум — 36 % у Фінляндії і 31 % у Великій Британії), у той час як частка її підтримки в «Новій Європі» досягла 64 % (максимум — 77 % населення Словаччини та Словенії) [29, р.17]. Аналогічна картина спостерігається і в іншому питанні — про розширення ЄС. Враховуючи ж, що «старі держави-члени більш численні, ніж нові, середнє ставлення європейських громадян до розширення може представляти здебільшого ставлення західних європейців. ...Країни, які стали членами у 2004 і 2007 рр. найбільше підтримують розширення і будівництво політичного союзу», — робить висновок М. Петітхомме. Крім того, рівень позитивного ставлення до ЄС ще більшою мірою, ніж між групами країн, диференційовано всередині самих країн — він корелює з показниками освіченості, віку та соціального стану: найбільш освічені, молодші за віком і найбільш соціально-економічно успішні демонструють високий рівень підтримки інтеграції ЄС та європейської ідентифікації [29, р. 35].

Разом з тим аналіз відображеної в соціологічних даних ідентифікаційної динаміки не виявив кореляцій з рівнем обізнаності громадян країн-членів ЄС щодо інституцій ЄС, способу їх функціонування, політики Євросоюзу тощо («з 1980-х років частка громадян ЄС, які знають про те, як ЄС працює, не прогресувала. ...2006 р. тільки меншість громадян ЄС (43%) підтвердили, що вони розуміють, як ЄС працює»; в період між 2000 і 2005 рр. тільки 2 % громадян ЄС стверджують, що вони «знають багато про ЄС» [29, р. 26]), що спростовувало думку про провідне значення «раціональних» і політичних чинників у процесі формування спільної ідентичності. Водночас виявилася наявність певних кореляцій підтримки європейської єдності з обізнаністю щодо спільних символів ЄС (станом на 2006 р. лівова частка європейських громадян знали символ європейського прапора (95 % громадян 27 країн ЄС) і 78 % з них вважали, що прапор ЄС «означає щось хороше» [29, р. 27]).

Таким чином, пов'язування формування європейської ідентичності передусім з економічними й політичними результатами діяльності ЄС на довгострокову перспективу і очікування того, «що конкретні вигоди, якими користуються громадяни ЄС з погляду забезпечення миру, безпеки і добробуту поступово приведе їх до формування позитивних поглядів на їх європейську ідентичність» [29, р. 25], було визнано неперспективним й непродуктивним. Своєю чергою альтернативою підходу «зверху вниз», який здебільшого можна було б назвати «політико-економічним», виступив ціннісний, що акцентував увагу на використанні власне культурних — ціннісних і знаково-символічних засобів конструювання європейської ідентичності. Він, зрештою, й переміг та приніс позитивні результати. Його сильною стороною була апеляція до емоційного складника структури особистості й світу культурного переживання. Майкл Брутер був одним з перших, хто привернув увагу до «нематеріальних» можливостей євроструктур у цьому процесі, наголошуючи на впливі «наднаціональної будівлі» на розвиток почуття європейської ідентичності для окремих громадян шляхом систематичної «експозиції з символами ЄС» [22, р. 30–36].

Безпрецедентність поставленого на теренах Європи завдання переформатування самоідентифікації громадян Євросоюзу з національної на наднаціональну визначена тим, що формування наддержавної спільноти відбувається за збереження значною мірою культурного суверенітету національних держав, що входять до складу ЄС, та їх культурної самобутності, а можливість розвитку європейської ідентичності було визнано такою, що реалізується «лише завдяки реконструкції, збагаченню національної самосвідомості шляхом включення до неї європейських компонентів» [29, р. 35]. Розбудова спільного символічно оформленого часово-просторового континууму Європи як надбудови над національними була визнана найдоцільнішим шляхом досягнення поставленої мети й реально перетворилася на ефективний засіб формування європейської ідентичності з використанням інституціональних і нормативних можливостей ЄС.

Аналізуючи європейський досвід формування наднаціональної ідентичності, Н. Пелагеша переконливо доводить, що «наднаціональні колективні ідентичності будуються за допомогою тих самих механізмів, які використовувалися для національних ідентичностей сучасних держав-націй» [18, с. 59] і виокремлює 16 груп чинників, що забезпечують національну ідентифікацію в межах національної держави [18, с. 36–37], і які можна звести до 4-х блоків [13, с. 28]:

1. Створення єдиного простору (спільні кордони, єдине громадянство й уніфіковані правові засади його функціонування);

2. Створення спільного часового континууму, «архаїзація спільноти»: спільна історія (що забезпечується проведенням політики пам'яті), єдина мережа інститутів збереження минулого (музеїв, бібліотек), спільні міфи та проєктивні ідеологеми, націлені на витворення проєкту спільного майбутнього;

3. Створення єдиних сакралізованих знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір (прапор, гімн, єдина валюта та її іконографія), спільних ритуалів — державних свят, масових дійств, що динамічно актуалізують ці коди;

4. Гомогенізація медіаторів і трансляторів спільних знаково-символічних кодів: спільний комунікаційний (ЗМІ) та мовний простори, стандартизація освіти, насичення літератури й мистецтва відповідним знаково-символічним рядом.

Застосування чинників, що в історичному процесі супроводжували формування національних ідентифікацій і безпосередньо впливали на нього, до створення ідентифікації наднаціональної, візуалізація й об'єктивація відсилання до сакрально насичених шарів допредикативного досвіду особистості, до переживання, дозволили апелювати до глибинних основ соціального, до сфери цінностей і, таким чином, спрямувати роботу «національного складника структури переживання» на наднаціональну мету. Результативність такого підходу відображена й у соціологічних дослідженнях. При формулюванні запитань у разі, коли національна і європейська належності протиставлялися одна одній (опитувані мали обирати лише одну між ними), перевагу мала перша: «у той час як почуття національної гордості (за опитуванням Євробарометру 2006 р. — авт.) варіюється від 98 % на Кіпрі і 70 % в Німеччині, почуття європейської гордості варіюється від 80 % в Словаччині до 33 % у Великобританії. У середньому в 27 країнах ЄС, національна гордість досягає 86 %, в той час як європейська гордість досягає лише 59 %» [29, р. 28]. Однак коли запитання не вимагало вибору, а європейська ідентичність пропонувалася як додаток до національної, рівень позитивних відповідей щодо неї був значно вищим: «переважна більшість європейських громадян заявляють, що вони відчують себе належними і до національної, і до європейської спільноти. Крім конкретного випадку Великобританії (лише 32%), для всіх інших країн ЄС відповіді завжди перебувають у межах від 50 % до 73 %. 72 % греків, 67 % людей у Люксембурзі і 65 % в Польщі відчують себе як національні, так і європейські» [29, р. 29].

Методологічний вибір створення, об'єктивації й актуалізації спільних знаково-символічних кодів для реактуалізації спільної ціннісної основи

був зумовлений далеко не завжди концептуалізовуваним, але проголошуваним і усвідомлюваним як самоочевидність уявленням про її існування, що широко поділяється не лише європейськими інтелектуальними й політичними колами. На сьогодні поняття «європейські цінності» є відомим у всьому світі. Їх «базовий набір» визначено в статті 2 Договору про Євросоюз (після внесення змін, передбачених Лісабонським договором): «Союз заснований на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок і чоловіків» [6].

Однак чи справді існують онтологічні підстави формування «уявної спільноти» — європейської, тобто «спільноти, що закладає в основу свого існування європейські цінності» [1, с. 71]? Чи належать європейські народи до однієї ціннісно-етичної матриці, морально-етичної системи — так званої європейської (або, в термінах В. Лефевра, Першої морально-етичної [10; 114 12])? Звернімося до теоретично розробленої й практично підтвердженої концепції базових ціннісних моделей В. Лефевра.

Розроблена ним теоретична модель рефлексуючого суб'єкта дозволила виявити дві базові етичні системи, в основі яких — системи цінностей, протилежні у своїх засадах і чинні в різних типах суспільств — відкритих і замкнених. У ситуації вибору вчинку, морально-етичного вибору представник притаманної відкритим суспільствам Першої системи схильний до жертвовного компромісу, Другої, властивої для суспільств замкнених, — до жертвовної боротьби. Модель В. Лефевра дає можливість класифікації нормативних людських характерів у кожній етичній системі (і суспільстві, де ця система є панівною) і вказує на зв'язок типу системи з нормативною оцінкою комбінації добра і зла. У Першій етичній системі поєднання добра і зла оцінюється як зло. У Другій — таке поєднання оцінюється як добро. Будь-який компроміс у межах Першої системи є нормативом, виправданим і належним, а його досягнення підвищує власну самооцінку суб'єкта; у рамках Другої компроміс — неприпустима дія, яка принижує представника цієї системи у власних очах, знижує його самооцінку. «Належність даного суспільства до тієї чи іншої етичної системи відбивається в ідеологічних текстах, що регулюють моральну сторону суспільного життя» [12, с. 25]. Дієвий нормативний статус цінностей забезпечено переживанням суб'єкта — носія певної системи цінностей власних дій як належних чи неналежних. Дія, спрямована на підтримку й ствердження власної ієрархії цінностей, сприяє підвищенню власної самооцінки.

Однак не лише тип суспільства визначає собою формування й панування тієї чи іншої системи цінностей, а й навзаєм система цінностей уможливорює формування й розвиток того чи іншого типу суспільства, що було обґрунтовано й переконливо продемонстровано ще М. Вебером при аналізі впливу цінностей протестантизму на розвиток підприємництва й капіталістичного (ринкового) суспільно-економічного устрою. Дві морально-етичні, ціннісні системи народжуються і функціонують на початках самої людини й людського й як провідні чинники антропосоціогенези зумовлюють становлення самої людини. У рамках однієї з них превалює уніфікація індивідуального на користь спільного, домінантність спільного. У рамках іншої — принцип легітимності Іншого й, відповідно, пріоритет одиничного й різноманітності. На особистісному рівні підживлення однієї з них забезпечено процесом соціалізації особистості, її входженням в конкретне культурно-історичне соціальне буття і опануванням його архітектонікою. Закорінена разом зі своєю альтернативою у вітальності особи, залежно від соціальної ситуації, від особливого способу комунікації в соціумі, зумовленого способом його динамічної побудови, одна з двох морально-етичних систем отримує преференції і обіймає панівне становище як у вчинковій сфері особи, так і в суспільстві, своєю чергою підсилюючи можливості функціонування відповідного типу соціуму.

Незважаючи на різноманітність європейських культур, усі вони базуються на схожих світоглядних засадах, ціннісним центром яких є неусувний антропний складник, а провідне місце в ієрархії цінностей посідає одиничне (особа), що переконливо доводять результати європейських і світових досліджень (проекти «Всесвітні огляди цінностей» (World Values Survey — WVS), що тривають з 1970 р. дотепер), «Вивчення європейських цінностей» (European Values Survey — EVS), «Європейський барометр» (Eurobarometer — EB), його аналог на пострадянському просторі — «Євразійський монітор» (EM), Програма міжнародного соціального дослідження (International Social Survey Programme — ISSP) та «Європейське соціальне дослідження» (European Social Survey — ESS)). Як доводить Ф. А. фон Гаек, індивідуалізм, який, за усталеною думкою, пронизує собою європейську систему цінностей, не обмежується економічними чи політичними експлікаціями й є певною ціннісною системою, за якою особа робить вибір на користь свободи, в т. ч. числі свободи об'єднань і свободи обирати певні правила та слідувати ним, або примусового підпорядкування [19]. Теоретичне обґрунтування такого індивідуалізму веде свій родовід від Дж. Локка через Д. Г'юма, Дж. Такера, А. Фергюсона, А. Сміта й Е. Бьорка, однак не меншою мірою своїм ціннісним і культурно-світоглядним джерелом і історичними коренями сягає античності

як історично першої форми панування європейської ціннісної системи, що на теоретичному й практичному рівнях втілена як у філософських текстах тієї доби, так і в Римському праві (докладніше див. [15]). Християнська доба (так зване Середньовіччя) попри істотну зміну ціннісних пріоритетів у недоторканному вигляді зберегла й навіть розвинула засадничий для Європи принцип легітимності одиничного ствердженням богоподібності людини через нічим не обмежену можливість вибору між добром і злом.

Хоч би який перелік європейських цінностей наводити (а переліки варіюються), незмінним залишається те, що походять вони з одного культурного джерела й властиві Першій морально-етичній системі з її конститутивним принципом легітимності Іншого, визнання права на існування одиничного не меншим, ніж права на існування загального, одиничності, партикулярності — вихідними, а загального, сукупності, спільноти — похідними соціального життя. Вони є й залишаються цінностями, домінантною й конститутивним осердям яких є визнання легітимності Іншого. Решта — похідні й історично зумовлені. Усі вони й становили основу для різних етнічних, а в подальшому національних культур Європи, відмінних лише за знаково-символічними рядами. А отже справді можна говорити про існування в Європейській цивілізації єдиного спільного ціннісно-комунікативного стрижня, навколо якого виростає широка палітра знаково-символічних рядів зі спільним ціннісним зарядом. Аксиологічне ядро будь-якого феномену європейської культури, що «просвічує» його кризь знаково-символічний вираз, генерується і ретранслюється національними культурами європейських країн і становить запоруку можливості формування наднаціональної, європейської єдності та ідентичності. І саме цю обставину було використано в рамках проведення культурної політики ЄС задля формування європейської ідентичності як засобу забезпечення міжгромадської злагоди й загальноєвропейської консолідації.

Особливістю «технології» культурної політики ЄС є те, що його інституції мають значно менше регулятивних важелів у сфері культури, ніж будь-яка окрема національна держава, що входить до його складу. Водночас ЄС має справу зі значно більшим культурним розмаїттям, ніж національні-держави-члени ЄС. Тому політика ЄС у сфері культури зосереджувалась і зосереджується на координаційних аспектах культурного розвитку, здійснюваного в межах окремих держав-членів, однак ними не обмежується. Т. Ковальчук [8] та М. Черниш [21], услід за І. Є. Востряковим [3], виокремлюють три етапи в процесі еволюції культурної політики Євросоюзу.

Перший етап тривав від початку 1960-х до кінця 1980-х рр. і характеризувався економічним підґрунтям втручання ЄЕС у культурну сферу, яке виявлялося, передусім, у розширенні культурних ринків держав-членів. Визнання ж самими державами ЄС необхідності культурної інтеграції фактично зводилося до виголошення принципів намірів, що втілювалися в життя лише на міжурядовій основі в рамках зустрічей на вищому рівні. Іншими словами, інституції ЄЕС практично не відігравали ролі в цьому процесі, а культурна політика майже цілком залишалася прерогативою урядів держав-членів. Водночас уже 1973 р. Декларацією про європейську ідентичність, ухваленою на Саміті в Копенгагені, культуру було проголошено одним з фундаментальних елементів формування європейської ідентичності й основою для формування «дедалі тіснішого союзу серед народів Європи» та наголошено на необхідності приділяти особливу увагу культурним цінностям. У 1974 р. резолюцією «Про охорону спільної культурної спадщини» було покладено за мету усунути адміністративні бар'єри, що перешкоджають культурній співпраці європейських держав. Задля її реалізації було сформовано Комітет з питань культури.

Важливу роль не лише на цьому етапі, а й у контексті нових завдань сьогодення, відіграла Декларація «Мультикультурне суспільство та європейська культурна ідентичність», прийнята Шостою Конференцією європейських міністрів, відповідальних за питання культури в 1990 р. Нею визнано, що «європейська культура відзначається низкою етичних, релігійних, політичних, правових, творчих та наукових ідеалів і цінностей, які своїм корінням заглиблюються в європейську історію та є суттєвою частиною людської спадщини», водночас «основні свободи та права людини, які пройшли процес становлення впродовж історії Європи і часом потребували болючих зусиль, є невід'ємною спадщиною нашої цивілізації, її фундаментом та рушійною силою». Тому «...народи Європи зобов'язані зберігати та сприяти тому, що відрізняє їх один від одного...; і в той самий час вони мають бути обізнані з концепцією європейської культури, яка виходить зі спадщини і з майбутнього, що є незамінною цінністю для виживання Європи та її майбутнього розвитку» [4]. Проголошуючи мультикультурний характер європейського світу, Декларація разом містила й застереження щодо проблем, які виникатимуть у діалозі культур за участю іммігрантських громад: «діалог між культурами є життєвим елементом для продовження існування цих ідей у світі, відкритому для нових та різноманітних впливів та для міграції осіб, які приносять із собою власну культурну спадщину. Ця нова ситуація зіштовхує європейські суспільства з проблемами та можливостями — проблемами, які потребують єднання, можливостями для здійснення ідеалів» [4].

Другий етап, що обійняв вісімдесяті роки до підписання Маастрихтського договору в 1993 р., надав культурній політиці Євросоюзу юридичного виміру у вигляді резолюцій і рішень його органів, які, однак, усе ще не мали обов'язкового характеру й були спрямовані переважно на лібералізацію ринків культурної продукції й перетворення її на загальнодоступну. У 1981 р. був прийнятий План Геншера-Коломбо, згідно з яким планувалося створення Ради міністрів культурного співробітництва та пропагувалась ідея зміцнення європейського співробітництва у сфері охорони культурної спадщини, стимулювання діяльності, спрямованої на розвиток культури та поширення європейських культурних цінностей. На основі цього Плану 1983 р. було розроблено й ухвалено Штутгартську Декларацію, що відображала намір держав стимулювати культурне співробітництво. Декларацією «було чітко проголошено ідею формування спільної європейської свідомості й наголошено, що метою культурних ініціатив є витворення спільної європейської культурної ідентичності» [21, с. 130] та визначено сфери докладання спільних зусиль: інформації, освіти, аудіовізуальної політики та мистецтва.

Третій етап еволюції політики у сфері культури, що тривав до визнання «краху політики мультикультуралізму», було розпочато з підписанням 1992 р. Маастрихтського договору, окрема стаття якого, присвячена безпосередньо культурі, стала визнанням існування офіційної єдиної культурної політики Євросоюзу. У преамбулі Договору зазначено, що цілями сторін є й припинення поділу європейського континенту, поглиблення солідарності між їхніми народами, повага до їхньої історії, культури та традицій, впровадження напрямів політики, завдяки яким здобутки в економічній інтеграції супроводжуватимуться паралельним прогресом в інших сферах, що означатиме процес формування дедалі тіснішого союзу народів Європи» [5].

Подальшим кроком у цьому напрямі була доповідь Єврокомісії «Нові перспективи для культурної політики Європейського союзу» [31, р. 287], що являла собою програмний документ діяльності ЄС у сфері культури на 1990-ті рр. Ним було визначено мету культурної діяльності, що полягала в сприянні розвитку національних культур і одночасній підтримці спільної культурної спадщини та культурних цінностей.

Логічного продовження розширення й розвиток засад культурної політики ЄС набули в Лісабонській угоді [33], що набрала чинності 2009 р., 167 стаття якої орієнтує держави-члени ЄС на налагодження співробітництва між їх культурними інституціями, сприяння посиленню творчої роботи, захист та подальше збагачення культурної спадщини Європи та встановлює принципи та сучасні рамки для реалізації культурної політики у ЄС, що включають і зміст та процедуру прийняття рішень у цій

сфері. Згідно з Лісабонською угодою, культурні права, викладені 2000 р. в Хартії основоположних прав ЄС [20], набули обов'язковості.

Культурна політика Євросоюзу цього періоду виразно спрямована на застосування всіх історично вироблених чинників формування єдиної для представників спільноти ідентичності: територіально-правових (єдині кордони, єдине громадянство та існування спільних і специфічних прав), історичних (наголос на спільності історичної долі, політика збереження музейної та бібліотечної спадщини), міфологічних (акцентування спільного дохристиянського — греко-римського — культурного родоводу, спільного християнського коріння), ідеологічних, ритуально-символічних (витворення європейської символіки — гімну, прапора, паспорту, іконографії грошових знаків тощо та ритуалів, до яких належать, наприклад, євровибори), освітянських (спільні вимоги й критерії освіти (Болонський процес), спільні специфічні програми й підручники, безперешкодне міксування молоді при виборі місця отримання освіти).

Нарешті, з 2011 р., починається, на наш погляд, новий етап культурної політики ЄС, пов'язаної з переосмисленням негативних наслідків її мультикультуралістського складника. Сучасний європейський світ, як, утім, світ західний у цілому, як уже зазначалося, у культурному сенсі не є сукупністю лише «сумісних» з ціннісними засадами європейської ціннісної системи знаково-символічних (культурних) кодів. Містить він і протилежні явища. Мірою зростання кількості іммігрантів з країн, що репрезентують панування протилежної ціннісної системи, перспектива розв'язання проблем, що виникають у контексті взаємин представників різних цивілізаційних і ціннісних систем, на сьогодні не вселяє оптимізму. Для осіб, для яких чинні ціннісні настанови Другої морально-етичної системи, феномен іншості і зумовлена ним легітимність розмаїття, в тому числі національно-культурного, сприймається негативно і являє собою дещо неприпустиме, засуджуване. Така ціннісна система характеризується ворожим ставленням до інакшості, автаркічними інтенціями й негачією особистісного. І саме з цим пов'язана криза мультикультуралізму як політики «вписування» іммігрантів в європейський соціокультурний простір.

На сьогодні практика доводить: відповідь на запитання про можливість діалогу представників різних ціннісних систем є відкритою, якщо не негативною. Діалог на цілковито різному ціннісному ґрунті — між тим, для кого такий діалог є цінністю, і тим, для кого він є неприпустимим, — неможливий, що цілком чітко зазначено в Білій книзі з міжкультурного діалогу. Уже в передмові до «Білої книги», випущеної Радою Європи 2009 р., акцентовано принциповий пріоритет прав людини перед правами спільнот, на якому ґрунтується нова пропонувана

модель — не мультикультурна, а міжкультурна: «наше спільне майбутнє залежить від здатності захищати і розвивати права людини, закріплені в Європейській конвенції з прав людини, демократію і верховенство права та підтримувати взаєморозуміння. ...Якщо йдеться про втілення в життя певної європейської ідентичності, вона має спиратися на спільні фундаментальні цінності, повагу до спільної спадщини і культурного розмаїття, а також поважання рівної гідності кожної людини» [2, с. 3].

Основоположною для міжкультурного діалогу є «свобода вибору власної культури ...це головне питання прав людини» [2, с. 13]. Ніхто проти волі не повинен бути обмежений рамками певної групи, громади, системи мислення або світогляду, а навпаки — мати можливість вільно відмовитися від свого минулого вибору і зробити будь-який новий вибір, **якщо він не суперечить універсальним цінностям прав людини, демократії й верховенства права** (виділення моє — авт.). Взаємна відкритість і обмін є невід'ємною частиною багатокультурності. Це — правила співіснування як окремих людей, так і груп, що можуть практикувати власні культури за єдиної умови поваги до інших» [2, с. 13]. За відсутності поваги рівної гідності всіх людських істот, прав людини, верховенства закону і демократичних принципів жодний діалог неможливий, — констатує документ [2, с. 14]. «Етнічні, культурні, релігійні та мовні прив'язаності й традиції не можуть бути підставою для перешкоджання людині в реалізації її основних прав і свобод. Цей принцип особливо прикладається до права бути вільним від дискримінації за статевою й іншими ознаками, прав та інтересів дітей і молоді, а також свободи віросповідання. Порушення прав людини ...жодним чином не можуть виправдовуватися хоч би яким культурним середовищем» [2, с. 14].

У «Білій книзі» запропоновано й загальні принципи для здійснення такого практичного повернення до діалогу, серед яких відмова від морального релятивізму та обов'язок усіх учасників діалогу визнавати цінність людської особистості та її вільний вибір себе, діалог з тими, хто готовий до такого визнання, конструктивна та визначальна роль громадянського суспільства в ньому та повернення до політики інтеграції щодо іммігрантів з обов'язковим вивченням ними мови країни перебування.

Викривлення «карикатурним мультикультуралізмом» (термін Е. Паїна [17]) засадничих європейських цінностей, яке призвело до заміщення «політики включення» «політикою виключення» і унеможливило адаптацію іммігрантів до суспільства-реципієнта, мінімізація можливості особистого вибору, в тому числі — й ідентичності, і водночас руйнація де-факто єдиного правового і громадянського простору і перетворення його на кластерно організований, й послуговували підставою для негативної

оцінки мультикультуралізму. Висновок, відображений у «Білій книзі», є категоричним і справедливим та містить «рецепт» подолання подальшої гібридизації цінностей і зниження конфліктогенного потенціалу мультикультуралізму в його нинішній європейській формі.

Сьогодні проблема ідентичності, притаманна сучасним багатокультурним суспільствам і поліетнічним державам, що раніше мала історично зумовлений внутрішній для суспільств характер, набула нового, загостреного звучання і перетворюється на проблему зіткнення двох взаємовиключних ціннісних систем, конфлікт яких виявляється й у політико-правовій царині. Відтак останній етап трансформації культурної політики ЄС позначений пошуком тих механізмів, засобів і заходів, що дозволяють реалізувати принципи, визначені в «Білій книзі», ґрунт яких було закладено ще Декларацією 1990 р. «Мультикультурне суспільство та європейська культурна ідентичність». Лейтмотивом цього документу є визнання того, що здійснення культурного розвитку ЄС можливе лише на ґрунті гарантування основних свобод і прав людини, які й становлять фундамент європейської історичної спадщини та культури.

Зрозуміло, що так само, як принцип верховенства права у правовій державі вимагає дотримання правових норм усіма суб'єктами правовідносин і містить у собі запобіжники його порушення, так і принцип культурної рівності, забезпечення рівного статусу різних культурних традицій, має вимагати не лише правового забезпечення такої рівності й правових же запобіжників її недотримання, а й гарантій не порушення основоположного принципу — збереження європейських цінностей в європейському культурному полі. Як зазначає О. Гриценко з посиланням на теоретиків мультикультуралізму (Кімліки В., Малахова В., Фукуями Ф.) мультикультуралізм є реальним, «якщо дотриматися двох правил: одна група не може домінувати над іншою і **неможна дозволяти групі принижувати членів своєї ж групи. Іншими словами, принципи демократії, загальнолюдські цінності повинні лежати як в основі відносин між групами, так і в середині групи**» [4] (виділення моє — авт.).

Європейська практика наразі демонструє переорієнтацію на забезпечення культурної рівноправності на ґрунті пріоритету прав людини в межах самої рівноправності з механізмами примусу до неї включно. І в цьому сенсі і для Європи, й для України є важливим і значущим не лише позитивний, а й негативний досвід Європи, який засвідчує: без пріоритету європейських цінностей — цінності іншого й розмаїття — над цінностями будь-яких локальних спільнот, без пріоритету дотримання прав людини дотримання її культурних прав та прав на ідентифікацію проблематизується. А отже сьогодні ЄС активно працює над розбудовою альтернативи

мультикультуралізму — культурною політикою, протекціоністською щодо етнонаціональних культур в усіх їхніх регіональних і локальних варіаціях, в яких, проте, спільним є те, що й називається «європейськими цінностями».

Висновками з європейського досвіду культурної політики, значущими для України, що можуть і повинні бути нею використані, є такі:

1. Соціокультурна злагода й суспільна консолідації формуються на основі спільних європейських цінностей, притаманних, як доводять соціологічні дослідження, переважній більшості громадян України;

2. Ефективним засобом забезпечення суспільної консолідації є формування спільної, в українському випадку — національної ідентичності;

3. Національна ідентичність формується через актуалізацію спільної ціннісної основи шляхом цілеспрямованої розбудови єдиного часово-просторового континууму, маркірованого знаково-символічним (в тому числі — ритуальним) рядом і поширюваного та пропагованого з застосуванням інструментарію державної культурної політики;

4. До механізмів, що забезпечують формування національної ідентичності, належать:

– створення єдиного простору з використанням територіально-правових чинників (єдине громадянство з уніфікованими правовими засадами його функціонування, єдині кордони, існування спільних і специфічних прав громад («позитивна дискримінація» як засіб компенсації історичної несправедливості, що в українських реаліях може застосовуватися для титульного етносу);

– створення спільного часового континууму, «архаїзація спільноти»: спільна історія (що забезпечується проведенням політики пам'яті та наголосі на спільності історичної долі, єдина мережа інститутів збереження минулого (музеїв, бібліотек) та оцифрування музейної та бібліотечної спадщини), спільні міфи (акцентування спільного дохристиянського — греко-римського — культурного родоводу, спільного християнського коріння) та проєктивні ідеологеми, націлені на витворення проєкту спільного майбутнього;

– існування єдиних знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір (прапор, гімн, єдина валюта та її іконографія), сакралізований зміст яких систематично підживлено функціонуванням спільних ритуалів — державних свят, масових дійств, що динамічно актуалізують ці коди;

– гомогенізація медіаторів і трансляторів спільних знаково-символічних кодів: спільний комунікаційний (ЗМІ) та мовний простори, стандартизація освіти (спільні вимоги й критерії освіти (Болонський процес),

спільні специфічні програми й підручники), насичення літератури й мистецтва відповідним знаково-символічним рядом;

5. Протекціонізм щодо української національної культури та створення дієвих податкових і пільгових преференцій для якнайширшого розповсюдження й обігу національного культурного продукту та жорсткого обмеження культурного продукту, що є носієм іншої системи цінностей;

6. Правове забезпечення, в тому числі в культурній царині, пріоритету свобод і прав людини над будь-якими корпоративно-груповими культурними правами.

Список використаних джерел

1. Берендеев М.В. «Европейская идентичность» сегодня: категория политической практики или дискурса? / Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. — Вып. 6, 2012. — С. 70–79.

2. Біла книга з міжкультурного діалогу «Жити разом у рівності й гідності». — К.: «Оранта», 2010. — 44 с.

3. Востряков ІІ.Є. Культурная политика: концепции, понятия, модели // Культура на границах: Сб. статей. — М., 2004. — С. 12–32

4. Гриценко О. А. Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів [Електронний ресурс] / О. А. Гриценко, Н. К. Гончаренко, Є. А. Мягка. — Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_5.php.

5. Декларація «Мультикультурне суспільство та європейська культурна ідентичність». — Режим доступу : <http://w.coe.kiev.ua/docs/km/conf6.htm>.

6. Договір про Європейський Союз. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

7. Киридон А. Європейська ідентичність: космополітична концепція Ульріха Бека / А. Киридон // Зовнішні справи, 2015. — № 9. — С. 52–55.

8. Ковальчук Т. І. Культурний фактор європейської інтеграції на прикладі поступу Європейського Союзу: монографія / Т. І. Ковальчук ; [ред.: Н. Л. Яковенко ; НАН України, Ін-т європ. дослідж.]. — К. : Наук. світ, 2011. — 239 с. — (Єдині в різноманітті).

9. Лавринова Н.Н. Культурная политика. // Аналитика культурологии, 2010. — Т. № 17. — С. 278–288.

10. Лефевр В. Смолян Г. Алгебра конфликта. — М.: Либроком, 2011. — 70 с.

11. Лефевр В. Алгебра совести. — М.: Когнито-Центр, 2003. — 426 с.

12. Лефевр В.А. Стратегические решения и мораль // Рефлексивные процессы и управление. — 2002. — Т. 2. — № 1. — С. 24–26.
13. Метельова Т. О. Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму / Т. О. Метельова ; Передм. до монографії ; [З. О. Босик «Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини». — К. : НАКККіМ, 2010. — 344 с. — С. 4–12.
14. Метельова Т.О. Конфліктогенний потенціал політики мультикультуралізму: ідеологеми і реальність / Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова міжнародних відносин. Збірник наукових праць / За редакцією доктора історичних наук, професора А.І. Кудряченка; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К.: Фенікс, 2014. — 310 с.
15. Метельова Т.О. Світоглядно-антропологічні основи західноєвропейської філософії: від архаїки до модерну / Т. О. Метельова. — К. : Укр. кн., 2003. — 280 с.
16. Нижегородцев А. Что показывает Евробарометр? / Вся Европа. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://alleuropalux.org/?p=4995>.
17. Паин Э. К вопросу о «крахе политики мультикультурализма» в Европе. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>.
18. Пелагеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації / Н. Пелагеша. — К. : НІСД, 2008. — 288 с.
19. Хайек Ф.А. Индивидуализм и экономический порядок / Пер. с англ. О.А. Дмитриевой; под. ред. Р.И. Капелюшникова. — Челябинск: Социум, 2011. — XXVIII+394 с.
20. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://alleuropalux.org/?p=4995>http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
21. Черниш М. О. Збереження культурного розмаїття: європейський досвід / Маріанна Олегівна Черниш // Вісник Держ. академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2012. — № 3. — С. 127–132.
22. Bruter, Michael. Citizens of Europe?: The Emergence of a Mass European Identity. — Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. — 221 p.
23. Garcia, Soledad. Europe's fragmented Identities and the frontiers of citizenship / S. Garcia / European Identity and the search for legitimacy. — London & New York: Pinter Publishers, 1993. — 185 p.
24. Gordon, Christopher. European Perspectives on Cultural Policy: Cultural Policy Reviews — Requirements for a Sustainable Cultural Policy

(Culture, Development and Society) / Ch. Gordon, S. Mundy. — Paris : UNESCO Publishing, 2001. — 117 p.

25. Delgado-Moreira J. M. Cultural Citizenship and the Creation of European Identity // Electronic Journal of Sociology. — 1997. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.sociology.org>.

26. Eurobarometer. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives_en.html.

27. McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction / J. McCormick. — New York : Palgrave Macmillan, 2005. — 276 p.

28. New Europeans. Report. Eurobarometr 2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebc/ebc_346_en.pdf.

29. Petithomme M. Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification towards the European Union / Journal of Identity and Migration Studies. — Journal of Identity and Migration Studies. — Vol. 2, № 1, 2008. — P. 15–36.

30. Pichler F. European Identity: Conceptual Approaches. — [Електронний ресурс] / F. Pichler, 2008. — Режим доступу : <http://www.cinefogo.cuni.cz>.

31. Schlesinger Ph. Europeaness: A New Cultural Battlefield? / Ph. Schlesinger, A. D. Smith. — Oxford : Oxford University Press, 1994. — 316 p.

32. Shildkraut Debora J. Defining American identity in the 21 century: how much «there» is there? / The Journal of Politics. — № 69 (3), August 2007. — P. 597–615.

33. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>.

References

1. Berendeyev M. V. «Yevropeyskaya idenitnost» segodnya: kategoriya politicheskoy praktiki ili diskursa? / Vestnik Baltiyskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta. — Vip. 6, 2012. — S. 70–79.

2. Bila kniga z mizhkulturnogo dialogu «Zhiti razom u rivnosti i gidnosti». — K.: «Oranta», 2010. — 44 s.

3. Vostryakov L. E. Kulturnaya politika: kontseptsii, ponyatiya, modeli // Kultura na granitsakh: Sb. statey. — M., 2004. — S. 12 — 32

4. Gritsenko O. A. Derzhavna politika shchodo kulturnogo riznomanittya ta yetnichnikh menshin: porivnyalniy analiz vitchiznyanykh ta zarubizhnykh

pidkhodiv [Yelektronniy resurs] / O. A. Gritsenko, N. K. Goncharenko, Ė. A. Myagka. — Rezhim dostupu : http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2005_1_5.php.

5. Deklaratsiya «Multikulturene suspilstvo ta yevropeyska kulturna identichnist» [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : <http://w.coe.kiev.ua/docs/km/conf6.htm>.

6. Dogovír pro Ėvropeys'kiy Soyuz. [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

7. Kiridon A. Yevropeyska identichnist: kosmopolitychna kontseptsiya Ulrykha Beka / A. Kiridon // Zovnishni spravi, 2015. — № 9. — S. 52–55.

8. Kovalchuk T. I. Kulturniy faktor yevropeyskoïy integratsiy na prikladi postupu Yevropeyskogo Soyuzu: monografiya / T. I. Kovalchuk ; [red.: N. L. Yakovenko ; NAN Ukrayini, In-t yevrop. doslidzh.]. — K. : Nauk. svit, 2011. — 239 s. — (Yedyni v riznomanitti).

9. Lavrinova N. N. Kulturnaya politika. // Analitika kulturologiyi, 2010. — T. № 17. — S. 278–288.

10. Lefevr V. Smolyan G. Algebra konflikta. — M.: Librokom, 2011. — 70 s.

11. Lefevr V. Algebra sovesti. — M.: Kognito-Tsentr, 2003. — 426 s.

12. Lefevr V.A. Strategicheskiye resheniya i moral // Refleksivnyye protsessy i upravleniye. — 2002. — T. 2. — № 1. — S. 24–26.

13. Metelyova T.O. Kulturaglobalizovanogosvitu: nashlyakhakhzberezhennya plyuralizmu / T. O. Metelyova ; Peredm. do monografiyi ; [Z. O. Bosik «Rodinna obryadovist: transformatsiya ta arkhetyповi motivi vesilnoiyi obryadovosti Serednoyi Naddnipryanshchini]. — K. : NAKKKiM, 2010. — 344 s. — S. 4–12.

14. Metelyova T. O. Konfliktogenniy potentsial politiki multikulturalizmu: ideologemy i realnist / Aktualni problemi vsesvitnyoyi istoriyi: konflikty yak skladova mizhnarodnykh vidnosyn. Zbirnyk naukovikh prats / Za redaktsiyeyu doktora istorichnykh nauk, profesora A.I. Kudryachenka; Derzhavna ustanova «Īnstytut vsesvitnyoyi istoriyi NAN Ukrayiny». — K.: Feniks, 2014. — 310 s.

15. Metelyova T. O. Svitoglyadno-antropologichni osnovy zakhidnoyevropeyskoyi filosofiyi: vid arkhayiky do modernu / T. O. Metelyova. — K. : Ukr. kn., 2003. — 280 c.

16. Nizhegorodtsev A. Chto pokazyvet Yevrobarometr? / Vsyá Yevropa. — [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : <http://alleupalux.org/?p=4995>.

17. Pain E. K voprosu o «krakhe politiki mul'tikul'turalizma» v Yevrope. — [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : <http://demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>.

18. Pelagesha N. Ukrayina u smyslovykh viynakh postmodernu: transformatsiya ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh globalizatsiyi / N. Pelagesha. — K. : NĪSD, 2008. — 288 s.

19. Khayyek F.A. Individualizm i ekonomicheskii poryadok / Per. s angl. O. A. Dmitriyevoy; pod. red. R.I. Kapelyushnikova. — Chelyabinsk: Sotsium, 2011. — XXVIII+394 s.
20. Khartiya osnovopolozhnykh prav Yevropeyskogo Soyuzu. — [Yelektronniy resurs]. — Rezhim dostupu : <http://alleuropalux.org/?p=4995>http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_524.
21. Chernysh M. O. Zberezhennya kulturnogo rozmaittya: yevropeyskyy dosvid / Marianna Olegivna Chernysh // Visnik Derzh. akademiyyi kerivnykh kadriv kultury i mystetstv. — 2012. — № 3. — S. 127–132.
22. Bruter, Michael. Citizens of Europe?: The Emergence of a Mass European Identity. — Houndmills: Palgrave Macmillan, 2005. — 221 p.
23. Garcia, Soledad. Europe's fragmented Identities and the frontiers of citizenship / S. Garcia / European Identity and the search for legitimacy. — London & New York: Pinter Publishers, 1993. — 185 p.
24. Gordon, Christopher. European Perspectives on Cultural Policy: Cultural Policy Reviews — Requirements for a Sustainable Cultural Policy (Culture, Development and Society) / Ch. Gordon, S. Mundy. — Paris : UNESCO Publishing, 2001. — 117 p.
25. Delgado-Moreira J. M. Cultural Citizenship and the Creation of European Identity // Electronic Journal of Sociology. — 1997. — [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.sociology.org>.
26. Eurobarometer. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives_en.html.
27. McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction / J. McCormick. — New York : Palgrave Macmillan, 2005. — 276 p.
28. New Europeans. Report. Eurobarometr 2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebc/ebc_346_en.pdf.
29. Petithomme M. Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification towards the European Union / Journal of Identity and Migration Studies. — Journal of Identity and Migration Studies. — Vol. 2, № 1, 2008. — P. 15–36.
30. Pichler F. European Identity: Conceptual Approaches. — [Електронний ресурс] / F. Pichler, 2008. — Режим доступу : <http://www.cinefogo.cuni.cz>.
31. Schlesinger Ph. Europeaness: A New Cultural Battlefield? / Ph. Schlesinger, A. D. Smith. — Oxford : Oxford University Press, 1994. — 316 p.
32. Schildkraut Debora J. Defining American identity in the 21 century: how much «there» is there? / The Journal of Politics. — № 69 (3), August 2007. — P. 597–615.
33. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>.

Tetiana Meteliová

PhD in Philosophy,

Associate Professor

The policy of a common European identity: the possibilities of using of European Union's experience by Ukraine

The article analyzed the European experience of formation a common identity of citizens of EU member states as a powerful means to achieve social and inter-state agreement and mutual understanding. The differences between the policy of the formation of European identity, cultural policy and the policy of multiculturalism were identified and examined. The study of theoretical discussions about the approaches to the practice of formation of European identity allowed to show that the European identity is seen as an add-on national-ethnic identity and does not conflict with the latter. The stages of the development of European identity politics are typologized and applied means of its formation are systematized. It is shown that no more effective policy and values and sign-symbolic means. It was determined that the ontological basis for the formation of European identity is the common system of values for citizens of the EU. The basic principles for this system were revealed and it was demonstrated that the main of them is the principle of the legitimacy of the individual and diversity. It is shown that the European practice today demonstrates of the reorientation of cultural equality on the basis of the priority of human rights.

Keywords: European identity, European values, cultural policy, multiculturalism, social harmony, national unity, human rights.

Палюх Олена Олексіївна
кандидат економічних наук

Суспільний договір — формат переходу України до сталого розвитку

Розглянуто та узагальнено міжнародну практику використання концепції Суспільного договору при виробленні основних документів та правил взаємодії суспільства і влади, відповідно до яких здійснюється управління державою. Обґрунтовано доцільність запровадження людиноорієнтовної моделі успішного розвитку українського суспільства відповідно до основ та принципів Суспільного договору.

Ключові слова: Суспільний договір, сталий розвиток, людський розвиток, рівень і якість життя, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство втомилося від відсутності державницької позиції і реальних дій уряду щодо вироблення та імплементації системи соціальної справедливості і забезпеченості рівних для всіх прав людини. Стає очевидним, що шаблонне проведення реформ, незабезпечення миру та апробація нових методів політичного маніпулювання призводить до виникнення нових пікових точок напруженості у суспільстві. Узагальнена міжнародна практика запровадження успішної моделі соціального та економічного розвитку вказує на першочерговість імплементації принципів Суспільного договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що у більшості як вітчизняних так і зарубіжних авторів предметом дослідження є сучасні проблеми реалізації народного суверенітету. Серед зарубіжних авторів, хто розглядав концептуальні підходи до забезпечення доктрини народного суверенітету слід виокремити: М. Вайсберга, С. Вернона, Дж. Гауса, К. Маккейба, Р. Малдуна, В. Москалу, Б. Скірмса, Дж. Стігліца, Д. Трашера, Е. Хоффман. Проблеми щодо реалізації народного суверенітету в Україні піднімалися наступними вітчизняними вченими: О. Скакун, І. Сліденком, М. Ставнійчук, В. Тарасюком, В. Тертишником, В. Шаповалом, Н. Янчук. Однак, питаннями щодо перспективи розроблення у форматі Суспільного договору моделі сталого суспільного розвитку не займався ніхто.

Метою дослідження статті є аналіз та узагальнення світового досвіду та міжнародної практики використання принципів Суспільного договору при реформуванні відносин між суспільством і державою.

Завданням дослідження є теоретичне обґрунтування та надання пропозицій щодо використання формату Суспільного договору для запровадження Концепції сталого розвитку, що орієнтована на позитивний людський розвиток.

Виклад основного матеріалу наукової статті.

За останні декілька років постмайданне українське громадянське суспільство намагається розробити модель суспільно-політичного впливу та контролю за діяльністю державної влади. Міжнародні партнери України відзначають, що під тиском громадськості відбуваються позитивні зміни в країні, ухвалюються реформаторські закони, формуються принципи публічної політики і започатковуються правові та організаційні механізми протидії корупції [7]. Однак, переважна більшість українців далека від участі в процесах демократизації країни, для них на першому місці стоять питання зниження рівня і якості життя та забезпечення миру.

Останнім часом все більше громадських діячів та політиків привертають увагу громадськості до Суспільного договору як інструменту виходу з інституційної кризи, акцентуючи увагу на завершальному етапі — законодавчому і тим самим викривлюють поняття та сутність Суспільного договору. Лише малий відсоток з них приділяють увагу етапам вироблення та узгодження основних засад на яких формується Суспільний договір.

У даній статті розкрито сутність Суспільного договору для правильного розуміння його основ та наведено приклади успішної подальшої його імплементації.

Політична філософія Суспільного договору викладена в чотирьох простих тезах. Люди мають певні невідчужувані права — це життя, свобода і прагнення до щастя. Люди формують уряди, щоб захищати свої права. Влада уряду заснована на тому, що він представляє людей. Люди мають право (і навіть обов'язок) змінити уряд, який порушує їх права [5].

Суспільний договір — це не документ для підписання, це рівноправний діалог всіх учасників переговорного процесу (громадянського суспільства, влади, бізнесу, окремих людей та інших) результати якого закріплюються у вигляді угод, документів та нормативно-правових актів [9]. Більшість розвинених демократичних країн використовували принципи Суспільного договору при написанні Конституцій або інших не менш важливих нормативно-правових актів.

Першою країною, яка закріпила концепцію народного суверенітету, створивши народну Конституцію, були Сполучені Штати Америки [2]. Розроблений за громадською ініціативою Суспільний договір і дотепер є основним законом держави, основні конституційні норми

якого не змінюються вже понад 250 років. Іншим прикладом затвердження суспільної волі громадян є «Декларація прав людини і громадянина», яка визначила загальні та індивідуальні права всіх громадян Французької Республіки і яка й до сьогодні є основоположним документом в історії прав людини [3].

Суспільний договір надав можливість урегулювати багаторічні конфлікти, що були спричинені нерівністю громадян у суспільстві та змінити ієрархічну структуру державної політичної влади, визначити принципи народного правління та захистити права і свободи людини [15].

Після того як окрема каста людей зрозуміла, що вона більше не може керувати державою і припинила нав'язувати власні закони, суспільство самостійно виробило правила за якими воно хоче жити і вже за кілька років розпочався важливий поворотний момент в історії під назвою Промислова Революція [24]. Протягом двох століть в країнах, що затвердили Суспільний договір, було зафіксовано збільшення середньо-світового доходу на душу населення у понад десять разів, у той час як населення світу зросло у понад шість разів, середній рівень доходів населення почав проявляти безпрецедентне постійне зростання [29].

Однак, з плином часу світ змінився, основні учасники Суспільного договору держава-суспільство-влада, що формували національні економіки, поступово стають учасниками не тільки світового ринку товарів і послуг, а й руху економічних ресурсів між країнами і регіонами [10]. Тобто інтеграція національних економік у світове господарство стає чинником впливу на розвиток національних господарств. На рівні з державами-учасниками суб'єктами світового господарства стають транснаціональні корпорації, регіональні інтеграційні господарські об'єднання, міжнародні економічні організації [22].

Ці процеси зумовили появу нового типу суспільного розвитку під назвою «глобалізація», в умовах якої розширюється коло учасників Суспільного договору та змінюється їх вплив на різні сфери суспільного життя. За таких обставин ті країни, де умови розвитку диктувало суспільство, стали локомотивами економічного та соціального піднесення в світі [25].

Сучасна модель побудови Суспільного договору потребує врахування нових орієнтирів для збереження основних принципів та механізмів взаємодії держави і суспільства [27]. Для запитів українського суспільства це набуває особливого змісту оскільки влада не бажає разом з суспільством виробляти чіткий та узгоджений план дій на майбутнє. Влада не створює умови для забезпечення більшості громадян гідного рівня життя, соціальної захищеності та позитивного розвитку економіки.

Приклад Ізраїлю доводить, що війна не може слугувати виправданням для відсутності реформ в країні. Постійна розбіжність інтересів влади та народу призводить до виникнення постійних конфліктів, влада втратила довіру у своїх громадян, тому що не сповідує тих ідеалів та цінностей, що декларувались як основа майбутнього держави. Українські політики знову допускають помилки, вони пропонують суспільству теоретичні засади та ідеї свого бачення розвитку держави, підмінюючи ними справжні нагальні потреби, при цьому ототожнюючи себе з народом та виступаючи від його імені [14]. Сам же народ, який за Конституцією є єдиним джерелом влади [1], усунуто від реального процесу формування влади, позбавлено можливостей контролю за її діями. Це надає змогу окремим суб'єктам господарювання використовувати владу як інструмент для реалізації власних потреб, ігноруючи при цьому інтереси та проблеми суспільства [13].

Нещодавно Програмою розвитку ООН було опубліковано доповідь про стан людського розвитку у 2016 році, відповідно до якої Україна посідає 84-те місце серед 188 країн — це найнижчий показник серед країн Європи. У 2015 році Україна була на 81-му місці і, судячи з тенденцій, Україна й надалі буде падати [6].

Крім того, упродовж останніх двох років міжнародні та вітчизняні експерти фіксують:

- стрімке падіння рівня життя населення України. Дослідження експертів ООН показують невтішну динаміку — близько 60 % українців живуть за межею бідності. Основна частина доходів більшості українських домогосподарств йде на купівлю продуктів харчування, тобто потреба в їжі поступово домінує над іншими потребами у житті пересічного українця [8];

- набуття масового характеру вимушеної неповної зайнятості та збільшення частки прихованого безробіття на фоні обмеженої можливості створення нових робочих місць призводить до різкого падіння рівня життя населення;

- зменшення чисельності наявного населення не тільки внаслідок збільшення смертності та падіння народжуваності, а й масового виїзду українців працездатного віку та молоді за кордон;

- збільшення частки соціального сирітства і збільшення чисельності дітей, які перебувають у державних інституційних закладах, зокрема за заявами батьків;

- зростання рівня захворюваності населення з причини неспроможності придбання необхідних ліків та медичних товарів через їх високу вартість [4].

На сьогодні питання незадовільного стану людського розвитку, падіння якості життя населення та забезпечення миру — це основні питання, які мають вирішуватися у форматі Суспільного договору. Українцям перш за все необхідно щоб влада створила умови для забезпечення гідного рівня життя та соціальної захищеності. Приклад країн з дуже високим індексом людського розвитку показує, що досягнути таких результатів вдалося завдяки поєднанню економічного розвитку, позитивного людського розвитку та раціонального природокористування, що разом утворюють парадигму Сталого розвитку [28].

У сучасному вимірі ми спостерігаємо ще одну трансформацію формату Суспільного договору до розширення учасників та класичної концепції додаються принципи сталого розвитку в основі яких лежить ідея рівності інтересів сьогоdnішніх та майбутніх поколінь.

З початку 90-х років минулого століття світова спільнота розглядає сталий розвиток як основний напрям майбутніх демократичних трансформацій у суспільстві. В цьому аспекті відбувається активне розгортання концепту сталого розвитку на міжнародному рівні, у процесі якого визначаються нові орієнтири людського розвитку. Імплементация основних документів з проблем сталого розвитку сприяла розумінню, що позитивна динаміка всіх ключових показників буде досягнута тільки за умови рівноправної участі громадянського суспільства. Саме тому сучасний процес розроблення пакета Цілей Сталого Розвитку [17] був побудований з використанням механізмів та принципів Суспільного договору — прямої та безпосередньої участі суспільства на всіх етапах визначення вектору подальшого його розвитку.

Дедалі чіткіше Демократія проявляється як об'єктивна закономірність сталого політичного розвитку, в якій важливу роль відіграє Конституція у якості правової основи для сталого розвитку. У найближчий час перед світовою спільнотою постане питання формування конституційного стандарту, що закріпить конституційно-правовий статус Сталого розвитку як форми соціальної відповідальності сучасного суспільства та держави за створення гідних умов життя для майбутніх поколінь [19]. Чинні конституції у жодній країні світу не відповідають у повній мірі вимогам забезпечення сталого розвитку.

Питання життя людини у безпечному для її здоров'я навколишньому природному середовищі і задоволення на відповідному рівні потреб людини у сфері добробуту, безпеки, здоров'я та духовності вже давно мали бути урегульовані на рівні Конституції України. Через те, що наша Конституція писалася вузьким колом людей і більшість її положень були запозичені в Конституціях інших країн, вона не була орієнтована перш

за все на забезпечення життєвих інтересів людини [12]. Хоча вже на той час необхідно було запроваджувати конституційні норми, що попереджали б та враховували соціальні та екологічні наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС. Але для їх вироблення необхідно було у форматі Суспільного Договору залучати громадянське суспільство, що надало би змогу закріпити в нормах права модель сталого розвитку як форми соціальної відповідальності сучасного суспільства та держави.

Крім того, з часів незалежності України політика жодного Уряду не була спрямована на запровадження принципів Сталого розвитку та раціонального природокористування. Як результат, безвідповідальність політиків та урядів призвела до неконтрольованого державою екстенсивного господарювання, хижацького видобутку ресурсів, вирубки лісу та критичного забруднення повітря, води й ґрунтів промисловими, транспортними, енергетичними викидами та отрутохімікатами. Це все на додачу до наслідків трагедії на Чорнобильській АЕС [16].

У сукупності всі ці фактори сприяють зростанню рівня хронічних неінфекційних захворювань та злоякісних новоутворень як у дорослих так і у дітей, зумовлюють зростання фону генетичних захворювань, число дітей із вродженими вадами здоров'я з покоління в покоління зростає [14].

Напротивагу українським політикам реакцією міжнародної спільноти після катастрофи планетарного масштабу на Чорнобильській АЕС було вироблення на світових самітах документів з проблем сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 рік) [26] та Йоганнесбурзі (2002 рік) [23] і відповідно запровадження інституційних основ сталого розвитку. У більшості Європейських країн утворюються нові політичні інститути та реформуються існуючі, які стали частиною національних чи місцевих парламентів або взагалі мали окремий статус з питань запровадження концепції сталого розвитку. Вони працюють в якості незалежних контролерів за додержання вимог життєздатного розвитку суспільства. До повноважень таких органів відноситься: надання коментарів до законодавчих ініціатив, надання консультативних послуг, проведення наукових досліджень [20]. Ці інституції мають право накладати «вето» на законопроекти, які суперечать концепції сталого розвитку і зачіпають інтереси майбутніх поколінь. Завдяки роботі таких інституцій у більшості країн держави запровадили наступні заходи:

- вводится жорсткий контроль за використанням ресурсів, у деяких випадках та у разі заподіяння шкоди здоров'ю людини та природі, держава взагалі накладає заборону на їх видобуток;
- змінюються підходи до визначення якості продуктів харчування, всі товари підлягають маркуванню і в разі вмісту в продуктах шкідливих

сполук на виробників накладають великі штрафи. Такі вимоги ставлять і до вирощування сільськогосподарської продукції;

– запроваджується контроль за антропогенним і техногенним навантаженням на навколишнє природне середовище, що негативно впливає на якість повітря, ґрунтів, водних ресурсів, рослинного покриву, зміну клімату та створює загрози для здоров'я населення [31].

Як результат, у цих країнах спостерігається підвищення рівня життя населення в десятки разів. Суспільство консолідувалося і визначило умови в яких воно хоче жити, завданням держави було — забезпечити ці вимоги [30]. Такі результати стали наслідком довготривалої роботи щодо узгодження основних правил взаємодії суспільства і влади у вигляді Суспільного договору, відповідно до яких державна влада будується на згоді громадянського суспільства, обмежена основним законом і не може в односторонньому порядку змінювати його [21]. Ці правила залишаються непорушними впродовж десятиліть, до влади приходять різні політичні партії, але вони не можуть узурпувати владу і диктувати суспільству свої правила.

В нашій державі повністю протилежна ситуація — громадянське суспільство не є формувальником влади, тому довгі роки йому не вдається вийти з порочного кола підпорядкування економічних і політичних інтересів групи людей загальним інтересам громадян [11]. Дві революції в країні вказують на те, що діюча Конституція не відповідає запитам та потребам сучасного громадянського суспільства [18]. Основний закон держави і суспільства не може залишатися незмінним при негативному людському розвитку. Ні чинна Конституція України, ні жоден Закон України не передбачає відповідальності за зменшення кількості населення та погіршенні соціально-економічних умов життя населення.

Висновок наукового дослідження

Саме тому Україні конче необхідне перезавантаження у форматі Нового Суспільного договору, що буде враховувати нові орієнтири Сталого розвитку для збереження та відтворення нації. Закріплення на конституційному рівні переходу країни на Сталий розвиток покращить якість життя людей у сферах соціального та економічного забезпечення, українці будуть жити в екологічно сприятливому середовищі, підвищиться безпека життя людини, покращиться стан здоров'я населення.

В Україні є унікальний шанс бути першою країною світу, що закріпить принципи сталого розвитку в Новій Конституції України, визначить новий основний напрям майбутніх демократичних трансформацій у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96%D0 %B2 %D1%80](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80)
2. Декларація незалежності від 4 липня 1776 р. // Сполучені Штати Америки. Конституція і законодавчі акти. Т. 1 / За ред. О.А. Жидкова. — М.: Прогрес, 1993, С. 90–91.
3. Конституції та законодавчі акти буржуазних держав XVII–XIX ст. — Англія, США, Франція, Італія, Німеччина: Зб. док. / За ред. Н.П. Галанза. — М.: Юрист, 1959. — 569 с.
4. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». — К.: НІСД, 2016. — 688 с.
5. Гоббс Т. Левіафан. /Пер. з англ. — К.: Дух і літера, 2000. — 606 с.
6. Доповідь ПРООН про стан людського розвитку у 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hdr.undp.org/en/2016-report>
7. Москалу В. Новий Суспільний Договір для України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://voxukraine.org/2015/05/20/novyi-suspilnyi-dohovir-dlia-ukrainy>
8. Презентація звіту ПРООН про стан людського розвитку у 2016 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu>
9. Руссо Ж.Ж. Про суспільний договір. Трактати. — М.: «КАНОН-прес», «Кучкова поле», 1998. — 416 с.
10. Світова економіка: Глобальні тенденції за 100 років / За ред. І. С. Корольова. — М.: Економіст, 2003.
11. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручн. — Х., 2006. — С. 44.
12. Ставнійчук М. І. Дві України. Поле бою — Конституція. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://dt.ua/.../dvi-ukrayini-pole-boyu-konstituciya-ukrayini>
13. Сліденко І. Д. Теоретичні та конституційні засади народного суверенітету // Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики. Зб. наук. праць / За заг. ред. Кампа В. М., Савчина М. В. — К., 2008. — С. 19.
14. Тарасюк В. Конституція України як об'єкт політичних маніпуляцій/ В.Тарасюк// Журнал “Віче”. — 2016. — №11.
15. Тертишник В.М. Від тоталітарності до суверенності: гострі кути цивілізаційного вибору державотворення /В.М. Тертишник// Журнал “Суспільно-політичні процеси”. — 2017. — №5. — С. 132–145.

16. Туниця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея, концепція, проблеми. — Львів, 2005. — 248 с.
17. Цілі сталого розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D1%96%D0%BB%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83
18. Шаповал В. М. Про конституційний процес, український політичний «акваріум» і право на повстання. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/volodymyr-shapoval-pro-konstytutsijnyj-protses-ukrayinskyj-politychnyj-akvarium-i-pravo-na-povstannya/#.WW4UGWeQzrc>
19. Янчук Н.Д. Концепція сталого розвитку: конституційно-правове забезпечення / Н.Д. Янчук // Південноукраїнський правничий часопис. — 2008. — № 2. — С. 14–15.
20. Butlin, John. Our common future. By World commission on environment and development. (London, Oxford University Press, 2014). Journal of International Development (en) 1 (2). с. 284–287.
21. Gaus, Gerald F, 2016. The Tyranny of the Ideal: Justice in a Diverse Society, Princeton: Princeton university Press
22. Hoffman, Elizabeth, Kevin McCabe, and Vernon Smith, 2000. “The Impact of Exchange Context on the Activation of Equity in Ultimatum Games,” *Experimental Economics*, 3(1): 5–9.
23. Johannesburg Plan of Implementation, in A/CONF.199/20, Chapter I, Resolution 2, Annex. Annex. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un-documents.net/jpoi.pdf>
24. Maddison, Angus (2003). *The World Economy: Historical Statistics*. Paris: Development Centre, OECD. с. 256–62, Tables 8a and 8c.
25. Muldoon, Ryan, 2017. *Social Contract Theory for a Diverse World: Beyond Tolerance*, New York: Routledge
26. Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26, Resolution 1, Annex II, [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un-documents.net/rio-dec.htm>
27. Skyrms, Brian, 2014. *The Evolution of the Social Contract*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
28. Stiglitz, Joseph (2015), *The Great Divide, Unequal Societies and What We Can Do About Them*, First Edition, New York.
29. Thrasher, John, 2015. “Adam Smith and The Social Contract,” *The Adam Smtih Review*, 68: 195–216.

30. Thrasher, John and Kevin Vallier, 2015. “The Fragility of Consensus: Public Reason, Diversity and Stability,” *The European Journal of Philosophy*, 23(4): 933–954.

31. Weisberg, Michael, 2013. *Simulation and Similarity: Using Models to Understand the World*, Oxford: Oxford University Press.

References

1. In Constitutione de Ucraina [electronic resource]. — [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96%D0 %B2 %D1%80](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80)

2. *Declaratio Libertatis in July IV, MDCCLXXVI // USA. Constitutione et leges. T. 1.* — M.: Progres, 1993, P. 90–91.

3. *Constitutione et leges civitatibus bourgeois XIX-XVI saecula.* — Anglia, USA, Gallia, Italia, Germania, Coll. Doc. / Ed. NP bafim Halanza. — M.: Postremo iurisconsultus, 1959. — 569 c.

4. *Analyticvs fama in annua Praesidem Ucraina est ad Verkhovna Rada Ucraina “internum et externum de Ucraina in situ 2016;”.* — K.:NICD, 2016. — P. 688.

5. *Thoma Hobbes Malmesburiensis. / Per. ex Anglica.* — K., Duh et littera, 2000. — P. 606.

6. *Ex fama publica de UNDP Humanum Development MMXVI* [electronic resource]. — Access: <http://hdr.undp.org/en/2016-report>

7. *V. Moscovitico Novum socialis contractus in Ucraina.* [Electronic resource]. — Access: <https://voxukraine.org/2015/05/20/novyi-suspilnyi-dohovir-dlia-ukrainy>

8. *UNDP Presentation of the development in humana fama in MMXVI* [electronic resource]. — Access: <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/4089-dopovid-proon-ukraina-zainiala-84-e-mistse-sered-188-krain-svitu>

9. *J. Rousseau Social contractum est. tractatus.* — M.: «Kannon-press», «Kuchkova pole», 1998. — P. 416.

10. *Teubneriana mundo: Global trends annis C / Ed. EST Korolev.* — M., Oeconomus, 2003.

11. *O. Skakun. Et de re publica doctrina legis: Textbook* — X. 2006. — P. 44.

12. *M. Stavniychuk Duo Ucraina. Insomnia — Constitutione.* [Electronic resource]. — Access: <https://dt.ua/.../dvi-ukrayini-pole-boyu-konstituciya-ukrayini>

13. *I. Slidenko. Constitutionalis principiis speculatiuis et regnum popularibus // Nationalibus principatum ac Constitutione in Ucraina: difficultates ex usu.* — K., 2008. — P. 19.

14. V. Tarasyuk. Politicam, secundum quod est obiectum Constitutionem de Ucraina / // Acta V. Tarasyuk “Veche”. — 2016. — № 11.
15. V. Tertyshnyk. De regimine ad imperium affectat anguli acuti /V. M status civilis electionis. Journal Tertyshnyk // “Social Processus and Political”.- 2017. — №5. — С. 132–145.
16. U. Tunytsya. Constitutione adipiscung. In idea, conceptum, problema. — Lviv, 2005. — P. 248.
17. Et progressus sustineri ab aliquip [Electronic resource]. — Access: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D1%96%D0%BB%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83
18. V/Shapoval. Constitutionalis processus in in Ucraina politica “Aquarium” et ius erexerunt. [Electronic resource]. — Access: <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/volodymyr-shapoval-pro-konstytutsijnj-protses-ukrayin-skyj-politychnyj-akvarium-i-pravo-na-povstannya/#.WW4UGWeQzrc>
19. N. Yanchuk. Ideo conceptus progressionem sustineri, et Constitucionum Legal Support / N Yanchuk// De iure Southern. — 2008. — № 2. — P. 14–15.
20. Butlin, John (1989–04–01). Our common future. By World commission on environment and development. (London, Oxford University Press, 1987). Journal of International Development (en) 1 (2). P. 284–287.
21. Gaus, Gerald F, 2016. The Tyranny of the Ideal: Justice in a Diverse Society, Princeton: Princeton university Press
22. Hoffman, Elizabeth, Kevin McCabe, and Vernon Smith, 2000. “The Impact of Exchange Context on the Activation of Equity in Ultimatum Games,” *Experimental Economics*, 3(1): 5–9.
23. Johannesburg Plan of Implementation, in A/CONF.199/20, Chapter I, Resolution 2, Annex. Annex. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un-documents.net/jpoi.pdf>
24. Maddison, Angus (2003). The World Economy: Historical Statistics. Paris: Development Centre, OECD. с. 256–62, Tables 8a and 8c.
25. Muldoon, Ryan, 2017. Social Contract Theory for a Diverse World: Beyond Tolerance, New York: Routledge
26. Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26, Resolution 1, Annex II, [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.un-documents.net/rio-dec.htm>
27. Skeyrms, Brian, 2014. The Evolution of the Social Contract, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
28. Stiglitz, Joseph (2015), The Great Divide, Unequal Societies and What We Can Do About Them, First Edition, New York.

29. Thrasher, John, 2015. “Adam Smith and The Social Contract,” *The Adam Smith Review*, 68: 195–216.

30. Thrasher, John and Kevin Vallier, 2015. “The Fragility of Consensus: Public Reason, Diversity and Stability,” *The European Journal of Philosophy*, 23(4): 933–954.

31. Weisberg, Michael, 2013. *Simulation and Similarity: Using Models to Understand the World*, Oxford: Oxford University Press.

Olena Palyukh

PhD in Economics

The Social contract is the Ukraine’s format for ensure to sustainable development

The article reviews the international practice of using the concept of a social contract in developing the basic documents and rules of interaction between the society and the authorities, according to which the state management is carried out. The author substantiated the expediency of the introducing a human-oriented model for the successful development of Ukrainian society in accordance with the foundation and principles of the social contract.

Keywords: *social contract, sustainable development, human development, living standards of the population, civil society*

Розділ IV. СУСПІЛЬСТВО І РЕЛІГІЯ

УДК 130.2:321:322:94(37)

Халапсіс Олексій Владиславович
доктор філософських наук, професор

Римський патріотизм і християнська релігія

Античний патріотизм був глибоко релігійним явищем, основу якого становив культ предків. Громада була предметом віри, але також віра була державним обов'язком, свідченням благонадійності. З поняття роду як священного зв'язку поколінь слідує культ предків, особливо культ лідерів роду, його «патріархів». Останні завжди були певною мірою політичними лідерами, а політичні лідери, у свою чергу, ставали лідерами роду. Обожнення імператора після смерті спирається на культ предків, який мав велике значення для римлян.

Християнство утворюється як неетнічна релігія, відкидаючи культ предків як такий, а з ним — і сімейні цінності, і патріотизм. Ранні християни мали план боротьби зі світом, але плану його реорганізації не було. Коли ця нова сила перемогла, стало очевидно, що без кардинального переродження вона приречена, бо християнство в первісному сенсі не могло стати основою будь-якої держави. Йому довелося адаптуватися до завдань державного будівництва, але ціною це була повна трансформація, яка спотворила оригінальний меседж до невпізнанності.

З встановленням християнства як державної релігії почали складатися умови для перетворення християнства в цивілізаційний чинник. Основи християнської цивілізації були закладені першими християнами, але християнська цивілізація була створена «другими», які зуміли примирити двох залятих ворогів — державу та церкву.

Ключові слова: патріотизм, Рим, християнство, імперія, апофеоз, культ предків, род, релігія.

Ідеологія — істотна складова політичного механізму, яка сприяє створенню лояльності громадян (підданих) до держави і надає їй онтологічне обґрунтування. Навіть якщо держава садить своїх громадян в клітки, вони повинні при цьому радіти. Поки радіють — проблем немає, бо якщо в свідомості громадян держава має виправдання, вона стає

для них необхідним елементом світобудови; в іншому випадку вона буде сприйматися як щось штучне, і при кожній нагоді вони будуть прагнути до звільнення від її морально нелегітимної влади. Іншими словами, життєздатна держава повинна викликати не тільки (і не стільки) *страх*, скільки *любов* (за рахунок ототожнення держави і батьківщини). При цьому не слід змішувати природну прихильність людини до місця свого народження, а часто — і всього життя, з любов'ю до територій, де вона ніколи не була, але які також є місцем життя її народу, отже — її країною.

Любов до місця свого народження та життя не вимагає особливої рефлексії. Любов же до місця життя свого народу без рефлексії (нехай і в найзагальніших рисах) неможлива, бо вона передбачає ідентифікацію зі спільністю, яку людина «своїм народом» і називає. Патріотизм вимагає відповідної міфологеми, а зовсім не є природним станом кожної людини, якщо під «природністю» розуміти іманентно притаманну власність.

Є безліч варіантів культурної ідентичності, що обумовлюють патріотизм, який виявляється історично (точніше — культурно-історично) обумовленим почуттям. У представників державного народу любов до батьківщини і любов до держави можуть фактично збігатися; якщо «держава» і «вітчизна» збігаються територіально, патріотизм стає найлегше використовувати як основу державної ідеології. У представників народу, що входить до складу іншої держави, ці почуття розрізняються — від узгодженості ідентичностей (людина, що живе в Сполучених Штатах, може відчувати себе, приміром, американцем і поляком) до їх протиставлення (любов до батьківщини може вимагати ненависті до держави, яка її поневолила). Коли представники одного народу створюють різні держави, то тут навіть можлива ситуація, коли іноземець виявляється співвітчизником. В останньому випадку присутня концептуальна установка, що дозволяє продовжити «вітчизну» за межі державних кордонів. Як стверджував Самуель Хантингтон, ключові культурні елементи, що визначають цивілізацію, були сформульовані ще в античності афінянами, коли ті переконували спартанців, що вони не зрадять їх персам. Хоча вони жили в різних державах, але було те, що об'єднувало греків і відрізняло від всіх інших: кров, мова, релігія і стиль життя. З усіх об'єктивних елементів, що визначають цивілізацію, найбільш важливим, однак, є релігія, на що робили наголос афіняни [8, р. 42]. У цьому прикладі ми бачимо, що культурна спільність може не збігатися з державними кордонами, і тоді поняття «афіньський патріотизм» і «еллінський патріотизм» перетинаються лише частково, що може викликати конфлікти ідентичностей. Буває так, що «народний патріотизм» приноситься в жертву «державному»,

а буває і навпаки (як у випадку з молодим Гітлером, який зненавидів свою державу (Австро-Угорщину) за те, що вважав її перешкодою загальнонімецькій справі).

Історики неодноразово вказували на те, що античний патріотизм був глибоко релігійним явищем. Так, Фюстель де Куланж називав любов до батьківщини благочестям древніх [2, с. 200]. У спільній релігійності бачили і підтвердження патріотизму. Але в античній релігійності (а коли заходить мова про античність, то зазвичай мають на увазі древніх греків та римлян) були суттєві відмінності. Грек був патріотом поліса як місця свого народження, і патріотом Еллади як території культурної діяльності свого народу. Але лише римляни здогадалися надати сакральний смисл самій державі. Остання виступає реалізацією концепту умоглядної країни як поля діяльності народного духу. Еллада сприймалася як культурно-історична (боги, міфи, традиції, мова і т. ін.) спільність, але не як політичне утворення. Римляни надали території своєї республіки культурно-онтологічний смисл; орли легіонів стали маяками римського духу, а діяльність, спрямована на розширення і утвердження держави, виявлялася цивілізаційною дією.

Світогляд греків був пов'язаний з кров'ю, світогляд римлян — з територією. Греки відчували свою відмінність від варварів, не намагаючись останніх якось асимілювати. Правителі елліністичних держав, що виникли після походів Александра Великого, реалізовували сценарій панування грецької меншини над варварськими підданими, не ставлячи собі за мету перетворити ці політичні утворення в щось онтологічно значуще, в духовну цілісність. Грек — це завжди прибулець, він вважав себе носієм вищої ідеї, якою неможливо було поділитися: варвар, який заговорив грецькою, не ставав автоматично «улюбленцем Афіни», між ним і «справжнім елліном» завжди залишалася духовна прірва. Еллінський снобізм перешкоджав тому, щоб греки стали імперіалістами.

Спочатку імперіалістами не були і римляни, хоча характер виникнення римської громади визначив те, що до питань крові римляни ставилися менш педантично, ніж греки. Вони були готові прийняти в свою громаду і тих, хто не був серед соратників Ромула, причому не лише людей, а й богів. Римські боги були богами громади, вони захищали не стільки римлян як людей, скільки римлян як громадян. До того ж, вони охоче брали в своє коло «кращих із смертних» і не ревнували до інших богів, яким їх народ надумав би поклонятися. Існував навіть особливий обряд евокації (evocatio), при якому римляни закликали богів чужих народів «переходити на їхній бік». Римські боги проти цього не заперечували, тому пантеон постійно поповнювався.

Римський імперіалізм базувався на «*Iovem impetium*», який надавав «право» на експансію; римляни були не «обраним народом», а «обраною громадою» [7]. Концепція «імперія Юпітера» виникла не відразу і навіть не на початку розгортання римського проекту. Її утвердження можна приблизно (і умовно) датувати кінцем Пунічних воєн, та пов'язувати з протистоянням двох особистостей — Сципіона Африканського і Катона Старшого. Здолавши Ганнібала, Сципіон вступив цілком «по-грецьки», уклавши з переможеними вигідний Риму договір і стягнувши значну контрибуцію. В цьому видатний полководець наслідував попередню традицію: римляни воліли нав'язувати ворогові свої правила гри, але не захоплювати чужі території, поважаючи право інших на захист власних вівтарів та вогнищ. Але Катон вимагав більшого. Він вважав, що проблема може вирішитися тільки повним знищенням противника.

Як відомо, перемогла лінія Катона, і Карфаген був зруйнований. Це означало зміну парадигми. Для Катона цей символічний акт означав тотальний контроль над оточенням, контроль, який був необхідний для імплементації «Мандата Небес». Руйнування Карфагена було релігійним дійством, важливим не стільки з практичних міркувань, скільки з міркувань теологічних (усунення фактору, що перешкоджає схваленому Юпітером *Pax Romana*). Прийняття (явне або неявне) концепції «*Iovem impetium*» істотно вплинуло і на традиційний римський патріотизм, який вже перестав розглядатися виключно в контексті боротьби *pro aris et focis*. Батьківські вівтарі і вогнища продовжували бути безумовно священними, але оскільки Римський світ вийшов за межі «землі батьків», їм було надано більш абстрактний смисл.

Римське слово «*patria*» (як і грецьке «*патріс*») в набагато більшому ступені, ніж його сучасний еквівалент «батьківщина», пов'язане з уявленням про батька (*pater*, *патéрас*), про його тілесний та духовний (релігійний) зв'язок з нащадками. До реформ Сервія Туллія лише патриції («нащадки батьків») вважалися «народом Риму», на противагу плебеям — прийдешньому населенню або населенню завойованих територій (латини, сабіни, етруски). Згодом плебеї також стали громадянами Риму і отримали політичні права, але і тоді слово «патрицій» не втратило свій первісний зміст, коренем якого було «батьківство».

Батько є у кожної людини, але патриціями вважалися нащадки *тих* батьків, батьків-засновників — перших ромулових сенаторів. Подальшим продовженням цієї лінії було встановлення особливого звання «батько батьківщини». Першим цей титул отримав Цицерон за розкриття та придушення змови Катіліни. Згодом він став одним із атрибутів верховної влади, хоча й не всі імператори його приймали (наприклад, від нього

відмовився Тиберій). Словосполучення *pater patriae* зовсім не сприйма-лося римлянами ані як тавтологія, ані як оксюморон. У римлян поняття «батьківщина» було наповнене конкретним (наскільки це можливо) змі-стом; «батьки» — це не предки взагалі, це засновники громади, а також ті, хто своїми справами її прославив. Присудження цього титулу з боку ради старійшин — сенату — означало те, що найбільш шановані люди визнавали його носія рівним батькам-засновникам, *тим* батькам.

На переконання стародавніх греків, світи смертних людей і без-смертних богів тісно пов'язані один з одним; деякі люди ставали богами при наявності в них божественних предків, а в особливих випадках — і без цієї умови. Крім того, є ще дві категорії смертних, які мають до-сить високі шанси потрапити на небеса — це філософи [3] та правителі. У платонівському державі ці категорії об'єднані в одну; померлі прави-телі-філософи відправляються на Острови Блажених, а народ повинен почитати їх як божеств в разі підтвердження цього факту з боку піфії, якщо ж підтвердження не буде — просто як божественних і богоподіб-них людей [12, р. 231].

Римляни, звичайно, не мали на меті відтворення ідеальної держави Платона, але деякі її елементи (скоріше, за збігом обставин, ніж унаслідок прямого запозичення) в Римі були реалізовані. Зокрема, це стосувалося культу покійних правителів. Відмінності від платонівської моделі поляга-ли в тому, що претенденти на верховну владу не здавали імператорський мінімум з філософії, а рішення про надання божественних почестей по-кійному правителю розсудливо доручили не піфії, а сенату.

Так що батьки Риму мали всі можливості стати богами. Це було не стіль-ки винаходом імператорської епохи, скільки поверненням до старих тра-дицій. «Кожна людина, що зробила місту велику послугу, від засновника міста до того, хто приніс йому перемогу або поліпшив закони, ставав бо-гом цього міста. Для цього навіть не потрібно було бути видатною люди-ною або благодійником; досить було вразити уяву своїх сучасників, стати об'єктом народних переказів, героєм, тобто одним з могутніх мерців, чие заступництво було бажано, а гнів страшний» [2, р. 148–149].

Втім, скептики були завжди, і далеко не всі беззастережно вірили в іс-тинність міфів. Наприклад, Цицерон висловлює сумнів щодо достовірно-сті цих оповідань, аргументуючи, серед іншого, тим, що в його час богами вже не ставали [6, р. 325]. Однак цю думку можна і перевернути. Дійсно, чому в давнину люди могли ставати богами, а за часів Цицерона — ні?

Трактат «*De natura deorum*» був написаний Цицероном в 45 році до н. е., а наступний рік ознаменувався вбивством Юлія Цезаря, якого на-товп, не без підказки з боку його спадкоємця, проголосив божественним;

велика комета, в якій побачили душу покійного правителя, з'явилась дуже завчасно [14, р. 41–42]. Ще через два роки (в 42 році до н.е.) сенат прийняв і формальний акт, а усиновлений Цезарем за заповітом Октавіан став гордо називатися «сином божественного Юлія». До речі, за збігом обставин свій трактат Цицерон присвятив Марку Юнію Бруту — майбутньому учаснику змови проти Цезаря, а відтак — майбутнього боговбивці.

Рішення про обожнення Юлія Цезаря, яким скористався Октавіан в боротьбі з Марком Антонієм, було не таким вже експромтом. Є підстави вважати, що Цезар поволі готував власне обожнювання, причому допомогти в цій нелегкій справі йому повинна була Венера. Поети і художники зображували останню як аватар грецької Афродіти, втім, у неї був інший характер. Елементи сексуального задоволення майже відсутні в культурі Венери, яка традиційно опікувалась римськими матронами [10, р. 218]. Але у неї була ще одна надзвичайно важлива функція. Як мати Енея і захисниця троянців, Венера вважалася прародителькою римського народу, тому показати особливий зв'язок з нею стало стратегічно важливо в протистоянні Помпея Великого і Юлія Цезаря. Помпей побудував їй величний храм на Марсовому полі, який далеко перевершував своїми масштабами те, що звикли римляни сприймати як вираження відданості богам і республіці. Однак Цезар обійшов його в змаганні за прихильність богині. Рід Юліїв походить від Юла (Iulus), сина Енея, а, отже, онука Венери. Навряд чи Цезар мав на руках свідоцтва про народження двох своїх легендарних предків, але міфологічна традиція була на його боці, і коли він здолав Помпея, багато хто з римлян вважав цей результат цілком закономірним. Ерік Орлін зазначає, що в протистоянні Помпея і Цезаря знайшло своє вираження новаторство пізньої республіки, яке полягало в прагненні перенести божественне заступництво від громади до окремої особистості [11, р. 68].

Реформований Августом новий державний культ не передбачав обожнювання живого носія влади. Було встановлено культ не імператора, а генія імператора, що зовсім не одне і те ж. Римляни вірили, що геній — це надприродна істота, яка захищає окремих людей, місцевості або навіть народи (геній римського народу). Геній підказує правильні рішення і допомагає уникнути помилок (пор. даймоніон Сократа). Здійснюючи релігійні дії щодо генія імператора, громадяни молилися, щоб він допоміг їх лідеру керувати республікою для загального блага. Однак в східних провінціях, де були сильні традиції обожнювання царів, цей тонкий задум не був сприйнятий належним чином; там стали просто називати імператора «богом», будувати йому храми і відповідним чином позначати його статуї. Ідея обожнювання живої людини була незвичною для римлян, але цілком природною для східних підданих імперії.

Обожнювання ж імператора після смерті мало зовсім інший смисл. Така форма посмертних почесей ґрунтується на культурі предків, що мав для римлян величезне значення. Часом відбувалося ототожнення культу богів і культу предків (як у випадку з Ромулом-Квіріном). Тому цілком логічно було вважати, що імператори, багато з яких за життя носили титул «батько батьківщини», стають богами після смерті [4]. Щоправда, була різниця між поняттям «бог» (deus) і «божественний» (divus). Граматик Мавр Сервій Гонорат вказував, що слово «deus» використовувалося для позначення *вічних богів* (deos perpetuos), а «divus» для найменування людей, які *стали богами* (divos ex hominibus factos) [13, р. 318]. У греків ж (а грецькою розмовляв майже весь схід імперії) не було слова, еквівалентного divus; вони називали обоженного правителя просто θεός, чим повністю нівелювалася ця тонка філологічна межа.

Римський світогляд будувався на принципах толерантності та поваги до чужих думок і вірувань. За винятком особливих випадків, держава не втручалася в приватне релігійне життя ані своїх громадян, ані завойованих народів. Необхідно було проявити лише мінімум поваги до римських традицій, щоб іновірця залишили в спокої. Але відносини між християнською церквою і Римською імперією не склалися. Одна з перших згадок про християн зустрічається у Светонія, який писав, що юдеїв, схвилюваних Хрестом (Chrestus), Клавдій вигнав з Рима; цей ж імператор остаточно знищив заборонені ще при Августі богослужіння галльських друїдів [14, р. 184]. Останні практикували людські жертвоприношення, не гребували і канібалізмом, так що в очах римлян їх культ був огидним. А чим же завинили християни?

Християнство ж з самого початку вступило на шлях конфронтації з «ідолопоклонниками», їх викриття і нетерпимості до інакомислення. Язичники не вважали, що вірність своїм богам вимагає неодмінного пониження чужих богів. З деякими іноземними богами римляни, як уже йшлося, навіть намагалися «домовитися». Те, що християни відмовлялися від віри батьків, для язичників було гидотно; але те, що вони проявляли до них (богів) відкрити зневагу і дозволяли собі глузування щодо віруючих язичників, не могло не викликати обурення. Успадкувавши від юдаїзму релігійну нетерпимість, християнство посилило її ще більше.

Однак ставлення до юдеїв і християн все ж відрізнялося. Едуард Гіббон писав: «Своїми зарозумілими домаганнями вищої святості юдеї могли змусити політеїстів вважати їх за огидну і нечестиву расу; своїм небажанням змішуватися з іншими народами вони могли вселити політеїстам презирство. Закони Мойсея могли бути здебільшого порожніми або безглуздими, але так як вони виконувались протягом багатьох століть

численною громадою, то їх прихильники знаходили для себе виправдання в прикладі всього людського роду, і всі погоджувалися в тому, що вони мали право триматися такого культу... Але цей принцип, що служив охороною для юдейської синагоги, не доставляв для первісної християнської церкви жодних вигод і жодного забезпечення. Приймаючи віру в Євангеліє, християни накликали на себе звинувачення в протиприродний і непробачальній злочинній дії. Вони розривали священні узи звичаю і виховання, порушували релігійні постанови своєї батьківщини і самовпевнено зневажали те, що їхні батьки вважали за істину і шанували як святиню» [1, с. 140–141].

Втім, складний характер окремих проповідників та нонконформізм їхньої пастви були далеко не всіма причинами для нелюбові римської адміністрації до нової релігії. Принципи християнства протилежні всьому, що може бути названо словом «патріотизм»; християнське вчення кинуло виклик не лише римському, але всякому патріотизму взагалі. За своїми вихідними світоглядними ідеалами християнство поза державою, поза батьківщиною, поза етносом, воно інтернаціонально і космополітично, тому влада мала всі підстави підозрювати, що християни не поділяють традиційні римські цінності. Імператор міг скільки завгодно молитися Ісіді або богу Сонця, але як великий понтифік римської релігії він регулярно проводив державні релігійні церемонії. Громада була предметом віри, а й віра була державним обов'язком, свідченням благонадійності. Особиста релігійність — це *res privata*, але лояльність державному культу — це вже *res publica*.

Християни відмовлялися здійснювати язичницькі церемонії, поклонятися статуям імператорів і т. ін., тим самим даючи привід засумніватися в їхній лояльності державі, бо римська релігія була частиною державної ідеології. Якщо віра в Юпітера відкидається, то *ipso facto* дезавується і сакральний імперій римського народу; якщо ж римські боги оголошуються «демонами» (а деякі особливо завзяті християни — той же святий Августин — дозволяли собі подібні висловлювання), то побудована римлянами держава автоматично перетворюється в «Імперію Зла», а прославлені мужі давнини стають дияволопоклонниками. Природно, що ані римській владі, ані римській громаді такі ідеї не могли бути симпатичними.

Крім того, під ударом опиняється і релігійне значення клятви, окремим випадком якої виступає присяга. Клятва — це не просто договір і не просто обіцянка. Коли договір «скріплюють клятвою», мається на увазі те, що сторони апелюють до вищої сили, яка виступає в ролі свідка. Свідками клятви є боги, які мають право (і навіть зобов'язані)

покарати клятвopорушника (так, Юпітер вважався гарантом вірності клятві [5, с. 646]. Християни ж або взагалі відмовлялися клястися (дослівно розуміючи слова Нагірної проповіді (Мф. 5: 34–37)), або ж відмовлялися приносити присягу за римськими правилами. Природно, тим самим вони ставали головними кандидатами на роль внутрішнього ворога. До речі, це одна з головних причин, що робила вже в наступні епохи неможливою для юдеїв службу в арміях християнських держав.

В аспекті протистояння двох культурно-історичних парадигм цікаве звучання набуває і відомий вислів Христа: «І батьком собі не називайте нікого на землі, бо один у вас Батько, Який на небесах» (Мф. 23: 9). На цій підставі протестанти уникають вживання слова «батько» стосовно до керівників своїх громад; католики і православні вважають допустимим іменування священників як «батьків», а заповідь Христа тлумачать як заборону на слідування вченням, які виходять не від Бога, а від самозваних «вчителів» і «батьків».

Будь-який майстерний теолог знайде масу аргументів на користь того або іншого трактування, але серед слухачів Христа теологів було небагато. Ісус проповідував простим людям, тому коли його вчення подають в теологічній обробці, то це справляє враження інтелектуального шахрайства. На мій погляд, коли говорять «нікого», то, як правило, мають на увазі «нікого». Якщо він сказав: «батьком собі не називайте нікого на землі», не додавши до неї застереження «крім...», то це означає, що слово «батько» не може застосовуватись до будь-кого «на землі» (а відтак — і до рідного батька); батьки мають відношення лише до недосконалого тіла, але сутність людини — його душа — пов'язана лише з Богом. Тілесна людина прив'язана до «роду» (вже це слово натякає на фізіологію), а духовна — розриває цей зв'язок (душа не має ані батьків, ані батьківщини).

Звідси і ставлення Христа до сімейних цінностей: «Я ж прийшов порізнити чоловіка з батьком його, дочку з її матір'ю, і невістку з свекрухою її. І вороги чоловікові домашні його! Хто більш, як Мене, любить батька чи матір, той Мене недостойний. І хто більш, як Мене, любить сина чи дочку, той Мене недостойний» (Мф. 10: 35–37). Ніхто з античних богів нічого подібного не вимагав. Любов до богів — це почуття, що виникає з вдячності за захист і турботу; втім, боги греків і римлян не вимагали любові до себе, а лише — шанування. Однак Христос вимагає не тільки любові до себе, а й ненависті до рідних: «Коли хто приходить до Мене, і не зненавидить свого батька та матері, і дружини й дітей, і братів і сестер, а до того й своєї душі, той не може бути учнем Моїм!» (Лк. 14:26).

Але сім'я потрібна для природного відтворення, тому підрив основ цього інституту згубний для того суспільства, в якому його (підрив)

здійснюють. Для порівняння, коли Ісусу було 9 років (якщо наше літочислення правильне) в Римі був прийнятий Закон Папія–Поппея (названий за іменами тодішніх консулів), який вводив обов'язковість шлюбу для представників вищих станів, деякі обмеження в цивільних правах для холостяків і бездітних, переваги для багатодітних сімей, покарання за перелюб тощо. У складеному незадовго до смерті звіті римському народові Август розглядав заходи щодо стимулювання народжуваності як один з найважливіших результатів свого правління [15, р. 359].

Август був лідером римського народу, і тому був змушений проводити демографічну політику, у Ісуса з Назарету такої необхідності не було. Зі слів Христа можна зробити висновок, що він не розраховував на масове поширення свого вчення, а планував створення чогось на кшталт чернечого ордену, учасники якого розірвали б всі зв'язки із зовнішнім світом. Християнській громаді треба було не копіювати правила «світу цього» (в тому числі — державу та родину), а організовуватися за зовсім іншими принципами. Нова громада повинна бути виключно духовним об'єднанням, вільним як від родинних зв'язків, так і від фізіології.

Павло дещо пом'якшив таку установку, але і у нього вона присутня. Апостол хотів би, щоб всі були неодруженими, а шлюб допускав лише як менше зло («добре було б чоловікові не торкатися жінки..., коли ж не втримаються, нехай одружуються, бо краще женитися, ніж розпалюватися» (1 Кор. 7: 1, 9)). Звідки таке ставлення до шлюбу? Павло тут же пояснює, що неодружений думає про небесне, а одружений — про мирське; відповідно поводяться дівчина і заміжня жінка (1 Кор. 7: 32–34). Інститут чернецтва у католиків і православних — логічний розвиток цієї ідеї. У незайманих вузький шлях, у одружених (заміжніх) — широкий. Врятуватися можуть як ті, так і інші, але шансів у перших більше.

Подібного роду ідей дотримувалася секта есеїв, вплив якої на зародження християнської громади був, судячи з усього, досить значним. Йосип Флавій писав, що есеї зневажають шлюб, всіляко намагаючись захистити себе від впливу розпусних жінок, жодна з яких, на їхню думку, не може зберегти вірність одному чоловікові [9, р. 369]. Втім, він же повідомляє і про іншу гілку есеїв, які все ж допускають шлюб, але заявляють, що вступають вони в нього виключно заради народження дітей, а не для задоволення [9, р. 385].

Практично у всіх стародавніх народів шлюб вітався; подекуди неодружені/незаміжні до нього прямо примушувались. Окрім сексуального компонента, сімейне життя тягне за собою народження і виховання дітей, що необхідно як для держави, так і для громади, до якої належить подружжя. Щоб змінити тренд, потрібні вагомі причини. Можливо, Павло

вважав, що Кінець Світу занадто близький, а тому можна було не турбуватися про відтворення.

Як би там не було, але якщо римська община (як і інші стародавні суспільства, в тому числі — юдейське) трималася на вшануванні предків, повазі до інституту сім'ї і заохочення до народжуваності дітей, то громада християнська виступила проти всього цього язичництва, запропонувавши абсолютно іншу парадигму. Зевс і Юпітер, Афіна і Квірін (і навіть — «Бог Авраама, Ісаака та Якова») — це родові боги-покровителі. Христос виступив не проти Юпітера (прибери останнього — з'явиться хтось інший, наприклад, «Непереможне Сонце» Авреліана), а проти самої ідеї роду. З уявлення про рід як про сакральний зв'язок поколінь виростає культ предків, особливо — культ вождів роду, його «патріархів». Останні завжди в тій чи іншій мірі були політичними лідерами, а політичні лідери, в свою чергу, ставали вождями роду.

У цьому контексті інакшого звучання набуває і відомий випадок з денарієм, в якому Христос висловив своє ставлення до мирських проблем. Сплата податків — справа завжди болісна, а якщо платити доводиться загарбникам — то ще й принизлива. Юдеям була огидна сама думка про необхідність підкорятися язичникам, а Месія, який встановить їхнє всесвітнє панування, все не з'являвся. З боку фарисеїв було цілком природно встановити політичну позицію Ісуса; крім того, перевірка була прекрасним приводом для отримання компромату. Коротше кажучи, йому задали питання, яке було би вбивчим для будь-якого кандидата в Месію, а саме: чи платити їм податки кесареві? Якби Ісус відповів ствердно, це була би відповідь розсудливої людини, але аж ніяк не Месії, якого Бог послав Своєму обраному народу. Якби Ісус відповів негативно, то можна було б відразу кликати римський патруль: мало який злочин міг змагатися в тяжкості із закликком до ухилення від податків. Ісус же у відповідь попросив показати монету. Коли йому показали денарій, він запитав, чие там зображення і підпис? Почувши, що зображений там кесар, він і сказав свою знамениту фразу: «віддайте кесареве кесареві, а Богові Боже». Збентежені настільки вправною фразою, фарисеї ретирувалися (Мф. 22: 15–22; Мк. 12: 13–17; Лк. 20: 20–26).

Про смисл слів Христа теологами сказано чимало, але я зараз веду розмову не про відмінності між «царством духа» і «царством кесаря». Мене зараз цікавить річ, яка є в цій історії центральною, але яка, тим не менш, залишилась непоміченою. Монета. На римських денаріях того часу могли бути різні зображення на реверсі, але на аверсі завжди був правитель. Цей факт підтверджують і євангелісти, а саме: там був зображений кесар і титул стояв кесарів. Народився Ісус у правління Августа, але його

проповідь і смерть припала на правління Тиберія (14–37 рр.). Відповідно, на монеті був зображений саме він. На латинських монетах Тиберія перераховувалися різні його титули, але завжди згадувалося те, що він — син божественного Августа, на грецьких (карбувалися для грецькомовних провінцій) цей факт міг опускатися, проте було присутнє зображення самого Августа в променевому вінку з відповідним підписом: ΘΕΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ — божественний Август (Σεβαστός — дослівний переклад на грецьку латинського Augustus).

Отже, на питання Христа: «Чий це образ і напис?», він почув відповідь: «Кесарів». Пікантність ситуації в тому, що зображений на монеті був не просто кесар, але — «син бога» (Тиберій), а можливо — що і сам «бог» (Август), про що було прямим текстом сказано в її легенді. І саме на зображення правителя і на його титул звернув увагу Христос своїх співрозмовників, змусивши їх розглядати денарій. Останній в цьому контексті набуває сенсу не символу (міри) вартості, а символу політико-теологічної концепції, що поєднує в найтісніший спосіб політичну владу і божественність. Таким чином, фраза «віддайте кесареве кесареві, а Богові Боже» вказує не тільки на розділеність сакрального і мирського, але й на заборону вшанування земного правителя як бога. Ісус Христос нічого не має проти влади Тиберія Цезаря, однак відмовляється визнати, що Римом править *ще один син бога*.

Юлій Цезар і Октавіан Август носили титул «батька батьківщини», і обидва вони були після смерті обожнені постановою сенату. Сам Тиберій неодноразово керував відправленнями культу своїх божественних попередників, а римляни приносили присягу на вірність справам Августа. Шанування останнього мало особливу силу, причому в східних провінціях його ще за життя називали «богом». Навряд чи Христос бажав, щоб його учні називали «батьком» (і «богом») римського імператора і клялися у вірності його справам. Тоді стає зрозумілим і настільки ж неоднозначна заборона на проголошення клятви. Як бачимо, під фразою «і батьком собі не називайте нікого на землі...» мається на увазі не тільки відносини між членами громади та її керівниками (миряними і священниками), скільки ставлення до язичницького держави.

Людина комфортно себе почуває в родовому світі, де вона чітко уявляє своє місце в зв'язку поколінь, шануючи предків і землю предків. Родова релігія цілком органічно вписується в цю парадигму, будучи її ідеологічним обґрунтуванням. Язичництво об'єднує «своїх», протиставляючи їх «чужим» на основі приналежності до роду, зв'язку з землею, до «своїх» богів. Культ предків апелює до спорідненості, до поняття сім'ї, громади; він вибудовується навколо етнічних факторів людського буття і завжди лежить в основі національної релігії.

Християнство ж самого початку формується як неетнічна релігія, яка відкидає культ предків як такий. Оскільки ж будь-яке «язичництво» ґрунтується на ідеї роду, а стрижнем останнього є уявлення про батьківство (*рідний* батько — батько *роду* (патріарх) — батько *народу* (батько батьківщини) і т. ін.), то Христос завдає удар саме по фундаменту світогляду, якому він протиставив власне вчення. Зі сказаного вище випливає, що центральною темою тут була боротьба з язичництвом (в тому числі, і всередині юдаїзму з його племінною (колінною) структурою). Йому необхідно було відмовитися від общинних, родових, сімейних культів, від усього етнічного, від прихильності до батьківщини і присяги його «батькам». Причому, це стосується не тільки держави, а й самої сім'ї — «держави в мініатюрі».

Імператори були лідерами «громади крові», і саме в цьому сенсі представляли конкуруючу модель світоустрою. «Не можна служити двом панам». Той, хто вважає Августа богом і сином бога, не визнає аналогічний статус за Христом, і навпаки, послідовник Христа не повинен визнавати божественність Августа. Це було не протистояння (заочне) двох особистостей, але — двох альтернативних концепцій.

Все, що є важливого для держави, виявляється позбавленим значення для людини, яка цілком серйозно приймає вчення Христа і розглядає його як керівництво до дії. Але такі крайні форми релігійності, будучи вибором окремих особистостей, не можуть виступати в якості суспільного стандарту; зникне держава, всі громадяни якої кинуть свої мирські справи і займуться пошуками Царства Небесного.

У ранніх християн був план боротьби зі світом, але не було плану його перебудови. Ані Христос, ані його учні не займалися політикою і не розробляли політичні і соціальні доктрини. Держава якщо і згадується в Новому Завіті, то виключно як каральний орган. То цар Ірод наказує знищити всіх немовлят, то юдейські священики намагаються використувати міць римської адміністрації для розправи з неугодним Учителем, то римська влада карає апостолів... Сам же Христос в словах «не від світу цього» показав відсутність політичних амбіцій і свою незацікавленість в державних справах.

По відношенню до держави взагалі, Римської імперії — зокрема, християнська громада виступала в ролі антисистеми. Град Божий оголосив непримиренну війну граду земному. Коли ж ця нова сила перемогла, стало очевидно, що без кардинального переродження вона приречена, бо християнство в своєму первісному сенсі не могло стати ідейною основою будь-якої держави. Його довелося адаптувати під завдання державного будівництва, але ціною цього була повна трансформація, що спотворила до невпізнання початковий меседж.

Розбудова християнської держави (перший досвід якої дала та ж Римська імперія) велося експромтом; гнані і гноблені стали раптом на місці гонителів, але ані Ісус, ані Петро, ані Павло не залишили їм інструкцій щодо державного управління; їх довелося створювати «по ходу справи». Прихильники євангельського радикалізму в Церкві залишилися, але задавали тон вже не вони, а ті ієрархи, які знаходили способи пристосуватися до політичних реалій і перейти до активної колаборації з імперською адміністрацією. Коли заняття церковних посад, переставши бути справою ризикованою і небезпечною, стало передбачати владу, пошану і фінансове благополуччя, в церкву хлинуло чимало кар'єристів і пристосуванців. Але для подальшого становлення християнства це було необхідно.

«Державне християнство» IV–V століть сильно відрізнялося від «катакомбного християнства» попередніх трьох століть, але справа не тільки в деградації апостольських ідеалів. З наданням християнству статусу державної релігії стали складатися умови для його перетворення в цивілізаційний фактор. Важко не побачити в діях лідерів «державного християнства» відхід від «євангельських ідеалів», але безглуздо їх в цьому дорікати. Тільки на проповідях життєздатне суспільство побудувати не можна, бо висоту і глибину ідеалів досягають лише деякі; ще менше тих, хто готовий їм слідувати. До того ж, не тільки ідеали змінюють соціокультурну реальність, але і вона, в свою чергу, коригує ідеали. Основи християнської цивілізації заклали перші християни, але її створили саме «другі», які змогли примирити двох заклятих ворогів — державу і церкву.

Список використаних джерел

1. Гиббон, Едуард. 2001. *История упадка и крушения Римской империи*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС.
2. Фюстель де Куланж. 2010. *Древний город: Религия, законы, институты Греции и Рима*. Москва: Центрполиграф.
3. Халапсис, А. В. 2016а. “Виза на небеса: Орфей, Пифагор и бессмертие.” *ScienceRise* 25 (8/1):60–65. doi: 10.15587/2313–8416.2016.75516.
4. Халапсис, А. В. 2016b. “Марк Аврелий и идея апофеоза в античной картине мира.” *ScienceRise* 21 (4/1):54–59. doi: 10.15587/2313–8416.2016.67547.
5. Штаерман, Е. М. 1991. Юпитер. В *Мифологический словарь*, ред. Е. М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия.

6. Cicero. 1933. *On the Nature of the Gods. Academics*. Translated by H. Rackham, *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1967.
7. Halapsis, A. V. 2014. "Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman "Globalization"." *Наукове пізнання: методологія та технологія* 33 (2):173–178.
8. Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
9. Josephus. 1927. *The Jewish War*. Translated by H. St. J. Thackeray. Vol. II: Books I-III. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1956.
10. Larson, Jennifer. 2014. "Sexuality in Greek and Roman Religion." In *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, edited by Thomas K. Hubbard, 214–229. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
11. Orlin, Eric. 2007. "Urban Religion in the Middle and Late Republic." In *A Companion to Roman Religion*, edited by Jörg Rüpke, 58–70. Malden, MA: Blackwell.
12. Plato. 1935. *Republic*. Translated by Paul Shorey. Vol. II: Books 6–10, *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1942.
13. Servius, Maurus Honoratus. 1826. *Commentarii in Virgilium*. Edited by H. Albertus Lion. Vol. I. Gottingae: Vandenhoeck et Ruprecht.
14. Suetonius. 2008. *Lives of the Caesars*. Translated by Catharine Edwards, *Oxford World's Classics*. New York: Oxford University Press.
15. Velleius Paterculus, and Augustus. 1924. *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*. Translated by Frederick W. Shipley, *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1961.

References

1. Gibbon, Eduard. 2001. *Istoriya upadka i krusheniya Rimskoy imperii*. Moskva: OLMA-PRESS.
2. Fyustel de Kulanzh. 2010. *Drevniy gorod: Religiya, zakony, instituty Gretsii i Rima*. Moskva: Tsentrpoligraf.
3. Halapsis, A. V. 2016a. "Viza na nebesa: Orfey, Pifagor i bessmertie." *ScienceRise* 25 (8/1):60–65. doi: 10.15587/2313–8416.2016.75516.
4. Halapsis, A. V. 2016b. "Mark Avreliy i ideya apofeoza v antichnoy kartine mira." *ScienceRise* 21 (4/1):54–59. doi: 10.15587/2313–8416.2016.67547.
5. Shtaerman, Ye. M. 1991. *Yupiter. V Mifologicheskii slovar*, red. Ye. M. Meletinskiy. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya.

6. Cicero. 1933. *On the Nature of the Gods. Academics*. Translated by H. Rackham, Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1967.

7. Halapsis, A. V. 2014. “Iovem Imperium, or Sacred Aspects of Roman “Globalization”” *Наукове пізнання: методологія та технологія* 33 (2):173–178.

8. Huntington, Samuel P. 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

9. Josephus. 1927. *The Jewish War*. Translated by H. St. J. Thackeray. Vol. II: Books I-III. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1956.

10. Larson, Jennifer. 2014. “Sexuality in Greek and Roman Religion.” In *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, edited by Thomas K. Hubbard, 214–229. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

11. Orlin, Eric. 2007. “Urban Religion in the Middle and Late Republic.” In *A Companion to Roman Religion*, edited by Jörg Rüpke, 58–70. Malden, MA: Blackwell.

12. Plato. 1935. *Republic*. Translated by Paul Shorey. Vol. II: Books 6–10, Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1942.

13. Servius, Maurus Honoratus. 1826. *Commentarii in Virgilium*. Edited by H. Albertus Lion. Vol. I. Gottingae: Vandenhoeck et Ruprecht.

14. Suetonius. 2008. *Lives of the Caesars*. Translated by Catharine Edwards, Oxford World’s Classics. New York: Oxford University Press.

15. Velleius Paterculus, and Augustus. 1924. *Compendium of Roman History. Res Gestae Divi Augusti*. Translated by Frederick W. Shipley, Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprint, 1961.

Alex V. Halapsis

Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Roman patriotism and Christian religion

Ideology is an important part of the political mechanism that helps to ensure the loyalty of citizens to the state and give it a moral basis and justification. Roman patriotism was deeply religious. The community was the subject of faith, but also faith was a state duty, a testimony of trustworthiness. Personal religiosity was res privata, but loyalty to the state cult was res publica.

Roman ideology was based on respect for ancestors, respect for the institution of the family and the promotion of fertility, the Christian community initially

opposed all this paganism, offering a completely different paradigm. From the concept of the race as the sacred connection of generations follows the cult of ancestors, especially the cult of the leaders of the family, its “patriarchs”. The latter have always been to some extent political leaders, and political leaders, in turn, turned out to be the leaders of the race. The deification of the emperor after death was based on the cult of ancestors, which had a great significance for the Romans.

A person feels comfortable in the ancestral world, where he clearly represents his place in the connection of generations, honoring his ancestors and the land of his ancestors. The clan religion quite organically fits into this paradigm, being its ideological justification. Paganism unites “us”, opposing them “alien” on the basis of belonging to the race, contact with the land.

Christianity was formed as a non-ethnic religion, rejecting the cult of ancestors as such. Everything that is important to the state turns out to be devoid of meaning for a person who takes the teaching of Christ seriously and considers it as a guide to action. But such extreme forms of religiosity, being the choice of individuals, can not act as a social standard; there can not be a state if all its members abandon their worldly affairs and will search for the Kingdom of Heaven.

Early Christians had a plan to fight the world, but there was no plan for its reorganization. When this new power won, it became obvious that without cardinal rebirth, it is doomed, because Christianity in its original sense could not become the basis of any state. It had to adapt to the tasks of state building, but at the cost of this was a complete transformation, distorting the original message beyond recognition.

With the establishment of Christianity as a state religion, the conditions for the transformation of Christianity into a civilizational factor began to take shape. The foundations of Christian civilization were laid by the first Christians, but Christian civilization was created by the “second” who were able to reconcile two sworn enemies — the state and the church.

Keywords: patriotism, Rome, Christianity, empire, apotheosis, cult of ancestors, race, religion.

Палінчак Микола Михайлович
доктор політичних наук, професор

Шуба Олексій Васильович
доктор політичних наук, професор

Політико-правові засади державно-церковних відносин у Польщі

У статті здійснюється аналіз законодавства Польщі з питань релігії і церкви, розкриваються політичні та правові засади державно-церковних відносин, показуються їх особливості. Досліджується становище релігії і церкви на різних етапах польської історії, виявляються тенденції розвитку релігійних процесів. Доводиться, що католицька релігія в Польщі глибоко вкоренилася в свідомість польського народу, його культуру, звичаї і традиції, відіграла важливу роль у становленні держави і нації, збереженні національної самобутності. У Польщі система державно-церковних відносин та міжконфесійних відносин на різних етапах її історії зазнавала змін. Церква нерідко брала участь у політичній боротьбі в Польщі, виступала на боці політичної опозиції. На основі аналізу соціологічних досліджень робиться висновок про наявність секуляризаційних тенденцій у польському суспільстві, які виявляються у зниженні релігійності, послабленні впливу релігії та церкви на повсякденне життя польського населення, поступовій втраті індивідуального і суспільного інтересу та довіри до релігії і церкви. Залежно від державної релігійної політики, характеру державно-церковних відносин вплив церкви на суспільне та політичне життя Польщі то посилювався, то послаблювався, але ніколи не припинявся. Нині, як і раніше, церква залишається в Польщі важливим і впливовим суспільно-політичним інститутом. Робиться висновок щодо можливості використання в Україні польського досвіду політико-правового регулювання державно-церковних та міжконфесійних відносин.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Польща, церква, релігійні організації, релігійна політика, релігійність, Ватикан, конкордат.

Однією з важливих умов удосконалення сучасної політичної практики є наукове дослідження відносин між державою і церквою. Адже в багатьох країнах світу церква не тільки значною мірою впливала на суспільно-політичні процеси, а нерідко й визначала вектор їх розвитку.

Нині, коли релігія активно повертається у суспільно-політичний простір, актуалізується питання про особливості та межі взаємин світського і релігійного, політики і релігії, держави і церкви в кожній окремо взятій державі.

Проблеми державно-церковних відносин на пострадянському просторі, зокрема в сучасній Україні, маючи високий рівень суспільної актуалізації, знаходяться у центрі уваги науковців, органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Важливість і необхідність їх теоретичного осмислення детермінується також суспільно-політичною ситуацією, що склалася в Україні останнім часом в Україні, зростанням ролі релігійного чинника в суспільному житті, потребою вдосконалення правових засад забезпечення свободи совісті і віросповідання та оптимізації державно-церковних відносин.

Науковий інтерес становить аналіз як кількісних характеристик сучасного буття церков і релігійних організацій, зокрема зростання релігійної мережі, так і якісних, змістовних, які є відображенням реакції церков, релігійних організацій на суспільно-політичні перетворення в українському суспільстві. Тому осмислення всього багатоманіття відносин держави та церкви є важливим завданням сучасної політичної науки.

В умовах інтеграції України до європейського співтовариства актуалізується питання щодо вивчення та впровадження досвіду країн ЄС у різних сферах суспільного життя, включаючи й релігійно-церковну. Йдеться, зокрема про досвід політико-правового регулювання державно-церковних відносин у Польщі, який накопичувався нею впродовж тривалого історичного періоду.

Християнство у формі католицизму існувало на території Польщі впродовж століть. Воно глибоко вкоренилося у свідомості, побуті, традиціях і звичаях польського народу. Належність до католицької церкви у свідомості поляків ототожнювалася з належністю до польської нації. В часи іноземної інтервенції церква була духовною опорою польського народу в його боротьбі за свободу та національне самозбереження.

В довоєнний період католицька церква у Польщі мала належний їй статус, виконувала певні суспільні і навіть державні функції. Суспільно-політичне життя теж мало яскраво виражену конфесійну спрямованість: релігійні символи та атрибути були належністю державних установ, шкіл, судів тощо. Для президента країни встановлювалася обов'язкова релігійна присяга. Церква здійснювала реєстрацію новонароджених, шлюбів, смертей. Під її егідою діяли чимало громадських закладів. Священнослужителі звільнялися від військової повинності та від державного цивільного або кримінального судочинства. Держава здійснювала фінансування

церкви, у володінні якої були також землі. Значний релігійний і політичний вплив на Польщу постійно здійснював Ватикан, з яким у 1925 р. було укладено конкордат. Завдяки цьому конкордату у Польщі були значно розширені повноваження церкви.

Після Другої світової війни Польща, як і деякі інші країни Східної Європи, взяла курс на будівництво соціалізму за радянським зразком. Запозичивши у Радянського Союзу нормативно-правову базу, Польська Народна Республіка почала впроваджувати у себе подібну до радянської тоталітарну модель відносин держави і церкви.

Основи державно-церковних відносин знайшли своє відображення у Конституції Польської Народної Республіки (1952 р.). У ній проголошувалися свобода совісті і віросповідання, відокремлення церкви від держави, рівність прав громадян в усіх сферах державного, політичного, економічного, соціального та культурного життя незалежно від їхнього ставлення до релігії.

Зазначалося, що принципи відносин держави і церкви, а також правове і майнове становище віросповідних об'єднань визначаються законами. Церкві та іншим релігійним об'єднанням надавалась можливість вільно виконувати свої релігійні функції. За примушування до участі або неучасті у релігійних діях і обрядах передбачалася відповідальність.

Конституцією заборонялося поширення ненависті і зневаги, розпалювання ворожнечі або приниження людини на основі національних, расових або віросповідних відмінностей [1].

При цьому правоздатністю юридичної особи церква наділена не була. За прикладом СРСР для здійснення контролю за дотриманням законодавства про релігію та церкву було утворено державний орган — Міністерство у справах віросповідання при Кабінеті Міністрів Польської Народної Республіки.

Незважаючи на закріплені у конституції релігійні свободи, реальна релігійна політика зводилося до контролю держави над церквою, обмеження діяльності релігійних організацій, послаблення їх впливу на суспільне життя, репресій проти духовенства і віруючих. Завдяки такій політиці відносини держави і церкви в Польщі почали набувати конфронтаційного характеру.

Хоча в часи комуністичного правління позиції церкви були підірвані, вона продовжувала зберігати свій вплив на польське суспільство. Наприкінці 80-х років ХХ ст. серед молодого і дорослого покоління поляків готовність декларувати свою конфесійну належність була досить високою: понад 90 відсотків відносили себе до категорії віруючих, атеїстами і релігійно і індіферентними вважали себе лише близько 5 відсотків [2, с. 110].

Важливою рисою католицької церкви у Польщі був її зв'язок із політичною опозицією. У 1975–1976 рр. кардинали С. Вишинський і К. Войтила виступили проти доповнень конституції положеннями про «непорушні та братерські зв'язки з Радянським Союзом» і «керівну та спрямовуючу роль Польської об'єднаної робітничої партії» [3, с. 33].

Релігійно-церковне життя у Польщі значно активізувалося після обрання у 1978 р. польського кардинала Кароля Войтили Папою Римським. Ця визначна подія в історії Польщі створила нові умови для розвитку державно-церковних відносин. Її наслідком стало послаблення тиску держави на церкву. Влада стала усувати створені нею перешкоди у сфері релігійної свободи.

Католицька церква Польщі зробила свій вагомий внесок у ліквідацію комуністичного режиму. Після падіння комунізму релігійна політика і релігійна ситуація в Польщі зазнала докорінних змін. Відповідно до своїх історичних традицій поляки почали відроджувати релігійно-церковне життя, наслідком чого стало зростання чисельності релігійних громад, будівництво нових культових будівель, лібералізація законодавства про свободу совісті та віросповідання.

Важливою віхою у становленні нового типу відносин між державою та церквою було прийняття низки законів Польської Республіки — «Про відносини держави та римо-католицької церкви», «Про гарантії свободи совісті та віросповідання», «Про соціальне забезпечення духовенства», зміст яких узгоджувався з її міжнародними зобов'язаннями в галузі прав людини [4, с. 154]. Зокрема, Законом Польської Республіки «Про гарантії свободи совісті та віросповідання» визначалися правові засади державно-церковних взаємин у нових посткомуністичних умовах. Відповідно до цього закону польська держава забезпечувала кожному громадянину свободу совісті та віросповідання, рівні права в усіх сферах суспільного життя. Громадянам надавалося право: створювати релігійні спільноти з метою сповідання і поширення релігійної віри; брати участь у релігійних дійствах та обрядах, а також виконувати релігійні обов'язки і відзначати релігійні свята; поширювати свою релігію і переконання; виховувати своїх дітей в релігійному дусі згідно з власними переконаннями батьків; брати участь у роботі міжнародних релігійних організацій; виробляти й купувати предмети, необхідні для культових цілей та релігійних обрядів; стати священиком або ченцем; бути похованим згідно з релігійним ритуалом або переконаннями.

Громадяни отримували право надавати матеріальну допомогу церкві, іншим релігійним та благодійно-опікунським установам. Не допускалися дискримінація або привілеї за релігійними ознаками.

Заборонялося примушувати громадян брати або не брати участі у релігійних діях або обрядах. Іноземцям, які перебували на території Польщі, нарівні з польськими громадянами надавалося право на свободу совісті і віросповідання.

На законодавчому рівні було встановлено, що особи, які належать до церкви чи інших релігійних організацій і релігійні свята яких є робочими днями, мають право на вихідний.

Законом визначалася нейтральність держави, її органів до церкви та інших релігійних інституцій, а також проголошувалася їх рівноправність незалежно від їхнього статусу. Цей закон також чітко врегулював сферу майнових відносин між церквою і державою. Доходи церкви та інших релігійних установ оподатковувалися на загальних підставах.

Згідно із законом держава співпрацює з церквами та релігійними громадами у справі збереження миру, поліпшення моральної атмосфери в суспільстві. Церква та інші релігійні установи на рівноправних засадах користуються свободою здійснення своєї релігійної діяльності. При її здійсненні вони мають право на визнання релігійної доктрини, догматів і принципів віри, літургію, організацію і публічне відправлення культу, надання релігійних послуг; проведення обрядів та релігійних зібрань.

Церкві та іншим релігійним установам надавалося право навчання релігії, виховання в релігійному дусі дітей і молоді згідно з вибором їхніх батьків. При цьому не може бути порушена свобода совісті і релігії інших осіб.

Відповідно до закону ніхто не може бути зобов'язаний органами публічної влади проявляти свій світогляд, релігійні переконання або віросповідання.

В інтересах охорони громадської безпеки, порядку, здоров'я або моральності населення чи законних прав і свобод інших осіб при реалізації цих прав законом допускалася можливість обмеження свободи совісті і віросповідання.

Крім того, встановлювалося, що релігія не могла бути причиною звільнення громадян від виконання суспільних обов'язків, передбачених законом.

Відповідно до польського законодавства релігійні об'єднання могли або реєструватися в органах влади (за наявності не менше 100 членів), або функціонувати без державної реєстрації.

Законодавством Польщі встановлюється відповідальність за порушення свободи совісті та віросповідання, публічну образу релігійних почуттів, дискримінацію на основі релігії.

Чимало положень і норм, що регулюють відносини держави і церкви, знайшли своє відображення у Конституції Польської Республіки (1997 р.).

У ній проголошується свобода совісті і релігії, а також розкривається її суть, яка полягає у свободі сповідання релігії та відправлення релігійного культу, молитви, участі в обрядах за власним вибором індивідуально або спільно з іншими людьми. Свобода релігії включає також володіння храмами та іншими культовими приміщеннями залежно від потреб віруючих, так само як і право користування релігійною допомогою. Ніхто не може бути примушений до участі або неучасті у виконанні релігійних правил, проявляти свій світогляд, релігійні переконання або віросповідання.

Відносини між державою та релігійними організаціями будуються на принципах поваги їх автономії, а також взаємної незалежності кожного у своїй сфері, як і взаємодії на благо людини і загальне благо.

Публічні влади в Польській Республіці повинні зберігати неупередженість в питаннях релігійних, світоглядних і філософських переконань, забезпечуючи свободу їх вираження в публічному житті. Держава на конституційному рівні проголосила також рівність релігійних об'єднань.

Відповідно до Конституції відносини між Польською Республікою та католицькою церквою визначаються міжнародним договором, укладеним з Апостольською Столицею, і законами, а відносини держави з іншими релігійними об'єднаннями регулюються законами, прийнятими на основі договорів, укладених урядом з їх компетентними представниками [5].

Окрім Конституції та закону Польської Республіки «Про гарантії свободи совісті та віросповідання», відносини польської держави з католицькою церквою регулює також укладений із Ватиканом конкордат (1998 р.). У ньому визнається факт сповідування католицизму більшістю польського суспільства, підкреслюється роль, яку відіграла католицька церква впродовж тисячолітньої історії Польської держави, а також значення понтифікату і папи Івана Павла II для сучасної історії Польщі. Конкордат проголошує, що держава і католицька церква в Польщі — незалежні та автономні. Церкві гарантується «вільне та публічне виконання своєї місії», ведення своїх справ на основі норм канонічного права. Угода з Ватиканом підтверджує конституційні принципи, на яких базуються державно-церковні відносини, і водночас вводить низку нових положень, серед яких визнання юридично законними укладених в костелах шлюбів, а також передача до відання католицької церкви цвинтарів, які раніше перебували у відомстві муніципальних служб [6, р. 491–513].

Відповідно до норм конкордату та інших міжнародно-правових документів уряд Республіки Польща проводив політику інтенсивної співпраці

як із місцевими, так і з закордонними релігійними об'єднаннями, яка, крім іншого, спрямовувалася на вирішення питань повернення церковного майна і предметів культу, експропрійованих у період нацистського переслідування та комуністичного правління.

Показовим є польський підхід до розв'язання проблеми релігійної освіти. Конституцією та законами Польщі гарантуються права батьків на забезпечення релігійного виховання і навчання дітей відповідно до своїх переконань. Усі визнані в Польщі релігійні організації за згодою батьків мали право на навчання у школі релігії в обсязі 2 години на тиждень, якщо у класі є не менше 7 учнів, які сповідують цю релігію. Контроль за викладанням релігії здійснюється державними органами спільно з релігійними організаціями [7, с. 74]. Одним із свідчень державної підтримки сфери релігійної освіти було субсидування Люблінського католицького університету та Краківської теологічної академії.

Відповідно до закону «Про відносини держави та римо-католицької церкви» у Війську Польському відновлено інститут капеланства, а Декретом папи Іоанна Павла II — польську військову ієрархію. Капелани є окремим корпусом військовослужбовців, яким керує Головний польовий єпископ. З метою забезпечення права на свободу совісті і віросповідання військовослужбовців різних конфесій у Війську Польському створено православну (1994 р.) та євангельську (1995 р.) військові служби [8, с. 128–129].

Заслуговує на увагу й той факт, що Польща першою серед країн Східної Європи закріпила право громадян на заміну строкової військової служби альтернативною.

Хоча сучасне польське законодавство про свободу совісті є ліберальним і ґрунтується на паритетних відносинах держави і церкви, рівності релігійних організацій перед законом, деякі експерти вказують на наявність у ньому положень, які можуть бути витлумачені як привілеї католицькій церкві [9, с. 6].

Польща першою з колишніх соціалістичних країн здійснила політичну трансформацію, прийнявши нові демократичні норми у сфері свободи совісті і віросповідання. Наслідком цих трансформацій стала активізація релігійно-церковного життя у Польщі.

Католицька церква, підтримала вступ Польщі до Європейського Союзу, заявивши, що «об'єднаній Європі немає альтернативи» [10, с. 130].

Однак державно-церковні та міжконфесійні відносини в сучасній Польщі не є безпроблемними. Процес формування нового типу цих відносин супроводжувався конфліктами. Так, наприкінці 1992 р. між лідерами

католицької церкви та політиками Польщі виникли гострі суперечки з цілої низки питань, серед яких нові умови викладання релігії у школах, переривання вагітності, трансляція релігійних телепередач тощо.

Релігійна проблематика була також предметом дискусій під час обговорення та прийняття у 1997 р. Конституції Польщі. Зокрема, парламентарі сперечалися про допустимість посилення у преамбулі Основного Закону на Бога як вищий моральний авторитет для держави і суспільства, оптимальну модель взаємовідносин держави і церкви, про відзначення особливої ролі католицької церкви в історії країни.

Крім того, суперечки точилися навколо положення про відокремлення церкви від держави, яке церква наполягала не включати до конституції. До речі, на відміну від конституції 1952 р. до тексту Основного Закону, ухваленого у 1997 р., воно так і не потрапило. Такі ж дискусії мали місце й з приводу надання церкві статусу як юридичної особи.

Церква проявляла також активність під час парламентських виборчих кампаній. Польські єпископи закликали віруючих до участі в голосуванні, орієнтували виборців на обрання тих кандидатів, які гарантували б близький католикам суспільний устрій і розвиток держави. Це повинні бути мудрі, компетентні, високоморальні люди, які визнають «євангелічну систему цінностей і польську християнську традицію». З цих позицій церквою оцінювалися й передвиборчі програми, з якими політичні партії йшли на вибори.

У польському суспільстві нині існують серйозні проблеми у стосунках католицької церкви з представниками демократичних сил. Церква зайняла позицію недовіри до демократії, а демократи, у свою чергу, перестали довіряти церкві.

Намагання церкви домогтися відповідності державної політики принципам нормам і цінностям, які випливають з її віровчення, нерідко призводили до гострої суспільної боротьби.

Хоча католицька церква була і залишається у Польщі впливовою, проте вона не є всесильною, особливо у суспільно-політичній сфері. Свідченням цьому є програми в 1995 р., президентські вибори Л.Валенсою, який, відкрито спираючись на католицьку церкву, недооцінив сили опору польського громадянського суспільства відновленню її впливу. Це ознака того, що в Польщі, так само як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, еволюція суспільної свідомості відбувається в напрямі відмови від принципу конфесійності державної влади, духовного панування католицької церкви.

Не послаблюються суперечки між послідовниками католицизму, греко-католицизму та православ'я. Продовжується з'ясування причин

та наслідків розколу у християнстві в 1054 р. Ідеологи католицизму констатують, що їхні церковні постулати кращі і прогресивніші. На їхню думку, народи й держави, де поширена ця релігія, досягли більшого прогресу у різних сферах суспільного життя, тоді як країни візантійського обряду живуть бідніше, повільніше просуваються вперед. Суперечки щодо того, «як краще вірити в Бога — по-католицькому чи по-православному», точаться й понині в польському суспільстві [11, s. 12].

Хоча у Польщі абсолютна більшість населення належить до католицької церкви, дедалі частіше заявляють про себе інші релігії, серед яких громади пізнього протестантизму (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, свідки Єгови та ін.), а також нові релігійні рухи. В результаті цього польське суспільство поступово стає поліконфесійним, світоглядно і релігійно плюралістичним. Зрозуміло, що інші релігії в порівняно з католицизмом, маючи незначну чисельність, здійснюють менший вплив на життя суспільства, включаючи й політичну сферу. До того ж, деякі неорелігії (церква Муна, Міжнародне товариство свідомості Крішні; Інститут трансцендентального знання, Церква саєнтології, сатанинські рухи та ін.) кваліфікуються в Польщі як деструктивні.

Поліконфесійність, а також наявність невіруючих людей суттєво не послаблюють позицій католицизму в країні. Католицька церква, як і раніше, залишається в Польщі залишається найчисельнішою релігійною організацією і авторитетною духовною силою. Згідно з матеріалами статистики число її прихильників сягає майже 34,5 млн. осіб, тоді як православних — лише понад півмільйона [12, с. 447]. Потужна та розгалужена інфраструктура католицької церкви у Польщі дає їй можливість направляти своїх місіонерів до різних країн світу.

Хоча, переважна більшість поляків за традицією вважають себе католиками, останнім часом, як засвідчують дані соціологічних досліджень, у польському суспільстві дають про себе взнаки секуляризаційні процеси, що знаходять свій вияв у зниженні релігійності, втраті індивідуального і суспільного інтересу та довіри до релігії і церкви. У 2010 р. лише 53 відсотка респондентів заявили: «Я віруючий і керуюсь вченням церкви» [13, с.13].

Наявність секуляризаційних тенденцій у польському суспільстві підтверджується також соціологічними дослідженнями про співвідношення моралі і релігії, проведеними науковцями Люблінського католицького університету. Вони засвідчили, що позицій, які репрезентує церква у сфері моралі, дотримуються лише близько третини поляків. Ще близько третини — ставлять під сумнів те, що проповідує церква у цій сфері. І, нарешті, приблизно третина поляків відходить від християнської

моралі, трактуючи її як таку, що ускладнює людям їх повсякденне життя [14, с. 115]. Подружжя і сімейна мораль, яка згідно з ученням церкви в житті католиків повинна визначатися релігійними цінностями, розуміється ними по-різному і часто формується незалежно від релігії. Люблінський вчений Я. Маріянський, спираючись на емпіричні дані, доходить висновку, що релігійність поляків... «часто співіснує з моральною вседозволеністю». Це призводить до того, що вони «Бога теоретично визнають, але на реальну поведінку це визнання ніяк не впливає... Отож можна сказати, що поляки є досить релігійні, але мало моральні» [2, с. 121–122].

Представники польського єпископату з тривогою констатують зростання споживацьких настроїв у суспільстві, згасання релігійного піднесення, що мало місце у 80-х рр. ХХ ст., вказують на поширення сектантства та загрозу секуляризації, яка останнім часом охоплює Європу.

Зниження рівня релігійності та авторитету церкви серед населення Польщі призводить до послаблення її впливу на суспільно-політичне життя. Серед деяких категорій населення негативно сприймається сам факт присутності церкви на суспільно-політичній арені. Підтвердженням цьому було обрання до польського парламенту в 2011 р. відверто антиклерикальної політичної сили «Рух Палікота».

Як бачимо, у Польщі склалася самобутня система державно-церковних відносин та міжконфесійних відносин, яка на різних етапах її історії зазнавала змін. Залежно від державної релігійної політики, вплив церкви на суспільне та політичне життя Польщі то посилювався, то послаблювався, але ніколи не припинявся. Нині, як і раніше, церква залишається важливим суспільно-політичним інститутом.

Незважаючи на утиски релігії та церкви, примусову атеїзацію під час комуністичного правління, сучасні секуляризаційні процеси, наявні суперечності у сфері державно-церковних та міжконфесійних відносин, Польща нині залишається країною з потужно представленою релігійною традицією, що позначається на різних сферах суспільного життя.

Досвід Польщі засвідчує, що державно-церковні відносини є невід'ємною частиною складного комплексу специфічного суспільного організму і знаходяться в стані постійної взаємодії з економічними, соціальними, політичними, ідеологічними, культурними та іншими чинниками. Вони значною мірою залежали від наявної суспільно-політичної ситуації в країні в той чи інший період її історії.

Навіть у консолідованих демократіях, які вважаються світськими, релігійна традиція продовжує прямо чи опосередковано впливати на різні

сфери суспільного життя, включаючи й політичну. Це підтверджує тезу, що релігія у своїх різнобічних маніфестаціях була і є одним із головних суб'єктів політики. Поступальний і сталий розвиток польського суспільства нерозривно пов'язаний із змістом та спрямованістю державно-церковних відносин, становищем та діяльністю католицької церкви, інших релігійних інституцій, їх толерантністю та взаємоповагою.

Аналіз моделі державно-церковних відносин, що втілюється у житті в Польщі, показує, що вона має чимало спільних рис з моделлю, на якій будуються відносини держави і церкви в Україні. Однак між цими моделями існують і суттєві відмінності, пов'язані з історичними особливостями України і Польщі, їх конфесійною специфікою, місцем та роллю релігії і церкви в розвитку духовності і культури українського і польського народів.

Досвід Польщі, як і інших країн, у сфері правового регулювання державно-церковних та міжконфесійних відносин, забезпечення свободи совісті і віросповідання являє інтерес для України. Він може бути використаний її відповідними органами державної влади та органами місцевого самоврядування, науковцями, політичними партіями, громадськими рухами за умови урахуванням низки чинників (політичних, історичних, національних, духовно-культурних, ментальних, особливостей сучасної релігійної ситуації та ін.), а не шляхом механічного його перенесення на український ґрунт.

Список використаних джерел

1. Конституция Польской Народной Республики. Принята Законодательным Сеймом Польской Республики 22 июля 1952 г. / Конституции государств (стран) мира // Интернет-библиотека конституцій Романа Пашкова. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/?p=783&page=2>
2. Маріянський Я. Суспільний характер релігії / Я. Маріянський // Релігія в сучасному світі: Матеріали до курсу релігієзнавства / За ред. Г. Зімоня. — Переклад з польської Г. Теодорович. — Л. : Свічадо, 2007. — 504 с. — С. 97–125.
3. Єленський В. Є. Restitutio in integrum: Релігійно-суспільні зміни в посткомуністичній Європі / В. Є. Єленський // Людина і світ. — 2000. — Липень. — С. 30–36.
4. Овсиенко Ф. Г. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы / Ф. Г. Овсиенко // Мировой опыт

государственно-церковных отношений : Учебное пособие / Под общ. ред. Н. А. Трофимчука. — М. : Изд-во РАГС, 1998. — 306 с.

5. Конституція Польської Республіки. 1997 р. Електронний ресурс. — Режим доступу : <http://blog.vladey.com.ua/konstituciya-polskoj-respubliki-ukrainiskoju-movou/>

6. Hendon D. W. Pope-Journeys-Poland / David W. Hendon, Dwight D. Allman, John Paul II // Journal of Church & State. — 1999. — Autumn 99. — Vol. 41. — Issue 4.

7. Самойленко О. А. Релігійні освіта і виховання в системі світської освіти : проблема взаємодії / О. А. Самойленко // Українська поліологістика. — Вип. 6 : Історико-філософські дослідження. — К., 2009. — С. 71–76.

8. Юскаев Н. Х. Из опыта взаимодействия армии и церкви в некоторых восточноевропейских странах / Н. Х. Юскаев // Религия, церковь в России и за рубежом: Информационно-аналитический бюллетень. — 1998. — № 3–4. — С. 120–129.

9. Єленський В. Є. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі. Цифри і факти без коментарів / В. Є. Єленський // Людина і світ. — 1997. — Листопад-грудень. — С. 2–11.

10. Pieronek J. Kościół nie boi się wolności / J. Pieronek, br. // Znak. — Kraków, 1998. — 171 s.

11. Borowik I. Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w środkowo-wschodniej Europie po spadku komunizm / I. Borowik. — Krakow : Zakład Wydawniczy NOMOS, 2000. — 248 s.

12. Розанов В. В. Религия и культура / В. В. Розанов. — В 2-х т. — Т. 1. — М.: Правда, 1990. — 547 с.

13. Новая Польша. — 2011. — № 1. — С. 12–20.

14. Маринович М. Ф. Релігійна свобода в Україні: новітній досвід, за-давлені недуги / М. Ф. Маринович // Релігійна свобода. Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти : Науковий щоріч-ник. — № 10. — К., 2006. — 172 с. — С. 35–41.

References

1. Konstitutsija Pol'skoj Narodnoj Respubliki. Prinjata Zakonodatel'nym Sejmom Pol'skoj Respubliki 22 ijulja 1952 g. /Konstitutsii gosudarstv (stran) mira //Internet-biblioteka konstitutsij Romana Pashkova. Elektronnij resurs. — Rezhim dostupu: <http://worldconstitutions.ru/?p=783&page=2>

2. Marijans'kij Ja. Suspil'nij karakter religii / Ja. Marijans'kij // Religija v suchasnomu sviti: Materiali do kursu religieznavstva / Za red. G. Zimonja. — Pereklad z pol's'koï G. Teodorovich. — L. : Svichado, 2007. — 504 s. — S. 97–125.
3. Elens'kij V. E. Restutio in integrum: Religijno-suspil'ni zmini v postkomunistichnij Evropi / V. E. Elens'kij // Ljudina i svit. — 2000. — Lipen'. — S. 30–36.
4. Ovsienko F. G. Vzaimootnoshenija gosudarstva i tserkvi v stranah Vostochnoj Evropy / F. G. Ovsienko // Mirovoj opyt gosudarstvenno-tserkovnyh otnoshenij : Uchebnoe posobie / Pod obsch. red. N. A. Trofimchuka. — M. : Izd-vo RAGS, 1998. — 306 s.
5. Konstitutsija Pol's'koï Respubliki. 1997 r. Elektronnij resurs. — Rezhim dostupu: <http://blog.vladey.com.ua/konstituciya-polskoï-respubliki-ukraïnskoyu-movoyu/>
6. Hendon D. W. Pope-Journeys-Poland / David W. Hendon, Dwight D. Allman, John Paul II // Journal of Church & State. — 1999. — Autumn 99. — Vol. 41. — Issue 4.
7. Samojlenko O. A. Religijni osvita i vihovannja v sistemi svits'koï osviti : problema vzaemodii / O. A. Samojlenko // Ukraïns'ka polonistika. — Vip. 6 : Istoriko-filosofs'ki doslidzhennja. — K., 2009. — S. 71–76.
8. Juskaev N. H. Iz opyta vzaimodejstvija armii i tserkvi v nekotoryh vostochnoevropskikh stranah / N. H. Juskaev // Religija, tserkov' v Rossii i za rubezhom: Informatsionno-analiticheskij bjulleten'. — 1998. — № 3–4. — S. 120–129.
9. Elens'kij V. E. Religija i religijnist' u postkomunistichnij Evropi. Tsifri i fakti bez komentariv / V. E. Elens'kij // Ljudina i svit. — 1997. — Listopad-gruden'. — S. 2–11.
10. Pieronek J. Kościół nie boi się wolności / J. Pieronek, br. // Znak. — Kraków, 1998. — 171 s.
11. Borowik I. Odbudowanie pamięci. Przemiany religijne w środkowo-wschodniej Europie po spadku komunizm / I. Borowik. — Krakow : Zakład Wydawniczy NOMOS, 2000. — 248 s.
12. Rozanov V. V. Religija i kul'tura / V. V. Rozanov. — V 2-h t. — T. 1. — M.: Pravda, 1990. — 547 s.
13. Novaja Pol'sha. — 2011. — № 1. — S. 12–20;
14. Marinovich M. F. Religijna svoboda v Ukraïni: novitnij dosvid, zadavleni nedugi / M. F. Marinovich // Religijna svoboda. Vzaemini derzhavi i religijnih organizatsij: pravovi ta politichni aspekti : Naukovij schorichnik. — № 10. — K., 2006. — 172 s. — S. 35–41.

Mykola Palinchak

Doctor of Political Sciences, Professor

Oleksiy Shuba

Doctor of Political Sciences, Professor

Political and legal basis of state-church relations in Poland

The article is devoted to the scrutiny of the polish legislation that regulates the sphere of religion and church, the political and legal basis of the state-church relations are shown, their peculiarities are depicted. The development of the role of the state and the church is evaluated on different stages of the history of Poland, tendencies in religious processes' evolution are revealed.

It is demonstrated that the catholic religion in Poland has deeply enrooted in the consciousness of polish people, their culture, traditions, taken the important role in the development of the state and the nation, in preservation of the national originality. The system of state-church and inter-confessional relations in Poland had been hanged through the different stages of it's history. The Church often took part in political struggle in Poland, took the part of political opposition. On the basis of the sociological scrutiny the conclusion that acknowledges the presence of secularizing tendencies in polish society is made. This tendencies become apparent in the reducing devotion, weakening influence of religion and church on everyday life of people, stage-by-stage loss of individual and social interest and trust to religion and the church. The state policy toward the religion, the character of the state-church relations caused the strengthening or the weakening of the church' enduring influence on the social and political life of Poland. For now, as always, church remains the important and influential social-political institute in Poland. The conclusion about the possibility of usage of polish experience of political and legal regulation of state-church and inter-confessional relations in Ukraine is made.

Keywords: *state-church relations, Poland, church, religious organizations, religious policy, religiousness, Vatican, concordat.*

Розділ V. КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

УДК 342.6 : 328.181

Тертишник Володимир Митрофанович
доктор юридичних наук, професор

Функції та повноваження органів влади і правничих інституцій в умовах правовладдя

Функції та повноваження органів влади і правничих інституцій в умовах верховенства права.

Розкриваються проблеми гармонізації влади, визначення функцій і компетенцій органів влади, правоохоронних органів, правозахисних та інших правничих інституцій, а також проблеми реалізації державницьких функцій в умовах правовладдя, внесені пропозиції щодо удосконалення законодавства.

В чинному законодавстві не досить вдало реалізований принцип правової держави — принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, з тим щоб забезпечити надійні механізми стримувань і противаг проти можливих зловживань, застою, невідповідності викликам часу. Реформа правоохоронних органів привела до перерозподілу функцій правоохоронних органів, але важливі державницькі функції залишились інституційно і процедурно не забезпеченими. Особливе занепокоєння викликає стан дотримання прав і свобод людини в державі при сучасному звуженні функцій прокуратури щодо нагляду за їх забезпеченням в діяльності посадових осіб органів влади і місцевого самоврядування, недостатніми компетенціями Уповноваженого з прав людини та інших правничих інституцій.

Ключові слова: *правовладдя, розподіл влади, функції державних інституцій.*

Постановка проблеми. Для забезпечення правовладдя в державі в сучасних умовах судово-правової реформи виникає проблема чіткої юридичної визначення та правового забезпечення виконання державними органами і іншими правничими інституціями правоохоронних, правозахисних та інших суспільно важливих функцій.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що зміни, які внесені до тексту Конституції України 2016 року, а також внесення

змін і доповнень до чинних законодавчих актів України та прийняття нових законів певним чином змінюють функції та парадигму діяльності правоохоронних і правозахисних органів. Дані питання потребують окремого наукового аналізу.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що окремі аспекти функцій прокуратури та інших правоохоронних і правозахисних органів приділяється певна увага в працях вчених-юристів [1–26]. Разом з тим існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Мета даної роботи — системно розкрити функції правоохоронних органів та інших правничих інституцій в сучасних умовах розбудови правовладдя.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Правовладдя — система державного і суспільного устрою, де забезпечується верховенство права в державі (володарює право), де права і свободи людини є найвищою цінністю, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників.

Одна з важливих засад правової держави — розподіл влади, розподіл не в сенсі поділяй і владарюй, а розподіл як модель влади заснованій на системі стримувань і противаг, які б виключали будь-які можливості реанімації диктатури і тоталітаризму.

Створення системи стримувань і противаг за допомогою розділу державної влади на окремі взаємодіючі і контролюючі одна одну гілки забезпечує оптимальне функціонування державного механізму, не дає можливості жодній з гілок влади узурпувати владні повноваження інших. До речі ідея поділу влади вперше була втілена в Україні — в *Конституції Пилипа Орлика* 5 квітня 1710 року. С тих пір сплило немало часу, але проблема стримувань і противаг залишається однією з найбільш актуальних проблем в сучасному державотворенні.

Згідно ст. 75 Конституції України «єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України». Таке імперативне твердження не означає, що Верховна Рада України має виключну компетенцію щодо законотворчої діяльності, оскільки законодавчі норми можуть змінюватись чи скасовуватись також такою державною інституцією як Конституційний Суд України.

Важливо зазначити, що згідно ст. 5 Конституції України, «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює

владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування».

Закладеною в конституційних нормах ідеєю безпосереднього народовладдя, сьогодні з застосуванням інституту референдуму можуть прийматись як окремі норми права так і закони в цілому.

Наприклад, згідно ст. 69 Конституції України «народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії», а ст. 73 Конституції визначає, що «виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України». До того ж згідно ст. 3 Закону України від 6 листопада 2012 року № 5475-VI «Про всеукраїнський референдум» предметом всеукраїнський референдум може бути схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України.

За приписами ст. 95 Закону України «Про всеукраїнський референдум» результати народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою «є остаточними та не потребують затвердження або схвалення будь-якими органами державної влади і є обов'язковими для виконання громадянами України, органами державної влади України, яких воно стосується та до повноважень яких віднесено. Нова редакція Конституції України набирає чинності з дня оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму про схвалення нової редакції на всеукраїнському референдумі».

Прийняття Конституції держави шляхом всенародного референдуму — законний і ефективний спосіб гармонізації влади взагалі і законодавчої, зокрема. При цьому основний Закон держави, отримує свою юрисдикцію безпосередньо від самого народу і стає вище влади, а влада вже не в змозі змінювати його на свій розсуд. Влада має бути не «верховною», а слугувати закону, дарованому народом і забезпечувати верховенство права людини і громадянина.

Великою помилкою української влади є те, що потенційні можливості інституту референдуму в реформі накопичених проблем держави і її правового режиму досі не використані, а сам парламент держави, як в силу недоліків його формування, так і з огляду на стан його професіоналізму та егоцентричних інерцій воліє досі зберігати свої привілеї.

Законодавчий орган України сьогодні має навіть невдалу назву – Верховна Рада. Нічого верховного (панівного) в законодавчій владі бути не може. Панування якоїсь гілки влади суперечить принципам правої держави, де як раз і запроваджується розподіл влади і створюється усе можливе для усунення можливого домінування чи панування якоїсь

з гілок влади. Законодавча влада сама має забезпечувати верховенство права, панування природних прав і свобод людини.

В реформі функцій, компетенції та форм діяльності законодавчого органу позитивним кроком може стати реалізація уже підтвердженої всенародним референдумом 16 квітня 2000 року ідеї двопалатного парламенту, досвід роботи якого в багатьох країнах світу показує його певні переваги. Основна з них вираженість при прийнятті законів, врахування соціальних інтересів суспільства, більший професіоналізм законотворчої діяльності та стабілізація правового поля держави. Стабільність законів — наслідок їх якості і важливий фактор стабілізації соціальних процесів та створення комфортних умов для економічного і технічного прогресу. Перманентна правова реформа з частими змінами правових процедур без наявних підстав для зміни їх суті, змісту і філософії права нічого хорошого суспільству не дає, а скоріше породжує правовий нігілізм і юридичний колапс, що особливо видно на практиці роботи правоохоронних органів, роботи прокуратури і Національної поліції, розслідуванні податкових кримінальних правопорушень тощо.

В законотворчій роботі як ніде має діяти принцип — “сім раз відміряй, один відріж”. Вважаємо, що двопалатний парламент — досить прийнятна модель законодавчої влади для України, яка має бути реалізована.

Доцільніше наш парламент так і іменувати «Парламент», в структурі якого передбачити дві палати: 1) верхня палата — «Сейм»; 2) нижня палата, — «Віче» (народні збори). Доцільно визначити, що верхня палата обирається строком на шість років, а нижча — строком на три роки. Це зменшить ризик революційних потрясінь, в основі яких можуть бути емоції окремого політичного моменту. Можна сподіватись, що палата представників, яку ми пропонуємо називати «Віче» зможе стати важелем проти бюрократизації законодавчого процесу, компенсує можливий брак відчуття дійсного волевиявлення народу.

Віче, як і весь парламент мають обиратись за максимально демократизованою системою виборів з введення “персонального мандату”, та забезпеченням персонального голосування за кожного кандидата, впровадження технології електронного голосування. В іншому випадку (при запровадженні пропорційної системи виборів) залишаються умови для соціальних потрясінь — пробудження політичних вулканів, як наслідок зміни симпатій виборців. Часті зміни курсу ні державі, ні суспільству, ні громадянам нічого хорошого не дають.

Для виконання законодавчих функцій парламенту зовсім не потрібні будь-які політичні коаліції, діяльність яких не тільки політизує законодавчу владу, а й занадто бюрократизує її, роблячи порою недієздатною.

Від ідеї створення коаліції слід відмовитись, а положення ч. 6–10 Конституції України варто скасувати.

Забезпеченню більшої деполітизації та незалежності прокуратури в аспекті оптимізації функцій парламенту буде скасування положень п. 25 ст. 85 Конституції України про право парламентарів на «висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади». Доцільно врахувати досвід державотворення США, де Генеральний аторней (прокурор) може усуватись з посади лише в порядку імпичменту.

Викликає заперечення і функція парламенту призначати на посади «третьої складу Конституційного Суду України». Судова влада взагалі і Конституційний Суд, зокрема, в контексті реалізації принципу правової держави щодо розподілу влади, та за для забезпечення гарантій незалежності суду, мають обиратись шляхом народних виборів.

Виконавча гілка влади в нашій державі виявилась поділеною на дві паралельно функціонуючі та часто дублюючі за своїми функціями і повноваженнями інституції — Президент з апаратом президента і Прем'єр-міністр з цілим апаратом Кабінету міністрів та міністрами.

Сам Президент України за чинним законодавством стає не стільки очільником виконавчої гілки влади, і відповідальним за її діяльність, скільки «батьком нації» з масою різнопланових функцій і повноважень, без реального механізму відповідальності за їх неналежне виконання.

Він оригінальним чином причетний до формування уряду. По крайній мірі він «вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України» (п. 9 ст. 105 Конституції України). Разом з тим, він призначає на посади третину складу Конституційного Суду України, здійснює «рудиментарну функцію імператора» — помилування тощо.

Якщо в законодавчій діяльності важливо забезпечити якість і стабільність законів і тут підхід максимальної виваженості (включаючи експертизи законопроектів тощо), то в організації виконавчої влади більшого пріоритету набувають простота, мобільність, оперативність. Виконавча влада має формуватися за професійними ознаками і бути максимально деполітизованою. Отже причетність політичної коаліції депутатських фракцій до призначення урядових чиновників просто недоречна.

Варто звернути увагу на досвід діяльності виконавчої влади в США, де виконавча влада представлена повністю Президенту держави.

Необхідно радикально спростити організацію виконавчої влади — підпорядкувати усіх міністрів безпосередньо Президенту (скасувавши

посаду Прем'єр-міністра), а також Кабінет міністрів об'єднати з апаратом Президента, значно скоротивши штат чиновників. Штори, за якими ховається колективна безвідповідальність в вигляді Кабінету Міністрів України, мають бути відправлені на звалище історії.

В системі механізмів стримувань і противаг, окрім традиційного розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, важливу роль відіграють правоохоронні та правозахисні органи, місце і функції яких в системі влади ще досі не досить чітко юридично визначені, а недосконалість і все більш наповнюване юридичними фікціями і алогізмами законодавство щодо їх діяльності часто створює ситуацію юридичного колапсу та породжує інші правничі проблеми.

Згідно положень ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «правоохоронні органи — органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Іншої дефініції чинне законодавство не містить, а викладена в указаному законі, як бачимо, залишається достатньо широкою, перелік правоохоронних органів залишився не до кінця визначеним.

До так названих «інші органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції», за логікою законодавця можна віднести Вищу раду правосуддя, Міністерство юстиції України, «довго створюване» Державне бюро розслідувань та усі інші слідчі органи, Антимонопольний комітет України, співробітників Рахункової палати Верховної ради України, виконавчу службу, а також значну частину новостворюваних органів, які в умовах реформ мають виконувати важливі та притаманні їм правозастосовні та правоохоронні функції, зокрема, це *Національне агентство з питань запобігання корупції*, яке отримало певну юрисдикцію щодо протидії злочинності та здійснює свою діяльність відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 49. — Ст. 2056), *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів*, яке здійснює свою діяльність на підставі і відповідно до Закону України № 772-VIII від 10 листопада 2015 року «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів», а також приписами Закону

України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». При визначенні функцій даних структур часто-густо має місце конкуренція правових норм та розпливчатість правових приписів, дублювання функцій уже притаманних Національному антикорупційному бюро та прокуратурі, що не сприяє ефективності їх діяльності.

Правоохоронні органи мають виходити з положень ст. 19 Конституції України, згідно якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Функція — це характерний рід діяльності, роль, призначення державної інституції.

Найбільш проблем в ході реформ накопичилось з визначенням функцій і повноважень, як не дивно, давно відомої і апробованої в юридичній практиці державної інституції — прокуратури.

Донедавна згідно ст. 121 Конституції України в редакції станом на 2014 рік прокуратура виконувала п'ять суспільно вагомих функцій: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; 3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; 5) нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Остання визначена в конституційній нормі функція прокуратури мала важливе значення в формуванні правовладдя, оскільки її виконання створювало механізми швидкого і дієвого захисту прав і свобод людини (по крайній мірі без судової тяганини засобами прокурорського реагування — скасуванням незаконних рішень посадових і службових осіб).

На сьогодні, функції прокуратури окреслені в основному її участю в кримінальних провадженнях, Згідно ст. 131⁻¹ Конституції України в редакції 2016 року в Україні діє прокуратура, «яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними

та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом».

Таким чином змінами в Конституції України в 2016 році прокуратура була «позбавлена суспільно корисної функції нагляду за дотриманням прав та свобод людини і громадянина, дотриманням законів із цих питань органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Скасовуючи відповідну компетенцію прокуратури, ефективного, швидкого і доступного людині механізму забезпечення прав і свобод людини законодавець не передбачив, залишаючи біле поле закону і безліч проблем для громадян і суспільства.

Більш того, законодавець невдало сформулював і вже занадто звужені функції прокуратури. Замість раніше прописаної функції «нагляд за додержанням законів органами досудового слідства та оперативно-розшукової юрисдикції» визначено «нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку». Це викликає сумніви, чи може прокурор наглядати за законністю застосування арешту й інших запобіжних заходів тощо, адже є різне розуміння поняття «слідчі дії» та їх співвідношення з поняттям «процесуальні дії» слідчого.

Положення ст. 131⁻¹ Конституції України в редакції 2016 року про те, що прокуратура здійснює також «вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження», вступає в конкуренцію з ч. 3 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», яка визначає, що «на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України». Реалізація ідеї обмеження влади правом, з урахуванням приписів ст. 19 Конституції України, потребує чіткого визначення функцій прокуратури в самому тексті Конституції України. Діяти інакше — шліх до правового колапсу.

Слід зазначити, що звужуючи функції, законодавець має покласти раніш притаманні їй функції на іншу державницьку фундацію. Інакше створювані прогалини в законодавстві відкривають широкі ворота для проявів волонтаризму і свавілля в діяльності чиновників від влади. По-за межами належного нагляду і державного контролю сьогодні залишаються складні правовідносини в сфері використання надр, земельних і водних ресурсів, дотримання антимонопольного, екологічного і навіть трудового законодавства, захисту прав споживачів. Такий стан справ працює часто не на інтереси суспільства і правової держави, а на інтереси «кліптоманів» від влади.

Попри недоліки в своїй роботі прокуратура довгий час залишалась чи не останньою інстанцією, де людина могла знайти реальну, швидку

і безкоштовну допомогу в захисті своїх прав. Наприклад, як людині сьогодні захиститись від свавілля поліції, без законодавчо закріпленої функції нагляду прокуратури за законністю в її діяльності. Важко сподіватись на ефективність судового захисту незаконно звільненої з роботи вагітної жінки (вона скоріше народить дитину, а то й не одну, чим суд за підтримки адвоката відновить її на роботі). В подібних проблемах інститут прокурорського реагування був більш швидким, менш затратним і дієвим.

Слід мати на увазі економічні, соціальні та психологічні фактори, що не завжди забезпечують можливість судового захисту прав людини: люди не завжди мають кошти для оплати послуг захисників і судових процесів (невплати заробітної платні нерідко позбавляють людину фінансової можливості стягти її в судовому порядку); люди з високим почуттям гідності не можуть дозволити собі скаржитись, “выглядати сутягами”; корумповані чиновники маючи свої інтереси (а попросту отримуючи хабарі чи інші прибутки) не завжди дбають про захист державної власності, яка стає легкою здобиччю шахраїв, а позови до суду за таких умов стають рідкістю (приклади незаконної приватизації державних підприємств говорять досить красномовно самі за себе).

Найважливіший урок історії — прокуратура створювалась і виправдувала себе саме як орган, який здійснював системний нагляд за виконанням законів в державі. При цьому, чим більше проблем з забезпеченням законності, тим необхіднішою стає функція прокурорського нагляду за дотриманням законів в різних сферах правовідносин в державі, нагляду за забезпеченням верховенства права.

Вважаємо за потрібне відновлення на конституційному рівні функції прокурора щодо нагляду за забезпеченням верховенства права в державі, дотриманням прав і свобод людини в діяльності будь-яких органів влади і їх посадових осіб.

При цьому функції прокуратури не повинні дублюватись з функціями інших інституцій, зокрема їх потрібно чітко законодавчо прописати з огляду на можливість реалізації інституту префектів.

Згідно пропозицій щодо змін редакції ст. 118 Конституції України, запропонованих Законопроектом «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади», виконавчу владу в районах і областях здійснюють призначувані Президентом України префекти.

Проектом Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади», передбачається, що префект здійснює нагляд за додержанням Конституції і законів України органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.

Поява на теренах роботи органів місцевого самоврядування такого учасника правовідносин як префект, потребує системного аналізу. Фактично він стає не стільки «губернатором», як одного з гвинтиків виконавчої влади, а буде виконувати притаманні раніше прокурору функції. А чи зможе він їх ефективно виконувати будучи поза правоохоронною системою, в яку був «вписаний» прокурор? Прокурор працював в системі прокуратури і мав розраховувати як на її підтримку і захист, так і контроль (наприклад, прокурор області має в підпорядкуванні не тільки свій штат, а й підлеглих прокурорів районів, за необхідності, за старої редакції законодавства про прокуратуру, при здійсненні прокурорської перевірки міг призначати ревізії і інвентаризації, починати кримінальне провадження, давати доручення оперативним службам МВС та СБУ, доручати провадження слідства слідчим підрозділам, створювати слідчо-оперативні групи, звертатися до Генерального прокурора для направлення підкріплення для провадження резонансних розслідувань тощо. За рахунок системи, в яку він був «вмонтований», прокурор мав реальні можливості наводити лад на місцях і його «слово» було вагоме. Чи зможе префект, завжди домогтись законності на місцях, а часто і подолати протидію місцевих чиновників, будучи поза правоохоронною системою?

За відповідних приписів закону префект навряд чи зможе стати ефективним менеджером виконавчої влади, маючі лише названі в проекті повноваження, коли виконавчі органи місцевого самоврядування громади є підконтрольними і підзвітними лише раді громади. За таких приписів закону префект може стати своєрідним «Дон Кіхотом». Реально наводити лад в виконавчій владі на місцях за такої «асиметрії» його компетенції йому буде важко. Якщо вже запроваджувати інститут префекта з указаними його функціями, то законодавець має прописати дієві механізми забезпечення покладених на префекта повноважень.

Важливим механізмом забезпечення верховенства права є право людини і громадянина на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. У світі існують подібні правові інститути, хоча і різняться системою своїх повноважень, але можуть єдину родову назву — омбудсмен: у Швеції, Фінляндії, Данії — це власне омбудсмен, в Греції — захисник громадян, у Польщі — речник громадянських прав, у Франції — посередник Французької Республіки, в Литві — контролер сейму, в Іспанії — захисник народу, у Молдові — парламентський адвокат.

Сьогодні в країнах Європи деякі омбудсмени мають досить суттєві повноваження. Так, речник громадянських прав Республіки Польща може виступати в адміністративному та цивільному процесі на правах прокурора, а омбудсман Швеції — на правах надзвичайного прокурора

розпочинати кримінальну справу проти будь-якої посадової особи в межах своєї юрисдикції, якщо, на його думку, для цього є вагомі підстави.

Для більш активної протидії свавіллю чиновників різного рівня та ігнорування ними прав і свобод людини доцільно зміцнити статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, а саме, йому можуть бути надані повноваження органу дізнання, а то і слідчого, по аналогії з статутом омбудсмена у Швеції.

Висновок. На даному етапі державотворення доцільно розробити нову редакцію Конституції України, в якій більш чітко реалізувати принцип правової держави — принцип розподілу влади, більш чітко юридично визначити функції державних органів, спростити організацію виконавчої влади. Доцільно реалізувати ідею двопалатного парламенту, виконавчу владу повністю передати до компетенції Президента України, закріпити за прокуратурою виконання функції нагляду за забезпеченням верховенства права в державі, розширити компетенцію Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини..

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці концептуальної моделі Конституції України та пропозицій щодо прийняття її шляхом всенародного референдуму.

Список використаних джерел

1. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість: ліберальна теорія верховенства права / переклад з англ. Ростислава Семківа. — Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія, 2008. — 385 с.
2. Береза Н. Монополія адвокатури на здійснення представництва в суді / Н. Береза // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2016. — № 4(12). — С. 10–17.
3. Біцай А. В. Участь адвоката в медіації: монографія / А. В. Біцай; за заг. ред. д. ю.н., проф. О. Г. Яновської. — К.: Алерта, 2017. — 260 с.
4. Брус І. Правове регулювання представницької функції прокуратури щодо захисту інтересів держави / І. Брус // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2016. — № 3. — С. 39–48.
5. Брус Т. Аналіз державної політики: проблеми походження, теорії та перспективи розвитку / В. Романов, Т. Брус // Вісник УАДУ. — 2001. — С. 250–257.
6. Головатий С. Верховенство права, або ж правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки / С. Головатий // Право України. 2010. — №4. — С. 206–219.

7. Головаха Е.И. Демократизація суспільства і розвиток особистості від тоталітаризму до демократії / Є. І Головаха, І. Е. Бекешкіна, В. С. Небоженко. — К.: Наук. думка, 1992. — 267 с.

8. Горбатенко І. А. Соціально-політичні прояви фрустрації в умовах нестабільного розвитку / І. А. Горбатенко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 4. — С. 200-210.

9. Корнієнко М. В. Принципи права в розв'язанні юридичних колізій / М. В. Корнієнко, В. М. Тертишник // Міжнародний науковий журнал «Верховенство права». — 2017. — №2. — С. 10-16.

10. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі / О. Костенко // Віче. — 2015. — №13.

11. Лікарчук Д. С. Основні способи вирішення парламентських конфліктів у сучасній Україні / Д. С. Лікарчук // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 3. — С. 95-150.

12. Методологія в праві: монографія / І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2017. — 658 с.

13. Михальченко М. Трансформація політичних інститутів України: новітні проблеми й тенденції / М. Михальченко, О. Михальченко // Віче. — 2013. — №6. — С. 22-24.

14. Молдован А. В. Прокуратура України. Навчальний посібник / А. В. Молдован, Р. С. Кацавець. — К.: Алерта, 2016. — 270 с.

15. Однолько І. Проблеми визначення ролі прокурора у координаційних повноваженнях щодо протидії злочинності / І. Однолько // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2016. — № 2. — Ч. 2. — С. 81-89.

16. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія / Т. С. Подорожна. — Київ: Юрінком Інтер, 2016. — 536 с.

17. Прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів: навч. посіб. / [І. С. Зарубинська, О. М. Толочко, А. А. Матвієць, Н. С. Наулік та ін.]. — К.: Алерта, 2013. — 550 с.

18. Процесуальне керівництво прокурором негласними слідчими (розшуковими) діями: науково-практичний посібник / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, В. В. Мухін, О. В. Геселевта та ін. — К.: Національна академія прокуратури України, 2014. — 304 с.

19. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура / М. Руденко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. — 2014. — № 1. — С. 160-168.

20. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосуванні спрощених та інших особливих форм і режимів кримінального провадження / О. В. Сачко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — 2016. — №6. — Т. 1. — С. 133–135.

21. Скаленко О. К. Ключові виклики і алгоритми сучасного світового розвитку: історичний матеріалізм чи глобалісносистемна методологія!? / О. К. Скаленко // Суспільно-політичні процеси. — 2016. — Вип. 4. — С. 53–79.

22. Ставнійчук М. Окремі проблеми новітнього конституційного процесу у світлі висновків Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) / М. Ставнійчук // Право України. — 2012. — № 8. — С. 146–153.

23. Тертишник В. М. Від тоталітарності до суверенності: гострі кути цивілізаційного вибору державотворення / В. М. Тертишник // Суспільно політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». — К., 2017. Випуск 1(5). — С. 132–146.

24. Тертишник В. М. Принципи права та стратегія і практика судово-правової реформи / В. М. Тертишник // Право і суспільство. — 2016. — № 6. — С. 20–26.

25. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення / В. П. Тихий // Вісник Національної академії правових наук України. — 2016. — №2 (85). — С. 31–46.

26. Цибуляк-Кустевич А. С. Мирова юстиція: автореф. дис.... канд. юрид. наук : 12.00.10 / А. С. Цибуляк-Кустевич ; кер. роботи Т. Б. Вільчик ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. — Харків, 2016. — 20 с.

27. Ченцов В. В. Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тертишник. — Київ: Правова єдність, 2016. — 324 с.

28. Шемшученко Ю. С. До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України / Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — №8. — С. 5–12.

29. Шемшученко Ю. С. Судова реформа в Україні у світлі європейського досвіду: конституційний аспект / Ю. С. Шемшученко // Часопис цивільного і кримінального судочинства. — 2016. — № 6 (33). — С. 47–59.

30. Шемшученко Ю. С. Доктринальні проблеми забезпечення верховенства права в процесі конституційної й судово-правової реформи в Україні / В. М. Тертишник, Ю. С. Шемшученко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск. Ч. 1 — 2017. — С. 46–52.

References

1. Allan T. R. S. Konstyucijna spravedyvist': liberal'na teorija verhovenstva prava / pereklad z angl. Rostyslava Semkiva. — Kyjiv: Vydavnychyj dim «Kyjevo-Mogyljans'ka akademija, 2008. — 385 s.
2. Bereza N. Monopolija advokatury na zdijsnennja predstavnyctva v sudi / N. Bereza // Naukovyj chasopys Nacional'noji akademiji prokuratury Ukrainy. — 2016. — № 4(12). — S. 10–17.
3. Bicaj A. V. Uchast' advokata v mediaciji: monografija / A. V. Bicaj; za zag. red. d. ju.n., prof. O. G. Janovs'koji. — K.: Alerta, 2017. — 260 s.
4. Brus I. Pravove reguljuvannja predstavnyč'koji funkciji prokuratury schodo zahystu interesiv derzhavy / I. Brus // Naukovyj chasopys Nacional'noji akademiji prokuratury Ukrainy. — 2016. — № 3. — S. 39–48.
5. Brus T. Analiz derzhavnoji polityky: problemy pohodzhennja, teoriji ta perspektyvy rozvytku / V. Romanov, T. Brus // Visnyk UADU. — 2001. — S. 250–257.
6. Golovatyj S. Verhovenstvo prava, abo zh pravovladdja: vktre pro doktrynal'ni manivci vitchyznjanoho nauky / S. Golovatyj // Pravo Ukrainy. 2010. — №4. — S. 206–219.
7. Golovaha E. Y. Demokratyzacija suspil'stva i rozvytok osobystosti vid totalitaryzmu do demokratiji / Je. I. Golovaha, I. E. Bekeshkina, V. S. Nebozhenko. — K.: Nauk. dumka, 1992. — 267 s.
8. Gorbatenko I. A. Social'no-politychni proyavy frustraciji v umovah nestabil'nogo rozvytku / I. A. Gorbatenko // Suspil'no-politychni procesy. — 2016. — Vyp. 4. — S. 200–2010.
9. Kornijenko M. V. Pryncypy prava v rozv'jazanni jurydychnyh kolizij / M. V. Kornijenko, V. M. Tertysnyk // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Verhovenstvo prava». — 2017. — №2. — S. 10–16.
10. Kostenko O. Jaka Konstyucija nam potrebna, abo Svoboda ljudyny proty pravovoji svavoli / O. Kostenko // Viche. — 2015. — №13.
11. Likarchuk D. S. Osnovni sposoby vyrishennja parlaments'kyh konfliktiv u suchasnij Ukraini / D. S. Likarchuk // Suspil'no-politychni procesy. — 2016. — Vyp. 3. — S. 95–150.
12. Metodologija v pravi: monografija / I. Bezklubyj, I. Grycenko, M. Kozjubra ta in.; za zag. red. I. Bezklubogo. — K.: Gramota, 2017. — 658 s.
13. Myhal'chenko M. Transformacija politychnyh instytutiv Ukrainy: novitni problemy j tendenciji / M. Myhal'chenko, O. Myhal'chenko // Viche. — 2013. — №6. — S. 22–24.
14. Moldovan A. V. Prokuratura Ukrainy. Navchal'nyj posibnyk / A. V. Moldovan, R. S. Kacavec'. — K.: Alerta, 2016. — 270 s.

15. Odnol'ko I. Problemy vyznachennja roli prokurora u koordynacijnyh povnovazhennjah schodo protydiji zlochynnosti / I. Odnol'ko // Naukovyj chasopys Nacional'noji akademiji prokuratury Ukrainy. — 2016. — № 2. — Ch. 2. — S. 81–89.

16. Podorozhna T. S. Pravovyj porjadok: teoretyko-metodologichni zasady konstytucionalizaciji: monografija / T. S. Podorozhna. — Kyjiv: Jurinkom Inter, 2016. — 536 s.

17. Prokurors'kyj nagljad za doderzhannjam i zastosuvannjam zakoniv: navch. posib / [I. S. Zarubyns'ka, O. M. Tolochko, A. A. Matvijec', N. S. Naulik ta in.]. — K.: Alerta, 2013. — 550 s.

18. Procesual'ne kerivnyctvo prokurorom neglasnymy slidchymy (rozshukovymy) dijamy: naukovo-praktychnyj posibnyk / Je. M. Blazhivs'kyj, I. M. Koz'jakov, V. V. Muhin, O. V. Geselevta ta in. — K.: Nacional'na akademija prokuratury Ukrainy, 2014. — 304 s.

19. Rudenko M. Procesual'ne kerivnyctvo dosudovym rozsliduvannjam jak nova funkcija prokuratury Ukrainy: ponjattja, zmist i struktura / M. Rudenko // Naukovyj chasopys Nacional'noji akademiji prokuratury Ukrainy. — 2014. — № 1. — S. 160–168.

20. Sachko O. V. Zabezpechennja verhovenstva prava pry zastosuvanni sproschenyh tainshyh osoblyvyh form irezhymivkryminal'nogo provadzhennja / O. V. Sachko // Aktual'ni problemy vitchyznjanoji jursprudenceji. — 2016. — №6. — T. 1. — S. 133–135.

21. Skalenko O. K. Kljuchovi vyklyky i alhorytmy suchasnogo svitovogo rozvytku: istorychnyj materializm chy global'nosystemna metodologija!? / O. K. Skalenko // Suspil'no-politychni procesy. — 2016. — Vyp.4. — S. 53–79.

22. Stavnijchuk M. Okremi problemy novitnogo konstytucijnogo procesu u svitli vysnovkiv Jevropejs'koji komisiji «Za demokratiju cherez pravo» (Venecians'ka komisija) / M. Stavnijchuk // Pravo Ukrainy. — 2012. — № 8. — S. 146–153.

23. Tertyshnyk V. M. Vid totalitarnosti do suverenosti: gostri kuty cyvilizacijnogo vyboru derzhavotvorennya / V. M. Tertyshnyk // Suspil'no politychni procesy. Naukovo-populjarne vydannja Gromads'koji organizaciji «Akademija politychnyh nauk». — K., 2017. Vypusk 1(5). — S. 132–146.

24. Tertyshnyk V. M. Pryncypy prava ta strategija i praktyka sudovopravovoi reformy / V. M. Tertyshnyk // Pravo i suspil'stvo. — 2016. — № 6. — S. 20–26.

25. Tyhyj V. P. Bezpeka ljudyny: ponjattja, pravove zabezpechennja, znachennja / V. P. Tyhyj // Visnyk Nacional'noji akademiji pravovyh nauk Ukrainy. — 2016. — N2 (85). — S. 31–46.

26. Cybuljak-Kustevych A. S. Myrova justycija: avtoref. dys.... kand. juryd. nauk : 12.00.10 / A. S. Cybuljak-Kustevych ; ker. roboty T. B. Vil'chyk ; Nac. juryd. un-t im. Jaroslava Mudrogo. — Harkiv, 2016. — 20 s.

27. Chencov V. V. Reabilitacija zhertv nezakonyh kryminal'nyh peresliduvan', politychnyh represij ta zlovzhyvan' vladoju: pidruchnyk dlja sluhachiv magistratury jurydychnyh vuziv / V. V. Chencov, V. M. Tertyshnyk. — Kyjiv: Pravova jednist', 2016. — 324 s.

28. Shemshuchenko Ju. S. Do pytannja pro formuvannja i rozvytok derzhavno-pravovyh instytutiv nezalezhnoji Ukrajinji / Ju. S. Shemshuchenko, N. M. Onischenko // Bjuleten' Ministerstva justyciji Ukrajinji. — 2012. — №8. — S. 5–12.

29. Shemshuchenko Ju. S. Sudova reforma v Ukrajinji u svitli jevropejs'kogo dosvidu: konstytucijnyj aspekt / Ju. S. Shemshuchenko // Chasopys cyvil'nogo i kryminal'nogo sudochynstva. — 2016. — № 6 (33). — S. 47–59.

30. Shemshuchenko Ju. S. Doktrynal'ni problemy zabezpečennja verhovenstva prava v procesi konstytucijnoji j sudovo-pravovoji reformy v Ukrajinji / V. M. Tertyshnyk, Ju. S. Shemshuchenko // Aktual'ni problemy vitchyznjanoloji jurysprudenciji. Specvypusk. Ch. 1 — 2017. — S. 46–52.

Vladimir Tertyshnyk

Doctor of Juridical Sciences, Professor

The functions and powers of the authorities and the legal institutions in terms of the rule of law

Are the problems of harmonization of power, determining the functions and competences of the authorities, law enforcement, human rights and other legal institutions, as well as problems of realization of statehood-oriented functions in terms of the rule of law made suggestions regarding improvement of legislation. In the current legislation do not quite successfully implemented the principle of legal state—the principle of distribution of power into legislative, Executive and judicial, in order to provide reliable mechanisms of checks and balances against possible abuse, of stagnation, inconsistencies challenges of time.

The reform of the law enforcement agencies has led to the redistribution of the functions of law enforcement, but State functions were institutionally and procedurally is not secured. Of particular concern is the State of observance of human rights and freedoms in the State in modern contraction of the functions of public prosecutor regarding the oversight of their software in the activities

of officials of the authorities and local authorities, inadequate competencies of the Plenipotentiary for human rights and other legal institutions.

At this stage of nation-building it is advisable to develop a new version of the Constitution of Ukraine, which more clearly realize the principle of a legal State is the principle of the distribution of power, the more clearly legally determine the functions of State bodies, to simplify the Organization of the Executive branch. It is advisable to implement the idea of a bicameral Parliament, Executive authority is fully uploaded to the competence of the President of Ukraine, attach the prosecutors perform oversight functions ensuring the rule of law in the country, to expand the jurisdiction of the Commissioner of the Ukraine on human rights.

Conclusion. Socio-political and legal crisis showed the need for a new social contract of citizens and authorities, the adoption of democratic and legally sound Constitution State through popular referendum, which can be an effective way of harmonization of Government and society.

Keywords: *rule of law, distribution of power, the functions of State institutions.*

Розділ VI РЕЦЕНЗІЇ

Самчук Зореслав Федорович
доктор філософських наук,
заслужений діяч науки і техніки України

Не так тії вороженьки... Рецепція на книгу В. М. Ткаченка «Россия: беспутье агрессора»

Нещодавно з-під пера блискучого українського мислителя Василя Ткаченка вийшла чергова книга (*Ткаченко В. Н. Россия: беспутье агрессора. — К. : Издательство ЛОГОС УКРАИНА, 2016. — 432 с.*), яка стала своєрідним інтелектуальним обжинком низки праць, присвячених перипетіям історичної долі України, що мали місце після Револуції Гідності. З міркувань більшої аргументаційної прозорості для російськомовного і російського читача це аналітичне дослідження було здійснене російською мовою.

У наш час жанр під умовною назвою суспільно-політична історія «з коліс» є доволі популярним — принаймні, в тому сенсі, що пробу пера в цій аналітико-есеїстичній галузі роблять сотні авторів. На жаль, абсолютній більшості розвідок за цим профілем притаманна щонайменше одна істотна вада: або суб'єктивізм і тенденційність, або надто прісний і нековирний спосіб викладення думки. З огляду на зазначену обставину в масовій читацькій свідомості вкоренився стереотип упередженості до публікацій у цій категорії — мовляв, за результатами читання книги щось обов'язково викличе гіркий присмак прикрості... А якщо так, то чи варто книгу взагалі починати читати?!

На щастя, особистісний, інтелектуальний та інтелігентський формат Василя Ткаченка дав йому змогу з легкістю впоратись з усіма небезпеками й загрозами, які чатують на його колег по перу. Книга «Россия: беспутье агрессора» — це унікальне поєднання інтелектуальної глибини й легкості (інколи навіть грайливості) стилю; це Божий дар розгледіти глибинні причинно-наслідкові зв'язки ключових проблем історії і міждержавних взаємин, а також вміння подати їх у простий, зрозумілий і часто дотепний спосіб. Сукупність таких факторів робить читання книги В. Ткаченка справою цікавою та інтригуючою — чимось на кшталт інтелектуальної пригоди.

Автор належить до плеяди мислителів класичного сократівського стилю, які бачать і відтворюють дійсність максимально виразно. Якщо переважна більшість колег Василя Ткаченка зосереджують значні зусилля на наданні своїм думкам якомога більш «академічного» забарвлення, то автор книжки «Россия: беспутье агрессора» переймається діаметрально протилежною проблемою — як редукувати сократівську мудрість до того «горизонту можливостей і очікувань», який у змозі підкорити читач. Принагідно зазначу, що таке спрощення не позначається негативним чином на аргументаційному, ілюстративному та інтелектуально-естетичному рівні опублікованої праці.

Якщо В. Ткаченку й можна зробити закид, то лише в надмірній інтелегентській сором'язливості, яка навіть автору думку, що навіть геніальна «отсебятина» — це нескромно, а відтак — неприйнятно. Тому автор дещо зловживає ілюстративною складовою, в результаті чого в тексті іноді по сусідству знаходяться вердикти надто різних постатей інтелектуального небосхилу — точніше, персонажів, яка взагалі не належать до когорти знакових, тому ілюстрацією їхньої точки зору можна було б знехтувати без будь-яких докорів інтелегентського сумління. Втім, це сфера надто тонких матерій і смакових особливостей, а про смаки, як відомо, сперечаються або зовсім нерозумні, або ще недосвідчені, а ми вже з цих категорій населення — дякувати Богу — повиростали.

У шести розділах і сорока семи підрозділах книги «Россия: беспутье агрессора» кожен із наших сучасників знайде інтригуючі для себе аспекти, аргументи й пояснення, яких досі бракувало для складання збалансованого пазла суспільно-політичного буття сучасної України. Мені, приміром, імponує переконливе викриття причинно-наслідкових механізмів, які лежать в основі російської неоімперської пропаганди. Як влучно помітив В. Ткаченко, «печальнее всего, что при власти Януковича российское руководство неизменно подчёркивало свои симпатии к «братскому украинскому народу», а лишь несколько месяцев спустя этот народ был представлен как сборище бандеровцев и экстремистов» (с. 18).

Вочевидь «не в бровь, а в глаз»: невід'ємна особливість імперсько-месіанської свідомості полягає в тому, щоб спочатку захочувати потенційних васалів і неофітів компліментами у вигляді «братського народу» і т. п., але як тільки «клієнт зривається з гачка», він одразу переходить у діаметрально протилежний статус — негідника, падлюки, христопродавця (тут доречним виявиться будь-яке вербальне позначення, яке володіє максимально негативним конотативним забарвленням для масової свідомості Росії — кінцевого адресата таких інвектив).

В системі аргументаційних координат, обумовлених доктриною «єдинство судьбы», проміжних і перехідних статусів (між «братським народом» та «бандерівцями») не існує і не може існувати в принципі. Хоча це — очевидний алогізм, який суперечить абсолютній більшості досвідних даних кожної людини, проте не в душі масової свідомості обтяжувати себе подібними «дрібничками». Так створюється гранично просте, спримітизоване «чорно-біле» світобачення й світорозуміння, яке вигідне для російської влади і водночас зручне для невибагливої російської публіки. Як тут не згадати сакраментальне з Ф. Тютчева: «В Россию можно только верить».

Щоправда, не зовсім зрозуміло, чому такий стан речей автор відрекомендовує словосполученням «печальнее всего»: як на мене, у нас надто багато власних проблем, щоб на додаток ще перейматися генетично вкоріненими збоченнями Росії. Якщо дещо й може бути предметом української печалі, так це той факт, що подібні «відкриття Америк» ми робимо після понад третини тисячоліття тісного співіснування з Росією. Чи не ознака це нашого тугодумства? І чи не занадто високу ціну ми заплатили за свою наївність і інфантилізм?

Не може залишити осторонь **розділ 2.7. Новый мировой порядок и «другой мир» Путина**. Це ще один формат викриття неоімперських комплексів: якщо ми (Росія) не граємо в існуючому світопорядку роль першої скрипки, то створюватимемо «інший світ» — нехай суто уявний, віртуальний і фантомний, — але щоб проблема першої скрипки врешті була розв'язана на нашу користь.

Звичайно, одна річ — не визнавати (вважати несправедливим, жорстоким, цинічним etc.) чинний status quo у вигляді глобальних регламентних норм і ключових мегатенденцій, а інша — бути спроможним дієво протистояти цим реаліям. Та навіть якщо Росія неспроможна вибудувати реальну альтернативу існуючому світопорядку, для її очільників це не є проблемою з фатальними наслідками: в країні, масова свідомість якої функціонує на принципах «совка», у влади завжди існує можливість «зберегти обличчя», застосувавши міфологічну аргументацію на кшталт «весь мир ополчился против нас», «нас все боятся и нам все завидуют, поэтому ставят палки в колёса», «главное, что мы вместе, а дальше — хоть камни с неба» и т. п.

При цьому не варто турбуватися про ступінь правдоподібності подібних меседжів — здебільшого їх ефективність перебуває в безпосередній залежності від їх неймовірності, фантастичності. Причиною таких фантомів і фантазмів уві сні й наяву є генетично запрограмований принцип дії «совка» — з його перманентною готовністю до будь-яких гіперкомпенсацій як своєрідної анальгетика, анестезії від нестерпності усвідомлення

болісних реалій. Тут безперспективно шукати логіку чи навіть здоровий глузд, бо це — парафія психіатрії, а її пацієнтам логіка якщо й притаманна, то вельми специфічна...

Втім, час все-таки лікує — щоправда, не всіх і не одразу: на початку літа 2014 року абсолютна більшість росіян у результаті жорсткого пресингу кремлівського «зомбо-ящика» вважала відторгнення від України Криму й загалом усіх південно-східних областей справою «настільки природною й очевидною», що це «не повинно викликати в Україні ненависті до Росії і росіян»; коли ж реалії не збіглися з припущеннями і неприязнь українців до Росії і росіян склала ледве не 90 %, то навіть у не надто аналітично обдарованих індивідів починають з'являтися еретичні думки про «цену на билет» — тобто чи не занадто дорого Росії обходиться приєднання Криму і дестабілізація на Донбасі?

Приміром, липнєве цьогорічне соціологічне опитування засвідчило: чверть росіян (25%) вважають, що Росії слід визнати Донецьку та Луганську народні республіки незалежними державами, 17 % — що самопроголошені республіки треба прийняти до складу Росії. Ще 9 % респондентів підтримали ідею надання допомоги республікам в розширенні їх автономії в складі України. Втім, найбільше росіян — 35 % — виходять із тих міркувань, щоб дотримуватися щодо конфлікту на південному сході України нейтралітету і не втручатися в нього. Такі дані впливають з результатів опитування Всеросійського центру вивчення громадської думки і вони різко дисонують з панівними настроями трирічної давнини.

З деякими твердженнями автора книги «Россия: беспутье агрессора» при бажанні можна полемізувати. Йдеться, зокрема, про **розділ 2.3. «Лідер нації»: виртуальна реальність**. Можливо, В. Путін не відповідає деяким канонам, сформованим у високочолому демократичному середовищі, але ж як слушно зауважив Г. Державін, «где нам искать Россию, как не в самой России?!» Іншими словами, оцінюючи реалістичність претензій Путіна на статус лідера нації, треба підходити до цієї справи з позицій «російського аршина», а він якраз недвозначно засвідчує, що Путін продовжує залишатись безальтернативним лідером російської нації. Не здивуюсь, якщо епоха Путіна в Росії триватиме значно довше, ніж правління абсолютної більшості тих зірок політичного Олімпу, які «відповідають усім нормативам лідера нації» (між іншим, це відбудеться аж ніяк не завдяки штикам, а в повній відповідності до народного волевиявлення, яке формально буде цілком когерентним сучасним канонам демократизму).

Зрештою, В. Ткаченко в багатьох випадках навмисно загострює полемічне вістря. Припускаю, що він вчинив так із двох міркувань:

по-перше, це відповідає його уявленням про етикет справжнього аналітика, який не проголошує менторським тоном «остаточних істин», а зберігає суверенітет того «коридору вірогідності й різнотлумачень», котрий забезпечує дискурсивне середовище, необхідне для пошуку й увиразнення уявлень про істину, по-друге, культивування полемічного середовища є непоганим маркетинговим кроком — бажання взяти до рук саме таку книгу закономірно є істотно вищим, ніж витратити час на засвоєння безапеляційних постулатів.

Зауваживши в преамбулі до розділу 1.4., що «было бы неправильно все беды Украины сваливать на войну и аннексию Крыма», В. Ткаченко зосередив вістря уваги на факторі подвійної периферії, який став своєрідним прокляттям України кількох попередніх століть. Нема де правди діти: перебувати одночасно на периферії Європи та Росії — перспектива не надто райдужна. Такий упосліджений status quo тривалий час справляв і за інерцією досі продовжує справляти істотний деморалізуючий вплив на суспільну свідомість України.

Втім, літерою «А» алфавіт не вичерпується: чому б не згадати про «Б», «В» та «Г» — тим більше, що якраз хороша нагода. Чому б детальніше не зупинитись на такому факторі суспільно-політичного і господарсько-економічного життя України попередньої чверті століття, як «режим внутрішньої колонії» — це коли фактично колоніальний статус України в часи СРСР був заміщений не менш фактичним колоніальним статусом, роль метрополії в якому в умовах уже формально суверенної України виконував (і значною мірою продовжує виконувати!) олігархат і владно-управлінська бюрократія.

Як тут не згадати розпачливе визнання Тараса Шевченка:

«Без ворогів можна в світі
Як-небудь прожити.
А ці «добрі люди»
Найдуть тебе всюди...»

Саме такі «добрі люди» впродовж трьох з половиною попередніх років практично не вдарили палець об палець для повернення в бюджет сотень мільярдів доларів, отриманих в результаті нееквівалентної приватизації і щорічного «розпилювання» державного бюджету.

Саме вони здійснюють неефективний політичний і загалом управлінський менеджмент, прикриваючи своє злочинне дилетантство мантрами-звинуваченнями всіх невдоволених у «виливанні води на млин Кремля».

Саме вони цинічно педалюють аспект «необхідності європейського рівня сплати за комунальні послуги», але ретельно уникають дискусій про симетричну умову реалізації своїх вимог — забезпечення європейського рівня заробітних плат і загалом життя.

Саме вони вдаються до популістичних вкидань інформації про «термінову необхідність «плану Маршала для України», хоча прекрасно розуміють, що за наявного рівня корупції будь-який «план Маршала» насправді виявиться **не для України, а для тих півтора десятка кланів**, які — подібно наперсточникам — продовжують крутити Україною, як циган сонцем.

Саме вони час від часу патетично перепитують, чому Захід не дає Україні зброї, хоча добре знають відповідь: тому, що теперішній організаційно-дисциплінарний рівень збройних сил України не дає жодних гарантій, що значна частина американських ПТРК «Джавелин» за декілька днів не опиняться по той бік протистояння на Донбасі. І трапиться це не в результаті драматичних боезіткень, а просто «за помірну ціну». В результаті США «втраять обличчя», припинять військову допомогу Україні й не зможуть її надавати вже навіть тоді, коли ми вже вийдемо на належний рівень упорядкування справ у війську.

Саме вони дискредитують все і вся, що хоч якось асоціюється з Україною. А тим часом у 2017 році небойові втрати України на Донбасі перевищили втрати бойові. Воістину не так тії вороженьки, як «добрії люди».

Якщо досягнення успіху за всіма азимутами суспільно-політичного буття є не просто порожньою абстракцією, а реальною метою, то — за принципом симетрії — слід нарешті засвоїти деякі прописні істини доктрини «реальної політики» — зокрема, сприймати дійсність з позицій не химерно-міфологічних, а адекватних, тотожних, автентичних буттєвим реаліям.

Приміром, важко підрахувати, скільки декалітрів крокодилових сліз було вилито з приводу «підступного недотримання Будапештського меморандуму», хоча цей документ не давав і апріорі не міг дати Україні жодних гарантій територіальної цілісності й безпеки. Такий вердикт є очевидним навіть виходячи з етимології слова memorandum — те, що слід пам'ятати: **саме пам'ятати, а не діяти відповідно до закарбованого в пам'яті**. Якби ми жили в епоху Хрестових походів, коли вислів *in memoria aeterna erit Justus* (завжди пам'ятайте — лат.) мав категоричне, безкомпромісне й навіть сакральне значення, то тоді аргумент Будапештського меморандуму був би вартим чогось більшого, ніж іронічні посмішки цинічного сьогодення. Однак, як зауважив один спостережливий чоловік, «времена не выбирают...»

Будапештський меморандум був чи не першим амбітним дипломатичним «здобутком» першої президентської каденції Л. Кучми, а наприкінці

другої президентської каденції за його авторства вийшла друком пафосна книга «Україна — не Росія». Показово, що російськомовна частина тиражу була видрукувана — де б ви думали? — в Росії. Як казали в таких випадках у часи «пізнього Брежнева», «кто в армії служил, тот в цирке не смеється». Зрештою, тут не сміятись, а плакати треба, бо це навіть не іронія, а повноцінна пародія, гротеск і сарказм «в одному фужері».

Суспільною думкою країн, які хоч і не мають за своїми плечима досвіду Революції Гідності, але надійно вкарбували в свою політичну свідомість уявлення про гідність, наведений пікантний факт з друком «нетленкі» Л. Кучми був би відрекомендований як курйоз, натомість в Україні він сприймається як тривіальність — і не більше! Правдоподібно деякі важливі істини все ж неможливо засвоїти за історичними мірками «одним махом» — якимись кількома тижнями Революції Гідності: потрібна копітка імплементація цього повчального досвіду в усіх істотних (а не лише в «барикадно-польових») сферах життєдіяльності.

Необхідно відчутти виразну потребу екстраполяції принципу гідності не лише на врочисто-патетичний формат буття, а й на сферу повсякденної рутини, бо **гідність не визнає компромісів: не можна бути гідним на чверть чи на половину, позаяк у такому разі доведеться констатувати наявність на три чверті й на половину не-гідників** (дефіс у даному разі є суто логічно-схематичною лігатурою, але позаяк він лише маскує суть справи, то його варто прибрати).

На жаль чи на щастя, дослідник-гуманітарій істотно залежить від динаміки і перипетій розвитку суспільства: якщо він хоче бути почутим, то має оперувати тенденціями і буттєвими інтригами, які визначають, за висловом Хосе Ортега-і-Гассета, «серцебиття епохи». Безперечно, Василь Ткаченко це добре розуміє, тому не здивуюсь, якщо невдовзі з-під його пера вийде чергове непересічне дослідження. Натхнення і успіхів, шановний друже!

Вимоги щодо структури та оформлення наукових статей:

1. Елементи, що має містити наукова стаття:

- постановка проблеми у загальному вигляді;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми, що досліджується у статті, та на які спирається автор;
- формування мети та завдань наукової статті;
- виклад основного матеріалу наукової статті, з чітким
- висновок наукового дослідження, що відображає

2. Вимоги, що до оформлення структури та подачі матеріалу в науковій статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада та місце роботи, електронна адреса — подається українською та англійською мовами;
- назва статті, анотація та ключові слова подаються українською та англійською мовами;
- анотація (не менше 900—1000 знаків), від 7 ключових слів, анотація англійською мовою має бути на високому рівні. Без вживання слів «У статті ...» або «Стаття присвячена ...».
- список використаних джерел (References) подається українською мовою та латинським алфавітом (транслітерація);
- обсяг наукової статті має бути — до 25 тисяч знаків, (без врахування анотацій та списку використаних джерел).

3. Вимоги, що до оформлення тексту наукової статті:

- всі поля 20 мм.;
- шрифт Times New Roman;
- кегель 14; інтервал — 1,5; абзацний відступ — 10 мм.
- таблиці та рисунок мають бути оформлені відповідно до ДСТУ.

4. Щодо символів: В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «»; дефіс «-»; тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадрат ними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

5. Оформлення джерельної бази наукової статті: [10, с.110] ([10, р.110], [10, S.110]), 7 — номер джерела в списку використаних джерел, 110 — сторінка (page).

6. Наукові статті, автор (автори) яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата (доктора філософії) або доктора наук за фахом публікації, або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію наукової статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається з відповідними печатками у сканованому вигляді електронною поштою або на диску.

7. Для Вебсайту подається резюме статті англійською мовою не менше як 2500 знаків. Резюме наукової статті має бути структуроване, містити мету дослідження та висновки.

8. Наукова стаття подається мовою оригіналу у електронному варіанті у вигляді файлу MS Word for Windows, електронною поштою (на диску) за адресою aps.kyiv@gmail.com.

9. Відповідальність за зміст, надані у науковій статті факти, цитати, посилання несуть автори наданих матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування та скорочення, літературне виправлення статті (зі збереженням) головних висновків та стилю автора (авторів).

10. Статті та подані матеріали перевіряються на плагіат.

Науково-популярне видання

Академія політичних наук

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Випуск 2–3(6–7) 2017

Мова видання:
українська

Виходить чотири рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Міністерства юстиції України
Серія KB № 22292-12192ПР від 23 вересня 2016 року

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Заступник головного редактора

Горбатенко Володимир Павлович

Відповідальний редактор

Мудрієвська Ірина Ігорівна

Підписано до друку 3 жовтня 2017
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 24,83.
Наклад 500 прим. Зам.